

iibf DERGİSİ

Cilt: 20 Sayı: 2 Yıl: 2018

1955

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN

İİBF Dekan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKSOY

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN

Prof. Dr. Eyüp BEDİR

Prof. Dr. Selahattin TOĞAY

Prof. Dr. Selda AYDIN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI

Doç. Dr. Mehmet Merve ÖZAYDIN

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat ATAN

Prof. Dr. Yücel UYANIK

Doç. Dr. Aykut GÖKSEL

Doç. Dr. Derya SIVUK

Doç. Dr. Emre Güneşer BOZDAĞ

Doç. Dr. Fatma TAŞDEMİR

Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN

Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi Yusuf PUSTU

Öğr. Gör. A. Aziz YILDIZ

YAYIN ALT KURULU

Doç. Dr. Selin ERTÜRK ATABEY

Dr. Öğretim Üyesi Banu METİN

Arş. Gör. Dr. Burcu NAZLIOĞLU

Arş. Gör. Dr. Halise Nuran BELET

Arş. Gör. Dr. Oğuzhan YAVUZ

Arş. Gör. Dr. Pinar OKAN GÖKTEN

Arş. Gör. Mesut ASLAN

Arş. Gör. Savaş GAYAKER

Arş. Gör. Yalçın MURGUL

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA - HABERLEŞME

Münire DEMİRTAŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

06500 Beşevler/Ankara

Tel: (0312)216 13 62

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENKAL

Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Ali HALICI

Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Aşkın KESER

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Burhan AYKAÇ

İstanbul Gelişim Üniversitesi

Prof. Dr. Dilaver TENGLİMOĞLU

Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN-KAPLAN

Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Ercan UYGUR

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Erineç YELDAN

Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR

İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Fuat SEKMEN

Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Füsün ARSAVA

Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Haluk ALKON

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK

Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan KAVAL

Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim AOUDE

Hawaii University

Prof. Dr. İbrahim AYDINLI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim DOĞAN

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Murat CANİTEZ

KTO Karatay Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa DELİCAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Nuran BAYRAM

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Öznur YÜKSEL

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Ralph H.SALMI

California State University, San Bernardino

Prof. Dr. Sedat MURAT

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Selami SEZGİN

Osman Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel TURAN

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Şenol DURGUN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Şükrü KARATEPE

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Prof. Dr. Tekin AKDEMİR

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Ulvi KESER

Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: A. Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), EBSCO ve ASOS index tarafından taranmaktadır.

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

Cilt: 20 Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Kamu Diplomasisinin Askerî Boyutu: ABD Muharip Komutanlıklarının Kamu Diplomasisi Faaliyetleri Gülcan IŞIK, Oktay YILDIZ	244-270
Uluslararasılaşan Yerel Yönetimler: Yerel Dış Politika (Paradiplomasi) Kavramına Teorik Bir Bakış Hasan YAYLI, Yasin Can GÖNÜLTAŞ	271-288
Türkiye’de Sermaye Birikiminin İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi Anıl ERALP	289-316
Yaşlı Pazarının Sosyal Medya Kullanımlarının Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisinin Teknoloji Kabul Modeli Kapsamında İncelenmesi: 55 Yaş Üstü Kadınlara Yönelik Bir Çalışma Gaye AÇIKDİLLİ, Kumru Didem ATALAY, F. Bahar KURTULMUŞOĞLU, Ezgi ÇIDAM	317-336
Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Kamu Politikaları: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme Mahmut İNAN, Murat DEMİR	337-359
Üretim ile Reel Efektif Döviz Kurunun Uzun Dönemli İlişkisi: Kazakistan Üzerine Bir Uygulama Sezer BOZKUŞ, Hakan KAHYAOĞLU	360-387
Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma Bünyamin DEMİRGİL, Fatih ŞANTAŞ, Gülcan ŞANTAŞ	388-398
Sosyal Kaytarmanın Örgütsel Sinizme Etkisinde Zorunlu Vatandaşlık Davranışının Aracılık Rolü: Sosyal Ağ Gruplarında Bir Araştırma Burçak YAKIN, Alptekin SÖKMEN	399-416
Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi Sami KİRAZ	417-440
A Critique of Dominant Development Tendency in the Context of Neoliberal Policies Fatih Buğra ERDEM	441-455
Bölüşüm Üzerine: Ülkelerarası Rekabet Gücü İle Yurtiçi Bölüşüm İlişkisi Esat Neyse DAŞDEMİR	456-469

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

Volume: 20 Issue: 2

CONTENTS

The Military Dimension of Public Diplomacy: Public Diplomacy Activities of U.S. Combatant Commands Gülcan IŞIK, Oktay YILDIZ	244-270
Internationalized Local Governments: A Theoretical Look At The Local Foreign Policy (Paradiplomacy) Hasan YAYLI, Yasin Can GÖNÜLTAŞ	271-288
The Impact of Capital Accumulation on the Unemployment Rate in Turkey Anıl ERALP	289-316
An Analysis of the Elderly Market's Social Media Use Effects on Buying Behaviors in the Technology Acceptance Model: A Study of Women over 55 Gaye AÇIKDİLLİ, Kumru Didem ATALAY, F. Bahar KURTULMUŞOĞLU, Ezgi ÇIDAM	317-336
Equality of Opportunity in Education and Public Policies: The Case of Turkey Mahmut İNAN, Murat DEMİR	337-359
Long-term Relationship of Production with Real Effective Foreign Exchange: An Empirical Analysis on Kazakhstan Sezer BOZKUŞ, Hakan KAHYAOĞLU	360-387
The Effect of Health Expenditures on Economic Growth: A Practical Study Bünyamin DEMİRGİL, Fatih ŞANTAŞ, Gülcan ŞANTAŞ	388-398
The Mediating Role of Compulsory Citizenship Behavior in the Effect of Social Loafing on Organizational Cynicism: A Survey in Social Networking Groups Burçak YAKIN, Alptekin SÖKMEN	399-416
Neoclassical Realism as a Foreign Policy Analysis Model: Analysis of Turkish Foreign Policy during World War II Sami KİRAZ	417-440
Egemen Kalkınma Düşüncelerinin Neoliberalist Politikalar Ekseninde Eleştirisi Fatih Buğra ERDEM.....	441-455
On Distribution: Relationship between International Competitiveness and Domestic Distribution Esat Neyse DAŞDEMİR.....	456-469

Kamu Diplomasisinin Askerî Boyutu: ABD Muharip Komutanlıklarının Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

Gülcan IŞIK*

Oktay YILDIZ**

Geliş Tarihi (Received): 23.02.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 16.05.2018

Öz

Yirminci yüzyıl başlarına kadar sert güç ve geleneksel diplomasi aracılığı ile çözülen meseleler, ilerleyen yıllarda farklı araçlar ile çözülür hale gelmiştir. Bu araçların en bilinenlerinden biri, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve propaganda gibi iletişim faaliyetlerinin devamı niteliğindeki kamu diplomasisi kavramıdır. Yirmi birinci yüzyıl ile birlikte sert gücün en önemli aracı olan ordular da kamu diplomasisi faaliyetleri icra etmeye başlamışlar ve bu kapsamdaki çerçevelerini çalışmalarını genişletmişlerdir. Silaha sahip bir kurum olarak orduların yumuşak güç faaliyetleri icra etmeleri, ilk bakışta çelişkili bir durum olarak görülebilir. Ancak çağdaş orduların icra ettikleri faaliyetlerin özü incelendiğinde, bu amaca hizmet edebilecek faaliyetler icra ettikleri görülmektedir. Bu çalışma ile sert güç ile bu denli özdeşleşmiş bir kurumun yumuşak gücün geliştirilmesine yönelik kamu diplomasisi gibi faaliyetlerde nasıl kullanılabileceği sorusunun cevaplanması amaçlanmaktadır. Bu çalışma, kamu diplomasisinin askerî boyutunu ve bunun uygulamalarını ortaya koyarak literatürde bu konuda var olan eksikliğin giderilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda ABD ordusunun muharip komutanlıklarının sosyal medya içerikleri nicel ve nitel içerik analizine tâbi tutulmuştur. Çalışmanın sonunda ABD ordusunun kamu diplomasisinin tüm boyutlarını kapsayacak şekilde faaliyetlerde bulunmadığı ve ulusal kamu diplomasisi faaliyetlerine kendi imkânları ve belirli bir sistem dahilinde destek sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu diplomasisi, askerî kamu diplomasisi, ABD ordusu, stratejik iletişim, yumuşak güç*

---

* Doç.Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, gulcankarakaya@gmail.com.

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, oktay4473@gmail.com.

The Military Dimension of Public Diplomacy: Public Diplomacy Activities of U.S. Combatant Commands

Abstract

The issues which had been solved through hard power and traditional diplomacy until the beginning of 20th century were started to be solved through different instruments in the advancing years. One of the most popular of these is the term of public diplomacy which emerged after the Second World War as an extension of communication activities like propaganda. In the 21st century, militaries which are the most important components of hard power have started to conduct public diplomacy activities and constitute their public diplomacy frameworks. At first glance, it may seem paradoxical that an institution with weapons conduct soft power activities. However, if the essence of these activities is examined, it will be understood that these activities can serve for the soft power purposes. This research aims to answer the question of “How can militaries, which are identified with hard power, serve in activities like public diplomacy in order to advance soft power?”. This research has importance in terms of filling the gap in this realm by examining military dimension of public diplomacy and its practices. Accordingly, social media contents of U.S. military were subjected to quantitative and qualitative content analyses. Eventually, it has been concluded that U.S. military’s public diplomacy activities do not encompass all dimensions of public diplomacy and it systematically provides support to national public diplomacy activities in terms of its capability.

Keywords: *Public diplomacy, military public diplomacy, U.S. military, strategic communication, soft power.*

Giriş

Geçmişte sert gücün çeşitli araçlarıyla ve geleneksel diplomasi ile çözülen sorunlara ilişkin yaklaşıma, Soğuk Savaş yılları ile beraber kamu diplomasisi gibi yeni bir kavram dahil olmuştur. Kamu diplomasisi kavramı, köklerini propagandadan alan ve aslında bu sebeple içerik olarak yeni bir kavram değildir. Geleneksel diplomasi doğrudan ulaşmayı hedeflediği etkiyi dolaylı yoldan amaçlayan bir propaganda türüdür (Berridge, 2015, ss. 198, 200). Kavram, propagandanın sahip olduğu olumsuz bağlamdan ayrılarak, bugün ülkelerin resmî iletişim stratejisinin önemli bir parçası olarak kullanılmaktadır.

Bir yumuşak güç aracı olan kamu diplomasisine yönelik faaliyetler genel olarak dışişleri bakanlıkları ve onlara bağlı olan kurumlarca yürütülmektedir. Aslında bu durumun kavramın kapsamına uygun olduğunu ifade etmek mümkündür. 2000’li yıllar ile birlikte yüzyıllardır sert güç unsuru olarak hareket eden ordular da kamu diplomasisi faaliyetlerini doğrudan destekler hale gelmişlerdir. Sorun, sert güç ile bu denli özdeşleşmiş bir kurumun yumuşak gücün geliştirilmesine yönelik faaliyetlerde nasıl kullanılabileceği noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ordusu üzerinden bu sorunun cevaplanması amaçlanmaktadır.

Kamu diplomasisi üzerine yapılmış çok sayıda Türkçe çalışma ile karşılaşmak mümkündür. Ancak kamu diplomasisinin askerî boyutu üzerine odaklanan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, kamu diplomasisinin askerî boyutunu ve bunun uygulamalarını ortaya koyarak literatürde bu konuda var olan eksikliğin giderilmesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında, ABD ordusunun muharip komutanlıklarının 01 Ocak-30 Haziran 2017 tarihleri arasında yapmış olduğu paylaşımlarından oluşturulan örneklem, içerik analizine tâbi tutulmuştur. Geçmişte doğrudan bir ana akım medya aracına sahip olamayan ordular, özellikle 2000’li yıllar ile birlikte hızla yayılan sosyal medya gibi web 2.0 tabanlı teknolojiler sayesinde aracısız olarak kamuoyuna ulaşma imkânına kavuşmuşlardır. Bu durum, özellikle ABD gibi sınırları dışında sürekli olarak silahlı mücadele veren ülkelerin ordularının yerel kamuoyuna ulaşmaları bağlamında önemli bir

araca kavuşmuş olmalarını ifade etmektedir. Zaten internet ile gelen iletişim imkânlarının kullanılması ABD ulusal iletişim stratejisinin esaslarından biridir (Policy Coordinating Committee for Public Diplomacy and Strategic Communication, 2007, s. 6). Bu kapsamda, ABD ordusunun birliklerine ait sosyal medya hesapları incelendiğinde, icra edilen önemli faaliyetlerin sosyal medya aracılığı ile paylaşıldığını görülmektedir. Özellikle çalışmanın kapsamını oluşturan kamu diplomasisi faaliyetlerinin açık olarak icra edilen faaliyetler olduğu ve sosyal medya üzerinden paylaşılacağı varsayımı, araştırmanın sosyal medya üzerinden yürütülmesinde etkili olmuştur.

Kamu diplomasisine askerî desteğin (defense support to public diplomacy) tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle kavram genel hatlarıyla ele alınacaktır. Daha sonra kamu diplomasisinin askerî boyutu ve ABD ordusunun yaklaşımı ortaya konulacaktır. Bu yaklaşıma yönelik çıkarımlara ulaşmak için de ABD ordusunun sosyal medya içeriklerinin nicel ve nitel analizi yapılacaktır.

1. Kamu Diplomasisi ve Ordular

1.1. Kamu Diplomasisi Kavramının Genel Çerçevesi

Millî güvenliğin sağlanmasında önemli bir yere sahip olan güç kavramı, özellikle gelişmiş demokrasilerde, sert gücün egemen olduğu döneme göre daha soyut hale gelmiştir (Nye, 2004, s. 30). Bunun en önemli nedeni, ülkelerin millî hedeflerine ulaşması için geçmişte tek başına yeterli olabilen sert güc kullanımının, bugün hedeflere ulaşmada hâlâ önemli bir yere sahip olsa da; tek başına kullanıldığında birtakım problemleri beraberinde getirebiliyor olmasıdır. Diğer bir ifadeyle artık sert gücün tek başına kullanımı ülkelerin millî hedeflerine ulaşmasını garanti edememektedir. Kamu diplomasisi kavramı da bu noktada devreye giren ve bütünüyle bir ülkenin cezbetme gücü ile alâkalı olan “yumuşak güç” aracı olarak ön plana çıkmaktadır (Gilboa, 2008, s. 61; Karadağ, 2016b, s. 56).

Kamu diplomasisi kavramı, resmî bir politika olarak ilk kez ABD’de ortaya çıkmıştır. Kavramı ilk defa 1965 yılında kullanan Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Fakültesi Dekanı Edmund Guillon, kavramın uzun ve olumsuz bir geçmişe sahip olan propaganda kavramı yerine, üzerine yeni anlamlar inşa edilebilecek bir

kavrama duyulan ihtiyaçtan ortaya çıktığını ifade etmiştir (Cull, 2009, s. 19). Dolayısıyla ABD özelinde kavramın yeni bir iletişim faaliyeti olduğunu ifade etmek güçtür. Zaten ABD’de kamu diplomasisi faaliyetleri 1999 yılına kadar, başlangıçta bir propaganda birimi olarak kurulan ABD Enformasyon Ajansı (USIA, United States Information Agency) aracılığı ile yürütülmüştür. USIA, 1999’da yerini Kamu Diplomasisi ve Kamusal İlişkiler Müsteşarlığına (Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs) bırakmıştır. Söz konusu müsteşarlık günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir.

Soğuk Savaş yıllarında kamu diplomasisi uygulamaları giderek önem kazanmıştır. Aynı dönemde uluslararası ilişkiler disiplininde de realizm hâkim paradigma haline gelmiştir. Dolayısıyla güç kavramını önemli bir parametre olarak kabul eden realizm kuramı ile yumuşak gücün bir aracı olan kamu diplomasisi arasında bir ilişki kurmak mümkündür (Karadağ, 2016b, ss. 77-78). Realizm kuramın önemli temsilcilerinden biri olan Morgenthau (1948, ss. 55-56, 100); ulusal gücün unsurlarını tanımlarken karar alıcılar açısından kamuoyu kavramının önemini ortaya koymuş ve kamu diplomasisi ile oldukça benzer bir amaca sahip olan “prestij siyaseti” kavramından bahsetmiştir. Uluslararası ilişkiler literatüründe gelişen güç kavramı içerisinde yumuşak güç unsurlarının önem kazanması, kamu diplomasisi faaliyetlerinin yoğunlaşmasına katkı sağlamıştır.

Ortaya çıktığı dönemden 1990’lara kadar genel olarak bir devletin başka bir devletin kamuoyunu etkilemek üzere, enformasyon ve basın-yayın alanları ile eğitsel-kültürel alan gibi alanlarda faaliyet göstermesini ifade eden kamu diplomasisi, günümüzde ticarî (Mogensen, 2017) veya askerî kamu diplomasisi (Wallin, 2015) gibi farklı bağlamlarda ele alınır hale gelmiştir. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri askerî kamu diplomasisi olarak ifade edilebilecek bağlamdır. Açık bir şekilde sert gücün aracı olan ordular, bir yandan silahlı gücü ile mücadeleye devam ederken, diğer taraftan devletlerinin yumuşak güçlerine katkıda bulunacak faaliyetlere ağırlık vermeye başlamışlardır. En büyük askerî örgüt olarak kabul edebileceğimiz NATO’nun (North Atlantic Treaty Organization) kamu diplomasisi birimini (NATO’s Public Diplomacy Division) 2003 yılında kurmuş olması, sert gücün kamu diplomasisi yaklaşımına yönelik önemli bir olaydır (Babst, 2008, s. 4).¹ Kamu diplomasisinin ordular bağlamında ele alınması sonucunu doğuran dönüşümün anlaşılması bu noktada büyük önem taşımaktadır. Geçmişte, sadece silahlı unsurlar arasında gerçekleşen savaş, zaman

içerisinde dönüşüme uğramıştır. Örneğin Napolyon döneminde fizikî muharebe sahasında insan gücüne dayalı olarak yapılan savaşlardan, düşmanı fiziksel olarak yenmekten ziyade muharebe alanına çıkmadan yenmeyi hedefleyen savaşlara doğru evrilmiştir (Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton, & Wilson, 1989, ss. 23-25). Dolayısıyla savaşın aktörleri de değişmiş, bir tarafta mücadele eden devlet, kendini hasmının kamuoyu ile karşı karşıya bulur hale gelmiştir (Hammes, 1994). Böylece modern savaşlar harp sahasından kişilerin zihinlerine kaymış ve “fikirlerin savaşı (battle of ideas)” artık silahlı mücadele kadar önemli hale gelmiştir (Borg, 2008, s. 9). Dolayısıyla bu süreç içerisinde kamuoyunu etkilemeye yönelik kamu diplomasisi gibi iletişim faaliyetlerinin savaş bağlamında önem kazanması kaçınılmaz bir hâl almıştır.

Savaşın değişen doğası, uzunca bir süredir devletin sahip olduğu çeşitli araçlar ile bir yumuşak güç faaliyeti olarak icra edilen kamu diplomasisi çalışmalarına orduların da dahil edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum, askerî –kamu– diplomasisi, savunma diplomasisi veya kamu diplomasisine askerî destek gibi çeşitli isimler ile ifade edilmektedir. Bu kapsamda icra edilen faaliyetlerin, söz konusu kavramın ismine bağlı olarak değişmediğini ifade etmek mümkündür. Bu çalışmada, ABD ordusunun söz konusu faaliyetleri esas alınarak, “kamu diplomasisine askerî destek” ifadesi kullanılacaktır.

1.2. ABD Ordusunun Kamu Diplomasisi Yaklaşımı

ABD ordusunun temel iletişim konsepti, “stratejik iletişim”dir. Kamu diplomasisi ise, “kamu diplomasisine askerî destek” ismiyle bu konseptin altında yer alan üç temel boyuttan biridir. Stratejik iletişimin diğer boyutları ise, kamusal ilişkiler (public affairs) ve enformasyon operasyonlarıdır (information operations) (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. II-6 - II-8).

ABD’de kamu diplomasisi ve stratejik iletişim gibi sınır dışına yönelik iletişim faaliyetlerinin ana esasları Beyaz Saray tarafından belirlenmekte ve bu faaliyetler Dışişleri Bakanlığı sorumluluğunda icra edilmektedir (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. II-1; White House, 2009). Ancak, stratejik iletişim ve kamu diplomasisine yönelik resmî dokümanlar incelendiğinde, ABD özelinde kamu diplomasisinin Dışişleri Bakanlığı’nca benimsendiğini, stratejik iletişimin ise üstü kapalı bir şekilde Savunma

Bakanlığı'na bırakıldığını ifade etmek mümkündür (Paul, 2011a, ss. 19-20; Policy Coordinating Committee for Public Diplomacy and Strategic Communication, 2007). Bu hususu, stratejik iletişim altında yer alan enformasyon operasyonu gibi faaliyetlerin ordu ile olan yakın bağı ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu kapsamda, stratejik iletişim-kamu diplomasisi ikilisi arasında birini diğerinin altına yerleştirmek gibi bir gayret içerisine girmek, bu çalışma için zorlama bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla iki kavramı birbirleri ile kesişen faaliyet alanlarına sahip kavramlar olarak ele almak daha faydalı olacaktır. Bu bağlamda kamu diplomasisine askerî desteğin veya askerî kamu diplomasisinin ne olduğunun tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle kamu diplomasisi yaklaşımının açıklanması faydalı olacaktır.

Kamu diplomasisi, “bir hükümetin kendi sınırları dışında kamuoyu oluşturma, ulusal hedeflerine, çıkarlarına ve amaçlarına ulaşmak için yapılandırılmış, gerçeğe uygun bilgiyi yaymasına yönelik aleni girişimlerini” ifade eder (Riggins, 1998). ABD ordusunun resmî tanımı olarak kabul edilebilecek tanım ise şu şekildedir:

“ABD Hükümetinin önemli hedef kitleleri (key audience) anlamasına ve onlarla ilişki kurmasına odaklanarak; koordine edilmiş programların, planların, temaların, mesajların ve ürünlerin millî gücün tüm unsurlarının faaliyetleriyle senkronize olarak kullanılması aracılığı ile; ABD çıkarlarının, politikalarının ve hedeflerinin gelişmesine katkı sağlayacak olumlu koşulların yaratılması, güçlendirilmesi ve korunmasıdır” (Joint Chiefs of Staff, 2011, s. II-9).

Kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütmekle sorumlu müsteşarlık, ABD kamu diplomasisi faaliyetlerinin misyonunu “ABD'nin politik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamak, ulusal çıkarlarını geliştirmek, haricî kamuları bilgilendirmek ve etkilemek ve ABD halkı ile dünyanın geri kalanında yaşayan vatandaşlar arasındaki ilişkileri genişletmek ve güçlendirmek suretiyle ulusal güvenliği artırmak” olarak belirtmiştir (U.S. Department of State, 2017, para. 1). Bu bilgiler ışığında kamu diplomasisi faaliyetlerini, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri uygulanan ABD çıkarları doğrultusunda ikna ve rıza üretimi, yani propaganda çalışmalarının bir uzantısı şeklinde görmek mümkündür.²

Kamu diplomasisine askerî destek, sert gücün merkezinde yer alan ordunun bir yumuşak güç birimi olarak hareket etmesi anlamına gelir (Karadağ, 2016a). Sert gücün en önemli unsurlarından biri olan silahlı gücün, bir yumuşak güç aracı olarak kabul edilmesi başlangıçta çelişkili olarak görülebilir. Ancak kamu diplomasisine yönelik sunulan tanımda ve misyonda yapılan haricî kamuoyu vurgusu, ABD özelinde orduyu önemli bir araç olarak ön plana çıkarmaktadır. Çünkü ABD ordusu, muharip komutanlıklarına tüm dünyayı kapsayacak şekilde sorumluluk sahaları veren 177 ülkede, 200 bine yakın askeri bulunan bir ordudur (Desjardins, 2017). Bu özelliği ile ordunun ABD ile diğer ülke kamuoyları arasında bir arayüz vazifesi gördüğünü ifade etmek mümkündür. Ordu, ABD'nin yurt dışında en ön safta yer alan kurumlarından biri olması ve kamu diplomasisine ihtiyaç duyulan Irak ve Afganistan gibi bölgelerin güvenlik sorunları sebebiyle, bu faaliyetin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Greenspan, 2011, para. 1). Bu husus, ABD ordusunun ulusal iletişim faaliyetlerinin en ön saflarında yer alabileceğinin en açık göstergesidir. Eski Savunma Bakanı Robert Gates de “Sivil uzmanlık olarak iyi bir muadil olmasa da, ordunun kamu diplomasisi icra etmeye yetkili tek makam olan Dışişleri Bakanlığı'nın açıklarını kapattığını” ifade etmiştir (Greenspan, 2011). Dolayısıyla ABD özelinde, ordunun açık bir kamu diplomasisi aracı olarak görülmesinde herhangi bir çelişki olmadığını ifade etmek mümkündür. Sonuç olarak, ABD'ye göre dünyanın uzak bir köşesinde yaşayan bir insanın, gördüğü tek gerçek Amerikalının, bir Amerikan askeri olması ihtimali yüksektir.

Buraya kadar bahsedilenlerin ışığında, ABD ordusunun kamu diplomasisi yaklaşımına değinmeden önce, yapılan tanımlardaki haricî kamu vurgusu ve bunun yasal zeminine göz atmak çalışmanın ilerleyen bölümlerinin anlamlandırılması noktasında faydalı olacaktır. Buna göre; her ne kadar propaganda kavramı doğuştan olumsuz bir kavram olmasa da, ABD yasama organı, propagandanın dâhilî kamuya yapılmasını olumsuz bir durum olarak görmüş ve kamu diplomasisini de bu kapsamda değerlendirerek 1948 yılında çıkarılan Smith-Mundt Yasası (Public Law 402)³ ile yurt içine yönelik tüm kamu diplomasisi faaliyetleri yasaklanmıştır. ABD kamu diplomasisinin önemli araçlarından biri olan Fulbright Bursuna ismini veren Eski Senatör J. William Fulbright da “Amerikan halkının vergileriyle Amerikan halkına propaganda yapılamayacağına” kongreyi 1972 yılında ikna ederek; 1948'de çıkarılan söz konusu yasanın getirdiği yasaklamaların kapsamının genişletilmesini sağlamıştır. Bu yasaklar,

1985 yılında yapılan Zorinsky düzenlemesi ile daha da genişletilmiştir (Weed, 2012, ss. 4-5). Son zamanlarda bu yasaklamalar kısmen gevşetilmiş olsa da, tanımlarda yer alan “haricî kamular” ifadesi ve hâlâ dâhilî kamunun bir hedef kitle olarak belirlenmiyor olması, bu yasanın özünün korunduğunun göstergesidir. Kamu diplomasisine askerî destek faaliyetlerinin öncüsü olarak kabul edilebilecek Stratejik Etki Ofisi’nin (Office of Strategic Influence), 2002 yılı içerisinde (11 Eylül saldırılarından sonra açılmıştır) propaganda ve yanlış bilgilendirme faaliyetleri iddiaları sebebiyle kapatılmış olması (Greenspan, 2011, para. 38), bu konunun başka bir göstergesidir.

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, kamu diplomasisi faaliyetlerinin propaganda faaliyetleri olarak algılandığı ve bu sebeple ABD halkına yönelik uygulanmasının yasak olduğu görülmektedir. Zaten kamu diplomasisi kavramının ortaya çıkışından sonra ABD’nin resmî olarak yurt dışına yönelik uyguladığı propagandayı bir iletişim şekli olarak kullandığına dair herhangi bir resmî belgeye rastlamak zordur. Bu kapsamda, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği’nin yürüttüğü iletişim faaliyetleri, propaganda kapsamında ele alınırken; ABD’nin faaliyetleri, gerçeklerin sunumu olarak değerlendirilmiştir (Eisenhower, 1957, s. 158). Ancak söz konusu dönemde ABD’nin de benzer faaliyetler yürüttüğü unutulmamalıdır. Hatta bu durum, 1990’lı ve 2000’li yıllarda meydana gelen savaşlarda bile devam etmiştir. Örneğin Körfez Savaşı’nda hem ABD halkına hem de uluslararası kamuoyuna sunulan aldatıcı bilgiler, bu bağlamda oldukça dikkat çekicidir (Çetin & Toprak, 2016). Sonuç olarak, ABD ordusu her ne kadar propagandayı, icra ettiği iletişim faaliyetlerinden taraflı ve yanlış yönlendirici doğasına işaret ederek ayırıyor (Joint Chiefs of Staff, 2010c, ss. I-4) olsa da; bu durum olumsuz bağlamdaki propaganda faaliyetlerinin hem yurt içine hem de yurt dışına yönelik uygulanmadığı anlamına da gelmemektedir.

Önceki bölümden de anlaşılacağı üzere ABD’de kamu diplomasisi faaliyetleri, Dışişleri Bakanlığı koordinatörlüğünde yürütülmektedir. ABD ordusu ise bu faaliyetler için doğrudan bir icracı değil, destekçi olarak konumlanmıştır. Zira ABD ordusu, bu sebeple yaptığı faaliyetleri “Kamu Diplomasisine Askerî Destek” olarak adlandırmaktadır. Farklı çalışmalarda bu faaliyetler, askerî kamu diplomasisi (Wallin, 2015, s. 1) ya da kamu diplomasisi benzeri (public diplomacy-like) faaliyetler olarak adlandırılmaktadır (Rumbaugh & Leatherman, 2012, s. 3). Yine benzer şekilde, bu kapsamda icra edilen faaliyetlerin büyük kısmını kapsayan bir kavram olarak “savunma

diplomasisi” veya “askerî diplomasi” kavramları da kullanılabilir (Winger, 2014, para. 2). Hangi kavramın daha uygun olduğunu burada tartışmak, çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bu tür bir tartışmaya girilmeden, ABD ordusunun kavrama olan yaklaşımı esas alınacaktır.

Aslında ABD ordusu, iletişim faaliyetlerini çok geniş bir yelpazede yürütmektedir. Bu sebeple, kamu diplomasisine askerî destek başlığı altında icra ettiği faaliyetleri sınırlandırmak faydalı daha olacaktır. Bu sınırlandırma ise ABD ordusuna ait dokümanlar üzerinden yapılacaktır. Çünkü Rumbaugh ve Leatherman (2012) gibi bazı araştırmacılar, ABD ordusunun askerî enformasyon destek operasyonları (military information support operations, MISO) kapsamında ele aldığı faaliyetlerin bazılarını kamu diplomasisi başlığı altında ele alabilmektedir (s. 12). Teorik olarak bu faaliyetler ABD'nin iletişim stratejisinin nihaî amaçlarına hizmet ediyor olsa da, sonuç olarak ABD ordusu bu kapsamdaki faaliyetleri kamu diplomasisi bağlamında ele almamaktadır. Kamu diplomasisine askerî destek bağlamında, somut eylem olarak ev sahibi ülke ile ortaklıkları geliştirmek üzere sağlık programlarının desteklenmesi, önemli kişiler ile ilişki kurulması (key leader engagement) gibi faaliyetler örnek olarak verilmiştir (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. II-8). Bu hususlara, Karadağ (2016a) tarafından belirtilen askerî eğitim programları ve bölgesel destek faaliyetlerini ilave etmek mümkündür (ss. 4-11). Eğitim programlarının kapsamını, ABD'nin genel kamu diplomasisi yaklaşımına uygun olarak tüm eğitsel ve kültürel faaliyetleri kapsayacak şekilde genişletmek mümkündür.

Askerî eğitim programları altında ele alınabilecek önemli hususlardan biri de askerî iş birliği faaliyetleridir. ABD, bu kapsamdaki faaliyetlerin icrasına oldukça önem vermektedir. Ancak öncelikle burada askerî iş birliği faaliyetlerinin kapsamının açıklanmasında fayda vardır. Çünkü askerî iş birliği kapsamında ele alınabilecek tatbikat faaliyetleri, “caydırıcılık” bağlamında ele alınarak, enformasyon operasyonu kapsamına dahil edilmiştir. Bu faaliyetleri; Irak, Suriye veya Afganistan gibi silahlı çatışmanın aktif olarak devam ettiği bölgelerde doğrudan caydırıcılık bağlamında ele almakta herhangi bir sakınca yoktur. Ancak, Güney Amerika veya Afrika gibi bölgelerde, tamamen ortak bir anlayış geliştirmek amacıyla askerî iş birliği kapsamında icra edilen faaliyetleri, kamu diplomasisi bağlamında ele almak daha faydalı olacaktır. Çünkü bu tür faaliyetlerin gözdağı vermektense ziyade, kamu diplomasisinin “ilişkileri genişletmek ve güçlendirmek” misyonuna daha fazla hizmet ettiğini ifade etmek mümkündür.

ABD ordusunun daha önce de belirtildiği gibi iletişim alanında yürüttüğü faaliyetler kamu diplomasisini desteklemek ile sınırlı değildir. Savunma Bakanlığı (U.S. Department of Defense, 2009, s. 35) stratejik iletişimi, “politikalarını gerçekleştirmek ve bu politikalar ile ilgili hedeflerine ulaşmak amacıyla diğer ülke kamuoylarını anlama ve kendisini onlara anlatma gayreti” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla aynı amaca hizmet eden ve birbirleri ile etkileşim içerisinde olan enformasyon operasyonu ve kamusal ilişkiler faaliyetleri de bu kapsamda icra edilmektedir. Taylor (2009, s. 14), stratejik iletişim kapsamındaki faaliyetlere psikolojik harekâtı ilave etmiş ve bunları “stratejik iletişimin dört sütunu” olarak nitelendirmiştir. Psikolojik harekât başlığı da aslında ordunun faaliyetleri kapsamında yer almaktadır. Ancak, Ordu bu faaliyeti ana faaliyet olarak değil, enformasyon operasyonu başlığı altında icra etmektedir (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. II-6). ABD ordusunun kamu diplomasisi yaklaşımına geçmeden önce, iletişim faaliyetlerini bütüncül olarak kavrayabilmek açısından söz konusu iki faaliyete de kısaca değinmekte fayda vardır.

ABD’de basın özgürlüğü ve bireylerin haber alma hakkı anayasa ile korunmaktadır. Ancak operasyon güvenliğinin sağlanması da önemli bir sorumluluktur (Joint Chiefs of Staff, 2010c, ss. I-1). Bu sebeple her enformasyon, tüm kamulara şeffaflık içerisinde sunulamamaktadır. Ordunun stratejik iletişim konsepti içerisinde yer alan kamusal ilişkiler, ordunun toplum ile kurmak zorunda olduğu bu iletişimi yönetme amacına hizmet etmektedir (Joint Chiefs of Staff, 2010c, s. vii). Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarının (Defense Science Board, 2004, s. 12), “öncelikli olarak ABD medyası ve Amerikan vatandaşlarını etkilemeyi amaçlayan iletişim faaliyetleri” olarak tanımladıkları kamusal ilişkiler, ordu tarafından “dâhilî ve haricî hedef kitleler ile kurulan iletişim faaliyetleri” olarak tanımlanmıştır (Joint Chiefs of Staff, 2010a, s. 192). Kamusal ilişkiler, kamuya, meclise ve medyaya doğru ve zamanında enformasyon sağlayarak, liderlere güvenilir danışmanlık sağlama, moral ve hazırlık durumunu geliştirme, kamuların güven ve desteğini artırma, küresel anlayış yaratma, komutanın stratejisini destekleme ve caydırıcılık gibi amaçlara hizmet etmektedir (Joint Chiefs of Staff, 2010c, ss. ix, I-4 - I-6).

Bahsi geçen stratejik iletişim faaliyetleri içerisinde orduya özgü olan tek faaliyet, enformasyon operasyonlarıdır ve ABD ordusu bu tür faaliyetler icra ederek ulusal stratejik iletişimin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü enformasyon

operasyonları, doğrudan düşmanın veya haricî kamuların etkilenmesini hedeflemektedir (Paul, 2011b, s. 38). Enformasyon operasyonu “kendi karar verme sürecini korurken, düşmanın ve potansiyel düşmanların karar verme süreçlerini etkilemek, aksatmak, bozmak veya ele geçirmek için enformasyonla ilgili kabiliyetlerin askerî operasyonlarda diğer yeteneklerle bütünleştirilmiş şekilde uygulanması” olarak tanımlanmaktadır (Joint Chiefs of Staff, 2012, ss. I-1). Enformasyon operasyonu kavramı, ismi sebebiyle bilişim teknolojilerinin silah olarak kullanılması olarak algılanabilir. Ancak kavramın, belirli alanlarda faaliyetler icra edebilecek birlikler veya teknik donanıma sahip olmak değil; bu birlik ve donanımların ordunun amacına ulaşması için enformasyona yönelik faaliyetlerde kullanılması demektir (Joint Chiefs of Staff, 2012, ss. I-5).

Enformasyon operasyonu kavramı geniş bir kapsama sahiptir. Savunma Bakanlığı, 2004 yılında yayımladığı raporda, enformasyon operasyonu kavramını bilgisayar ağı operasyonları (saldırı ve savunma), elektronik harp, operasyon güvenliği, askerî aldatma ve psikolojik harekât faaliyetlerini kapsayacak şekilde kullandığını ifade etmektedir (Defense Science Board, 2004, s. 13). ABD ordusu da buna paralel olarak elektronik harp, siber uzay operasyonları, askerî enformasyon destek operasyonları (military information support operations, MISO), sivil-asker operasyonları (civil-military operations), askerî aldatma, istihbarat, kamusal ilişkiler faaliyetlerini enformasyon operasyonları ile ilişkili faaliyetler olarak listelemiştir (Joint Chiefs of Staff, 2012, ss. II-4).⁴ Söz konusu faaliyetler içerisinde, doğrudan iletişime yönelik tek faaliyetin, askerî enformasyon destek operasyonları olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kısacası; kamu diplomasisi kavramını, ABD ordusunun bu kavrama ilişkin belirleyici stratejik iletişim konseptini ve yapılan dönemseller isimlendirmeleri bu şekilde aktarabiliriz. Buradan hareketle yapılacak olan analiz, ABD ordusunun her ne kadar kendisi doğrudan kamu diplomasisi olarak adlandırmasa da; bölgesel sorumlulukları kapsamında gerçekleştirdiği icraatları, bu çerçevede değerlendirmeye yarayacak noktaları açığa çıkaracaktır.

2. Araştırma

2.1. Yöntem

Bu araştırmada, ABD ordusunun muharip komutanlıkları kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilerek, sosyal medya paylaşımları içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi genel olarak nicel bir yöntem olmakla birlikte, bazı durumlarda bu yönüyle konuya açıklık getirilmesi noktasında yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, nitel ve nicel içerik analizi bu çalışmada birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmıştır. Paylaşımların içerik analizine tabi tutulmasının temel amacı, muharip komutanlıkların kamu diplomasisine sağladıkları desteğe yönelik çıkarımlarda bulunmaktır.

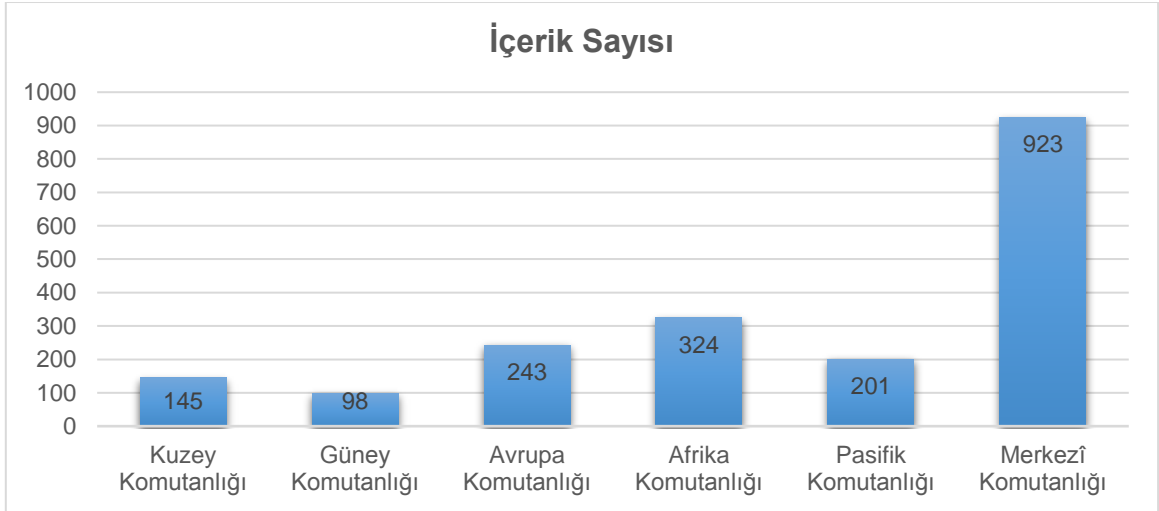
Araştırmanın konusu olarak kamu diplomasisini kavramsallaştıran ve yaklaşık yarım yüzyıldır bir araç olarak kullanan ABD ordusu seçilmiştir. ABD ordusu, sosyal medyayı açık bir şekilde hedef kitleler ile iletişim kurmak üzere bir araç olarak kabul etmektedir (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. III-11). Buna koşut olarak ABD ordusu sosyal medyayı en etkin kullanan ordulardan biridir. Bu noktadan hareketle, ABD ordusunun sosyal medya hesapları araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir.

ABD ordusu birlikleri faaliyetlerinin büyük kısmını sosyal medya üzerinden paylaşmaktadır. Bu nedenle, özellikle çalışmanın kapsamını oluşturan kamu diplomasisi faaliyetlerinin açık olarak icra edilen faaliyetler olarak sosyal medya üzerinden paylaşıldığı varsayımları, araştırmanın sosyal medya üzerinden yürütülmesinde etkili olmuştur.

ABD ordusu birliklerine ait farklı platformlarda pek çok sosyal medya hesabı mevcuttur. Ancak bu çalışmada sosyal medya, en fazla kullanıcıya sahip sosyal ağ olan Facebook⁵ hesapları ile sınırlandırılmıştır. Böylece kamu diplomasisine askerî desteği incelemek üzere amaçlı örnekleme yolu ile bölgesel sorumluluk sahalarına sahip muharip komutanlıkların Facebook hesapları, araştırmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bölgesel sorumluluklara sahip muharip komutanlıklar üzerinden yapılmasının nedeni, ABD'nin açık bir şekilde hedef kitle olarak haricî kamuoylarını gösteren kamu diplomasisi tanımıdır. Söz konusu komutanlıklar, ABD'nin yurtdışında en ön saflarda yer alan temsilcileridir.

Örnekleme olarak belirlenen altı komutanlığa ait sosyal medya hesaplarının 01 Ocak-30 Haziran 2017 tarihleri arasındaki paylaşım sayıları, şekil-1’de görüldüğü gibi birbirinden oldukça farklıdır. İçerikleri karşılaştırabilmek için içerik örnekleme, söz konusu dönem içerisinde komutanlıkların yaptığı son 25 paylaşımından oluşturulmuştur (Toplam 150 içerik). Bu örnekleme oluşturulurken, yerel dillerde (İngilizce hariç) yapılan paylaşımlar değerlendirmeye alınmamıştır.

İnceleme kapsamında, “iletişim faaliyetinin türü” ve “hedef kitle”⁶ başlıkları araştırmanın ana kategorileri olarak belirlenmiştir. İçeriğin türü kategorisi, ABD ordusunun ana iletişim faaliyetlerini temsil etmektedir. Bu faaliyetler; enformasyon operasyonu (askerî enformasyon destek operasyonu) kamusal ilişkiler ve kamu diplomasisine askerî destek faaliyetlerdir (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. II-8). Bu faaliyetlerin dışında kalan faaliyetler için “diğer” alt kategorisi oluşturulmuştur. Çalışmanın kapsamını oluşturan kamu diplomasisi faaliyetlerine yönelik olarak “askerî iş birliği faaliyetleri”, “insanî yardım faaliyetleri”, “kültürel faaliyetler” ve “eğitsel faaliyetler” ise araştırmanın alt kategorileri olarak belirlenmiştir.

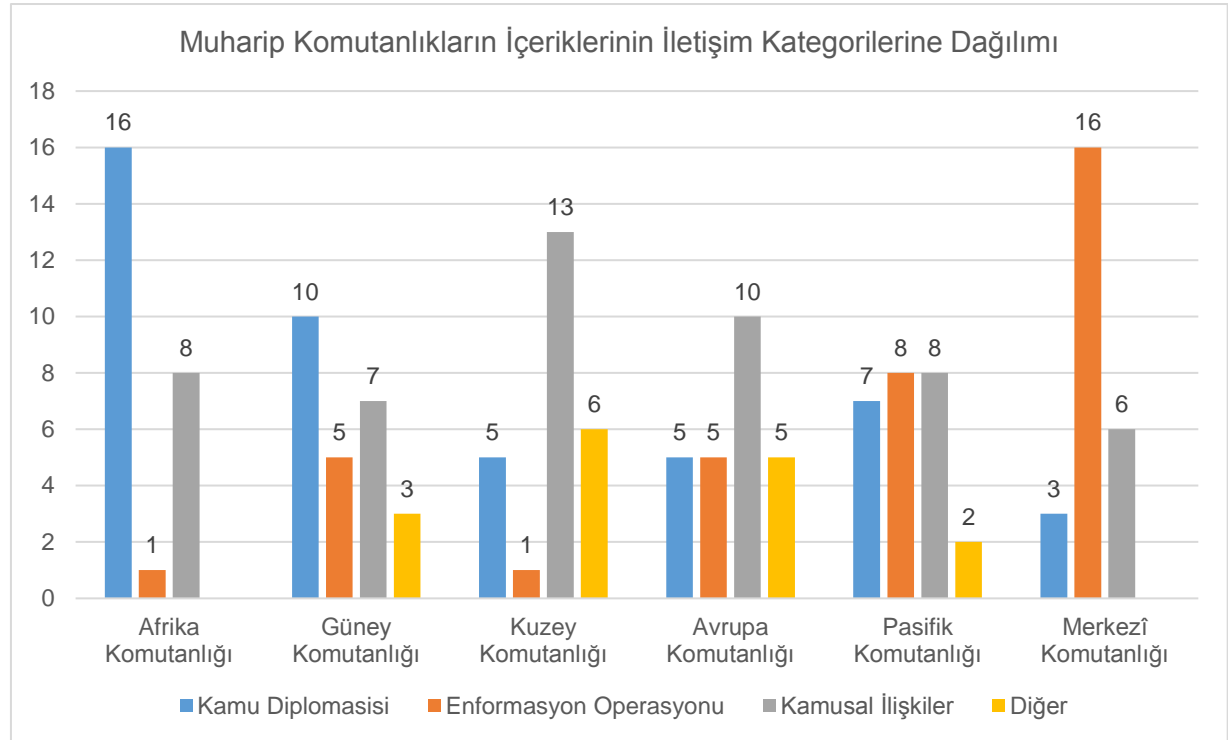

Şekil 1. 01 Ocak-30 Haziran 2017 tarihleri arasında yapılmış paylaşım sayıları.

“Hedef kitle” kategorisi ise, kamu diplomasisinin doğasına uygun olarak yerel ve uluslararası kamuoylarına uygun paylaşım yapılıp yapılmadığının ortaya konulması amacıyla belirlenmiştir. “Yerel kamuoyları” alt kategorisi, doğrudan hedef ülkenin kamuoyu ve komutanlığın sorumluluk sahasını kapsayan bölgesel kamuoylarını kapsayacak şekilde belirlenmiştir. “Uluslararası kamuoyu” alt kategorisi ise, sorumluluk

sahasından daha geniş bir hedef kamuoyuna yönelik içerikleri tespit etmek üzere belirlenmiştir. “ABD kamuoyu” alt kategorisi ise hem iç kamuoyuna yönelik hem de ABD ordusu personeline yönelik içerikleri tespit etmek üzere belirlenmiştir. Bununla beraber içeriklerin doğrudan yukarıda yer alan alt kategorilerden birine dahil olmayanlarını incelemek üzere de “Genel” başlıklı alt kategori oluşturulmuştur.

2.2. Araştırmanın Bulguları

Şekil 2. Muharip Komutanlıkların İçeriklerinin İletişim Kategorilerine Dağılımı.

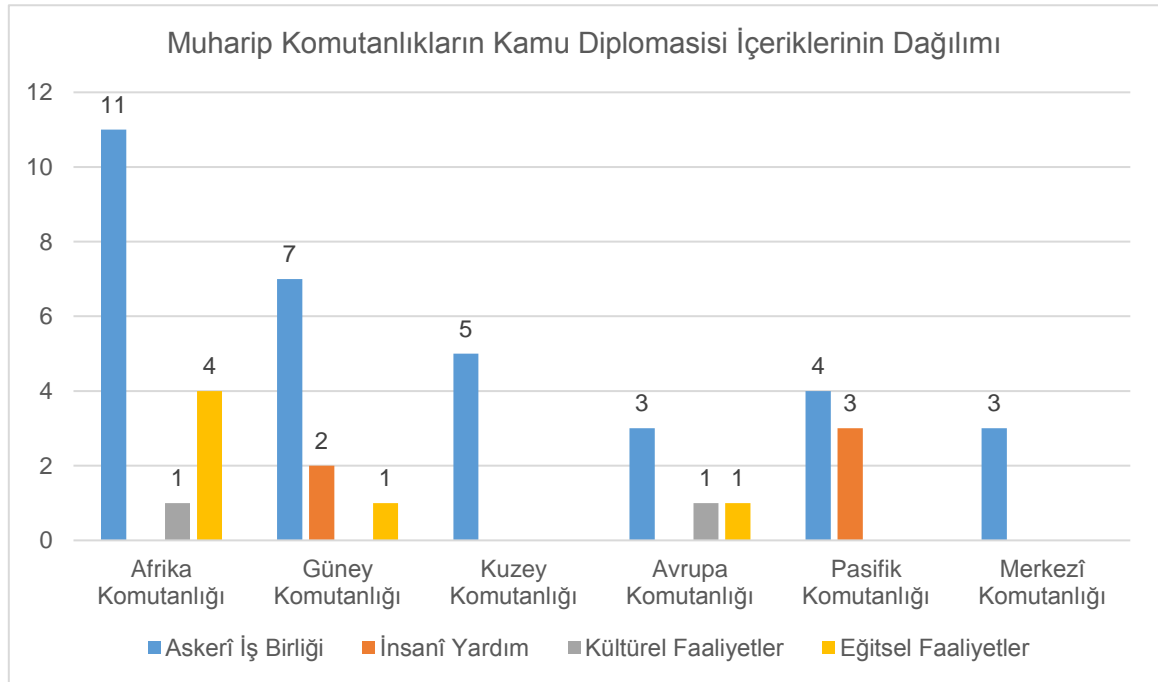
İlk kategori olan “iletişim faaliyetinin türü” kategorisine ilişkin veriler şekil-2’de görüldüğü gibidir. Burada muharip komutanlıkların sosyal medya faaliyetlerinin kamusal ilişkiler ve kamu diplomasisi alt kategorilerine yoğunlaştığını görmek mümkündür.

İncelenen toplam 150 içeriğin 46'sı kamusal ilişkiler, 46'sı da kamu diplomasisi olarak nitelendirilebilecek faaliyetlere ilişkin içeriklerdir.

Kamu diplomasisine yönelik içerikler, bütün içerisinde büyük yer tutuyor gibi görünse de; bu sayının bu kadar yüksek görünmesinin temel nedeni, Afrika Komutanlığı'nın kamu diplomasisi paylaşımlarının yüksek seviyede olmasıdır. Bu sebeple içerikleri genel üzerinden değerlendirmek yerine, birlikler üzerinden değerlendirmek daha faydalı olacaktır.

Kamu diplomasisine yönelik içerikler açısından Afrika Komutanlığı ile Güney Komutanlığı'nın yüksek düzeyde paylaşımlarının ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Diğer komutanlıkların paylaşımları görece bu iki komutanlığın gerisinde ve birbirine yakın seviyelerdedir.

Afrika Komutanlığı'na ilişkin şekil-2'de yer alan verilerden hareketle, kamu diplomasisine yönelik faaliyetlere ağırlık verildiğini ifade etmek mümkündür. Şekil-3'te görüldüğü üzere, Afrika Komutanlığı'nın kamu diplomasisine yönelik içerikleri arasında en büyük pay ise askerî iş birliği faaliyetlerindedir. Bunu sırasıyla eğitsel ve kültürel faaliyetler takip etmektedir.

Şekil 3. Muharip Komutanlıkların Kamu Diplomasisi İçeriklerinin Dağılımı.

Kamu diplomasisine yönelik içeriklerin hedefinde yer alan ülkeler; Senegal, Gine-Bissau, Cibuti, Gabon ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Gabon gibi ülkelerdir. Bu ülkeler, diğer Afrika ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer almakta ve Gabon hariç kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılları hem dünya hem de Afrika ortalamasının altındadır (International Monetary Fund, 2017; The United Nations, 2014, s. 146). Aynı zamanda bu ülkeler, orta ve az insani gelişmişlik seviyelerine sahip olan ülkelerdir (United Nations Human Deveploptment Programme, 2015). Bu noktada, ABD ordusunun bu bölgedeki kamu diplomasisine askerî destek faaliyetlerinin, refah seviyesi düşük devletlere yönelik olduğunu ifade etmek mümkündür.

Güney Komutanlığı'na ait içeriklerde kamu diplomasisine yönelik mesajların oranı yüzde 40'tır (şekil-2). Şekil-3'te görüldüğü gibi Güney Komutanlığı'nın da içerikleri arasında en yüksek pay, askerî iş birliği faaliyetlerine yönelik içeriklerdir. Bunun yanı sıra az da olsa insanî yardım ve eğitim ile ilgili faaliyetlere de yer verildiği görülmektedir.

Afrika Komutanlığı'na benzer şekilde burada da içeriklerin hedefinde yer alan ülkelerin, ekonomik olarak gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer aldığı görülmektedir (The United Nations, 2014, s. 146). Ancak söz konusu ülkelerin ekonomik ve insanî gelişmişlik düzeyleri, Afrika kıtasındaki ülkelere daha yukarıdadır. Bununla birlikte söz konusu ülkeler, kendi bölgesi içerisinde kişi başına düşen gelir açısından da genel olarak ortalamanın altında kalan ülkelerdir (International Monetary Fund, 2017).

Kuzey Komutanlığı'nın şekil-2'de yer alan içeriklerinin dağılımından hareketle; birliğin kamu diplomasisi paylaşımlarının düşük seviyede olduğu ve sosyal medyayı, genel olarak kendisi ile ilişkili haberleri paylaşmak üzere kullandığı (kamusal ilişkiler) görülmektedir. Bu noktada kamu diplomasisine yönelik içeriklerin düşük seviyede kalmasını, birliğin sorumluluk sahası ile ilişkilendirmek mümkündür. Birliğin sorumluluk sahası ise dahili kamuoyunu da kapsayan Kuzey Amerika'dır. ABD'nin kamu diplomasisine yönelik yasal mevzuatı düşünüldüğünde, birliğin hedef kitlesinin Kanada ve Meksika ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Zaten kamu diplomasisine yönelik olduğu değerlendirilen içeriklerin büyük bir kısmı da Kanada ile olan askerî iş birliği faaliyetlerini içermektedir.

Öte yandan, Avrupa Komutanlığı'nın içeriklerinin önceki birliklere göre kısmen daha dengeli olarak dağıldığını ifade etmek mümkündür (Şekil-2). Bu dengeyi bozan içeriklerin, kamusal ilişkiler başlığına yönelik içerikler olduğu görülmektedir. Bu anlamda birliğin sosyal medyayı Kuzey Komutanlığı'na benzer şekilde kamularını haberdar etmek üzere kullandığını söyleyebilmek mümkündür. Kamu diplomasisine yönelik olduğu değerlendirilen içeriklerin büyük kısmı ise Şekil-3'te görüldüğü gibi yine askerî iş birliği faaliyetlerine ilişkin içeriklerdir. Bunun yanı sıra eğitsel ve kültürel faaliyetlere yönelik içerikler de paylaşmıştır. Kamu diplomasisine yönelik içeriklerin büyük kısmı ise yine bölgesel ortalamasının altında gelire sahip olan Beyaz Rusya ve Macaristan gibi ülkelere yöneliktir.

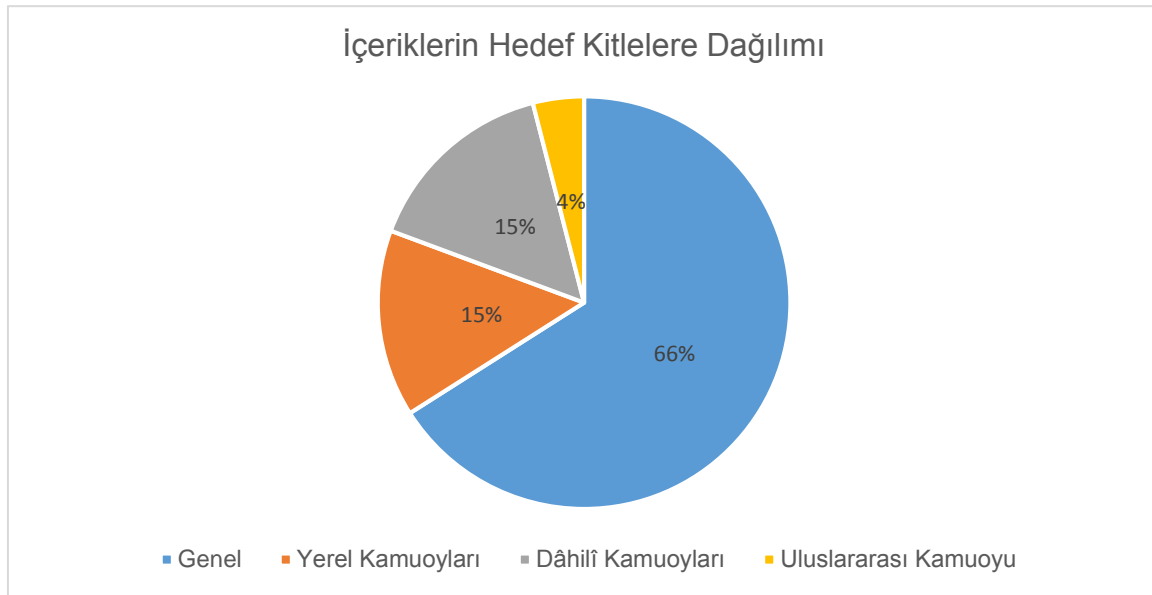
Pasifik Komutanlığı'nın içeriklerine bakıldığında, Şekil-2'de de görüldüğü üzere, dengeli bir dağılımın olduğu görülmektedir. Bu noktada sosyal medya içeriklerinin yoğunlaştığı özel bir konu yoktur. Zira kamu diplomasisine yönelik içeriklerin genelde askerî iş birliği ve insanî yardım konularına yönelik olduğu görülmektedir. Askerî iş birliği içeriklerinin hedefinde ise, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi bölgesel ekonomik düzeyin de çok üzerindeki ülkeler yer almaktadır. İnsanî yardıma yönelik içerikler ise, bölgenin kişi başına düşen gelir ortalamasının altında kalan Nepal ve Sri Lanka gibi ülkelere yöneliktir. Ancak bu noktada, söz konusu insanî yardım içeriklerinin bölgede yaşanan doğal afetlere sağlanan destek ile ilgili olduğunun belirtilmesi de faydalı olacaktır.

ABD Merkezî Komutanlığı'nın içeriklerinin dağılımında, Şekil-2'de görüldüğü üzere, paylaşılan içeriklerin büyük kısmı enformasyon operasyonu alt kategorisinde yer almaktadır. Birliğin sorumluluk sahasında, özellikle IŞİD'e karşı yoğun bir şekilde askerî operasyonların devam ediyor olması, bu kategorideki içeriklerin yüksek düzeyde paylaşılmasının nedeni olarak gösterilebilir. Kamu diplomasisinin bir barış zamanı faaliyeti olduğu düşünüldüğünde, silahlı çatışmanın yoğun bir şekilde devam ettiği bir bölgede bu faaliyetlerin geri planda kalmasının doğal olduğunu ifade etmek mümkündür. Düşük düzeyde yer alan kamu diplomasisi içerikleri ise, insanî yardım faaliyetlerine yöneliktir.

İçeriklerin hedef kitlelere dağılımı Şekil-4'te görüldüğü gibidir. İçeriklerin büyük kısmı "*Genel*" kategorisi altında toplanmıştır. Bu durumun, ABD ordusunun iletişim

yaklaşımı ile pek bağdaşmadığını belirtmek gerekir. Çünkü ABD ordusu, hedef kitlelerin mesajın belirlenmesi konusunda önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir.

Dâhilî kamuoylarına yönelik içerikler, düşük düzeyde de olsa paylaşımları içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte, kamu diplomasisinin ana hedef kitlesi olan yerel kamuoylarına yönelik içeriklerin, sorumluluk sahaları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, oldukça düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Kamu diplomasisi açısından önem taşıyan bir başka hedef kitle olan uluslararası kamuoyuna yönelik içeriklerin de benzer şekilde oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Tüm bu içeriklerin düşük düzeyde kalmış olmasının en önemli nedeni ise net bir şekilde bir hedef kitleye yönelik olmayan ve “*genel*” kategorisi altında incelenen içeriklerin sayısının yüksek düzeyde olmasıdır.

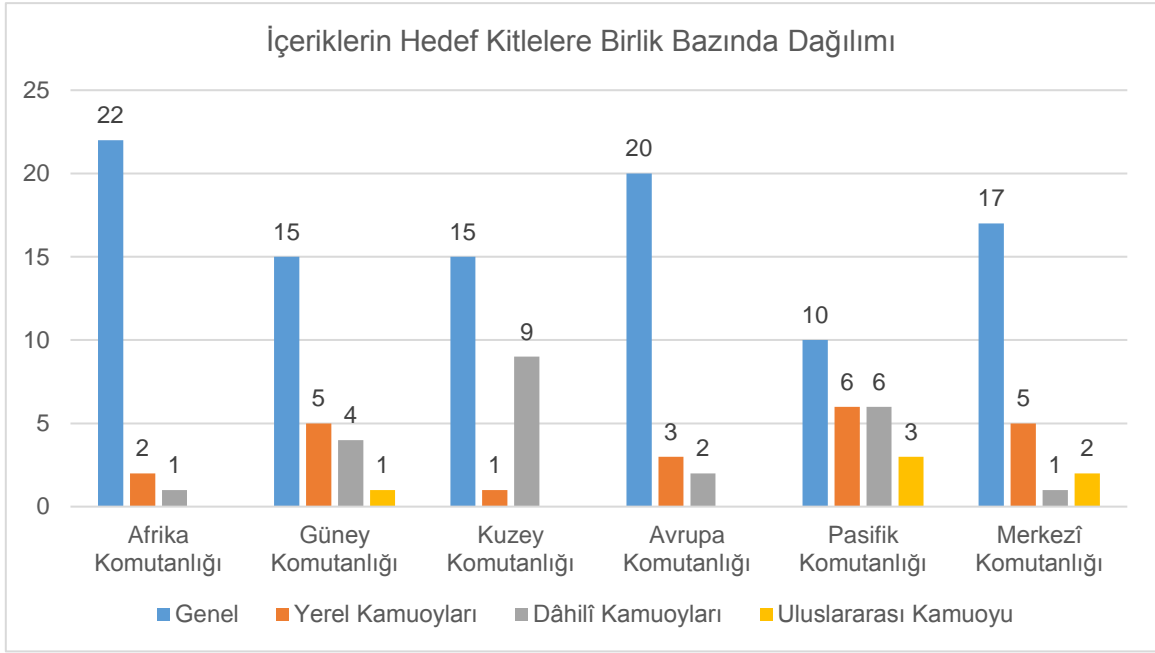

Şekil 4. İçeriklerin Hedef Kitlelere Dağılımı.

İçeriklerin hedef kitlelere dağılımı Şekil-4’te görüldüğü gibidir. İçeriklerin büyük kısmı “*Genel*” kategorisi altında toplanmıştır. Bu durumun, ABD ordusunun iletişim yaklaşımı ile pek bağdaşmadığını belirtmek gerekir. Çünkü ABD ordusu, hedef kitlelerin mesajın belirlenmesi konusunda önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir.

Dâhilî kamuoylarına yönelik içerikler, düşük düzeyde de olsa paylaşımları içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte, kamu diplomasisinin ana hedef kitlesi olan yerel kamuoylarına yönelik içeriklerin, sorumluluk sahaları göz önünde bulundurularak

değerlendirildiğinde, oldukça düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Kamu diplomasisi açısından önem taşıyan bir başka hedef kitle olan uluslararası kamuoyuna yönelik içeriklerin de benzer şekilde oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Tüm bu içeriklerin düşük düzeyde kalmış olmasının en önemli nedeni ise net bir şekilde bir hedef kitleye yönelik olmayan ve “genel” kategorisi altında incelenen içeriklerin sayısının yüksek düzeyde olmasıdır.

Şekil 5. İçeriklerin Hedef Kitlelere Birlik Bazında Dağılımı.

İçeriklerin “genel” kategorisi altında yoğunlaşmış olması, birliklerin hedef kitlelere yaklaşımlarına yönelik bir değerlendirme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Şekil-5’te yer alan dağılımdan da hareketle bazı hususları açıklamak şu şekilde açıklamak mümkündür: İlk olarak, dâhilî kamuoylarına yönelik içeriklerin, Kuzey Komutanlığı’nın paylaşımlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumu, birliğin sorumluluk sahasının Kuzey Amerika’yı kapsıyor olması ile ilişkilendirmek mümkündür. Bunun haricinde, Pasifik Komutanlığı’nın içeriklerinin daha belirgin bir şekilde hedef kitlelere dengeli olarak dağıldığını görmek mümkündür.

3. Değerlendirme ve Sonuç

İçeriklerin iletişim kategorilerine bölgesel dağılımları incelendiğinde, yapılan paylaşımların muharip komutanlıkların sorumluluk sahalarına bağlı olarak değiştiği ve

kamu diplomasisine yönelik paylaşımlar ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bu durum, komutanlıkların ihtiyaçları doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Çatışmaların yoğun olarak devam ettiği ve ABD birliklerinin aktif olarak görev aldığı Merkezî Komutanlık bölgesinde, içerikler enformasyon operasyonu kategorisinde yoğunlaşırken; Afrika Komutanlığı bölgesinde kamu diplomasisi faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte kamu diplomasisi faaliyetlerinin yasak olduğu Kuzey Komutanlığı bölgesinde ve propaganda kavramının negatif bir çağrışıma neden olduğu Avrupa Komutanlığı bölgelerinde, “kamusal ilişkiler” içeriklerinin yoğunlaşması da dikkat çekicidir. Dolayısıyla muharip komutanlıkların, standart bir yaklaşıma sahip olmadıkları ve iletişim faaliyetlerinin kendi sorumluluk sahalarına uygun olarak şekillendiği açık bir şekilde görülmektedir.

ABD ordusu birliklerinin kamu diplomasisi faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilen paylaşımlarının, genel olarak askeri iş birliği faaliyetleri çerçevesinde olduğu şekil-4’te de görülmektedir. Her ne kadar kamu diplomasisi çok boyutlu bir faaliyet olsa da; ordunun bunu askerî iş birliği üzerinden yürütüyor olması, kendi faaliyet sahası da göz önünde bulundurularak, uygun bir davranış olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu alanda yaratılacak ittifakların, dostlukların ve karşılıklı anlayışa sağlanacak her türlü katkının, kamu diplomasisi bağlamında değerli olduğu tartışmasızdır.

Kamu diplomasisi içeriklerinin, sorumluluk sahaları içerisinde belirli bir çerçeveye uygun olarak paylaşıldığını ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, kamu diplomasisine ilişkin içeriklerin birkaç istisna dışında tamamının bölgesel olarak daha düşük refah seviyesine ve kişi başına düşen millî gelire sahip ülkelere yönelik olduğu dikkat çekicidir. Bu hususu, ABD Ulusal Güvenlik Stratejisinde (*National Security Strategy*, 2015, s. 23) yer alan “barış, güvenlik, refah ve insan haklarının korunması için gerekli temelleri teşkil edecek kurumların, normların ve kuralların oluşturulması” hususu ile ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü ABD bu durumu kendisine bir fırsat ve bir zorunluluk olarak görmektedir.

Hedef kitle analizine yönelik olarak, “*genel*” kategorisinde yer alan içeriklerin sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durum, ABD’nin kamu diplomasisine askerî destek faaliyetlerini de kapsayan iletişim konsepti olan stratejik iletişim konsepti ile

çelişmektedir. Çünkü söz konusu konsept içerisinde hedef kitlelerin tespiti ve mesajların bu gruplara yönelik olarak üretilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu çelişkiyi, stratejik iletişimin sosyal medya kullanımı ile sınırlı olmadığı ve burada yapılan paylaşımların daha ziyade sosyal medyanın doğasına uygun olarak yapılıyor olması ile açıklamak mümkündür.

Dâhilî kamuoyuna yönelik içeriklerin büyük kısmı ise, kamusal ilişkiler kategorisinde yer alan içeriklerdir. Bu bağlamda kamusal ilişkiler olarak tanımlanabilecek içeriklerin yoğunluğunu hedef kitle ile bir arada ele almak daha faydalı olacaktır. Bu türdeki iletişim faaliyetlerini kapsayan kategori, ABD dâhilî kamuoyuna iletilmesi yasal olarak serbest olan tek kategoridir. Ordular açısından dâhilî kamuoyunun öneminin göz ardı edilemeyeceği değerlendirildiğinde, bu türdeki içeriklerin yüksek düzeyde çıkması daha anlaşılır hale gelmektedir.

ABD ordusunun kamu diplomasisi kapsamında icra edilen faaliyetlerin bir kısmına ağırlık verdiği, bir kısmını neredeyse dikkate almadığı çalışma sonucunda açıkça görülmüştür. Ordunun kamu diplomasisi faaliyetleri içerisinde askerî iş birliği faaliyetlerine açık bir şekilde ağırlık veriyor olması, sert güç unsuru olan söz konusu kurumun imkânları dahilinde en iyi yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Bu kapsamdaki eğitsel faaliyetlerin büyük önem taşıdığı da aşikârdır. Özellikle eğitim, karşılıklı bilgi alışverişi ve koordinasyonu sağlamak üzere icra edilen faaliyetlerin büyük ölçüde ABD yararına hizmet ettiğini anlamak çok zor olmayacaktır.

Yine benzer şekilde, ABD ordusunun gerektiğinde kurtarma ve insanî yardım faaliyetlerinde ön saflarda yer alıyor olması, kurumun yapısına uygun kamu diplomasisi faaliyetlerine örnektir. Sahip olduğu teknolojik imkânlar ve güçlü hiyerarşik yapı ile orduların bu tür faaliyetlerdeki yeri ve etkinliği tartışılmazdır. Hele ki güvenlik sebebiyle sivil toplum kuruluşlarının ulaşmasının güç olduğu bölgelerde, orduların bu faaliyetlerdeki yeri vazgeçilmezdir. Dolayısıyla ABD ordusunun bu kapsamdaki faaliyetlerinin de kurumsal yapısına uygun faaliyetler olduğunu ifade etmek mümkündür.

Son olarak ordunun kamu diplomasisi faaliyetlerinin özellikle kültürel faaliyetler konusunda oldukça düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Bu noktada öncelikle orduların bir kültür elçisi olmadıkları gerçeğini kabul etmek gerekmektedir. Bu kapsamda

ABD ordusunun da kamu diplomasisi kapsamında faaliyetler yürütüyor olmasına rağmen, bu tür bir misyonu olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kamu diplomasisine destek bağlamında bu alanda sınırlı bir yaklaşıma sahip olmanın, ABD ordusu açısından sıra dışı bir durum olmadığını söylemek mümkündür.

İlk bakışta hedef kitlelere özel içerik paylaşımı bağlamında “*genel*” kategorisinin yoğunluğu kafa karıştırıcı görünmektedir. Fakat bölgesel olarak yürütülen faaliyetlerin ilgili olduğu ülkelerin belirli özelliklerinin ön plana çıkıyor olması, yürütülen faaliyetlerin belirli bir sistem çerçevesinde gerçekleştirildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, ABD ordusu tam olarak tanımladığı gibi kamu diplomasisini tüm boyutları ile üstlenmemekte, ulusal kamu diplomasisi faaliyetlerine kendi imkânları ve belirli bir sistem dahilinde destek sağlamaktadır. Bu kapsamda ABD ordusunun benimsediği çerçevenin doğasına uygun olarak belirlendiği açıktır. Sert gücün en önemli unsuru olan ordunun, bu tür yumuşak güç faaliyetlerinde kendini gösteriyor olmasını, Nye’in (2009, s. 160) akıllı güç kavramının bir doğru uygulaması olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu yolla hem genel olarak ABD’nin hem de ordunun bizzat kendisinin itibarının geliştirilmesine katkı sağlayabileceği açıktır.

Sonnotlar

1. NATO'nun kamu diplomasisi biriminin 2000'li yıllarda kurulmuş olması, bu tarihe kadar iletişim faaliyeti icra edilmediği gibi algılanmamalıdır. Çünkü söz konusu birim, Enformasyon ve Basın Ofisi'ni (NATO Office of Information and Press) ardılı olarak kurulmuştur.
2. Bu noktada propaganda kavramını sahip olduğu olumsuz çağrışımlardan arındırmak gerekir. Çünkü tanımı gereği kitlelerin inanasına yönelik bütün iletişim faaliyetleri propaganda olarak değerlendirilmektedir (Pratkanis & Aronson, 2008, s. 12). Bu maksatla yürütülen faaliyetlerin olumsuz bir silaha dönüşmesi, doğrudan onu kullananların niyetleri ile alakalıdır. Nihayetinde Lasswell'in de belirttiği gibi "propaganda bir pompa kolundan daha ahlaklı ya da ahlaksız değildir" (Snow, 2012, para. 3).
3. <https://www.state.gov/documents/organization/177574.pdf> (Erişim Tarihi: 01 Mart 2017).
4. Savunma Bakanlığının sıralamış olduğu faaliyetler arasında iletişim faaliyetleri ile doğrudan bağlantısı olan tek faaliyet, psikolojik harekâttir. Ancak bu faaliyet enformasyon operasyonu kavramı için 2012 yılında ordu tarafından çizilen çerçevenin dışında kalmış gibi görünmektedir. Aslında psikolojik harekâtın çizilen çerçevenin dışında kalmış olması bir yanılgıdır. Çünkü ortadan kalkmamış, sadece isim değiştirmiştir. Savunma Bakanlığı'nın psikolojik harekât tanımı (Defense Science Board, 2004, s. 13) ile ordunun MISO tanımı (Joint Chiefs of Staff, 2010b, ss. I-1) neredeyse aynıdır. Bu değişim, psikolojik harekâtın sahip olduğu negatif algı sebebiyle 2010 yılında Özel Operasyonlar Komutanlığı tarafından Psikolojik Harekât Alayı'na yönelik çıkarılan bir memorandum ile başlamıştır (Paul, 2011b, s. 38) Sonrasında bu durum ordunun bütün yayımlarına ithal edilmiştir. ABD'nin enformasyon operasyonu terminolojisindeki değişim, NATO'nun terminolojisini etkilememiştir. NATO, psikolojik harekât kavramını kullanmaya devam etmektedir (Bkz. STANAG 2508 – Allied Joint Doctrine for Psychological Operations-AJP-3.10.1 (B). <https://nso.nato.int/nso/nsdd/listpromulg.html> Erişim Tarihi: 19 Mart 2017).
5. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (Erişim Tarihi: 12.08.2017).
6. Bu noktada hedef kitle kavramının ABD ordusunun iletişim faaliyetlerinde önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Kamu diplomasisi faaliyetlerini de kapsayan stratejik iletişim konseptinin en önemli noktalarından biri hedef kitlelerin doğru belirlenmesidir ve bu konu stratejik iletişimin ilk aşamasında ele alınır (U.S. Joint Forces Command, 2010, ss. IV-1 - IV-6). Başka bir deyişle, ABD ordusunun iletişim yaklaşımında her hedef kitleye uygun mesaj belirlenmesinin başlangıcın önemli bir adımı olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna koşut olarak hedef kitleye verilen önemi yapılan kamu diplomasisi tanımlarında da görmek mümkündür.

Kaynakça

- Babst, S. (2008). Reinventing NATO's Public Diplomacy. *NATO Research Paper*(41).
- Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy: Theory and Practice* (5. ed.). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Borg, L. J. (2008). Communicating with intent: the Department of Defense and strategic communication. *Incidental Paper, Centre for Information Policy Research and Harvard University*.
- Cull, N. J. (2009). "Public Diplomacy" Before Gullion: The Evolution of a Phrase | USC Center on Public Diplomacy. In N. Snow & P. M. Taylor (Eds.), *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (ss. 19-23). New York: Routledge.
- Çetin, M., & Toprak, Y. E. (2016). Çerçeveleme Kuramı Bağlamında Kamuoyu Oluşturmada Spin: Birinci Körfez Savaşı. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(42).
- Defense Science Board. (2004). *Report of the Defense Science Board Task Force on Strategic Communication*. Erişim Tarihi (12 Şubat 2017)
<https://fas.org/irp/agency/dod/dsb/commun.pdf>
- Desjardins, J. (2017). U.S. Military Personnel Deployments by Country. Retrieved from <http://www.visualcapitalist.com/u-s-military-personnel-deployments-country/> adresinden 23 Aralık 2017 tarihinde alınmıştır.
- Eisenhower, D. D. (1957). *The Public Papers of the Presidents of the United States (January 1 to December 31, 1957)*. Erişim Tarihi (28 Mart 2017).
<http://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4728417.1957.001/198?rgn=main;view=image>
- Gilboa, E. (2008). Searching for a theory of public diplomacy. *The annals of the American academy of political and social science*, 616(1), 55-77.
- Greenspan, R. (2011). Public Diplomacy in Uniform: The Role U.S. Department of Defense in Supporting Modern Day Public Diplomacy. Erişim Tarihi (22 Mart 2017).
http://www.unc.edu/depts/diplomat/item/2011/0104/comm/greenspan_pduniform.html
- Hammes, T. X. (1994). The Evolution of War: The Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 78(9), 35-44.
- International Monetary Fund. (2017). World Economic Outlook. Erişim Tarihi (09Ağustos 2017).
<http://www.imf.org/external/datamapper/PPPPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>
- Joint Chiefs of Staff. (2010a). *Joint Publication 1-02: Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (Amended Through 15 February 2016)*.
- Joint Chiefs of Staff. (2010b). *Joint Publication 3-13.2: Military Information Support Operations (Incorporating Change 1, 20 December 2011)*.
- Joint Chiefs of Staff. (2010c). *Joint Publication 3-61: Public Affairs*.
- Joint Chiefs of Staff. (2012). *Joint Publication 3-13: Information Operations (Incorporating Change 1, 20 November 2014)*.
- Karadağ, H. (2016a). Forcing the Common Good: The Significance of Public Diplomacy in Military Affairs. *Armed Forces & Society*, 43(1), 72-91.
doi:10.1177/0095327x16632334
- Karadağ, H. (2016b). *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Lind, W. S., Nightengale, K., Schmitt, J. F., Sutton, J. W., & Wilson, G. I. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 73(10), 22-26.
- Mogensen, K. (2017). From public relations to corporate public diplomacy. *Public Relations Review*, 43(3), 605-614. doi:10.1016/j.pubrev.2017.03.011
- Morgenthau, H.J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- National Security Strategy. (2015). Washington. Erişim Tarihi (13 Mart 2017). <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2015/>
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, J. S. (2009). Get smart: Combining hard and soft power. *Foreign Affairs*, 160-163.
- Paul, C. (2011a). *Getting Better at Strategic Communication*. RAND Corporation Erişim Tarihi (27 Mart 2017). http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2011/RAND_CT366.pdf
- Paul, C. (2011b). *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*. California: Praeger.
- Policy Coordinating Committee for Public Diplomacy and Strategic Communication. (2007). *U.S. National Strategy for Public Diplomacy and Strategic Communication*. Erişim Tarihi (06 Mart 2017). http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/state/natstrat_strat_comm.pdf
- Pratkanis, A. R., & Aronson, E. (2008). *Propaganda Çağı: İknanın Gündelik Kullanımı ve Suistimali* (N. Haliloğlu, Trans.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Riggins, J. (1998). *A Strategic Assessment of Public Diplomacy*.
- Rumbaugh, R., & Leatherman, M. (2012). *The Pentagon as Pitchman: Perception and Reality of Public Diplomacy*. Erişim Tarihi (22 Mart 2017). https://www.stimson.org/sites/default/files/file-attachments/Pentagon_as_pitchman_0.pdf
- Snow, N. (2012). Public Diplomacy and Propaganda: Rethinking Diplomacy in the Age of Persuasion. Erişim Tarihi (22 Mart 2017). <http://www.e-ir.info/2012/12/04/public-diplomacy-and-propaganda-rethinking-diplomacy-in-the-age-of-persuasion/>
- Taylor, P. M. (2009). Public Diplomacy and Strategic Communications. In N. Snow & P. M. Taylor (Eds.), *Routledge Handbook of Public Diplomacy* (ss. 12-16). New York: Routledge.
- The United Nations. (2014). *World Economic Situation and Prospects 2014*. Erişim Tarihi (09 Ağustos 2017). http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2014wesp_country_classification.pdf
- U.S. Department of Defense. (2009). *Quadrennial Roles and Missions Review Report*. Erişim Tarihi (19 Mart 2017). https://www.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/QDR/QRMFinalReport_v26Jan.pdf
- U.S. Department of State. (2017). Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs, Erişim Tarihi (14 Mart 2017) <https://www.state.gov/r/>
- U.S. Joint Forces Command. (2010). *Commander's Handbook for Strategic Communication and Communication Strategy*. Suffolk.

- United Nations Human Development Programme. (2015). Human Development Reports. Erişim Tarihi (09 Ağustos 2017). <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>
- Wallin, M. (2015). *Military Public Diplomacy: How the Military Influences Foreign Audiences*. Erişim Tarihi (09 Mart 2017). <https://www.americansecurityproject.org/wp-content/uploads/2015/02/Ref-0185-Military-Public-Diplomacy.pdf>
- Weed, M. C. (2012). *U.S. Public Diplomacy: Legislative Proposals to Amend Prohibitions on Disseminating Materials to Domestic Audiences*.
- White House. (2009). *National Framework Strategic Communicaton*. Washington. Erişim Tarihi (10 şubat 2017). <https://fas.org/man/eprint/pubdip.pdf>
- Winger, G. (2014). *The Velvet Gauntlet: a theory of defense diplomacy*. Paper presented at the Institute for Human Sciences: Fellows' Conference, Vienna, Austria. Erişim Tarihi (21 Aralık 2017). <http://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxxiii/the-velvet-gauntlet/>

Uluslararasılaşan Yerel Yönetimler: Yerel Dış Politika (Paradiplomasi) Kavramına Teorik Bir Bakış

Hasan YAYLI*

Yasin Can GÖNÜLTAŞ**

Geliş Tarihi (Received): 09.02.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 13.04.2018

Öz

Belirli coğrafi alanlarda merkezi yönetimin gücünü, aynı doğrultuda yerel düzeyde yaşayan toplumlar üzerinde kullanan yerel yönetim mekanizmaları; küreselleşme, demokratikleşme, yerelleşme gibi faktörlerle birlikte farklı nitelikler kazanmıştır. Ortaya çıkan çeşitli uluslararası organizasyonlarla birlikte sınır-ötesi yerel yönetim işbirliği hareketliliği artarak devam etmiş, ulus-üstü yönetim (merkezi yönetim) politikaları, genel olarak yerel düzeydeki yönetimin uluslararası nitelikteki politikalarını etkilemiştir. Devletin ekonomideki yerinin azaltılmaya çalışılması, demokrasi, âdem-i merkeziyetçi yönetim istekleri, küreselleşmeyle birlikte merkezi yönetimlerin üzerinde önemli birer baskı aracı haline gelmiştir. Merkezi yönetimler, söz konusu taleplerin karşılığını bulacağı yerlerin yerel birimler olduğu bilincindedirler. Ancak bu karşılığın hangi politikalarla yapılacağı üniter ve federal yapılanmalarda farklılık göstermiştir. Ayrıca yerel birimlerin merkezi yönetimlerin uyguladığı politikalardan bağımsız olarak kendi politika alanlarını oluşturarak farklı yerel birimlerle yaptıkları işbirlikleri de ortaya çıkmıştır. Bu anlamda yerel birimlerin uluslararası ilişkileri neticesinde; kardeş şehircilik, sınır-ötesi işbirlikleri, yerel yönetimler arasında kurulan birlikler gibi olgular ve bu olguların temel dinamiklerini belirleyen yerel dış politika sürecini yani paradiplomasiyi ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Uluslararasılaşan Yerel Yönetimler, Yerel Dış Politika, Paradiplomasi, Uluslararası Kuruluşlar,

---

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@hotmail.com.com

** Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Doktora Öğrencisi, eyasincangonultas@gmail.com

Internationalized Local Governments: A Theoretical Look At The Local Foreign Policy (Paradiplomacy)

Abstract

Local management mechanisms using the power of central management on the local communities in certain geographical areas have obtained different qualifications with some factors like localization, globalization, and democratization. The mobility of cross-border local management collaboration increasingly continues with several international organizations, and supra-national management (central management) politics has generally affected the international politics of local managements. Practices to decrease the role of state on economics, democracy, demands for decentralized management, and globalization have become important pressure tools on central managements. Central managements are conscious that local units are the places for meeting these demands. However, the politics for meeting them differ in unitary and federal organizations. Further, the cooperation of local managements with the other local units has appeared by making their own political fields independent from the politics carried out by the central managements. As a result of the international relations of local units, some phenomenon like sister city, cross-border collaboration, units established among local managements and local foreign politics (paradiplomacy) determining the basic dynamics of these phenomenon have emerged.

Keywords: *Local Management, Internationalized Local Managements, Local Foreign Politics, Paradiplomacy International Organizations*

Giriş

Uluslararası diyalogların artarak devam ettiği ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini devam ettirme zorunluluğu olduğu süreçte merkezi ve yerel birimler daha da yakınlaşmıştır. Yerel ve milli sınırları aşan bu yakınlaşmalar, dünya çapına yayılmasıyla küreselleşen bir politikalar zinciri sonucunu doğurmuştur. Küreselleşme ile birlikte sınır ötesi işbirlikleri, diplomatik ağların artması, yerel birimlerin merkezi devlet politikalarına müdahil olması yerel dış politika sürecini başlatmıştır. Üniter ve Federal devlet yapılanması kavgaları sürerken merkezin tahakkümünden kurtulmak isteyen yerel birimlere belirli ayrıcalıklar sağlanmıştır. Üniter devlet yapılanmalarında bu süreç daha kontrollü bir şekilde ilerlemektedir. Çünkü üniter yapılanmada ulusal hükümetin dışında egemenlik alanının farklı unsurlara bırakılması sakıncalı görülmüştür. Bu nedenle yerel birimlerin, merkezi yönetim politikalarına müdahalesi mümkün olmamaktadır. Üniter devlet yapılanmalarında durum bu şekildeyken federal devlet yapılanmalarında diğer bir ifadeyle siyasal yerinden yönetim sistemlerinde durum daha esnek görünmektedir. Çünkü siyasal yerinden yönetimde temel amaç, yerel düzeyde yaşayan vatandaşlara ve onların temsilcilerine, kamusal düzeyde alınacak kararlarda daha fazla yetki vermektir. Bu nedenle politika yapma sürecine merkezi yönetimle birlikte katılırken diğer yandan da kendi politikalarını üretebilecek mekanizmalara sahiptir.

Sınır-ötesi işbirlikleri çerçevesinde daha da serbestleşen yerel yönetim birimleri, merkezi yönetimin dış politikalar kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalara dâhil olarak yerel dış politikanın yani paradiplomasinin temelini oluşturmuşlardır. Bu noktadan itibaren yerel yönetimlerin uluslararasılaşması süreci başlamış ve çeşitli faktörlerle bu durum desteklenmiştir.

1. Uluslararasılaşan Yerel Yönetimler

Devletlerin uluslararası ilişkiler düzeyindeki dış politikalarında, ulusal politikalar olduğu kadar yerel yönetim politikaları da önem taşımaktadır. Ekonomi, çevre, sağlık, turizm, kültür, sanat ve diğer alanlarda yerel birimlerim yürüttüğü faaliyetler zamanla yerel dış politikanın doğmasına neden olmuştur. Yerel dış politika, çok aktörlü ve çok yönlü uluslararası diplomasiye katkı sağladığı gibi, yerel yönetimlerin dünyadaki diğer birimlerle olan ilişkilerini de önemli derecede etkilemektedir. (Daoudov, 2013: 5). Yerel yönetimlerin faaliyetlerini ulusal sınırlarının dışına çıkacak şekilde merkezi devlet politikalarının dışında ve bunu etkileyerek gerçekleştirdiği uygulamalar, yerel

yönetimlerin uluslararasılaşması şeklinde nitelendirilebilir. Yerel yönetimlerin uluslararası boyutta etkin kazanabilmesi için çeşitli faktörlerle temellendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada yerel yönetimler bağlamında küreselleşme ve uluslararasılaşma arasındaki temel fark; küreselleşmede yerel olanı korumak gibi bir kaygı yokken, uluslararasılaşmada yerel olanı koruyarak dış politika üretmek esas kaygı nedenidir. Bu bağlamda Kentsel alanlarda hizmet sunan birer kamu yönetimi olarak yerel yönetimler yetki alanı içerisindeki halka daha kaliteli hizmetler sunabilmek ve küresel dünya ile eklemlenebilmek için uluslararası kuruluşlara üye olmaktadır (Yücel Batmaz,2016:104).

2. Yerel Yönetimlerde Uluslararasılaşma Faktörleri

1970'li yılların ikinci yarısından sonra ortaya çıkan krizler ortamından geçen uluslararası politik ve ekonomik süreçler, 1980'lerden itibaren küreselleşme ve özellikle uluslararasılaşma ekseninde yeni bir uzlaşma metoduyla tanışmıştır. Ortak bir anlayışa dayanan söz konusu durum, daha az devlet, finansal düzenleme, yeni doğmuş uluslararası ve uluslar üstü organizasyonlarla uyum fonksiyonlarını dikte etmiş ve ilgili konuları olmazsa olmaz yapılar olarak ulus-devlet gündemlerine oturtmuştur. Gündemlerini güncellemek zorunda kalan ülkeler, bu süreçte ortaya çıkmış olan yerelleşme/yerindeleşme, yerel yönetimlerin güçlenmesi, kentleşme, bölgeselleşme, katılımcı ve çoğulcu demokrasi gibi kavramlar ekseninde yoğunlaşma sağlamışlardır. Ülkeler küreselleşmenin de etkisiyle bu sürece doğru itilmiş ve yerel yönetimlerin uluslararası alanda aktif politika üreten birimler olması sonucu doğmuştur (Ökmen ve Özer, 2015: 163-164).

2.1. Küreselleşme Temelli Yerel Yönetimler

Küreselleşme ya da globalleşme, son zamanlarda çok sık olarak kullanılan kavramlardan birisidir. Küreselleşme, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda çeşitli ortak değerlerin yerel ve milli sınırları aşarak uluslararası bir etki alanı bulmasını ifade etmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde benimsenmiş olan ekonomi politikaları gün geçtikçe birbirine benzemektedir. Sosyalizmin sona ermesi ile birlikte dünyada serbest piyasa ekonomisi, yani liberal ekonomik düzen giderek yaygınlaşmıştır. Dünyadaki tüm ülkelerde kamu ekonomisinin görev ve fonksiyonları yeniden tanımlanmaya çalışılmakta ve üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Devletin piyasadaki öneminin küçültülerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması görüşleri önem kazanmaktadır. Bu anlamda devletin küresel ekonomiyle buluşması zaman içerisinde yaşantılarla birleşerek yerel düzeydeki halka kadar uzanan bir sızıntı halini almaktadır (Aktan, 1998: 1).

Söz konusu sızıntıların ortak bir yönetim modeli çerçevesinde gündeme gelmesi yönetimdeki tüm çalışanların, verimlilik ve yüksek performansının artırılması gereğini ortaya koymaktadır. Tüm üretim faktörlerinin bir arada kullanılmasıyla yerinden yönetim; ekip çalışması, yetki ve sorumluluk gerektirmektedir (Özer, 2006: 151). Bu durum, temsil ve liberal demokrasi bağlamında ortaya çeşitli sonuçlar koyarken diğer taraftan da yerelliğin gücünü artırıcı bir etkiye neden olmaktadır(Özer ve Ökmen, 2015: 167).

Yerelliğin gücünü tartmadan önce küreselleşme ile paralellik gösteren bölgeselleşmeden de bahsetmek gerekecektir. Bölgeselleşme Gümrük tarifelerini ve tarife dışı araçların tamamen kaldırılmasını, ticaretin serbestleştirilmesini, ortak maliye ve para politikasının uygulanmasını amaçlar. Bölgeselleşme süreci küreselleşmeden daha derin bir olgudur ve bütünleşme sürecine sahiptir. Her ikisi de ülkesel sınırları aşındırdığından birbirini beslemektedirler (Al, 2009: 56-57). Bunun en güzel örneklerinden birisi Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği bölgesel entegrasyonu sağlamış başarılı bir proje olmanın yanı sıra gerçekleştirdiği bölgesel politikalarla yerel yönetim arasındaki ilişkiyi geliştiren mekanizmalar oluşturmuştur.

Küreselleşme sürecinde sürekli ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, kentleşme ve demokrasinin niteliğinde ortaya çıkmış değişimler gibi günümüzdeki ulus-devletlerin yapılarında da değişikliğe neden olmuştur. Bundan en çok etkilenen, belirli bir coğrafi alanda kamu gücünün doğrudan yerel toplumsal güçler tarafından kullanılmasını içeren yerel yönetimler olmuştur (Köse, 2004: 3). Çünkü yerel birimlerde yaşayan halk, küreselleşme ve modernleşme sürecini sürekli desteklemiş, daha fazla özgürlük arayışı içinde olmuş ve bu durum dünyanın diğer yerel birimlerinde de aynı reaksiyonu göstermiştir (Berger, 2003: 18).

Özellikle İngiliz, Amerikan ve Fransız devriminin devamında küreselleşme süreciyle evrilen yerel yönetimler ve yerel yönetim anlayışları ulus-devletlerin geleneksel merkezîyetçi bakış açılarında değişikliklere neden olmuş (Tehranian, 2002: 56) veya açıkça bir ifadeyle bakış açılarında zorunlu değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Bu bir anlamda yerel düzeyde yaşayan halkla merkezin barışma süreci olarak ifade edilebilir. Çünkü bu birimlerde yaşayan halkın kendi elleriyle seçtikleri yöneticileri, küreselleşme sürecinde, etkisi altında kaldıkları koşulların uluslararası piyasadan kendilerine aktarılması yoluyla baskı altında tutabilmektedir.

Çağdaş yerel yönetim anlayışında günümüzde, yerel yönetimlerin yeterliliği ya da başarısı; özgürlüğü, etkinliği, demokrasiyi veya katılımı gerçekleştirmesi ölçütlerine göre değerlendirilmektedir. Yönetim anlayışlarında zaman içerisinde yaşanan değişimlerle birlikte yerelleşme ve bölgeselleşme eğilimleri giderek artmıştır (Tekeli, 1983: 3). Çünkü küreselleşmeye paralel bir

gelişim göstermiş olan yerelleşme ve bölgeselleşme süreçleri toplumu ve idari anlayışları değiştirmektedir. Bu durum, toplumun merkezîyetçi yapısını temsile dayalı demokrasiye doğru hızlı bir biçimde dönüştürürken, yönetsel alanda da katılımcı-çoğulcu demokrasi ve âdem-i merkezîyetçilik anlayışının yerleşmesini sağlamaktadır (Köse, 2004: 3). Bu anlamda yerel yönetimler, gelişen süreç içerisinde küreselleşme sonucu etkisini daha da artıran yerellik, değişmiş alan ve en çok etkilenen olgu olarak ortaya konmakta ve bu anlamda demokratikleşme eğilimleri, etkin ve verimli hizmet sunmaya yönelik amaçlar olarak söz konusu sürece katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme temelli yerel yönetimlerin demokratikleşme faktörünü de incelemek önem arz etmektedir.

2.2. Demokratikleşme Faktörü

Yerelin ve yerel yönetimlerin uluslararasılaşması için toplumsal karar mekanizmalarının harekete geçirilmesi demokratikleşme faktörünün gereğidir.

Dünyada küreselleşme terimi demokratikleşmenin öncülüğünde ifade edildiği düşünüldüğünde o dönemlerde insanların küresel özgürlüğünün talep edilebileceği öngörüldüğü ileri sürülebilir. İnsanların demokratik yönetime sahip olma biçimi çeşitli koşulların olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Demokrasi kavramının bir yerde olduğundan bahsedebilmek için toplumculuk ve topluluk bilinci, eşit, özgür, açık, hesap verebilir, toplumsal karar alma gibi unsurları da taşımalıdır (Scholte, 2005: 350). Genellikle demokrasi, halk tarafından yönetim talebinin özetlenmiş, halkın kendi yönetimi fikrine dayanmaktadır bu fikrin yanında ise yönetime kendisinin katılmasını önermektedir. Ayrıca söz konusu öneriyle kalmamakta bu katılımın nasıl olması gerektiğinin şekil şartlarıyla birlikte uygulanma prensiplerini de göstermektedir. Bunun en somut hali ise yerel birimlerde yaşayan vatandaşın bulunduğu yerdeki yönetime katılımıdır (Heywood, 1992: 112).

Demokrasi ile yerel yönetimler arasındaki ilişki katılımcılık boyutunda yüklediği önem nedeniyle oldukça ilgi duyulan bir konu olmuştur. Söz konusu ilişki her kesim tarafından pozitif olarak kurgulanmıştır. Yerel yönetim unsuru, ulusun siyasal eğitiminin edimsel kısmı olarak bir demokrasi okuludur. Ayrıca yerel yönetimler, yerel düzeyde yaşamakta olan halkın ortak işleri birlikte yönetmeye alıştıran bir siyasal eğitmen aynı zamanda bir bireyin özel biçimde yetişmesine olanak vererek devletin kararlı ve uyumlu bir toplumsal ortamda varlığını sürdürmesine güvence altına alan bir araçtır. (Hill, Aktaran: Güler, 2006: 53).

Yerel yönetimler günümüzde demokratik anlayışın benimsenmesi, siyasal sistemin olgunlaşması ve uluslararası barışa katkı sağlanması yönünden oldukça önemlidir. Bundan dolayı yerel yönetimler, neredeyse her ülkede demokrasinin

en önemli kurumlarından biri olarak görülmektedir. Başka bir söylemle yerel yönetimler demokratik geleneğin oluşmasında, demokratik iklimin ülke içerisinde yaşatılmasında oldukça önemli rol oynarlar. Devlet gücünün tek bir elde toplanmasını engelleyerek, bu gücün yerelle birlikte dengelenmesini sağlar ve çoğulculuk işlevi ile anti-demokratik yapılanmaları önlemektedir. Yerel yönetimler; yöneticilerin istişari yollarla hizmet gerçekleştirmesi, siyasal eşitlik, kamusal politikalara halkın katılması, özgürlük duygusu, hesap verme sorumluluğu gibi değerleri içinde barındırarak demokrasi kültürünün önemli alt yapılarını oluşturmakta ve refah duygusunu geliştirmektedir (Köse, 2004: 14).

Uluslararasılaşan yerel yönetimlerin demokratikleşme faktörü ile modern vatandaşlık anlayışı ve kurumları daha doğrudan bir demokrasi biçimini de sağlamaktadır. Yani yerel yönetimlerin demokratikleşme faktörü, temsili demokrasi¹den doğrudan demokrasi²ye yaklaşır bir etkisi de bulunmaktadır. Halkın yönetime seçim yoluyla katılmasının ötesinde demokratikleşme faktörü sayesinde sıradan bir bireyin istekleri ve talepleri daha fazla dikkate alınmaktadır. Aynı şekilde anlamlı diyaloglar, yapıcı tartışmalar ve sorunları çözme odaklı geliştirilen mekanizmalar yoluyla vatandaşın talepleri yerine getirilebilmektedir. Topluluk içerisindeki çıkar gruplarının talepleri dinlenebilmekte, etnik kökenleri ile dini yaşayışları farklı olan insanların birbirlerine olan hoşgörülerini de artırmaktadır. Bireyi merkezine alan yönetim anlayışıyla aynı yönde hareket eden yerel yönetimin katılım mekanizmaları sayesinde yerel demokrasi “siyasi eğitim” sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu sayede yerel yönetim birimlerinde halkı ve onların ihtiyaçlarını iyi tanıyan profesyonel yöneticiler, kamu görevlileri etkili, verimli ve bilinçli olarak karar alabilmektedir. Bu kapsamda yerel yönetimin demokratikleşme faktörünün tüm gereklerini yerine getirmesi aynı zamanda sosyal refahı da teşvik ederek kendine güvenen ve kendini yöneten bir topluluk inşa eder (Sisk, 2001: 12-13)

2.3. Yerelleşme/Yerindeleşme Faktörü

Günümüzde küresel politika anlamında bakıldığında yerelleşme/yerindeleşme ve yerel(cilik) üzerine konuşurken ve daha özerk yerel yönetimler ile daha çok yerelleşme isterken, sadece yerel yönetimleri değil aynı zamanda merkezi örgüt yapısını da değiştirmek istenmektedir. (Güler, 2006: 17). Değişim eğilimlerini incelediğimizde küreselleşme ile birlikte incelenebilecek diğer bir kavramın yerelleşme olduğunu görebiliriz. İngilizce Globalleşme

---

¹ **Temsili Demokrasi:** Bir ülkede yaşayan vatandaşların egemenlik haklarını seçtikleri temsilciler aracılığı ile kullandığı demokrasi uygulamasıdır.

² **Doğrudan Demokrasi** ise, halkın egemenliğini doğrudan doğruya kendi kendine kullanabildiği demokrasi şeklidir.

(küreselleşme) ile yerelleşme kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuş “Glokalleşme³” (küyerelleşme) son günlerde sıklıkla kullanılan ve benimsenen kavramlardan biri haline gelmiştir. Glokalleşmeyi/küyerelleşmeyi kısaca tanımlayacak olursak; küresel gerçeklerden hareket ederek uluslararası ilişkilerde küresel düşünüp, dışa yönelmeyi, dünyadaki ekonomik sistemler ile bütünleşmeyi ifade etmektedir. Ülke içerisinde ise merkezi yönetim vasıtasıyla siyaseti ve ekonomiyi yönlendirmekten ziyade yerel yönetimleri daha da güçlendirmeyi nitelemektedir. Yani yerelin küresel dünya ile eşgüdümlü olarak dönüşmesidir (Aktan,1998: 3). Güler’in de dediği gibi “yerel değişiyorsa, merkez de değişiyor demektir” (Güler, 2006: 17).

Yerel yönetimler, bir ülkenin demokratikleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Yerel düzeyde demokrasi olmadan ülkede de demokrasiden bahsetmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla sağlıklı işleyen bir demokratik sistem için yerel demokrasilerin varlığı şarttır (Yaylı ve Pustu, 2008: 134). Bu nedenle yerel özgürlük için yerel yönetimlerin merkezi yönetimlerin tahakkümünden kurtarılmaları önem arz etmektedir. Ancak yerelleşme bir taraftan, yerel düzeyde yaşayan vatandaşların yönetim mekanizmasına dâhil olmasını sağlayarak demokrasiyi geliştirme görevi görürken, diğer taraftan despotizmi ve yerel tiranlığı da canlandıracak bir etkiyi ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Alvin Toffler, yerelleşmenin sakıncasını “Yirmibirinci Yüzyıl Demokrasisi” isimli yazısında şu şekilde ifade etmektedir: “Politik adem-i merkezileştirme demokrasi için bir güvence değildir, bu değişik yerel tiranlıkları da mümkün kılabilir. Yerel politika çoğu kez ulusal politikadan bile yozdur.” (Aktan, 1998: 4).

Yerel yönetim mekanizmalarının başındaki yöneticiler merkezin izin verdiği ölçülerin dışına çıkma girişimleri neticesinde yukarıda sayılan tehlikelerle karşılaşılabilir. Ancak bu olumsuz durumun, yerelleşmenin ve yerel demokrasinin gerektirdiği gibi uygulamaya konulamamasında veya kullanamaması durumunda meydana geleceği bilinmelidir (Özer, 2006:242). Demokrasiyi geliştirmek için yerel demokrasiye daha da önem veren ülkeler yerel birimlerin, paradiplomasinin hangi katmanında olması gerektiğini ülke

---

³ İlk kez Sosyolog Roland Robertson tarafından kullanılan Glokalleşme (Glocalization) terimi, küreselleşme ve yerelleştirme kelimelerini birleştirmiştir. Robertson, küreselleşmeyle ilgili olarak sosyolojik söylemin küreselleşmenin kendisinden kaynaklandığını savunmaktadır. Çünkü küreselleşme henüz tam olarak tamamlanmamış ve belirsizliklere bürünmüş bir nitelik olarak görülmektedir. Japon iş dünyasından ödünç alarak literatüre kazandıran Roland Robertson bir anlamda küreselleşmenin gerçekte bir yerel olgu olduğunu ve dünya çapındaki değişim süreci her zaman yerel anlamda yapıldığını belirtmektedir. Bu nedenle küresel kültür ile yerel kültürlerin birbirine karşı iki güç olmadığını söylemektedir.

koşullarına göre hesaplayabilmektedirler. Çünkü yerelleşme ile küresel dünyada bütünleşme olgusu merkezi yönetim açısından da oldukça önem taşımaktadır

Yerel oluşumlar ülke içerisinde devletin otoritesinin sağlanmasında önemli rol almaktadır. Modern bir devletin minyatürü ve laboratuvarı niteliğinde olan yerel otoriteler toplumsal düzenin sağlanmasında, kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde, bireysel taleplerin ve sorunların çözülmesinde önem taşımaktadır. Yerelleşme vatandaşların yönetime doğrudan katılmasının ve yönetimde etkinliği sağlamanın en uygun yolu olarak görülmektedir. Sonuç olarak, yerelleşme vatandaşların yönetime doğrudan katılmasının ve yönetimde etkinliği sağlamanın en uygun yolu olarak görülmektedir (Al, 2009: 64).

3. Yerel Dış Politika (Paradiplomasi) Kavramı

Yerel yönetimlerin uluslararasılaşma boyutundaki işbirliği ve stratejileri açıklanması amacıyla ülkeler, yoğunluklu olarak dış politika kavramını içeren “local foreign policy” (yerel dış politika) deyimini kullanmaktadırlar. Yerel düzeyde artık uluslararası ilişkiler daha profesyonel bir şekilde kurulmaktadır. Schuman, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yerel yönetimlerin uluslararası girişimlerini anlatırken “local foreign policy” (yerel dış politika), Salomon ise “subnational foreign policy” (ulus-altı dış politika) şeklinde kullanmaktadır (Daoudov, 2013: 28-29).

Yerel dış politika, yerel yönetimler tarafından yürütülen uluslararası ilişkilere verilen genel bir tanımlamadır. Özellikle küreselleşme ile birlikte yerel yönetimlerin küresel politikaları etkileme gücü oldukça artmıştır. Bu nedenle yerel birimler, merkezi yönetimlerin ulusal dış politikalarını destekleyici faaliyetlerde bulunmak, ulusal çıkarlarını uluslararası platformlarda savunmak ve küresel anlamda diğer ülke yerel birimleri ile ortak faaliyetler gerçekleştirmek amacıyla dış politika ilişkileri yürütmektedir (Baş, 2017: 30).

Yereller arası diplomatik ilişkiler 14. Yüzyılda Kuzey Avrupa’da bulunan bazı kentlerin değerlerini korumak üzere kurulan Hanseatic Birliği’ne dayandırılrsa da tarihin birçok sahnesinde bu tür ilişkilerin geliştirildiği incelenebilir. Ancak endüstri devriminin ardından özellikle Batı ülkelerinde gerçekleşmiş kentleşme süreçleri ve kentlerin karşılaştığı yoğun göç olgusu, yerel birimleri bir arada çalışmaya ve uluslararası platformlarda menfaatlerini korumaya itmiştir (Baş, 2017: 30).

Yerel düzeyde ülkeler arası ilişkilerin yereller arası ilişkiye dönüştüğü ve yerelin ulus-üstü yani merkezi politikaya rahatlıkla müdahil olarak küreselleşme sürecinde farklı ülkelerle iletişime geçtiği bir durumda, “ulus-altı politika”dan diğer bir ifadeyle “paradiplomasi”den söz edilebilmektedir. Paradiplomasi, ulus-

altı (merkeze bağı) yerel ve bölgesel yönetimlerin birbirleriyle sınır ötesi ilişkilerini ifade etmektedir. Yani ulus-altı düzeyde dış politikaya yön veren politikalar silsilesidir.

Paradiplomasi üzerine akademik çalışmalar ilk olarak Panayotis Soldatos tarafından gerçekleştirilmiştir. Geleneksel dış politika ve dış ticaretler üzerinde daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde yerel birimler eliyle gerçekleşen ortaklıklar ile bu ortaklıkların getirileri üzerine çalışmıştır. Yerel birimlerin farklı ülkelerdeki yerel birimlerle etkileşim halinde olarak sosyal, kültürel, ekonomik vb. etkiler ile ulusal sınırların delinmesini incelemiştir. Soldatos'a göre paradiplomasi, ulus-altı yönetimlerin, ulus devletlerin diplomatik ilişkilerini etkileyerek çalışmalarını değiştirebilecek eylemleri üretmektedir (Crickmans, 2009a: 1-2).

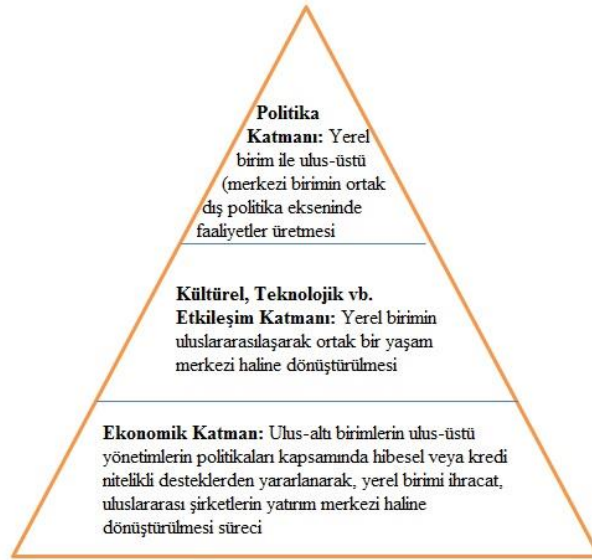
Ulus-devlet modelinin milliyetçilikle harmanlanmış ideolojik yapısıyla yönetilmesi günümüzde oldukça zorlaşmıştır. Özellikle yerel düzeyde yaşayan vatandaşların politika yapma süreçlerine siyasal ve ekonomik katılımlarının, demokrasi ilkeleri ile bağdaştırılması neticesinde uluslararası düzeyde yerel birimlerin birbirleriyle etkileşimi kaçınılmaz olmuştur. Ulus-üstü yönetimlerin engelleyemediği ve engellemeye çalıştığı an, uluslararası platformlarda “demokrasiye dokunma” uyarısını alarak çeşitli yaptırımlarla karşılaştığı bu süreçte paradiplomasi devreye girmesi söz konusu olmuştur.

4. Paradiplomasi Aşamaları

Paradiplomasi üç katmanlı olarak düşünülebilir. İlk katmanda ekonomik ilişkiler bulunmaktadır. Ekonomik ve finansal ilişkiler, dış kaynakları yerel birimlere yönlendirme amacı gütmektedir. Yerel düzeydeki birimlerini, uluslararası şirketlerin gözdesi haline getirmek, ihracat pazarı haline dönüştürmek, çeşitli hibe ve kredi desteklerinden yararlandırarak cazibe merkezi ilan etmek gibi ekonomik amaçlar bu katman içerisinde yer almaktadır. Bu aşama değerlendirildiğinde, çok küçük nüfuslu sıradan bir yerel birimin bile dünya ekonomisine yön vermesi mümkün görünmektedir. İkinci katman kültürel, eğitsel, teknolojik, teknik ve diğer alanlardaki işbirliğidir. Yerel birimlerin ulus-üstü kararlar neticesinde uluslararası bir boyut kazanması yabancı ülkelerle olan yakınlığına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü paylaşabilecek ortak noktaları olan farklı iki ülkedeki yerel birimlerin yakınlaşması mümkün olabilmektedir. Uluslararasılaşan bu yerel yönetimler, birbirleri ile kültürel, teknolojik ve teknik işbirliği geliştirerek, uluslararası düzeyde genel kabul görebilir. Bu da ulus-üstü yönetimin birçok alanda söz sahibi olmasını sağlamaktadır. Kültürel etkileşim yoluyla uluslararasılaşmış bir yerel yönetimin yaşayanları arasında günlük yaşam farklılığı olmadığından,

birinci katmanın daha da genişlemesi sağlanmaktadır. Yani ikinci katman, alt katmandaki ekonomik işbirliği tabanını genişleterek daha da avantajlı bir duruma dönüştürebilmektedir. Üçüncü ve en önemli katman politik hususları içermektedir. Çünkü bu aşamada yerel birimler, merkezi devletin öngördüğü kimlikten farklı bir kimliğe bürünmeye başlamaktadır. Bu aşamada merkezi devlet artık kendi politika uygulamalarının yanında yerel birimlerin geliştirdiği politikaları da dikkate alarak süreci geliştirmektedirler (Lecours, 2008: 1). Ulus-üstü politikaların ulus-altı politikalarla çatışması sonucu dış etkiye açık hale gelmiş yerel birimlerin merkezi devlete karşı gelmesi sorunu ortaya çıkabilecektir. Bu noktada merkezi hükümetin yerel birimlerin aldığı kararlara saygı göstererek ortak politikalar ekseninde dış politika araçları geliştirmesi gerekmektedir.

Şekil 1. Paradiplomasi Katmanları

Günümüzde diplomatik faaliyetler artık sadece merkezi devletin tekelinde olmaktan çıkmaya başlamış, diplomatik etkinlikler ağı genişlemiştir. Paradiplomasi yoluyla Criekmans'ın (2009) ifadesiyle “*yerel dış politika aktif bir görünüm kazanmıştır*”. Bu noktada üniter yapıdaki devletlerin korkusunu da anlamak gerekmektedir. Çünkü üniter yapıdaki bir devlette yerel yönetimlerin

uluslararası dış politikaya müdahalesi kabul edilebilir nitelikli bir faaliyet değildir. Ancak bu noktada getirilecek öneri; yerel yönetimler, adem-i merkeziyetçilik kapsamında paradiplomasinin ilk iki katmanında serbest bırakılabilir. Çünkü merkezi devletin yerel üzerindeki aşırı baskısı istemeyeceği sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Yukarıda detaylı olarak incelenmiş olan uluslararasılaşma faktörlerinden küreselleşme ve yerelleşme olgusunun sürekli olarak devam eden niteliği, merkezi devletin, yerel yönetimler üzerindeki tahakkümünü azaltıcı unsur olarak görmesine neden olmaktadır.

Ancak bilinmelidir ki üniter devletlerde yerel birimlerin dış politikada karar alabilmeleri ve inisiyatif kullanabilmeleri serbest bırakılırken bazı denetimlere de tabi tutulması gerekmektedir. Yerel birimler paradiplomasinin ilk iki katmanında serbest bırakılırken bu katmanda kullanacağı yetkiler çerçevesinde uygulanacak politikalar merkezi yönetimin onayından geçmek durumundadır. Çünkü; bu katmanlarda tamamen serbest bırakılacak bir yerel birim, ilerleyen dönemlerde üçüncü katmana geçmek ve siyasal politika belirleyicisi konumuna ulaşmak isteyebilir. Bu da üniter yapılanmanın delinmesine neden olabilir.

Denetim ve onama makamı kriterleri ekseninde gerçekleştirilen ekonomik ve kültürel işbirlikleri, yerel yönetimlerin dış politikada etkin bir rol almaları, merkezi devletin de önemseyeceği bir olgudur. Çünkü, yerel dış politika kapsamında üniter devletlerdeki yerel birimlerin kuracağı uluslararası işbirliği örgütleri, yerel yönetimler birliği gibi oluşumlar neticesinde uluslararası platformlarda kendi politikalarını üretme mekanizmalarını geliştirme açısından önem taşımaktadır. Yerel yönetimlerin bütünsel anlamda ülkeye yapacağı ekonomik ve kültürel katkı, merkezi devletin, uluslararası arenada dile getirebileceği politik bir olguyu ortaya çıkarmaktadır. Yerel düzeyde yaşayan vatandaşların kendi hizmet birimlerinin dâhil olduğu uluslararası oluşumlar aracılığıyla elde ettiği kazanımlar aynı zamanda merkezi devleti yöneten hükümetin de oy potansiyelini artırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üniter devlet yapılanmasında yerel dış politikanın eğimi merkezi devlete kaymışken federal devlet sisteminin temelini oluşturduğu siyasal yerinden yönetim yapılarında durum biraz daha olgunlaşmıştır.

Diplomatik etkinlikler üreten ağlar federe devletler aracılığıyla, federal yapının işini kolaylaştırmaktadır. Özellikle yasama yetkisine sahip bölgeler şeklinde örgütlenmiş bu yapılarda, nicel ve nitel anlamda diplomatik etkinlik artmıştır. Bu da hükümetlerin ve yerel birimlerin kendi inisiyatifleriyle yatırım çekme, kültürel etkileşim sağlama gibi unsurları gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Esas itibarıyla ulus-altı politikaların temelini siyasi yerinden yönetim yapılanmalarıyla kol kola geliştiği söylenebilir (Criekmans, 2009b: 38).

5. Paradiplomasi Ve Yerel Yönetim İşbirlikleri İlişkisi

Yerel dış politikanın gelişmesi hem küresel hem de yerel ortaklıkların kurularak sürekli büyümesi, sınır-ötesi işbirlikleri paradiplomasiyle birlikte iç içe gelişmiştir. Özellikle Kardeş Şehir ilişkileri, yerel yönetim birlikleri gibi unsurlar yerel dış politikayı belirleyen başat figürler olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Kardeş şehir ilişkisi günümüzdeki anlamda ilk kez Birleşik Krallık'ın Keighley şehri ile Fransa'nın Poix-du Nord şehirleri arasında 1920 yılında imzalanan anlaşma ile başlamıştır (Baş, 2017: 31). Kardeş Şehircilik, bir ülke veya bir bölgede ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda kalkınma için uygulanan bir ortaklık modeli olarak nitelendirilebilir. Bazı durumlarda bu yönetimler arasında işbirliği şeklinde olmakta iken bazı durumlarda da belirli bir bilgi-deneyim alışverişi şeklinde gerçekleşebilir (Aktulun, 2015: 64). Bu ortaklıkların kurulması çoğu zaman zorunlu nedenlerden dolayı olmaktadır. Coğrafi koşulları ve yaşam tarzları aynı olan şehirlerin birbirleriyle olan ekonomik işbirliğini geliştirmesi amacıyla gerçekleştirdikleri ortaklıklar buna örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada üniter yapılanmaların işine gelen bir olgu olarak da işaret edilmektedir. Çünkü kardeş şehircilik sayesinde paradiplomasiin üçüncü katmanına çıkmadan ilk iki katmanda yerel dış politika geliştirilebilmektedir.

Kardeş şehircilik her ne kadar yerel yönetimlere ait bir ortaklık biçimi gibi görünse de bölgesel ve bunun ötesinde küresel nitelik taşımaktadır. Yerel yönetimler arası birleşmeler, sınırları aşan niteliğiyle sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıkların azaltılmasını sağlamaktadır. Kardeş şehircilik de bu birleşmelerin kanıt niteliği taşıyan modelidir. Kardeş şehir ilişkileri taşıdığı amaç ekseninde farklı kültürlerden olan halkların birbirlerini tanınması, fikir ve bilgi alışverişlerinde bulunması bölgesel ve küresel nitelik taşımasının örneklerindedir (Aktulun, 2015: 67).

Paradiplomasi ile yerel ve bölgesel yönetimlerin sınır-ötesi işbirlikleri, kardeş şehir uygulamalarıyla desteklenmesi daha kolay görünmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte ortaya çıkan söz konusu ilişkilerde merkezi otoriteden çok yerel otoritelerin ilişkileri artık ön plana çıkabilmektedir (Daoudov, 2013: 28-29).

Dünya'da değişen yöntemlerle beraber, yerel ya da bölgesel aktörlerin içindeki insan gücü kalitesi, bilgi ve teknoloji düzeyleri, ilişki kurma ihtiyaçları ve yeniliklere erişme istekleri artmaktadır. Dolayısıyla, yörelerin, kentlerin taşınmış olduğu özellikler sadece yerellelikle değil, fiziki sınırların aşıldığı bir nitelikte dönüşüm geçirmektedir. Bu bağlamda bölge, yöre ve kentler sadece ulus-devletin bir parçası olarak kalmamakta dünyanın birçok yerindeki benzer

özelliklere sahip bölgeler, yöreler ile işbirliği ve ortaklık gerçekleştirilebilmektedir (Aktulun, 2015: 20). Bunun yanı sıra Paradiplomasinin ikinci katmanı olan sosyal, kültürel, çevresel vb. işbirlikleri, yerel birimlerin bu alanlarda sınır-ötesi işbirliği kurmaları sonucunu doğurmuştur.

Yerel birimlerin yerel dış politikada etkin ve verimli bir politika üretebilmelerini ve aynı zamanda yerel düzeyde yaşayan vatandaş haklarının savunuculuğunu yapmalarını sağlayan yerel yönetim birlikleri dünyada sayısı giderek artan organizasyonlardandır.

Son asır içerisinde bu gelişmelerden ilki olarak 1913 yılında Belçika'nın Ghent şehrinde oluşturulmuş Uluslararası Yerel Yönetim Birliği örnek olarak gösterilebilir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yerel birimlerin sorun alanlarını ve önceliklerini değiştirmesi nedeniyle başarı sağlayamamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından yaraları sarmaya çalışan ülkeler, savaş sürecinde en ağır hasarı alan kentlerin benzeri bir yıkımla bir kez daha karşılaşmaması amacıyla 1957 yılında Birleşmiş Kentler Örgütü'nü oluşturmuşlardır. Seneler içerisinde ortak hareket edebilme kabiliyetine sahip olan Avrupa kentleri Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, Avrupa Bölgeler Komitesi, Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi gibi önemli yerel yönetim kuruluşları da ortaya çıkmıştır. 1985 yılında dünyadaki metropol kentleri bir araya getirmek ve uluslararası yerel birim ortaklıklarını geliştirmek amacıyla METROPOLIS örgütü kurulmuş (Baş, 2017: 30-31) ve yerel birimlerin uluslararasılaşması konusu daha da etkinlik kazanmıştır.

2004 yılında ise IULA (Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği), FMCU-UTO (Dünya Birleşmiş Kentler Federasyonu) ve METROPOLIS kuruluşlarının Paris'te gerçekleştirilmiş bir toplantı ile bir araya gelmesi neticesinde yerel yönetimlerin en kapsamlı bir biçimde temsil eden UCLG teşkilatı kurulmuştur. Söz konusu teşkilat kurulduğu günden itibaren yerel yönetimlerin uluslararasılaşması hususuna büyük önem vermiş ve 2010 yılında Lahey'de gerçekleştirdiği kent diplomasisi temalı çalıştay ile yerel birimler tarafından kabul edilen Lahey Kent Diplomasisi Politika Belgesini oluşturmuştur (Baş, 2017: 31).

UCLG-MEWA (Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı), EURO CITIES (Avrupa Kentler Birliği), METROPOLIS (Dünya Büyük Metropoler Birliği), Uluslararası Sakin Şehirler Birliği, Dünya Tarihi Kentler Birliği, Avrupa Tarihi Kentler Birliği, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, Yerel Yönetimler İçin Sürdürülebilirlik Birliği, Avrupa Leylek Köyleri Ağı Belediyeler Birliği, Asya Belediye Başkanları Forumu, Enerji Şehirleri, Bilim Teknoloji Merkezler Birliği, Kuzey Afrika ve Orta Doğu Bilim Merkezleri Ağı, Dünya Mirası Şehirleri Teşkilatı, Dünya E-Devletler Organizasyonu, Arap Kentleri Teşkilatı, Avrupa Bölgeler Meclisi, Avrupa Ödülü Kazanan Kentler Birliği, Avrupa Gençlik Başkenti gibi birlikler de yerel yönetimlerin uluslararasılaşmasına katkı sağlayan organizasyonlara örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıdaki yerel yönetim birliklerinin isimlerinden de anlaşılacağı üzere, bu birlikler sadece yerel düzeyde yönetim mekanizmaları işleyişi ile ilgili değil farklı alanlarda faaliyet göstermek üzere ortaya çıkmıştır. Ancak bilinmelidir ki bu birlikler hemen hemen aynı amaca yönelik olarak hizmet görmektedir. Örneğin; UCLG-MEWA (Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Orta Doğu ve Batı Asya Teşkilatı)'nın web sitesinde (<http://uclg-mewa.org/uclg-genel-bilgiler/>) belirtilen amacı; *“demokratik yerel yönetimin birleşik sesi ve dünya ölçeğinde savunucusu olmak ve yerel yönetimler ve uluslararası topluluk ile işbirliği içinde, değerlerini, amaçlarını ve çıkarlarını korumak”*tır.

Diğer yerel yönetim birliklerinin hemen hemen aynı amaç ekseninde kurulduğu düşünüldüğünde, faaliyet alanlarını belirleyen üç ilke karşımıza çıkmaktadır: Demokrasi, yerel özerklik ve hizmet sunumunda yerelleşme. Bu ilkeler aynı zamanda yerel birimlerin uluslararasılaşma faktörleri arasında yerel alan ilkeleri oluşturmaktadır. Sonuç olarak, yerel yönetim birlikleri, yerel dış politikayı doğrudan etkileyebilecek aynı zamanda da yerel birimlerin uluslararasılaşmasını sağlayabilecek önemli organizasyonlardır.

Sonuç

İdari yerinden yönetim veya siyasal yerinden yönetim yapılanmalarında yerel yönetimler üzerine oldukça önemli görevler düşmektedir. İlişkilerin giderek artan bir biçimde uluslararası hale gelmesi ve ulus-üstü kurumların ortaya çıkmış olması, ulus altı yönetimleri “önceleri ulus-devletin tekelinde olan alanlardaki konulara yönelik kendilerinin de yetkilerini kullanabileceklerini” düşünmeye yönlendirmiştir. Çünkü ulus-devletin tek bir egemen güce dayanmakta olan demokrasi anlayışından, çoğulcu demokrasiye, merkeziyetçilikten, adem-i merkeziyetçiliğe doğru geçişin mevcut olduğu süreçte yerel birimler oldukça önemli hale gelmiştir (Toprak, 2006: 14).

Yerel yönetimler için yapılan “yerel nitelikli ihtiyaçların karşılanması amacıyla oluşturulmuş yapılar” tanımlaması artık “kü-yerel nitelikli ihtiyaçların karşılanması amacıyla oluşturulmuş yapılar” şeklini almıştır. Çünkü gelişen teknoloji, değişen dünya düzeni, fiziki ve manevi ihtiyaçlarının çeşitlenmesi, yerel düzeyde yaşayan vatandaşın, farklı bir ülkede yaşayan vatandaş olanaklarıyla aynı imkânlarla sahip olması isteğini ortaya çıkarmıştır. Bu istemler haricinde merkezi yönetimin dış politikaları, serbest piyasa ekonomisi, sınırların dolaşıma açılması, ülkeler arası sınırların yakınlığı gibi politik unsurlar da buna ek olarak düşünülebilir.

Ulus-altı, paradiplomasi, kü-yerelleşme, gibi kavramlar yerel dış politikayı anlatmaya çalışan ve her birinin uluslararası düzeyde yerel yönetimleri birbirine olan yakınlaşmasını açıklayan kavramlar olduğunu söylemek gerekir.

Soldatos'un kullanımıyla paradiplomasi, ulus-altı yönetimlerin, ulus devletlerin diplomatik ilişkilerini etkileyerek çalışmalarını değiştirebilecek eylemleri üretmektedir (Crikemans, 2009a: 1-2).

Yerel dış politikanın gelişmesi hem küresel hem de yerel ortaklıkların kurularak sürekli büyümesi, sınır-ötesi işbirlikleri, kardeş şehircilik gibi süreçler ortaya çıkarmış, yerel düzeydeki vatandaşların birbirlerine yakınlaşması sağlanmıştır. Bu yakınlaşma, uluslararasılaşan yerel yönetimlerin çeşitli faktörleri aracılığı ile sağlanmaktadır. Küreselleşme, demokratikleşme, yerelleşme/yerindeleşme gibi faktörler yerel yönetimlerin kabuğundan sıyrılarak kendi politikalarına dönmesini sağlamış, uluslararası alanda söz sahibi olan başat aktörler haline almıştır.

Sonuç olarak; Dünya ekonomik ve siyasi politikalarının seyrini değiştiren küreselleşme ve demokratikleşme hareketleri yerel yönetimlerin işlevlerinin de yeniden sorgulanmasını sağlamıştır. Bu süreçte devleti ifade eden kavramlar aşınma yaşamış, merkezi yönetimler yara almış fakat varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir (Pustu, 2006: 148). Yerel mekanizmaların işlerliğini artırarak merkeze bağlı kalmalarını sağlamak merkezi yönetimin üstüne bir vazife haline gelmiştir. Bu noktada ülkeler politikalarını yerel yönetimlerin de dâhil olabileceği bir hale getirerek revizyona gitmek durumunda kalmıştır. Yerel birimlerin, merkezi yönetimlerin politikalarını etkileyerek ve bahsi geçen faktörlerle yerel olanı koruyarak dünya siyasetinde söz sahibi haline gelmiş ve uluslararasılaşması mümkün olmuştur.

Kaynakça

- Aktan, Coşkun .C. (1998), “Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme”, *Dış Ticaret Dergisi*, 3(10), Temmuz, http://www.canaktan.net/canaktan_personal/canaktan- arastirmalari/degisim/a ktan-globallesme-bolgeselleme.pdf, ss.1-5, (12.03.2017).
- Aktulun, E. (2015) *Yönetişim Çerçevesinde Ortaklıklar ve Belediyelerin Kardeş Şehir İlişkileri: Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Al, H. (2009), “Küreselleşme, Bölgeselleşme, Yerelleşme”, *Değişik Yönleriyle Yerelleşme* (Ed.) Veysel K. Bilgiç, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, ss.49-68.
- Baş, C. (2017), “Yerel Diplomasi”, *Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi*, Sayı: 827-828, Mart – Nisan 2017, ss.30-50.
- Berger, Peter L. (2003), “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”, (Ed.) Berger, Peter L, Hungtinton, Samuel P, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, ss. 9-27.
- Criekemans, D. (2009a), “Introduction”, *Regional Sub-State Diplomacy*, (Ed.) David Criekemans, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, pp.1-10.
- Criekemans, D. (2009b), “Regional Sub-State Diplomacy from a Comparative Perspective: Quebec, Scotland, Bavaria, Catalonia, Wallonia and Flanders”, (Ed.) David Criekemans, *Regional Sub-State Diplomacy*, Martinus Nijhoff Publishers, Boston, pp. 37-64
- Daudov, M. (2013), *Yerel Dış Politikanın Temelleri*, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul.
- Güler, Birgül A. (2006), *Yerel Yönetimler - Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*, İmge Kitabevi, Ankara
- Heywood, A. (1992), *Political Ideologies*, (Çev.) Bican Şahin, Macmillan Yayınları, 1992, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/08/10-andrew-heywood-demokrasi.pdf>, ss. 269-261, (15.03.2017).
- Köse, H. Ömer (2004), “Yerel Yönetim Olgusu ve Küreselleşme Sürecindeki Yükselişi”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 52, Ankara, ss.3-42
- Lecours, A. (2008), *Political Issues of Paradiplomacy: Lessons from the Developed World*, Netherlands Institute of International Relations “Clingendael”, *The Hague Journal of Diplomacy*, pp.1-15

- Ökmen, M., Özer, B. (2015), “Yerelleşme- Küreselleşme Sarmalında Türkiye’de Yerel-Bölgesel Kalkınma Süreçleri ve Yerel Yönetimler”, Yerel Yönetimlerde Güncel Gelişmeler, (Ed.) Mustafa Ökmen, Ekin Yayınevi, Bursa, 2015, ss. 163-184.
- Özer, Mehmet .A. (2006), “Küreselleşme, Yerelleşme ve Kamu Yönetimi”, *Türk İdare Dergisi*, 8(3), ss.171-202
- Özer, Mehmet A. (2006), Avrupa Birliği Yolunda Türk Kamu Yönetimi, Platin Yayınları, Ankara.
- Pustu, Y. (2006), “Küreselleşme Sürecinde Kent “Antik Site’den Dünya Kentine””, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 60, ss. 129-151
- Scholte, Jan A., (2005), Globalization a Critical Introduction, Macmillan, New York, 2005
- Sisk, Timothy D. (2001), Democracy At The Local Level, The International Idea Handbook on Participation, Representation, Conflict, Management and Governance, IDEA, Stockholm, http://iknowpolitics.org/sites/default/files/democracy_at_the_local_level.pdf, (15. 03. 2017)
- Tehraniyan, M. (2002), “Democratizing Governance”, Democratizing Global Governance, (Ed.) Eşref Aksu ve Joseph A. Camilleri, Macmillan, New York
- Tekeli, İ. (1983), “Yerel Yönetimlerde Demokrasi ve Türkiye’de Belediyelerin Gelişimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, ss.3-22
- Toprak, Z. (2006), Yerel Yönetimler, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Yaylı, H., Pustu, Y. (2008), “Yerel Demokrasinin İlkeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 16, Kış 2008, ss. 133-154.
- Yücel Batmaz, N. (2016), “Yerel Yönetimlerin Üye Oldukları Uluslararası Kuruluşlar Üzerine Bir Değerlendirme “Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği””, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 51, (1) : 103-128.

Türkiye’de Sermaye Birikiminin İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi*

Anıl ERALP**

Geliş Tarihi (Received): 09.01.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 10.04.2018

Öz

Tüm ekonomilerde işsizlik oranının azaltılması önemli bir makro-ekonomik problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle işsizlik oranlarını azaltacak politikalar geliştirmek, politika yapıcıların öncelikleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda işsizlik ile ilgili çok sayıda teorik ve ampirik araştırma yapılmakla beraber; temel makro-ekonomik teorilerin yetersiz kaldığı görülmektedir. İşsizliğin Zincirleme Reaksiyon Teorisi sermaye birikimi (stoku) ve işsizlik arasındaki ilişkinin açıklanmasında yeni ve alternatif bir teoridir. Teori gecikmeli intibak süreçlerinin sistem içindeki işleyişi üzerine inşa edilmektedir. İşgücü piyasasındaki bu dinamik yapıların karşılıklı etkileşimleri çok denklemlerle dinamik modeller ile incelenmektedir. Ayrıca teoride hakim literatürün aksine sermaye stoku ve çalışabilir nüfus gibi birikimli artış gösteren değişkenlerin, işsizlik üzerindeki etkileri önsel bir kısıtlama getirilmeden incelenebilmektedir. Bununla beraber gecikmeli intibak süreçleri dikkate alındığı için geçici ve kalıcı şokların işgücü piyasası üzerindeki etkilerine odaklanılabilmektedir. Çalışmada CRT çerçevesinde Türkiye’de 1965-2010 döneminde sermaye stokunun işsizlik oranı hareketi üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bulgular, büyümeli değişkenler içerisinde sermaye stokunun işsizlik oranı üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında sermaye stokunun işsizlik üzerindeki dinamik etkileri çeşitli senaryolar çerçevesinde incelenmiştir. 2000 sonrasında yıllık %7 ve üzerinde gerçekleşecek sermaye stoku büyüme oranlarının işsizlik oranı tek haneli rakamlarda tutabildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sermaye birikimi, işsizlik, Zincirleme Reaksiyon Teorisi, gecikmeli intibak süreçleri, çok denklemlerle dinamik modeller

---

* Bu çalışma, Prof. Dr. Alpaslan AKÇORAOĞLU danışmanlığında Anıl ERALP tarafından hazırlanan “Türkiye’de İşsizliğin Zincirleme Reaksiyon Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi (1965-2010)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, anil.eralp@gmail.com

The Impact of Capital Accumulation on the Unemployment Rate in Turkey

Abstract

Reducing unemployment rate is an important macroeconomic problem in all economies. Developing policies to reduce unemployment rates are among the priorities of policymakers. In this context, with the numerous theoretical and empirical researches on unemployment, basic macroeconomic theories seem to be inadequate. The Chain Reaction Theory of Unemployment is a new and alternative theory in explaining the relationship between capital accumulation (stock) and unemployment. The theory is built on the functioning of lagged adjustment processes in the system. The interactions of these dynamic structures in the labor market are studied with multi-equation dynamic models. In addition, contrary to the mainstream literature, in theory, the cumulative increase in variables such as capital stock and workable population can be examined without any prior restrictions on the effects of unemployment. Moreover, considering the delayed adjustment processes, the effects of temporary and permanent shocks on the labor market can be focused on. In this study, in the framework of CRT for 1965-2010 period, the effect of the unemployment rate on the movement of capital stock in Turkey was examined. The findings show that capital stock is the most powerful effect on the unemployment rate among the growth variables. Furthermore, the dynamic effects of capital stock on unemployment are examined within various scenarios. After 2000, the growth rate of capital accumulation which could be realized at 7% or more per year is seen to hold the unemployment rate in single digits.

Keywords: *Capital accumulation, unemployment, Chain Reaction Theory, lagged adjustment process, multi-equation dynamics model*

Giriş

Ülke ekonomilerinde yüksek büyüme, temel hedef olarak görülmektedir. Bununla birlikte büyümenin temel yapısı üretim olduğundan, sermaye birikiminin sağlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda yeterli istihdam yaratamayan ülkelerin işgücü piyasasının makro ölçekte temel sorunlarından biri de yeterli sermaye stoku artışı sağlayamamasıdır. Örneğin 1970'lerde ve 1980'lerde yaşanan petrol şokları ve enflasyon karşıtı politikaların karlılığı düşürdüğü görülmüş ve bu durum yatırımların daralmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak sermaye stokundaki daralma yüksek istihdam seviyelerinde düşüşleri beraberinde getirmiştir.

İşsizlikle, sermaye stoku ilişkisini araştırmaya yönelik birçok çalışma mevcuttur. Bazı araştırmacılar, uzun dönem işsizlik oranının, sermaye stoku, verimlilik ve işgücü değişkenlerinin trendsiz bileşenleri tarafından etkilenebileceğini iddia etmektedirler. Örnek olarak sermayenin işgücü oranı değişkeni trendsiz bir değişkendir. Bu sebeple uzun dönem işsizlik oranı, sermayenin işgücü oranına bağlı olarak değişebilir. Bu iddia Phelps (1994, Bölüm 17) ve Fitoussi, Jestaz, Phelps ve Zoega (2000) tarafından desteklenmektedir (Gonzalez & Sala, 2013, s. 9).

Enflasyonu Hızlandırmayan İşsizlik Oranı (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment, NAIRU) modellemesi makro işgücü piyasası literatürünü geniş çaplı etkilemiştir. Ancak işsizlik probleminin açıklanmasında yapısal işsizliğin belirleyicisi olarak kurumlar ön plana çıkarken sermaye birikiminin etkisi ise inkâr edilmektedir. Standart NAIRU modellerinde eleştirilen yön, sermaye stoku ve çalışma yaşındaki nüfus gibi birikimli artış gösteren değişkenlerin (growth variables) işsizlik üzerindeki etkisinin reddedilmesidir.

Zincirleme Reaksiyon Teorisi (CRT) işsizlik problemini, işgücü piyasasını açıklayan birikimli artış gösteren değişkenler ve işgücü piyasası dinamiklerinin karşılıklı etkileşimleri ile ele almaktadır. Ayrıca, literatürde göz ardı edilen karşılıklı dinamik etkileşimler üzerine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda CRT, makro-ekonomi alanındaki işgücü piyasası çalışmalarında, özellikle Avrupa'da gözlemlenen, uzun dönem işsizliğin ve işsizliğin kalıcı davranışının açıklanabilmesi için yaygın olarak kullanılan NRU¹/NAIRU görüşü ve histerisis hipotezinin aksine, alternatif yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sermaye stokunun işsizlik üzerindeki etkisini CRT ile ele alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan Karanassou ve Snower (2004)'de güçlü ve zayıf değişmezlik hipotezlerinin Birleşik Krallık işgücü piyasasında geçerliliği araştırılmaktadır. Karanassou,

Sala ve Salvador (2008)'de ise Danimarka, Finlandiya ve İsveç işgücü piyasaları ele alınmaktadır. Çalışmaların bulguları sermaye birikiminin ülkelerin işsizlik hareketini belirleyen temel bir değişken olduğunu göstermektedir. Pehkonen, Sala ve Salvador (2011)'de ise Finlandiya ve İsveç işsizlik oranlarında yaşanan yükselişlerden sermaye stokundaki düşüşlerin etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1990 öncesinde işsizliğin yükselişinin Finlandiya'da %15'inin ve İsveç'te %7,1'inin; 1990 sonrasında sırasıyla %6,8'inin ve %9,4'ünün ve 2000 sonrasında ise %5,4'ünün ve %2,9'unun sermaye stokundaki azalmadan kaynaklandığı görülmektedir. Karanassou ve Sala (2010) çalışmasında ise Avustralya'da 1990 öncesinde işsizliğin temel belirleyicilerinin ücret arttırıcı faktörler, petrol şokları ve faiz oranları olduğu görülürken, 1990 sonrasında ise sermaye birikiminin işsizliğin en önemli belirleyicisi olduğu görülmektedir. Agnese ve Sala (2009)'da Japonya ekonomisinin 1990'lardaki yavaşlamasında ve işsizliğin yükselmesinde özel yatırımların temel etken olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1990-2002 döneminde düşük verimlilik artışının işsizliği %5,1 arttırdığı ileri sürülmektedir. Sermaye stokunun işsizlik oranı üzerindeki etkisini gösteren çalışmalar olduğu gibi (Lefort, 2011); sermaye stokunun işsizlik üzerindeki etkisini göz ardı eden Nickell (1998), Phelps ve Zoega (1998) ve Ljungqvist ve Sargent (1998) gibi çalışmalar da mevcuttur.

Bu çalışmada CRT çerçevesinde Türkiye'de sermaye stokunun işsizlik oranı üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Ancak, Türkiye için resmi bir sermaye stoku verisi yayınlanmamaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisinin reel kısmı üzerine yapılan ekonometrik çalışmalarda veri açısından karşılaşılan en büyük problemdir. Bu problem Saygılı, Cihan ve Yurtoğlu (2005) ile Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz (2008) gibi sermaye stoku üzerine yapılan çalışmalarda da özellikle vurgulanmaktadır. Türkiye işgücü piyasasında sermaye stokunun öneminin araştırılabilmesi için Sürekli Envanter Yöntemi (PIM) kullanılarak sermaye stoku tahmin edilmiş ve modelleme de tahmini sermaye stoku değişkeni kullanılmıştır. Çalışma dönemi veri kısıtı altında 1965-2010 yılları arası olarak belirlenmiştir. CRT'de gecikmeli intibak süreçleri dikkate alındığı için geçici ve kalıcı şokların işgücü piyasası üzerindeki etkilerine odaklanılabilmektedir. Bu nedenle CRT'de çok denklemlerli dinamik modellerden yararlanılmaktadır. CRT ile ilgili ampirik çalışmalarda kullanılan tahmin sürecinin çeşitli eksiklikleri dikkate alınarak Pesaran, Shin ve Smith (2001) Sınır Testi ile ADRL tahmin yöntemine dayanan aşamalı bir alternatif tahmin süreci kullanılmaktadır.

Çalışmada Giriş bölümünün ardında Birinci bölümde sermaye birikimi ile işsizlik arasındaki ilişki NAIRU modeli ve CRT'si çerçevesinde teorik olarak incelenmektedir. İkinci bölümde Türkiye için sermaye stokunun tahmininin elde edilmesi ele alınmaktadır. Daha

sonraki bölümlerde sırayla kullanılan yöntemler açıklanmakta, ardından bulgular sunulmaktadır. Çalışma elde edilen bulguların değerlendirildiği ve tartışıldığı Sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

1. Sermaye Birikimi ve İşsizlik Arasındaki İlişki

İşsizlik ile ilgili tartışmalarda NAIRU modeli standart bir referans model olarak kullanılmaktadır (Stockhammer & Klar, 2011, s. 440). Parasal politikalar ekonominin nominal kısmı ile özellikle de enflasyonla ilgilenirken, arz yönlü politikalar ise ekonominin reel kısmına odaklanmaktadır. Ekonominin arz yönü genellikle değişmeyen arz yönlü bir denge ile ifade edilmektedir. Bu durum NAIRU modelinde görülebilmektedir. Çünkü NAIRU modellerinin tahmin sonuçları genellikle uzun dönem bir işsizlik oranı rakamı vermektedir. Bu rakamın örtük olarak değişmeyeceği kabul edilmekle beraber kısıtlama hafifletilerek, arz yönlü dengenin zaman içinde değişebileceği kabul edilmektedir. Ancak, ekonominin talep yönü tepki vermemektedir. Bununla beraber, NAIRU'nun düzeyi üzerinde sermaye stokunun önemli bir etkisi olduğunda, sermaye stoku NAIRU'yu sürekli olarak etkiler hale dönüşmektedir. Dolayısıyla daima net yatırım sermaye stokunun nedenidir. Böylece, yatırımın seyri ve yapısı ekonomik aktivitenin düzeyinden etkilenmektedir. Çünkü karlılık gibi değişkenler ekonomik aktivite ile ilişkilidir. Sonuç olarak NAIRU'daki değişim, toplam talebin patikası tarafından sürekli olarak etkilenmektedir (Arestis, Baddeley & Sawyer, 2007, s. 130).

NAIRU, işgücü verimliliği tarafından belirlenen işçilerin hedef reel ücreti (target real wage) ve firmaların mark-up büyüklüğü ile belirlenen mümkün reel ücret (feasible real wage) arasında tutarlılık meydana getiren işsizlik oranını ifade etmektedir (Snowdon & Vane, 2012, s. 356). Bu şekilde mark-up fiyatlandırma ve ücret politikaları üzerine kurulan Layard, Nickell ve Jackman (LNJ, 1991) modeli şu şekilde

$$p - w = a_0 - a_1u - d(k - n) \quad (1)$$

$$w - p = b_0 - b_1u - d(k - n) + x \quad (2)$$

tanımlanabilir. (1) no'lu fiyat denklemi, firmaların fiyatları ücretlerin ne kadar üzerinde beklediğini gösterirken; (2) no'lu ücret denklemi, çalışanların ücretleri fiyatların ne kadar üzerinde beklediğini göstermektedir. Burada tüm katsayılar pozitif olup, p fiyatlar genel düzeyini, w ücret düzeyini, u işsizlik oranını, k sermaye stokunu, n istihdamı ve x ücretleri yukarı yönlü hareket ettirebilecek dışsal değişkenlerin kümesini temsil etmektedir.

LNJ (1991)'de yatırımların istihdamı uzun dönemde etkilemediği iddia edilmekte olup, sermaye birikiminin zaman içerisinde gerçekleştiği ve istihdam artışıdaki öncelikli sorunun iş

yaratmak olduğu savunulmaktadır. Çalışmada işsizlik yardımlarının her zaman ücretler üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla denge işsizlik oranı, yer değiştirme oranı sabit olduğunda, toplam sermaye stokundaki değişimlerden etkilenmemektedir. Sonuç olarak sermaye yatırımlarının arttırılması yönündeki politikalar istihdam yaratmayacak; sadece çıktıyı arttıracak ve yaşam standardını yükseltecektir (Rowthorn, 1999, ss. 413-414). Bu durum LNJ (1991) modelinde, işsizliğin çok uzun dönemde trend içermediğini, uzun dönemde ise sermaye stokunun ve verimliliğinin işsizlik oranını etkilemediğini ifade etmektedir (Malley & Moutos, 2001, s. 80).

İkame esnekliği altındaki tartışma LNJ (1991) modelinden hareket ederek NAIRU modeli üzerinden ele alındığında; üretim fonksiyonu Cobb-Douglas olarak belirlendiğinde ve fayda yer değiştirme oranı (benefit replacement rate) kararlı kabul edildiğinde, işsizlik oranı uzun dönemde sermaye birikiminden ve teknik ilerlemeden bağımsız olmaktadır (Layard, Nickell & Jackman, 2009, ss. 107, 368). (1) ve (2) no'lu denklemler taraf tarafa toplanıp gerekli düzenlemeler yapıldığında NAIRU (u^*)

$$u^* = \frac{a_0 + b_0 + x}{a_1 + b_1} \quad (3)$$

şeklinde elde edilir. (3) no'lu denklemde uzun dönem işsizlik oranının sermaye stoku veya trend içeren verimlilik ($k-n$) gibi birikimli artış gösteren değişkenlerden bağımsız olduğu görülmektedir. Rowthorn (1999) göre bu varsayım gerçekçi bulunmamaktadır. Rowthorn'a göre ikame esnekliği birden küçük ve işsizlik üzerindeki varsayımında geçersiz olduğu savunulmaktadır. Bu durumda, yardımlar ücretlere endekslenmiş olsa dahi, sermaye yatırımı istihdam yaratacaktır. Bunun yanında, işgücü arzındaki büyüme veya teknolojik gelişme kaynaklı işgücü artışı, işsizlikte kalıcı bir yükselmeye neden olacaktır. Ancak, bu artış ek yatırımlar tarafından dengelenmeyecektir. Bununla beraber, ikame esnekliği bir olduğunda dahi standart NAIRU modelinde denge işsizlik, diğer faktörler arasında, sermaye stokuna bağlı olmaya devam edecektir (Stockhammer & Klar, 2011, s. 443).

CRT'de işsizliğin nedenlerinden biri olarak sermaye birikimi (stoku) görülmektedir. Bununla beraber, CRT'de açıklama genişletilerek; teknik değişme, verimlilik, çalışma yaşındaki nüfus vb. birikimli artış gösteren değişkenlerinde işgücü piyasasının performansını açıklayabileceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda trend içeren değişkenlerin etkileri ile işsizliğin trend içermeyen hareketini uzlaştırmak için CRT'de çok denklemlilikli işgücü piyasası modelleri kullanılmaktadır. Bu modellerde sol taraftaki her bir trend içeren değişken (örneğin;

istihdam, reel ücret ve işgücü) ilgili denklemdaki trend içeren dışsal değişken ile dengede olmaktadır (Karanassou vd., 2008, s. 983). Bu bağlamda basit bir CRT modeli

$$n_t = \mu_1 + \alpha_1 n_{t-1} + \beta_1 k_t - \gamma_1 w_t \quad (4)$$

$$w_t = \mu_2 + \alpha_2 w_{t-1} + \beta_2 x_t - \gamma_2 u_t + \gamma_3 (k_t - n_t) \quad (5)$$

$$l_t = z_t \quad (6)$$

işgücü talebi (4), ücret denklemi (5) ve işgücü arzı (6) denklemlerinden meydana gelmektedir. Burada n istihdamı, k sermaye stokunu, w reel ücret seviyesini, x ücret arttırıcı faktörlerin kümesini, u işsizlik oranını, l işgücünü ve z çalışabilir nüfusu göstermektedir. İşsizlik oranı (u) ve verimliliği ifade eden ($k-n$) değişkenleri dışındaki tüm değişkenler logaritmiktir. Basitlik için hata terimleri göz ardı edilmiştir.

İşgücü talep denklemindeki tüm parametreler pozitif olup, sermaye stokunun ve istihdamın trend içeren yapısı ve $\alpha_1 < 1$ olması koşuluyla dinamik kararlılık sağlanmaktadır. Böylece, trend içeren istihdam ile sermaye stoku beraber hareket etmekte ve işgücü talep denklemi dengede olmaktadır. Modelde dikkat edilmesi gereken nokta, işsizlik oranının yapısı gereği durağan bir değişken iken, sermaye stokunun işsizlik oranını etkileyen ve yön veren önemli bir değişken olup trend içermesidir. Ücret belirleme denkleminde reel ücret ile işsizlik oranı arasında negatif, ücret arttırıcı değişkenlerin kümesi x arasında pozitif bir ilişki söz konudur. Ayrıca, reel ücretler trendli verimliliğe ($k-n$) bağlıdır. Denklem dinamik yapısı gereği, dinamik kararlılık için $\alpha_2 < 1$ olması gerekmektedir. (6) no'lu işgücü arz denkleminde basitlik için işgücü, çalışabilir nüfusa eşit kabul edilmiştir. Bu durumda (4)-(6) modelinin yapısı dikkate alındığında, indirgenmiş işsizlik oranı denklemi trend içeren ve içermeyen değişkenler altında dengede olmaktadır. Çünkü işsizlik oranı dinamik olarak kararlı işgücü arzı (işgücü) ve işgücü talebi (istihdam) arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Karanassou vd., 2008, ss. 985-986). Böylece birikimli artış gösteren bir değişken olan sermaye stokunun işsizlik üzerindeki etkisi incelenebilmektedir.

CRT çerçevesinde kurulan (4)-(6) işgücü piyasası modelinin indirgenmiş işsizlik oranı denklemini ifade etmek için ilk olarak işgücü arz ve işgücü talep denklemleri gecikme işlemcisi (operatörü) B kullanarak yeniden yazılır ve gerekli işlemler yapıldığında indirgenmiş form işsizlik oranı denklemi

$$u_t = \phi_1 u_{t-1} - \phi_2 u_{t-2} - \theta_0^k k_t + \theta_0^z z_t + \theta_1^k k_{t-1} - \theta_1^z z_{t-1} - \theta_2^z z_{t-2} \quad (7)$$

şeklinde elde edilir². İşsizlik dinamikleri denkleminde elde edilen sermaye stoku ile işsizlik arasındaki uzun dönem esneklik

$$\varepsilon_{u,k} = \frac{\gamma_1\gamma_3 - \beta_1(1 - \alpha_2)}{(1 - \alpha_1)(1 - \alpha_2) + \gamma_1(\gamma_2 - \gamma_3)}$$

şeklinde tanımlanmaktadır. LNJ (1991) modeli çerçevesinde ele alınan yukarıdaki tartışma çerçevesinde

- i. $\gamma_1\gamma_3 = \beta_1(1-\alpha_2)$
- ii. $\beta_1=0$ ve $\gamma_1=0$ veya $\gamma_3=0$
- iii. $\alpha_2=1$ ve $\gamma_1=0$ veya $\gamma_3=0$

kısıtlamaları uygulandığında sermaye stoku ile işsizlik arasındaki uzun dönem esneklik sıfır olmaktadır (Salvador, 2009, s. 95). Bu kısıtlamalar LNJ (1991) modelinin kısıtlamaları ile benzerdir.

Uygulamalı NAIRU literatüründe, yukarıda anlatılanlar ışığında, iki temel başarısızlık bulunmaktadır. Bunlardan biri, NAIRU değerlerinin tahminlerinin fiyat ve ücret denklemlerinden üretilmeleridir. Diğeri ise, zaman serisi veya panel veri temelli tek denklemler indirgenmiş işsizlik modellerinin kullanılmasıdır. Çünkü CRT kapsamında çok denklemlerli bir işgücü piyasası modeli tek denklemlerli NAIRU modellerinin kısıtlamalarından bağımsız olmaktadır. Ayrıca, sermaye stoku gibi birikimli artış gösteren değişkenlerin etkileri direkt olarak incelenebilmektedir. Bunun yanında tek denklemlerli NAIRU modellerinde trend içermeyen işsizlik oranının modellenmesinde kullanılan bağımsız değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Ancak CRT’de birikimli artış gösteren değişkenlerin (örneğin sermaye stokunun) düzey değerleri ile çalışılmasını engelleyen önsel bir kısıtlama bulunmamaktadır.

2. Türkiye için Sermaye Stoku Tahmini

Ulusal muhasebe sistemi içerisinde temel olarak iki farklı sermaye stoku kavramından bahsedilmektedir. Bunlardan biri gayri safi sabit sermaye stoku olup, her dönem gerçekleştirilen gayri safi sabit sermaye stoku ile gerçekleştirilen yatırımın cinsinden belirlenen ve kullanım ömrü kısıtı altında hesaplanan sermaye stokunun toplamı olarak tanımlanmaktadır. Diğeri kavram olan net sermaye stoku ise üretim sürecinde kullanılan sermaye malının sahibi için ifade ettiği değerdir. Bu nedenle net sermaye stok değeri, her bir dönemde yeni ve eskiyen sermaye mallarının yaş-etkinlik profili çıkarıldıktan sonra elde edilmektedir (Taymaz, Voyvoda & Yılmaz, 2008, s. 42). OECD Uluslararası Sektörel Veri Tabanı (ISDB) için Sürekli Envanter

Yöntemini (Perpetual Inventory Model, PIM) kullanarak çeşitli ülkeler için sektör bazlı sermaye stoku tahminleri üretmektedir. Ancak, bu ülkeler arasında Türkiye yer almamaktadır.

PIM ekonomik bir model olup, ilgili yatırım akımlarından stokun hesaplanmasına olanak vermektedir. Bu nedenle PIM yönteminde, cari sermaye stokunun geçmiş dönemlerde yapılan yatırımların birikimli toplamı olduğu kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle gayri safi sermaye stoku ölçüsünü tahmin etmek için tahmin edilen hizmet süresi boyunca, sabit sermaye yatırımlarının geçmiş değerlerinin birikiminin elde edilmesi gerekmektedir. Çünkü sermaye stoku zaman içerisinde aşınmaktadır. PIM'in temel veri girdisini sabit sermaye yatırımları oluşturmaktadır. Sabit sermayeyi ve net sermaye stokunu tahmin etmek için yıpranma fonksiyonu kullanılmaktadır. Yıpranma fonksiyonu, sermaye yatırımlarının yaşında meydana gelen yıpranma ve aşınmaların neden olduğu sermaye yatırımının değer kaybının hesaplanmasını sağlamaktadır (Dey-Chowdhury, 2008; Tuncer & Özuğurlu, 2004). PIM, basit bir şekilde aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$GCS_{t,t} = \sum_{i=0}^{d-1} I_{t-i} \cdot P_{t-i,t}$$

Burada $GCS_{t,t}$ yılındaki t fiyatları ile sabit sermaye yatırımlarının stokunu, I_t yılındaki cari fiyatlarla sabit sermaye yatırımlarını, $P_{t-i,t}$ temel yılında t yılının fiyat endeksini ve d kullanım süresi (ömrü) katsayısını temsil etmektedir (Meinen, Verbiest & Wolf, 1998, s. 7).

Kullanım ömrü süresi (d) belirli bir zaman dilimi içinde yapılan yatırımların halen sermaye birikimi içinde kalan kısmını temsil etmektedir. Tanım olarak kullanım ömrü katsayısı 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Bu katsayının değeri hayatta kalma veya mortalite (ölümlülük) fonksiyonları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bu katsayı ulusal istatistik kurumlarına göre önemli ölçüde değişebilmektedir. Kullanım süresi katsayısı sermaye varlıklarının hizmet süreleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Bir yatırımın ömrünü belirleyen stokastik süreç iki şekilde tanımlanabilmektedir. Bunlardan biri yoğunluk fonksiyonu, diğeri ise dönemlere göre yıpranma payının değiştiği çeşitli alternatif fonksiyonlardır. OECD tarafından yapılan sermaye stoku tahminlerinde yıpranma oranının her dönem için sabit olduğu varsayımı yapılmaktadır. Bu nedenle doğrusal bir yoğunluk fonksiyonu kullanılmaktadır (Saygılı, Cihan & Yurtoğlu, 2005, ss. 32-33). Değişmez oranlı amortisman (straight-line depreciation) varsayımı altında sabit sermaye tüketimi

$$CFC_{t,t} = \frac{1}{d} GCS_{t,t}$$

formülü kullanılarak hesaplanmaktadır (Meinen vd., 1998, s. 7).

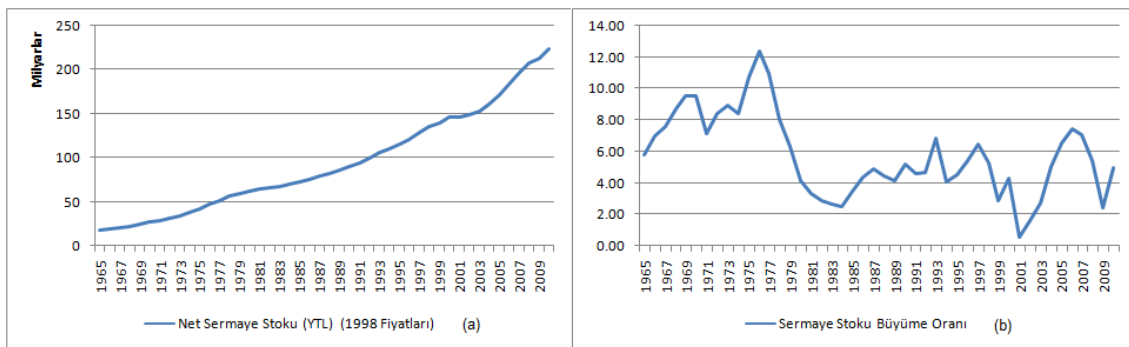
Çalışmada sermaye stoku tahminlerinde yatırım ömrü için Tablo1’de verilen OECD ülkeleri ortalamaları esas alınmıştır. Bunun nedeni Türkiye için böyle bir verinin bulunmamasıdır. Ayrıca, OECD ortalamaları kullanılarak elde edilen bir sermaye stoku verisi, OECD tarafından diğer ülkeler için hesaplanan verilerle karşılaştırılabilir olmayı sağlayacaktır.

Tablo 1: Sektörlere Göre Yatırım Ömürlerinin OECD Ortalamaları

Sektör	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayi	Enerji	Ulaştırma
Yatırım Ömrü (Yıl)	23	23	26	31	25
Sektör	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler
Yatırım Ömrü (Yıl)	29	62	29	29	26

Kaynak: Saygılı vd., 2005.

Sermaye stoku tahmininde kullanılan sabit sermaye yatırımları verileri 2010 yılına kadar elde edilebilmiştir. Bunun yanında sermaye stokunun tahmin edilmesinde kullanılan Sürekli Envanter Yöntemi’nin (Perpetual Inventory Model, PIM) kısıtlamalarından dolayı çalışmanın analiz dönemi 1965-2010 dönemi olup, yıllık veriler kullanılmaktadır. Sermaye stoku değişkeninin PIM yöntemi kullanılarak elde edilebilmesinde sabit sermaye yatırımı verilerinden yararlanılmaktadır. Sabit sermaye yatırımı verilerinin 1998-2010 dönemi T.C. Kalkınma Bakanlığında, 1998 öncesi verileri ise Saygılı vd. (2005) çalışmasından elde edilmiştir. 1965-2010 dönemi için 1998 fiyatlarına göre yıllık sermaye stoku tahmini ve sermaye stoku büyüme oranı tahmini Şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1: Tahmini Sermaye Stoku Serisinin Düzey ve Büyüme Oranı

Cumhuriyetin kurulduğu tarihten bugüne, iktisadi büyüme ve kalkınma temel hedefler olmuştur. Şekil 1(a) ve 1(b) incelendiğinde uygulanan kalkınma planları sonucunda 1970'lerin sonlarına kadar artan hızlı bir sermaye stoku artışı gerçekleşmiştir. Bu hızlı artış 1973 ve 1974 yıllarında yaşanan petrol krizleri, iç siyasi karışıklıklar ve dış politik baskılar sonucunda 1978

ve 1979 devalüasyonları ile sonuçlanmış ve büyük düşüşler gerçekleşmiştir (Şahin, 2002, ss. 131-176). Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllarla birlikte önceki döneme göre büyüme stratejisi tamamen değiştirilerek, ithal ikameci büyüme stratejisi terk edilmiştir. 1983 yılındaki seçimler sonrasında, ekonomik istikrar programının kısa vadeli sonuçlarının olumlu etkileri ile birlikte Şekil 1(b)’de görüldüğü üzere yeniden sermaye stoku büyüme oranı artmaya başlamıştır. 1988-1993 döneminde reel GSYİH’da yılda ortalama %8,7 büyüme oranı sağlanmıştır. Ancak sermaye stoku büyüme oranı istikrarsız bir büyüme sergilemiştir. Bununla beraber 1993’de yaşanan talep patlaması kendisini %8’lere kadar yükselen sermaye stokundaki artış ile göstermiştir (Bkz. Şekil 1(b)). Sonunda 1994 krizi ile birlikte sermaye stoku büyüme oranında yaklaşık 2,5 puanlık düşüş gerçekleşmiştir.

Güney Asya ve Rusya Krizlerinin olumsuz yansımaları ile beraber 1998 yılından itibaren, ekonomi yeni bir ekonomik krize sürüklenmeye başlamıştır. Şekil 1(b)’de görülebileceği gibi 1998 yılından itibaren, sermaye stoku büyüme oranında düşüş yaşanmaya başlamıştır. 2001 krizi öncesinde, ekonomide birikmiş olan sorunların çözümüne yönelik bir dizi yapısal politikanın uygulanması gündeme gelmekle birlikte, uygulanma olanağı ancak kriz sonrasında bulunulabilmiştir. Böylece ekonomideki belirsizlik ortamı giderilmeye ve daha sağlıklı bir büyüme ortamı tesis edilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak 2005 yılına kadar sermaye stokunda istikrarlı bir büyüme oranı yakalanmıştır. Ancak bu tablo Şekil 1(b)’de görüldüğü üzere 2008 küresel krizi ile bozulmuş ve sermaye stoku büyüme oranında ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir.

3. Yöntem

3.1. Tahmin Yaklaşımı

Ampirik CRT çalışmalarda kullanılan tahmin yöntemi Eralp (2015) çalışmasındaki tartışmalarda belirtilen eksikleri nedeniyle tam bir adimsal ve sistematik tahmin süreci sunmamaktadır. Bu nedenle ilgili çalışmada sunulan tahmin süreci kullanılmaktadır. Bu tahmin yaklaşımında ilk olarak zaman serilerinin eşbütünleşme dereceleri araştırılmaktadır. Bu aşamada durağan olmayan değişkenlerin yer aldığı eşanlı denklem modellerinde basit bir yöntem olarak durağan olmayan değişkenlerin farklarının alınarak durağanlaştırılması, değişkenler arasındaki düzey ilişkilerine dayanan önemli bir bilginin yok olmasına neden olmaktadır (Rao & Tamazia, 2011). Bu yaklaşım kalıcılıkların tespit edilmesi için uygun olmadığından Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen ARDL yaklaşımı ve sınır testinden yararlanılmıştır.

ARDL yaklaşımı kullanılarak durağan olmayan seriler arasında uzun dönem bir ilişkinin olup olmadığı araştırabilmektedir. CRT modelinin dinamik çok denklemlili bir yapıya sahip olmasından dolayı, çift yönlü nedensellik nedeniyle, $E(Xu) \neq 0$ varsayımı ihlal edildiğinden sistem eşanlı bağımlılığa sahip olmaktadır. Tek denklemlili bir modelde En Küçük Kareler (EKK) tahmin yöntemi kullanıldığında, tek yönlü nedensellik gereği $E(Xu) = 0$ varsayımının sağlanması gerekmektedir. Ancak, X 'ler aynı zamanda Y tarafından belirleniyorsa $E(Xu) \neq 0$ olur ve elde edilen tahminler de sapmalı ve tutarsız olmaktadır (Koutsoyiannis, 1989, s. 333).

Denklem takımı tahmin yöntemleri, model kurma hatalarına karşı çok duyarlıdır. Bu nedenle ampirik çalışmalarda, tek denklem yöntemleri tercih edilmektedir (Gujarati, 2010, s. 679). Bu sorunun üstesinden gelebilmek için bireysel olarak denklemlerin en iyi tahminlerinin elde edilmesinden sonra, sistem bir bütün olarak eşanlı bağımlılığa karşı Üç Aşamalı En Küçük Kareler (3AEKK) tahmin yöntemi ile yeniden tahmin edilmektedir³.

3.2. Dışsal Değişkenlerin Kalıcı ve Geçici Bileşenlerinin Belirlenmesi

CRT'ne göre cari işgücü piyasası aktiviteleri geçmişe bağlı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle, intibak süreçleri aracılığıyla gerçekleşen düzeltmeler uzun süre alabilmektedir. Çünkü işsizliğin zaman içindeki hareketi, şokların dinamik özellikleri ile gecikmeli intibak süreçleri arasındaki karşılıklı etkileşime bağlıdır. Şokun geçici veya kalıcı olmasından bağımsız olarak şokun bir denklem üzerindeki etkisi, sistem içindeki yayılma etkileri altında geri besleme mekanizmalarının çalışmasıyla sisteme yayılmaktadır. Bu durumda, şok kaynaklı işsizlik etkileri uzun süreli olmaktadır. Bir başka ifadeyle şokun etkileri hemen yok olmayarak, zamana yayılmaktadır. Bu bağlamda, geçici bir işgücü piyasası şokunun, şok sonrası etkileri işsizliğin kalıcılığı ile elde edilebilir ve etki-tepki fonksiyonu aracılığıyla da şokun etkilerine karşı, işsizliğin zaman içinde gösterdiği tepkiler gözlemlenebilir. Burada, t anında şokun meydana geldiği ve aynı periyotta yok olduğu varsayılmaktadır. Şokun $t+j$ periyotlarında dinamik etkileşim mekanizmasının çalışması ile işsizlik bu periyotlarda tepki vermeye devam edecektir. Bu durumda işsizliğin tepkisi

$$\sigma \equiv \sum_{j=1}^{\infty} R_{t+j} \quad (8)$$

şeklinde tanımlanacaktır. İşsizliği tanımlayan model statik olduğunda, bir başka ifadeyle gecikmeli yapılar söz konusu olmadığında, işsizliğin toplam tepkisi $\sigma = 0$ olacaktır. Çünkü şokun etkisinin gerçekleştiği periyotta intibak süreçleri olmadığından $t+j$ periyotlarında işsizliğin tepkisi olmayacaktır. Bununla beraber modelin dinamik kararlı bir yapıya sahip olması

durumunda, işsizlik şoka karşı tepki verecektir. Model dinamik kararlı olduğundan, bu tepki zaman içinde azalarak etkisini kaybedecektir. Ancak, histerisis etkisi söz konusuysa geçici bir şokun etkilerine karşı işsizliğin tepkileri sonlu olmayacaktır. Bir başka ifadeyle, işsizliğin toplam tepkisi sonsuz olmaktadır, $\sigma=\infty$ (Salvador, 2009, s. 138).

3.3. Dışsal Değişkenlerin Dinamik Etkisi

CRT modelinden elde edilen işsizlik dinamikleri denkleminin tek değişkenli formuna göre işsizlik, gecikmeli uyumlama süreçlerinin ve yayılma etkilerinin karşılıklı etkileşimleri ile meydana gelmektedir. Denklemden dışsal değişkenler dikkate alındığında, ilgili değişkenlerin katsayıları sistemdeki geri beslemeleri içerir. Bundan dolayı CRT’de şoklar dışsal değişkenlerdeki değişimler ile ifade edilmektedir (Karanassou & Sala, 2008, ss. 8-9). Bu bağlamda CRT yaklaşımında etki-tepki fonksiyonları ile ifade edilen dinamik simülasyon sonuçları, işsizlik hareketi üzerinde dışsal değişkenlerin yönetici güçlerini göstermektedir (Bkz. Karanassou & Sala, 2010 ve Pehkonen vd., 2011). Elde edilen sonuçlar da dışsal değişkenlerin işsizliğe olan “katkıları” (contribution) olarak tanımlanmaktadır.

CRT’de ortaya konulan dışsal değişkenlerin işsizlik üzerindeki katkıları, geleneksel yapısal makroekonometrik modellerde kullanılmadığı ve bu durumun, özellikle sistem içerisinde fazla sayıda yayılma etkisi bulunduğu, dışsal değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkilerinin yorumlanmasında eksikliklere yol açabileceği ileri sürülmektedir. VAR modellerinde ise tüm değişkenlerin içsel olmasına rağmen, etkilerinin ayrıştırılma kapasitene sahip olduğu bilinmektedir. Bununla beraber gözlemlenen şok yerine sadece yaratılan tek seferlik bir şokun etkisinin incelenemiyor olması dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Ancak yapısal VAR modellerinin, alternatif olarak, güçlü (robust) istatistikler sunabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla CRT’deki etki-tepki fonksiyonu yaklaşımının geleneksel yapısal makroekonometrik modeller ile yapısal VAR modellerinin bir sentezi olarak ele alınabileceği ileri sürülmektedir (Karanassou & Sala, 2008, s. 9; Karanassou & Sala, 2010, s. 202).

Dışsal bir değişkenin işsizlik üzerindeki dinamik katkısını inceleme sürecinin ilk adımı; analiz dönemi içerisinde belirli bir zaman noktasının seçilmesidir. Bu zaman noktası genellikle “şokun” gerçekleştiği zaman noktası olarak belirlenmektedir. Daha sonra belirlenen zaman noktasından itibaren inceleme periyodu boyunca ilgili dışsal değişkenin gözlemlenen değeri sabit tutularak, sistem ilgili periyot için yeniden hesaplanarak bir dinamik simülasyon gerçekleştirilir. Burada yapılan dinamik simülasyon aslında bir karşı olgusal bir durumun

varlığı altında işsizliğin göstereceği tepkinin gözlemlenmesidir. İlgili zaman periyodu için elde edilen sonuçlar ele alınan dışsal değişkenin gözlemlenen değerinde herhangi bir değişim olmadığı durumda gözlemlenecek işsizlik oranından ne kadar bir sapma olacağını gösterecektir. Son olarak, simüle edilmiş olan işsizlik oranı ve gözlemlenen işsizlik oranları arasındaki fark hesaplanarak, ilgili dışsal değişkenin işsizlik oranını eğilimi üzerindeki etkisi/katkısı incelenebilmektedir.

4. Bulgular

Türkiye’de sermaye stokunun işsizlik üzerindeki etkisi CRT çerçevesinde izleyen bölümde kurulan makro işgücü piyasası modeli ile araştırılmaktadır. Çalışma dönemi sermaye stokunun tahmininde kullanılan veri kısıtlaması nedeniyle 1965-2010 yılları arası olarak belirlenmiştir. İkinci bölümde ele alındığı şeklide sermaye stokunun tahmininde PIM yöntemi kullanılmıştır. Ampirik modelde kullanılan değişkenler Bulutay (1995) çalışmasından, T.C. Kalkınma Bakanlığında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden ve Türkiye İstatistik Kurumu resmi internet sitesinden elde edilmiştir⁴.

CRT çerçevesinde kurulan dinamik denklem sisteminin tahmin edilmesinde ilk aşama kullanılan serilerin durağanlıklarının incelenmesidir. Ayrıca, seriler arasındaki eşbütünleşmenin araştırılmasında kullanılan ARDL Sınır Testi yaklaşımında serilerin I(2) olmaması gerektiği literatürde belirtilmektedir (Bkz. Fosu & Magnus, 2006). Ayrıca ilgili test işleminde Narayan (2005) tarafından kritik değerler kullanılmıştır. Değişkenlerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile araştırılmıştır. Analizlerde kullanılan tüm değişkenlere ait zaman serilerinin I(2) olmadığı tespit edilmiştir. Modelde yer alan denklemlerin uzun dönem ilişki taşıyıp taşımadığı Sınır Testi araştırılmış ve her bir denklemin eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir.

4.1. Ampirik Model

Çalışmada CRT çerçevesinde Türkiye işgücü piyasası için çok denklemlilikli dinamik bir işgücü piyasası modeli (9)-(11) no’lu denklemlerde verildiği şekilde kurulmuştur. Model işgücü talebi (9), işgücü arzı (10), ücret belirleme (11) denklemlerinden ve işsizlik oranı (12) eşitliğinden meydana gelmektedir.

$$\ln n_t = c_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} \ln n_{t-i} + \beta_1 \ln k_t + \beta_3 f d83_t - \gamma_1 \ln r w_t - \gamma_2 \ln oil_t - \psi_{11} d93 - \psi_{12} d0104 - \psi_{13} d0809 \quad (9)$$

İşgücü talep denkleminde (9), n toplam istihdamı (onbeş yaş üzeri, kişi) göstermektedir⁵. İşgücü talebi (istihdam) ile reel ücretler (rw , TL) ve reel petrol fiyatları (oil , TL) arasında negatif; sermaye stoku arasında ise pozitif bir ilişki beklenmektedir. 1983 ve sonrası için ihracatın ithalatı karşılama oranı (=ihracat/ithalat, fd) değişkeni ile ihracata dayalı büyüme stratejisinin istihdam üzerindeki etkisi dikkate alabilmek için $fd83$ değişkeni

$$fd83 = fd \times d83, d83 = \begin{cases} 1 & 1993 \\ 0 & d.d. \end{cases}$$

şeklinde oluşturulmuştur.

$$\begin{aligned} \ln l_t = c_2 + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} \ln l_{t-i} + \beta_2 \ln pop_t \pm \beta_4 u_t + \gamma_3 \ln rw_t \\ - \psi_{21} d8088 - \psi_{22} d93 - \psi_{23} d0104 \end{aligned} \quad (10)$$

İşgücü arzı denkleminde (10), l toplam işgücünü (on beş yaş üzeri, kişi) göstermektedir. İşgücü ile reel ücretler (rw , TL) ve nüfus (onbeş yaş üzeri kurumsan olmayan nüfus (kişi), pop) arasında pozitif ilişki beklenmekteyken işsizliğin (u) etkisi farklılık gösterebilmektedir.

$$\begin{aligned} \ln rw_t = c_3 + \sum_{i=1}^k \alpha_{3i} \ln rw_{t-i} + \beta_5 pro_t \pm \delta u_t \\ - \psi_{31} d8088 - \psi_{32} d93 - \psi_{33} d0104 \end{aligned} \quad (11)$$

Ücret belirleme denkleminde (11), rw ortalama reel ücret seviyesini (TL) göstermektedir. Ücret belirleme denklemi temel olarak verimlilik ve işsizlik üzerine inşa edilmiştir. Türkiye ekonomisinde benimsenen büyüme stratejilerinde sermaye stokunun sağlanmasının yanında verimlilik artışı üzerine de odaklanılmıştır. Bu nedenle reel ücretin temel belirleyicisi olarak verimlilik (=ln(k)-ln(n), pro) dikkate alınmıştır. Bunun yanında, yüksek işsizliğin gözlemlendiği bir işgücü piyasasında işsizliğin reel ücretler üzerindeki etkisinin incelenebilmesi için ücret belirleme denkleminde işsizlik oranı (u) değişkeni eklenmiştir.

$$u_t = \ln l_t - \ln n_t \quad (12)$$

Modelde, ayrıca, işgücü piyasasını etkilediği düşünülen 1994 ($d93$) ve 2001 ($d01$) krizleri ile 2008 küresel ($d0809$) krizinin etkilerinin yanında 1980-1988 dönemindeki ücret baskılama politikasının ($d8088$) etkisi de modele yansıtılmıştır. Bu kukla değişkenler

$$d93 = \begin{cases} 1 & 1993 \\ 0 & d.d. \end{cases}, d01 = \begin{cases} 1 & 2001 \\ 0 & d.d. \end{cases}, d0809 = \begin{cases} 1 & 2008 - 2009 \\ 0 & d.d. \end{cases}$$

ve

$$d8088 = \begin{cases} 1 & 1980 - 1988 \\ 0 & d.d. \end{cases}$$

şeklinde tanımlanmıştır.

4.2. Sermaye Stokunun İşsizlik Üzerindeki Etkisi

CRT çerçevesinde 4.1 alt başlığında kurulan ampirik işgücü piyasası modelinin her bir denkleminin eşbütünleşik olduğuna karar verildikten sonra denklem sistemi olası eşanlı denklem sapması problemine karşı 3AEKK Yöntemi ile yeniden tahmin edilmiştir. Tablo 2’de denklemlerin bireysel EKK tahmin sonuçları ve sistem olarak 3AEKK tahmin sonuçları birlikte verilmektedir.

Tablo 2: ARDL Denklem Tahminleri

İşgücü Talebi			İşgücü Arzı			Ücret Belirleme		
Değişken	EKK Tahmini	3AEKK Tahmini	Değişken	EKK Tahmini	3AEKK Tahmini	Değişken	EKK Tahmini	3AEKK Tahmini
Sabit	2,2208 ^a	2,3568 ^a	Sabit	-1,3602	-0,0502	Sabit	-2,4701 ^a	-2,5810 ^a
d93	-0,0720 ^a	-0,0730 ^a	d8088	-0,0254 ^a	-0,0149 ^a	d8088	-0,2688 ^a	-2,6649 ^a
d0104	-0,0342 ^a	-0,0317 ^a	d93	-0,0702 ^b	-0,0714 ^a	d9496	-0,1409 ^b	-0,1888 ^a
d0809	-0,0171 ^d	-0,0181 ^b	d0104	-0,0181 ^b	-0,0219 ^a	lnrw(-1)	0,8123 ^a	0,7887 ^a
lnn(-1)	0,4522 ^b	0,4787 ^a	lnl(-1)	0,3894 ^a	0,4511 ^a	lnrw(-2)	-0,2530 ^d	-0,2346 ^b
lnn(-2)	0,2725 ^b	0,2310 ^b	lnl(-2)	0,2351 ^b	0,2378 ^b	pro	0,5731 ^a	0,5913 ^a
lnk	0,0960 ^a	0,1004 ^a	lnw	-0,0134 ^a	0,0076 ^b	u	-2,6692 ^b	-2,8566 ^a
lnoil	-0,0202 ^a	-0,0151 ^a	lnpop	0,4418 ^a	0,3032 ^a			
fd83	0,0205 ^b	0,0118	u	0,3268 ^b	0,4263 ^a			
İşgücü Talebi			İşgücü Arzı			Ücret Belirleme		
Test	İst.	p-değeri	Test	İst.	p-değeri	Test	İst.	p-değeri
R ²	0,9964	---	R ²	0,9970	---	R ²	0,9758	---
Düzel. R ²	0,9954	---	Düzel. R ²	0,9962	---	Düzel. R ²	0,9716	---
F testi	1092,77	0,0000	F testi	1314,54	0,0000	F testi	228,70	0,0000
B-G LM	0,6950	0,4044	B-G LM	0,2940	0,5877	B- LM	1,1120	0,2917
JB	0,8768	0,6451	JB	0,3433	0,8423	JB	1,9220	0,3825
White(χ^2)	35,49	0,1268	White(χ^2)	36,43	0,2306	White(χ^2)	26,97	0,2124
ARCH(1)	0,8630	0,3529	ARCH(1)	3,0700	0,0797	ARCH(1)	1,7090	0,1911
ARCH(2)	1,4250	0,4904	ARCH(2)	2,8270	0,2433	ARCH(2)	1,7420	0,4184

^a%1 anlamlılık düzeyinde, ^b%5 anlamlılık düzeyinde, ^c%10 anlamlılık düzeyinde, ^d%15 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı.

İşsizlik dinamikleri denkleminde kısa dönem esneklikler geri besleme mekanizmalarının bir fonksiyonu olup, işgücü piyasası sistemindeki yayılma etkilerini meydana getirmektedir (Bkz. (10) no’lu denklem). Ayrıca dışsal değişkenlerin indirgenmiş gecikmeli yapısı, gecikmeli intibak süreçlerinin ve yayılma etkilerinin karşılıklı etkileşimlerinden elde edilmektedir. Tablo 2’de verilen işgücü talebi ve işgücü arzı tahmin denklemlerinin iki dönemlik gecikmeli yapısı, kalıcılığın karşılıklı etkileşimler sonucunda işsizlik oranı üzerinde dört dönemlik bir kalıcılığa neden olduğu göstermektedir. Bununla

beraber, işgücü talebi ve işgücü arzı denklemlerinde gecikmeli etkiye sahip olmayan değişkenlerin etkileşimleri sonucunda işsizlik oranı üzerinde iki dönemli bir gecikmeli etkiye neden oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3: İşsizlik Dinamiklerinin Karşılaştırması

Değişken	Kısa Dönem			Uzun Dönem		
	İşgücü talep denklemi	İşgücü arz denklemi	İşsizlik dinamikleri denklemi	İşgücü talep denklemi	İşgücü arz denklemi	İşsizlik dinamikleri denklemi
lnk	0,1004	---	-0,0175	0,3459	---	-0,6879
lnoil	-0,0151	---	-0,0263	-0,0521	---	0,1016
fd83	0,0118	---	-0,0205	0,0408	---	-0,0803
lnw	---	0,0076	0,0132	---	-0,0244	0,0107
lnpop	---	0,3032	0,0528	---	1,3708	0,0427

Tablo 3 incelendiğinde işgücü talebi üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde en büyük etkiye sermaye stokunun sahip olduğu görülmektedir. Sermaye stokunun işgücü talebi üzerinden istihdam arttırıcı uzun dönemdeki etkisi kısa dönemdeki etkisinin yaklaşık 3,5 katıdır. Bununla beraber işsizlik dinamikleri denklemi dikkate alındığında sermaye stokunun işsizlik üzerindeki etkisi kısa dönemde çalışabilir nüfus, petrol fiyatları ve ithalatın ihracatı karşılama oranına göre geri planda kalırken; uzun dönemde ise en büyük etkiye sahip olan değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere sermaye stokundaki artışlar beklendiği gibi kısa dönemde hem işgücü talebi hem de işsizlik oranı üzerinde sınırlı etkiye sahip olurken; uzun dönemde en büyük etkiye sahip olan değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye işgücü piyasası için uzun dönemde işsizlik ile mücadelede en önemli değişken olarak karşımıza sermaye birikimi çıkmaktadır.

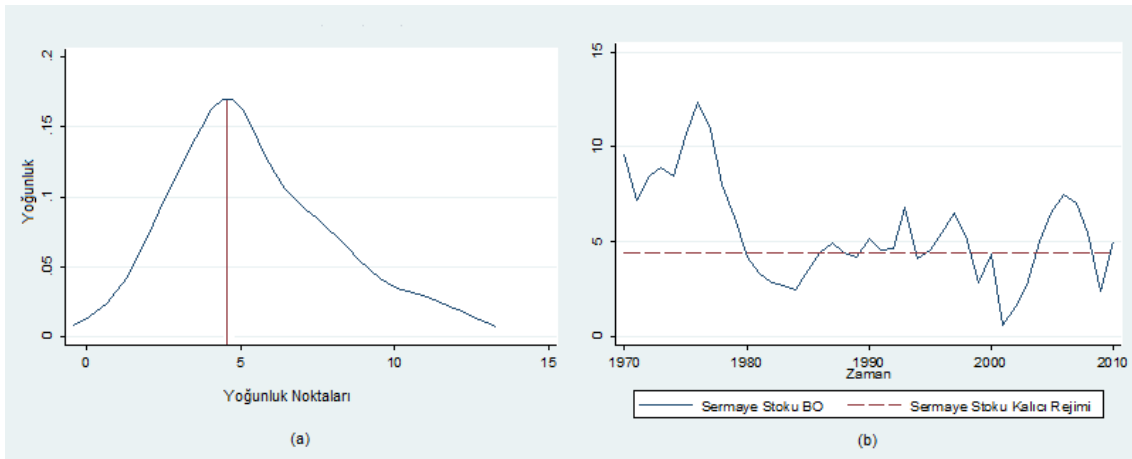
4.3. Sermaye Stoku Rejimleri ve Geçici Sermaye Stoku Şoklarının İşsizlik Üzerindeki Etkileri

Çalışma kapsamında Bianchi ve Zoega (1998) ile Karanassou vd. (2008) çalışmalarındaki yöntem izlenerek sermaye stokunun kalıcı ve geçici bileşenlerinin ayırt edilebilmesinde Kernel yoğunluk fonksiyonu kullanılmaktadır. Böylece, sermaye stoku dışsal değişkeni için rejimler ve bu rejimlerin yapıları tanımlanabilecektir. Sermaye birikiminin geçici ve kalıcı bileşenlerinin ayırt edilmesinin ardından intibak süreçlerinin çalışmasıyla geçici bir sermaye stoku şokunun işsizlik oranı üzerindeki etkisinin incelenebilmesi için; sermaye

stokunda gerçekleşen bir birimlik ve tek periyotta etkili olduğu varsayılan geçici bir şokun, zaman içinde işsizlik oranında meydana getirdiği değişim ele alınacaktır.

Kernel yoğunluk fonksiyonları aracılığıyla farklı rejimlerin tespitinde, frekans dağılımının çoklu mod yapısı ele alınmaktadır. Modların sayısı rejim sayısını vermektedir. Tek modlu bir Kernel yoğunluğu tahmini, serinin tek bir rejime sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bunun yanında birden fazla modlu bir yapı, en büyük modun sağındaki diğer modlara bağlı olarak, kalıcı ve geçici şeklinde gruplanarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda serinin tek bir modu olması, serinin tek bir kalıcı rejimi olduğu anlamına gelmektedir. Ancak, çok modlu serilerde kalıcı ve geçici şeklinde rejimleri ayırtmak kolay olmayabilmektedir (Karanassou vd., 2008).

Türkiye tahmini sermaye stoku büyüme oranına ait Kernel yoğunluk fonksiyonu ve kalıcı rejimi Şekil 2’de gösterilmektedir. Şekil 2(a)’da sermaye stoku büyüme oranının tek bir kalıcı rejime sahip olduğu görülmektedir. Rejim değerinin %4,40 olduğu ve 1984 yılına karşılık geldiği tespit edilmiştir.

Şekil 2: Sermaye Stoku Büyüme Oranının Kernel Yoğunluk Fonksiyonu ve Kalıcı Rejimi

İşsizlik dinamikleri denkleminde yararlanılarak elde edilen sermaye stokunda meydana gelen geçici bir şoka karşı işsizliğin verdiği tepki altı dönemin sonunda tamamen yok olmaktadır. Şokun işsizlik üzerindeki etkisinin %99'u üç dönem sonra yok olmaktadır. Şekil 2(b)'den de görüldüğü üzere 1983 Türkiye genel seçimleri sonrası, 1994 krizi ve 2001 krizi sonrası sermaye stokunun toparlanmasının 3 yıl sürmektedir.

4.4. Sermaye Stokunun Dinamik Etkisi

Dışsal bir değişkenin, diğer her şey sabitken, işsizlik oranı üzerindeki dinamik etkilerinin araştırılması; bu değişkenin ne kadar işsizlik oranının eğilimi üzerinde etkili

olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden bugüne kadar ekonomik büyüme ve kalkınma vazgeçilmez hedefler olmuştur. Bu hedeflerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için “yeterli” sermaye birikiminin sağlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda Tablo 2'deki tahmin sonuçları kullanılarak 3.3 alt başlığında ele alınan yaklaşım çerçevesinde dinamik simülasyonlar gerçekleştirilerek sermaye stokunun işsizliğin hareketi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Dinamik simülasyonlar 1963-1979, 1980-2001 ve 2002-2010 dönemleri için gerçekleştirilmiştir. Dönemlerin belirlenmesinde Türkiye ekonomisinin yaşadığı dönüşümler belirleyici olmuştur⁶.

Dinamik simülasyonlar üç farklı senaryo altında gerçekleştirilmiştir. Senaryolar alt dönemlerin kendi karakteristikleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Ayrıca, 4.2 alt başlığında ele alınan sermaye stokunun kalıcı rejimi senaryoların tespitinde kullanılmıştır. Simülasyonlarda ilk olarak senaryolara uygun olarak varsayılan sermaye stokunu değerleri üretilmiştir. Ardından Tablo 2'deki 3AEKK tahmin sonuçları kullanılarak çok denklemlilikli dinamik model yeniden öngörülerek (predict) simüle edilmiş ve simüle işsizlik oranları elde edilmiştir. Senaryolara göre elde edilen işsizlik oranları ile gözlemlenen işsizlik oranları arasındaki farklar hesaplanarak sermaye stoku dışsal değişkenin işsizliğin hareketindeki dinamik katkıları hesaplanmıştır.

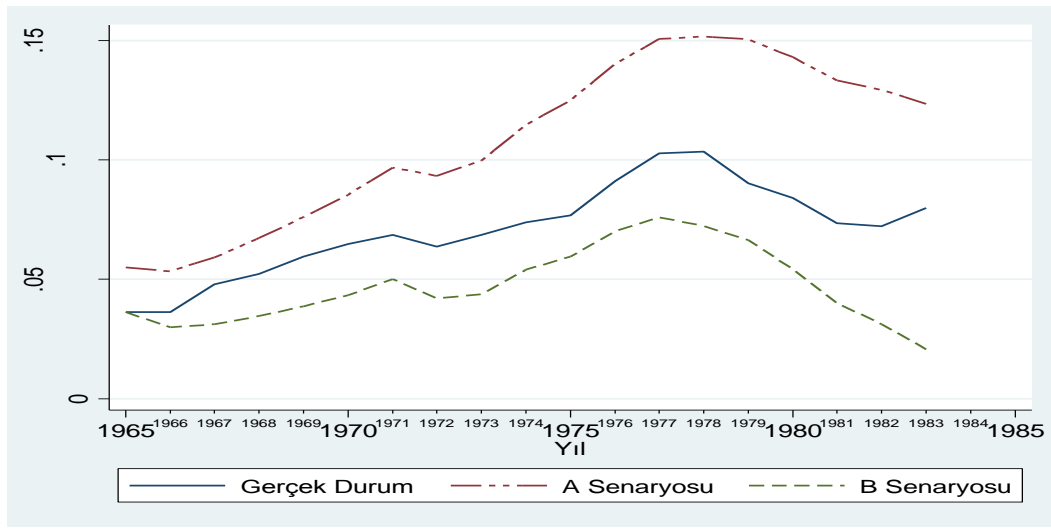
4.4.1. 1965-1979 Planlı Dönem

1950-1960 döneminde yaşanan gelişmeler ve Dünya'da planlamanın ön plana çıkması 1960'lar ile birlikte Türkiye'de de planlama yapılması yönünde bir irade ortaya konulmuştur. Bu bağlamda planlı dönem olarak adlandırabileceğimiz 1963-1983 döneminde dört adet kalkınma planı yapılmıştır. Bununla beraber Türkiye ekonomisi 1978-1979 yıllarında petrol fiyatlarında yaşanan yükselişlerin ve siyasi gelişmelerin sonucunda, döviz darboğazını beraberinde getiren ağır bir ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır (Şahin, 2002, ss. 131-133, 179). 1978 yılında başlatılması gereken 4. Kalkınma Planı yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle bir yıl gecikmeli olarak 1979 yılında uygulamaya konulmuş olsa da 24 Ocak 1980 istikrar önlemlerinin öncelik kazanması ile birlikte etkinliği kaybetmiştir (Kepenek, 2012, s. 142).

Planlı dönem olarak adlandırılan bu yıllarda uygulanan planların temel hedefi yüksek ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle ekonomik büyümenin yıllık artış oranları temel belirleyici değişken konumundaydı. Birinci Kalkınma Planında ekonomik büyümenin her yıl %7 oranında gerçekleşmesi hedeflenmişti. Bu büyümenin sağlanabilmesi için sektörlerin her yıl ortalama büyüme oranının yaklaşık olarak %10 olması gerektiği

görülmektedir. Ayrıca imalat sanayi ve enerji sektörlerinin de sırasıyla %12,9 ve %13,0 rakamlarında büyümesi öngörülmüştür. Dördüncü Kalkınma Planında benzer şekilde her yıl sanayi sektörünün %9,9 büyümesi hedeflenmiştir (Kepenek, 2012, ss. 140-141, 145, 153). Görüldüğü üzere istenilen ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için %10 civarında bir sermaye artışının gerektiği varsayılabilir.

Sermaye stokunun kalıcı büyüme oranı eğiliminin 4.3 alt bölümünde %4,40 olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda A Senaryosu minimum sermaye stoku büyüme oranını ifade etmekte olup, her yıl %5 büyümenin gerçekleştiği varsayımsal durumu ifade etmektedir. B senaryosu ise her yıl %10 büyümenin gerçekleştiği varsayımsal durumu ifade etmektedir.

Şekil 3: 1965-1979 Döneminde Sermaye Stokunun İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi

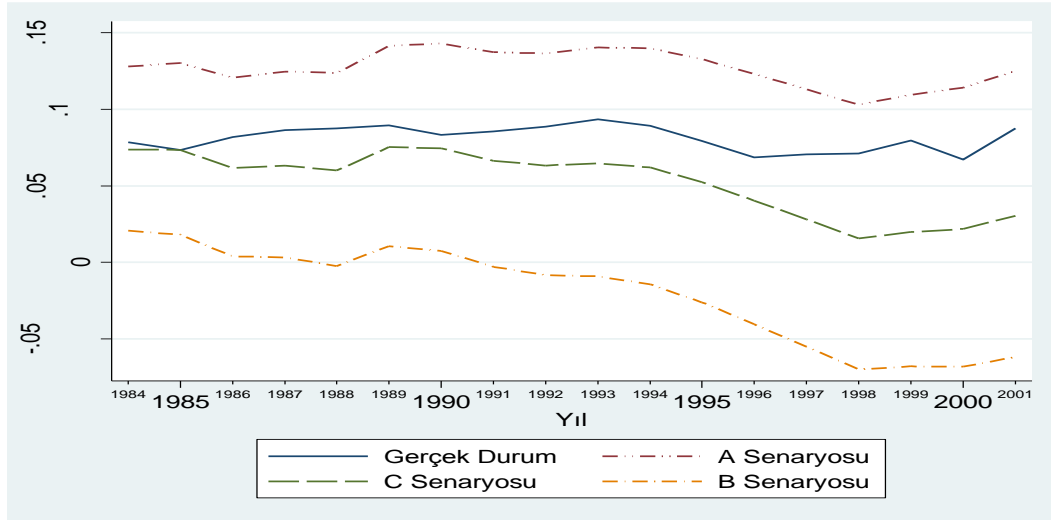
İnceleme döneminin başlangıcı olan 1965 yılında işsizlik oranı 3,6 iken dönemin sonu olan 1979 yılında 9,0'a yükselmiştir (Bkz. Şekil 3). Dönem içerisinde işsizlik oranında 5,4 puanlık bir artış gerçekleşmiştir. A senaryosuna göre simüle edilen işsizlik oranı 15,0 olacaktır. Buna karşın B senaryosuna göre simüle edilen işsizlik oranı 6,6 olarak gerçekleşecektir. Şekil 3'den de görüleceği üzere 1978-1979 ekonomik krizine rağmen, sermaye stokunda sağlanabilecek olan sermaye stoku artışı işsizlik oranının gelişmekte olan ülkeler için kabul edilebilir bir seviyede tutabilme potansiyeli sahip olduğu görülmektedir.

4.4.2. 1980-2001 Serbestleşme Dönemi

1970'lerde yaşanan petrol şokları, yaşanan döviz darboğazı ile dış ticaret açığı ve siyasi gelişmeler 1978-1979 dönemi krizini meydana getirmiş ve kalkınma planı fiili olarak uygulanamaz konuma gelmiştir. Bunun sonucu olarak yeni ekonomik tedbirler alınması

gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan ekonomik tedbirler 24 Ocak 1980 kararlarıdır (Şahin, 2002, s. 179). Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 İstikrar programı ile oldukça ciddi bir ekonomik değişim ve yapısal dönüşüm yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedir. Bu dönüşümün temelinde devletin ekonomiye müdahalesinin düzeyinin azaltılması, ekonomik girişimlerinin daraltılması ve kaynakların özel kesim tarafından etkin kullanılması, piyasaların serbestleşmesi, ekonominin dış rekabete açılması ve dünya piyasalarına mal üretmesi yer almaktadır (Şahin, 2002, s. 213).

Dönem itibariyle ithal ikameci ekonomi modelinin yerini ihracat ile büyüme modelinin alması ve özel sermaye girişimlerinin artışının hedeflenerek devletin iktisadi girişimlerden çekilmesi nedeniyle planlı dönem için belirlenen senaryolara ek olarak yıllık sabit sermaye stoku artışının 7,5 olduğu ek bir senaryoda incelenmiştir.

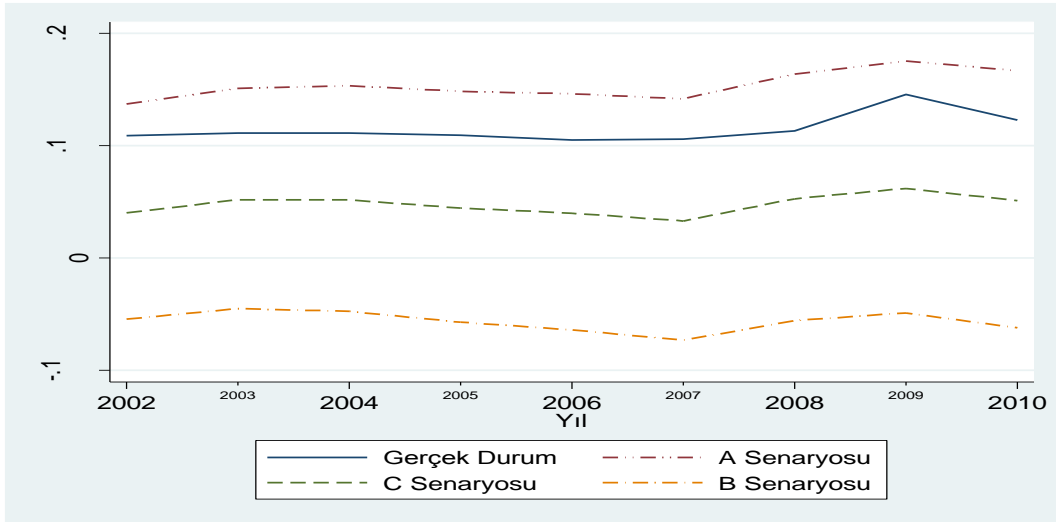
Şekil 4: 1980-2001 Döneminde Sermaye Stokunun İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi

Dönem itibariyle işsizlik oranı 8,3 ile başlayıp 8,7 ile tamamlanmış ve ortalama işsizlik oranı 8,0 olarak gerçekleşmiştir. A senaryosuna göre, diğer her şey sabitken, her yıl yaşanacak olan sabit bir %5'lik sermaye stoku büyüme oranı sonunda simüle edilen işsizlik oranının 12,5 olacaktır. Buna karşın B senaryosuna göre, diğer her şey sabitken, yıllık sabit %7,5'lik bir sermaye stoku artışı sonucunda simüle edilen işsizlik oranı 3,0 olarak gerçekleşecektir. Yıllık %10'luk sermaye stoku artışı olan C senaryosunda işsizlik oranı 1991 yılına kadar azalarak, bu tarihten sonrada "0" altında kaldığı görülmüştür (Bkz. Şekil 4).

4.4.3. 2002-2010 Tek Partili İktidarlar Dönemi

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda IMF ve Dünya Bankası desteği ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı altında yeni bir yapısal reform programı uygulamaya koyulmuştur. Program çerçevesinde uygulanan sıkı para ve maliye politikaları, 2001 sonrası dönemde makro-ekonomik politikaların genel çerçevesini oluşturmuştur (Sungur, 2015, s. 245). Program ile mevcut kurumsal yapının değiştirilmesi amaçlanmıştır (Özatay, 2015, s. 11). Programın temel hedefleri; enflasyonun ortadan kaldırılması, sürdürülemez duruma gelen kamu iç borç dinamiğinin kırılması ve büyüme önündeki yapısal problemlerin ortadan kaldırılması olarak hedeflenmiştir. Bu bağlamda programın unsurlarından biri olan ekonomik büyüme stratejisinde programın hedefi sıkı maliye politikası, anti-enflasyonist yaklaşım ve istikrarlı ekonomik büyümedir (Sungur, 2015, ss. 245-246). İstikrarlı büyümenin temeli üretim esaslı büyüme olmalıdır. Ancak dönem itibariyle istikrarlı bir büyümenin gerçekleşmediği, büyüme oranlarının dalgalanmasından görülmektedir. Ayrıca dönem itibariyle sanayide işgücü istihdamının dışlandığı, sermaye yoğun teknolojinin kullanımının arttığı ileri sürülmektedir (Kolsuz & Yeldan, 2014, ss. 49, 56). Bu çerçevede sermaye stokunun her yıl diğer dönemlerde olduğu gibi %5, %7,5 ve %10 oranlarında sabit bir büyüme göstermesi durumları sırasıyla A, B ve C senaryoları olarak adlandırılarak simüle edilmiştir.

2002 yılında işsizlik oranı 10,9 iken 2010 yılında 12,3'e yükselmiştir. Dönem içerisinde işsizlik oranında 1,4 puanlık bir artış gerçekleşmiştir. Dönem itibariyle göreceli olarak incelenen diğer alt dönemlere göre "az" bir miktarda işsizlik oranında artış gözükse de 10,0'ın altına hiç düşmemiştir. A senaryosuna göre simüle edilen işsizlik oranı 5,1 olarak gerçekleşecektir. C senaryosunda işsizlik oranının "0" altında kaldığı görülmüştür. Bu durum sermaye stokunun işsizlik üzerindeki pozitif etkisinin önemli bir göstergesidir.

Şekil 5: 2002-2010 Döneminde Sermaye Stokunun İşsizlik Oranı Üzerindeki Etkisi

Şekil 5’de 2002 sonrasında sermaye stoku büyüme oranına işsizliğin verdiği tepki neredeyse aynıdır. Buna karşın daha önceki dönemlerde tepkisel hareketler gösterdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle her yıl yaşanacak sürekli sabit bir sermaye stoku artışı işsizliği kademeli olarak aşağıya çekmemektedir. Bu durum Kolsuz ve Yeldan (2014) çalışmasında savunulan ve istihdamın milli gelir esnekliği katsayıları aracılığıyla ortaya konulan istihdam yaratmayan büyüme savıyla örtüştüğü düşünülmektedir. Ayrıca bulguların, Kolsuz ve Yeldan (2014)’de belirtildiği gibi ulusal üretimin yerini ithal ürünlerin ağırlıklı olarak kullanılmaya başlaması ve sanayi sektörlerinde daha düşük katma değerli ve sermaye faktörünün daha yoğun olarak kullanıldığı bir teknolojik yapının ortaya çıkması yorumunu da desteklediği düşünülmektedir. Bununla beraber Altug, Filiztekin ve Pamuk (2008)’e göre sermaye stokunun düşük büyüme göstermesinin Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır. Ancak, Şekil 5’de görüldüğü üzere sermaye stokundaki birikimli, sabit ve sürekli bir büyüme varsayımı altında simüle edilen işsizlik oranlarının yatay bir seyir izlediği görülmektedir.

Sonuç

Ana akım literatürde sermaye stokunun uzun dönemde işsizliği etkilemediği savunulmaktadır. Buna karşın çeşitli yazarlar tarafından işgücü başına sermaye stokunun işsizliği etkileyebileceği de iddia edilmektedir. Bununla beraber literatürde LNJ (1991) gibi pek çok model tarafından sermaye stokunun işsizlik üzerindeki etkisi görmezden gelinmektedir. Bu durumda sermaye stokunun uzun dönemde işsizliği etkilemesi kısıtlanmış olmaktadır. Hedeflenen sapma ve CRT modellerinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun ve reel

ücretlerin verimlilik kazançlarını absorbe edeceği varsayılmaktadır. Bu nedenle hedeflenen sapma ve CRT modellerinde sermaye birikiminin işsizlik üzerindeki etkileri test edilip değerlendirilebilmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin temel unsurunun sermaye birikiminin (stokunun) sağlanması olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada sermaye stokunun Türkiye’de gerçekleşen işsizlik oranı üzerindeki etkisinin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Model tahmin sonuçlarına göre tahmini sermaye stokunun kısa dönemde işsizlik oranı üzerindeki etkisi reel ücretin etkisi kadardır. Uzun dönemde ise en büyük etkiye sahip olan değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem kısa hem de uzun dönem sonuçlar beraber değerlendirildiğinde Türkiye işgücü piyasası açısından sermaye stokunun işsizlik oranı üzerindeki önemi ve azaltıcı etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

Çalışmada sermaye stokunun işsizlik oranının hareketi üzerindeki etkisi belirli alt dönemler itibariyle çeşitli senaryolar altında incelenmiştir. Bu bağlamda 1980 öncesindeki kalkınma planları %7’lik bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için %10’luk bir sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi gerektiğini öngörmüştür. 1965-1979 dönemi için yapılan simülasyon sonuçları bu öngörünün doğru olduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonra yaşanan dönüşüm ile sermaye stokunun ihracat ürünlerinin üretilmesine yönlendirilmesi; 1980-2001 dönemi simülasyonlarında yıllık sağlanacak sabit %7’lik bir sermaye stoku artışının işsizlik oranını, gelişmiş ekonomilerde kabul gören %2-3 seviyesine çekilebileceğini göstermektedir. 2002 sonrası için yapılan simülasyonlarda ise sermaye stoku artış oranlarının işsizlik oranı serisinin ortalamasını etkilediği görülmektedir. Daha dikkat çekici nokta sermaye stoku hareketi ile işsizlik oranı hareketinin paralel bir hareket sergilemesidir. Bir başka ifadeyle her yıl yaşanacak sürekli sabit bir sermaye stoku artışı işsizliği kademeli olarak azaltmamaktadır. Bu durum Kolsuz ve Yeldan (2014) çalışmasında savunulan ve istihdamın milli gelir esnekliği katsayıları aracılığıyla ortaya konulan istihdam yaratmayan büyüme savıyla örtüştüğü düşünülmektedir. Ayrıca bulguların, Kolsuz ve Yeldan (2014)’de belirtildiği gibi ulusal üretimin yerini ithal ürünlerin ağırlıklı olarak kullanılmaya başlaması ve sanayi sektörlerinde daha düşük katma değerli ve sermaye faktörünün daha yoğun olarak kullanıldığı bir teknolojik yapının ortaya çıkması yorumunu da desteklediği düşünülmektedir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinde sermaye artışlarına rağmen mevcut üretim yapısı çerçevesinde istihdam yaratmayan bir yapının oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinde yoğun bir şekilde uygulanan aktif istihdam politikaları ile

birlikte mevcut üretim yapısının istihdamı arttıracak şekilde gerekli yapısal dönüşümleri en kısa sürede gerçekleştirmesi gerekmektedir.

SONNOTLAR

* Bu çalışma, Prof. Dr. Alpaslan AKÇORAOĞLU danışmanlığında Anıl ERALP tarafından hazırlanan “Türkiye’de İşsizliğin Zincirleme Reaksiyon Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi (1965-2010)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, anil.eralp@gmail.com

¹ Doğal İşsizlik Oranı (Natural Rate of Unemployment)

² Detaylı okuma için Eralp (2015) çalışmasına bakınız.

³ Daha detaylı okuma için Eralp (2015) ile Eralp ve Akçoraoğlu (2017) çalışmalarına bakınız.

⁴ Çalışmada kullanılan reel değişkenler TEFE (1998=100) göre hesaplanmıştır.

⁵ ADNKS’ne geçiş nedeniyle 2004 yılında HİA dayalı istihdam ve işgücü verilerinde bir uyum problemi ortaya çıkmaktadır. Bu uyum problemi önceki trend dikkate alarak yazar tarafından giderilmiştir.

⁶ Eralp (2015) çalışmasında farklı bir yaklaşımla konu ele alınmaktadır.

Kaynakça

Agnese, P. & Sala, H. (2009). The Fading 1990s in Japan: Driving Forces Behind the Unemployment Upsurge. *International Review of Economics and Finance*, 18, 428-439.

Altug, S., Filiztekin, A. & Pamuk, Ş. (2008). Sources of Long-Term Economic Growth for Turkey, 1880-2005. *European Review of Economic History*, 12, 393-430.

Arestis, P., Baddeley, M. & Sawyer, M. (2007). The Relationship Between Capital Stock, Unemployment and Wages in Nine EMU Countries. *Bulletin of Economic Research*, 59(2), 125-148.

Bianchi, M. & Zoega, G. (1998). Unemployment Persistence: Does the Size of the Shock Matter? *Journal Of Applied Econometrics*, 13, 283-304.

Bulutay, T. (1995). *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*. Ankara: International Labour Office.

Dey-Chowdhury, S. (2008). Perpetual Inventory Method. *Economic & Labour Market Review*, 2(9), 48-52.

Eralp, A. & Akçoraoğlu, A. (2017). Türkiye’de İşsizlik Oranlarının Hareketine Yeni Bir Bakış: Zincirleme Reaksiyon Teorisi. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 8(2), 118-139.

Eralp, A. (2015). *Türkiye’de İşsizliğin Zincirleme Reaksiyon Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi (1965-2010)*, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fitoussi, J. P., D. Jestaz, E. S. Phelps & G. Zoega (2000). Roots of the Recent Recoveries: Labor Reforms or Private Sector Forces?. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 2000, 237-311.

Fosu, O. A. E. & Magnus, F. J. (2006). Bounds Testing Approach to Cointegration: An Examination of Foreign Direct Investment Trade and Growth Relationships. *American Journal of Applied Sciences*, 3 (11), 2079-2085.

Gonzalez, I. & Sala, H. (2013). Investment Crowding-Out and Labor Market Effects of Financialization in the U.S. *IZA Discussion Paper Series*, 7272, 1-28.

Gujarati, D. N. (2010). *Temel Ekonometri (Yedinci Baskı)*, Türkiye: Literatür Yayıncılık. Çeviri: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen.

Karanassou, M. & Snower, D. J. (2004). Unemployment Invariance. *German Economic Review*, 5(3), 297-317.

Karanassou, M., Sala, H. (2008). Productivity Growth and the Phillips Curve: A Reassessment of the US Experience. *School of Economics Discussion Paper*, 2008/06

Karanassou, M., Sala, H. (2010). Labour Market Dynamics in Australia: What Drives Unemployment? *The Economic Record*, Vol 86, No 273, 185-209

Karanassou, M., Sala, H. & Salvador, P. F. (2008). Capital Accumulation and Unemployment: New Insights on the Nordic Experience. *Cambridge Journal of Economics*, 32, 977-1001.

Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi (Yirmi Yedinci Baskı)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kolsuz, G. & Yeldan, A. E. (2014). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması, *Çalışma ve Toplum*, 1, 49-66.

Koutsoyiannis, A. (1989). *Ekonometri Kuramı Ekonometri Yöntemlerinin Tanıtımına Giriş*. Türkiye: Verso Yayıncılık. Çeviri: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen).

Layard, R., Nickell, S. & Jackman, R. (1991). *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*. UK: Oxford University Press.

Layard, R., Nickell, S. & Jackman, R. (2009). *Unemployment Macroeconomic Performance and Labour Market (2th Edition)*. UK: Oxford University Press.

Lefort, R. V. (2011). Capital Stock and Its Impact on Unemployment in Chile. Web: <http://www.monografias.com/trabajos97/capital-stock-and-its-impact-on-unemployment-in-chile/capital-stock-and-its-impact-on-unemployment-in-chile.shtml>, Erişim Tarihi: 22.02.2014.

Ljungqvist, L. & Sargent, T. (1998). The European Unemployment Dilemma, *Journal of Political Economy*, 106, 514-550.

Malley, J. & Moutos, T. (2001). Capital Accumulation and Unemployment: A Tale of Two “Continents”. *Scandinavia Journal of Economics*, 130(1), 79-99.

Meinen, G., Verbiest, P. & de Wolf, P. P. (1998). Perpetual Inventory Method Service Lives Discard Patterns and Depreciation Methods. Web: <http://www.oecd.org/std/na/2552337.pdf>, Erişim Tarihi: 25.06.2014.

Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.

Nickell, S. (1998). Unemployment: Questions and Some Answers, *Economic Journal*, 108, 802-816.

Özatay, F. (2015). 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi, *İktisat İşletme ve Finans*, 30(350), 9-24.

Pehkonen, J., Sala, H. & Salvador, P. F. (2011). The Nordic Experience Revisited: Labour Market Booms and Slumps since the 1990s in Finland and Sweden. *Journal of Economic Studies*, 38(1), 52-65.

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.

Phelps, E. S. & Zoega, G. (1998). Natural-Rate Theory and OECD Unemployment. *The Economic Journal*, 108, 782-801.

Phelps, E. S. (1994), Structural Slumps: The Modern Equilibrium Theory of Unemployment, Interest, and Assets. ABD: Harvard University Press.

Rao, B. B. & Tamazian, A. (2011). A Simultaneous Equations Model of Finance and Growth: FIML Estimates for India. *Applied Economics*, 43(25), 3699-3708.

Rowthorn, R. (1999). Unemployment, Wage Bargaining and Capital-Labour Substitution. *Cambridge Journal of Economics*, 23, 413-425.

Salvador, P. F. (2009). *Labour Market Dynamics in the Nordic Countries According to the Chain Reaction Theory*, unpublished Phd thesis, Jyvaskyla University in Business and Economics, Mattilanniemi.

Saygılı, Ş., Cihan, C. & Yurtoğlu, H. (2005). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme (1972 - 2003) Uluslararası Karşılaştırma ve AB'ye Yakınsama Süreci (2014)*, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi 6, TÜSİAD-T/2005-12/413, 1-166.

Snowdon, B. & Vane, H. R. (2012). *Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*. Türkiye: Efil Yayınevi. Çeviri Editörü: Barış Kablamacı.

Stockhammer, E. & Klar, E. (2011). Capital Accumulation, Labour Market Institutions and Unemployment In The Medium Run. *Cambridge Journal of Economics*, 35, 437-457.

Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler, *Toplum ve Demokrasi*, 9(19-20), 243-269.

Şahin, H. (2002). *Türkiye Ekonomisi (Yedinci Baskı)*. Türkiye, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Taymaz, E., Voyvoda, E. & Yılmaz, K. (2008). Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm, Üretkenlik ve Teknolojik Değişme Dinamikleri, *ERC Working Papers in Economics*. 4, 1-133.

Tuncer, İ. & Özüğurlu, Y. (2004). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Sektörel Üretkenlik Analizleri: Bölgesel Karşılaştırmalar 1980-2000. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 24, 1-74.

Yaşlı Pazarının Sosyal Medya Kullanımlarının Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisinin Teknoloji Kabul Modeli Kapsamında İncelenmesi: 55 Yaş Üstü Kadınlara Yönelik Bir Çalışma

Gaye AÇIKDİLLİ* Kumru Didem ATALAY** F. Bahar KURTULMUŞOĞLU *** Ezgi ÇIDAM*****

Geliş Tarihi (Received): 18.02.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 19.05.2018

Öz

Tüketicilerin satın alma davranışlarında sosyal medyanın günümüzde önemli bir etkisi vardır ve bu etkinin, değişik yaş gruplarındaki tüketicilerde farklı düzeylerde de olsa, her geçen gün arttığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenden hareketle, söz konusu araştırmanın amacı “55 yaş üstü kadınların satın alma kararlarında sosyal medyanın etkisini ölçmek” olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda yaşlı kadın tüketicilerin sosyal medya bağlamında teknoloji kullanımlarına yönelik literatür incelenmiş ve nitel araştırma yöntemi aracılığıyla “Teknoloji Kabul Modeli”nden oluşturulan sorular, yapılandırılmış görüşme yöntemiyle “en az 1 yıldır aktif sosyal medya kullanıcısı, ve Ankara’da ikamet eden 55 yaş üstü 220 kadın tüketici” gruba uygulanmıştır. Görüşme sonucu elde edilen veriler içerik analizi ile kategorik olarak tablolar haline getirilmiş ve daha sonra ikili lojistik regresyon yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Teknoloji Kabul Modeli’ndeki değişkenlerden sosyal medyadaki ürün paylaşımlarına güvenin, 55 yaş üstü kadın tüketicilerin satın alma kararlarını etkilediği görülmüştür. Ayrıca, sosyal medyada yapılan yorumları faydalı bulmanın, sosyal medya kullanım amacına etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Buna karşın, modelin önemli bir bileşenini oluşturan kullanım kolaylığının herhangi bir etkisi olmadığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Yaşlı Kadın Tüketiciler, Teknoloji Kabul Modeli (TKM), Satın Alma Davranışı, Lojistik Regresyon. *

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, gaye@baskent.edu.tr

** Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği, katalay@baskent.edu.tr

*** Doç.Dr., Başkent Üniversitesi, İktisadi Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, bahar@baskent.edu.tr

****ezgicdm@gmail.com

An Analysis of the Elderly Market's Social Media Use Effects on Buying Behaviors in the Technology Acceptance Model: A Study of Women over 55

Abstract

Social media has an important and increasing influence on buying behaviors of consumers. Its effect shows variation among age groups. The aim of the current study is to measure the effect of social media on purchasing decisions by women over 55 years of age. The current literature on the use of technology by older female consumers through social media was reviewed. A questionnaire was developed based on the Technology Acceptance Model (TAM) and qualitative research methodology was followed. The sample consisted of 220 social media users who were active for at least one year. The results of the interviews were categorically tabulated by content analysis and then evaluated by binary logistic regression method. The findings indicate that trust in product sharing in the social media from the variables in the TAM affects women over 55 by influencing their purchasing decisions. Additionally, finding useful comments on social media has an effect on their purpose of using social media, but there is no effect of ease on use, which constitutes an important component of the model.

Keywords: *Social Media, Elderly Women, Technology Acceptance Model (TAM), Buying Behavior, Logistic Regression.*

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte internete erişim ve kullanma imkanlarının artması sosyal medyayı da kitlelerin vazgeçilmezlerinden biri haline getirmiştir (Choi ve Chung, 2013, s.619; Nikou ve Bouwman, 2014, s.423). Keza doğum ve ölüm oranlarının düşmesi, sağlık alanındaki gelişmeler ile birlikte ortalama yaşam süresinin uzaması Dünya ve Türkiye’de yaşlı nüfusunun da artmasına neden olmuştur (TÜİK, 2013, s.1; Birleşmiş Milletler, 2017, para.11; Dünya Sağlık Örgütü, 2017, para.6).

Geçmişten günümüze değişen ekonomik, yasal ve kültürel koşullara bağlı olarak yüksek öğrenim görmüş, iyi bir mesleğe sahip kadınların sayısında büyük bir artış olmuştur (Bedük, 2005, s.108). Kadının, geleneksel anne ve ev kadını rolünden sıyrılarak, ekonomik özgürlüğe ve güce sahip olması, satın alma tercihlerini etkileyen faktörleri inceleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Buna karşın ilgili literatürde, önemli bir hedef kitle haline ulaşan yaşlı kadın pazarına yönelik çalışmaların sınırlı sayıda (Marangoz, 2006, s.1; Baran, Kurt, ve Tekeli, 2017, s.2) olduğu gözlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 55 yaş üstü kadınların satın alma kararlarında sosyal medyanın etkisini Teknoloji Kabul Modeli göz önüne alınarak incelemektir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle yaşlı kadın pazarı özellikleri ve teknoloji kullanımlarıyla ilgili literatür tartışmalarına yer verilmiştir. Nitel araştırma yöntemi aracılığıyla Teknoloji Kabul Modelinden oluşturulan sorular, Ankara’da yaşayan 55 yaş üstü 220 kadın katılımcıya yapılandırılmış görüşme tekniğiyle uygulanmıştır. Elde edilen veriler ikili regresyon analizi ile ölçülmüş ve son olarak bulgulara yönelik yorum ve tartışmalar ortaya konulmuştur.

1. Yaşlı Pazarına Yönelik Literatür Tartışmaları

Nüfus yaşlanma oranı geçmişe göre çok daha hızla artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (2017, para.6) 2050 yılına kadar dünya nüfusunun %22’sinin yaşlı yetişkinler olacağını tahmin etmektedir. Birleşmiş Milletler (2017, para.11) raporuna göre Avrupa’da nüfusun % 25’i şimdiden 60 ve üstü yaştadır. Bu oranın 2050’de % 35’e ulaşması öngörülmektedir. Yaşlıların temsil ettiği bu grup, pazarlama alanında Bartos (1980, s.141), Lazer (1985, s.23) ve Owens (1989, s.13) tarafından “olgun pazar” (mature market); Shoemaker (1989, s.14)’a göre “yaşlı pazar” (senior market), Kohlbacher ve Hang (2011, s.82)’a göre ise “gümüş pazar” (“silver market”) olarak tanımlanmıştır. Bu artışa bağlı olarak işletmelerin hedef tüketici kitlesi de değişmektedir. Çünkü

sayıları hızla artan yaşlıların oluşturduğu bu tüketici grubu istek, ihtiyaç ve yaşam biçimine uygun mal ve hizmetleri satın almak amacıyla büyük bir ekonomik güç barındırmaktadır (Moschis, Lee, ve Mathur, 1997, s.282). Yaşlı pazarındaki tüketicilerin ana özellikleri düşünüldüğünde emekli olmuş ve yetişkin çocuklara sahip bireyler akla gelmektedir. Moschis vd. (1997, s.287), bu pazar bölümünün daha sağlıklı, daha eğitilmiş, mobil ve her zamankinden daha cesur bireylerden oluştuğunu; Cole ve Houston (1987, s.55) klişeler içeren bir grup olarak görünmesine rağmen bu pazarın homojen olmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir. Değişken ve farklı yapıdaki özelliklerine karşın, yaşlı tüketiciler hala yeterli ölçüde araştırılmamış (Marangoz, 2006, s.1), az bilinen demografik pazar bölümlerinden biridir (Lazer, 1985, s.23; Moschis, 1992, s.17; Oh, Parks ve Demicco, 2002, s.2). Kent Dychtwald (1997, s.271) ve Hudson (2010), söz konusu bireylerin istek, ihtiyaç, hedef ve rollerinin yeniden belirlenmesi gerektiğini savunmuştur.

İlgili literatürde yaşlı pazarını bölümlendirmede, yaşam tarzı (Hesse,1991,s.50), psikolojik ve fiziksel sağlık (gerontografik) (Moschis, 1992, s.17) ile yaş aralıkları (Tréguer, 1998, s.36) gibi yöntemler kullanıldığı görülmüştür. Literatürde yaşı belirlemek için genel olarak kronolojik yaş temel olarak alınmakta ve ortak deneyimleri paylaşımlarından ötürü (Purinton-Johnson, 2013) yaş gruplarının 55-64, 65-74, 75-84 ve 85 ve üzeri gibi aralıklarla tanımlanması önerilmektedir (Lazer,1985, s.24). Dahası, doğum yılları aralıkları, örneğin; 55 yaş ve üzeri kişilerden 1925-45 yılları arasında doğanlar “sessiz kuşak”, 1946-64 arası doğanlar ise “bebek patlaması” kuşakları olarak adlandırılmaktadır (Bovee ve Thill, 2017, s. 229). 1950’lerde sadece 131 milyon kişi 65 yaş ve üstündeyken, bu rakam 1995 yılında 371 milyonla üç katına ulaşmıştır. 2050 yılında ise her 10 kişiden birinin 65 yaş ve üzeri olacağı tahmin edilmektedir (Kotler ve Keller, 2016, s. 96). Hızla yaşlanan dünya nüfusu ve ömür süresinin artması gibi nedenlerle yaş grupları da yeniden sınıflandırılmıştır. Örneğin Kotler ve Keller (2016, s.97)’a göre 20-40 yaş “genç yetişkinler”; 40-65 “orta yaşlılar” ve 65 yaş ve üstü ise “yaşlılar”dır. Dünya Sağlık Örgütü (2017) ise 45-65 yaş arası dönemi “orta yaş”, 65-74 yaş arası dönemi “yaşlılık”, 75-89 yaş arası dönemi “ihtiyarlık”, 90 ve üstü yaşarası dönemi ise “ileri ihtiyarlık” olarak sınıflandırılmaktadır. Bazı araştırmacılar ise yaşlılığı en az 55 yaşın üstünde olmak olarak tanımlamıştır (Mathur ve Moschis, 1995, s.676). Bu çalışmada, yaşlı tüketici pazarını bölümlendirmede en sık kullanılan ve kolay yöntemlerden (Tréguer, 1998, s.36) biri olan kabul edilen yaş aralıkları tercih edilmiş ve 55 yaş üstü yaşlı pazarı olarak tanımlanmıştır.

Cinsiyet, tüketici davranışlarında önemli bir pazar bölümlendirme değişkenidir ve demografik bir faktör olarak incelenmektedir (Acker, 1992, s. 565; Çabuk ve Araç, 2013, s.27). Biyolojik cinsiyet bireyleri kadın ve erkek olarak iki gruba ayırmakta ve cinsiyet farklılıkları tüketici davranışları açısından önemli veriler sağlamaktadır. TÜİK (2016, para.1) verilerine göre, Türkiye nüfusunun %50,2'si erkek, %49,8'i kadınlardan oluşmaktadır. 65 ve üstü yaş nüfus grubunun ise %43,8'i erkek, %56,2'si kadındır. Ülkemiz nüfusunun neredeyse yarısından fazlasını oluşturan yaşlı kadın tüketiciler pazarı, özellikle yoğunlaştırılmış hedef pazar stratejisini kullanan işletmeler için değeri artan bir bölümlendirme değişkeni olarak değerlendirilmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere, ekonomik, yasal ve kültürel değişimlerle geleneksel anne-ev kadını rolünden sıyrılan ve ev dışında ekonomik bir özgürlüğe ulaşan kadınları hedefleyen pazarlama stratejilerinin gelişmesi zorunlu hale gelmiştir (Çabuk ve Araç, 2013, s.37). Amerika'da 18 ile 49 yaş arasındaki kadınların %90'ı işgücünün bir parçası olarak kabul edilmektedir (Stipp,1988, s.24). Türkiye'de özellikle cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllar, sanayileşme hareketi ile yeni mesleklerin doğması ve kadına iş yaşamında ihtiyaç doğmasına neden olmuştur. Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı 2014 yılında %45,5 olup, bu oran erkeklerde %64,8, kadınlarda ise %26,7 olarak belirlenmiştir. Eğitim düzeyi temel alındığında ise örneğin lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %31,9; yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranının ise %71,3 olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları istatistiksel olarak görülmektedir. Ayrıca 2014 yılında yüksek eğitim görmüş kadınların yıllık ortalama kazancı yaklaşık 46.000 TL iken, erkeklerin 56.000 TL'dir (TÜİK, 2014). Bu bağlamda, Türkiye'de yüksek eğitilmiş kadınların ekonomik gücün önemli bir kısmını ellerinde buldukları söylenebilir.

2. Yaşlı Pazarının Teknoloji Kullanım Düzeyi

Günümüze kadar birçok araştırmaya konu olan sosyal medya ve internet kullanımı özellikle yaşlılar konusundaki araştırmaların yetersizliği ile dikkat çekmektedir. Diğer taraftan ilgili istatistikler yaşlıların tüketim sisteminin önemli bir bölümünü oluşturan varlıklı ve yenilikçi bireylerden oluştuğunu göstermektedir (Carrigan ve Szmigin, 1999, s.248). Braun (2013, s.673) Teknoloji Kabul Modeli kapsamında yaptığı araştırmada 60-90 yaş grubunun sosyal ağ siteleri kullanım belirleyicilerinin; algılanan fayda, sosyal ağ sitelerine güven ve internet kullanım

sıklığı olduğunu ortaya koymuştur. Gilly ve Zeithaml (1985, s.353), yaşlıların kredi kartları ile ilgili teknolojilerin onlar için gerekli olduğunu ve diğer teknolojilerin ise bağımsızlıklarını, emniyetlerini artırabildiğini ve maliyetleri geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında düşürebildiğini savunmuştur. Menchin (1989)'a göre faydalar anlamlı olduğunda, ileri yaştaki insanlar teknolojilere açıktır. Örneğin 55 yaşındaki internet kullanıcıları çoğunlukla e-posta gönderme ve alma, bilgi arama ve e-bankacılık hizmetlerini kullanmayı tercih ederken, çevrim içi eğlence hizmetlerine ilgi duymamaktadır. Bezer şekilde, Weinschenk (2008, s.5), bebek patlaması kuşağının (günümüzde 54-72 yaş arası kişiler), eğlence ya da sosyal ağ oluşturma amacıyla teknolojiyi kullanmadıklarını belirtmiştir. Aksi taktirde, Eastman ve Iyer (2004, s.214)'e göre yaşlıların internet kullanmasının başlıca nedenleri; alışveriş (%35), eğlence (%22), sağlık konusunda bilgi edinmektir (%31). Hill, Betts, ve Gardner (2015, s.16)'ın çalışmasında ise yaşlı yetişkinler, teknolojiyi sadece günlük faaliyetlerini kolaylaştırması açısından değil, aynı zamanda yaşlanmayla ilişkin fiziksel ve coğrafi engelleri başarılı bir şekilde aşan ve sosyal ilişkileri güçlendiren bir değer olarak görmektedirler. Barnard, Bradley, Hodgson, ve Lloyd (2013, s.1723)'a göre yaşlılar, uygun fiyatlıysa, erişilebilirirse ve kullanışlıysa teknoloji araçlarını kullanır. Kristoffersson, Coradeschi, Loutfi, ve Severinson-Eklundh (2011, s.280) yaşlıları tasarım sürecine dâhil ederek yeni teknoloji araçlarının geliştirilmesinin, onların daha sonra bu teknoloji araçları kabul ve kullanımlarını belirlediğini tespit etmişlerdir.

Buna karşın yaşlıların henüz bilgi toplumuna entegre olmadığını ve teknolojik araçları tam olarak benimsemeye hazır olmadıklarını iddia eden araştırmalar da bulunmaktadır (Heart ve Kalderon, 2013, s.209). Benzer şekilde, Kohlbacher ve Hang (2011, s.87)'a göre bu pazarın özellikleri: düşük gelir düzeyi, değişikliklere karşı direnç ile yenilikleri ve teknolojiyi geç benimsemeleridir. Sosyal ağ siteleri genç yetişkinler arasında hızlıca popüler olmasına rağmen, internet kullanan yaşlı yetişkinler bu iletişim aracını hemen kabul etmemiştir (Lenhart, 2009; Madden, 2010). Ellis ve Allare (1999, s.348)'in 60 ve üzeri yaştaki bireyler üzerinde yapmış olduğu araştırmada yaş ile teknolojik ürün hakkında bilgi sahibi olma arasında negatif, teknolojik ürün kullanmaya yönelik endişe ya da korku duyma arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda da ürün hakkında bilgisi fazla olan bireylerin teknolojik ürünleri kullanımına yönelik olarak daha az endişe duydukları da belirlenmiştir.

Van de Watering (2005), yaptığı araştırmada yaşlıların internet kullanımının duygusal yalnızlıklarını azalttığını saptamış; Dickinson ve Hill (2007, s.628) ise yaşlıların iletişim kurmak

için özellikle telefon kullanımının yaygın olduğunu saptamıştır. Bununla birlikte, internet üzerinden e-mail gibi iletişim yöntemleri kullanan yaşlıların da kendilerini daha az izole hissettiğini keşfetmiştir. Fokkema ve Knipsherr (2006, s.501)'ın bulgularına göre, internet kullanımı yaşlıların kendine güveni ile sosyalleşmelerini arttırdığı ve yalnızlık hissi ile depresyonlarını azalttığı belirlenmiştir. Henke ve Donohue (1989, s.18), bilgisayar ve internet kullanma becerilerinin bağımsızlık duygusunu geliştirdiğini savunmuştur.

Reisenwitz, Iyer, Kuhlmeier, ve Eastman (2007, s. 406) yaşlıların çevrimiçi daha fazla saat ve daha sık vakit geçirdikleri için çevrimdışı ve çevrimiçi satın alma olasılıklarının arttığını savunmaktadır; yaşlılar çevrimiçi deneyim kazanırken çevrimiçi satın alma olasılıkları daha yükselmektedir (Lee, Fiore, ve Kim, 2006, s.621)

İnternet kullanımı cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Doksanlı yılların ikinci yarısında yapılmış olan pek çok araştırma (Ernst ve Young, 1999; Pew, 1998) internet kullanımında erkeklerin kadınlara göre daha baskın olduğunu göstermiştir. Ancak 21. Yüzyılın başlarından itibaren aradaki farkın hızlı bir şekilde kapandığı (Madden, 2010) hatta çevrimiçi alışveriş yapan kadın tüketici sayısının erkek tüketicilere göre daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşın bazı araştırmacılar (Graphics, Visualization, Usability Centre, 1999; Li, Kuo, ve Rusell, 1999) erkek tüketicilerin kadın tüketicilere göre daha fazla alışveriş yaptığı ve daha çok para harcadığı bulgusuna ulaşmıştır.

İnternet kullanıcıları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de giderek artmaktadır. 2017 yılı İnternet World Statitics verilerine göre, dünya nüfusunun %51.7'si internet kullanmaktadır. Türkiye genelinde hanelerin internete erişim imkanı 2007 yılında yaklaşık % 27 iken, 2016 yılında % 76'ya ulaşmıştır (TÜİK, 2016). İnterneti kullanma amaçlarında ise ilk sırada %82,4'le sosyal medya üzerinde profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşmak yer almaktadır (TÜİK, 2016). Dolayısıyla, sosyal medyanın dünyada olduğu gibi ülkemizde de milyonlarca kişinin hayatının önemli bir parçası olduğu söylenebilir. Yaş gruplarına göre Amerika'da 2015 yılı internet kullanım istatistikleri incelendiğinde ise 65 yaş üstü bireylerin %35'nin internet kullandığı görülmüştür. Amerika'daki istatistikler ve günümüz teknolojisinde gitgide yaygınlaşan internet kullanımı göz önüne alındığında, ülkemizde de her yaş grubundan azımsanamayacak boyutta internet ve sosyal medya kullanımı olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte cinsiyete göre bakıldığında ise, Türkiye genelinde kadınların internet kullanım oranının ise 2007 yılında yaklaşık % 21 iken 2017 yılında % 59'a; bilgisayar kullanımı ise %21'den %

59'a yükseldiği tespit edilmiştir (TÜİK, 2017). Ayrıca, ülkemizde 2013 yılında 65 yaş ve üzerinde olan kişilerin oranının % 8'den 2050'lerde %21'e artacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2013). Ancak ülkemizde ilgili literatürde teknoloji ile yaşlı pazar bölümü ve kadın değişkenlerinin birbiriyle ilişkisi hakkında yeterli sayıda araştırma tespit edilmemiştir (Marangoz, 2006, s.1; Turan, 2011; Baran vd., 2017, s.2). Böylece bu araştırmanın konusu 55 yaş üstü kadınların satın alma davranışında sosyal medya etkisi olarak belirlenmiştir.

Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (TKM), teknolojinin algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan faydası ile kişilerin teknolojiye karşı olumlu tutumlarının, yeni teknolojiyi kabullenme ve kullanmada kritik faktörler olduğunu iddia etmektedir (Davis, Bogozzi, ve Worshaw,1989). Algılanan faydanın kullanıcıların sosyal ağları kullanma niyetini üzerinde doğrudan, algılanan kullanım kolaylığının ise hem doğrudan hem de dolaylı olarak önemli etkileri vardır (Davis vd., 1989). Bu kapsamda, çalışmada TKM kapsamında, 55 yaş üstü kadınların sosyal medya kullanımlarının satın alma kararlarına etkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çünkü demografik, ekonomik, teknolojik, kültürel değişkenler nedeniyle kadınların yaşam ömrü uzamakta, ekonomik güçleri artmakta, teknolojiyi kabullenmelerine yönelik tutumları olumlu yönde gelişmektedir.

3.Yöntem

Çalışmanın evrenini, Ankara ili Çankaya ilçesinde yaşayan 55 yaş üstü kadınlar oluşturmaktadır. 2016 yılı verilerine göre Ankara'da yaşayan 50 yaş ve üzeri kadınların nüfusu 1.271.579'dur (nüfusu.com). Bu araştırmanın örnekleme için, Ankara ili Çankaya ilçesinde ikamet eden, sosyal medya kullandığı bilinen, üst gelir grubuna ait olan 55 yaş ve üzeri 220 kadın "amaçlı örnekleme" yönetimi ile seçilmiştir. Örneklemin demografik özellikleri incelendiğinde çoğunlukla 55 yaş üzeri, evli-çocuklu ve üniversite mezunu kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Meslekleri birbirinden farklılık gösteren emekli kadınlardan, sadece 13 tanesinin halen çalıştığı saptanmıştır.

Nitel araştırma yöntemi aracılığıyla Teknoloji Kabul Modelinden oluşturulan sorular, yapılandırılmış görüşme yöntemiyle belirlenen örnekleme uygulanmıştır. Yapılandırılmış görüşme yönteminde araştırmaya katılan her bir kişiye aynı sorular, aynı biçimde ve aynı sözcükle sorulmaktadır (Robson, 1993). Bu bağlamda, mülakatlarda sorulan sorular Teknoloji

Kabul Modeli ve güven içerikli çalışmalar temel alınarak sırasıyla her bir görüşmeciye değiştirilmeden aşağıdaki gibi sorulmuştur:

- 1) Sosyal medya üzerinden ürün satın alır mısınız?
- 2) Sosyal medya üzerinden yapılan ürün paylaşımlarına güvenir misiniz?
- 3) Yakın çevrenizin yaptığı paylaşımlara güvenir misiniz?
- 4) Sosyal medyada yapılan yorumların faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?
- 5) Sosyal medya kullanımının kolay olduğunu düşünüyor musunuz?
- 6) Sosyal medyayı hangi amaçla kullanıyorsunuz?

Söz konusu sorulara göre bu araştırma için oluşturulan hipotezler şunlardır:

H1a: Sosyal medya üzerinden satın alma kararı, sosyal medyada ürün paylaşımlarına olan güvenden etkilenir.

H1b: Sosyal medya üzerinden satın alma kararı, yakın çevrenin yaptığı paylaşımlara güvenden etkilenir.

H1c: Sosyal medya üzerinden satın alma kararı, sosyal medyada yapılan yorumların faydasından etkilenir.

H1d: Sosyal medya üzerinden satın alma kararı, sosyal medyanın kullanım kolaylığından etkilenir.

H2a: Sosyal medyanın kullanım amacı, sosyal medyada ürün paylaşımlarına olan güvenden etkilenir.

H2b: Sosyal medyanın kullanım amacı, yakın çevrenin yaptığı paylaşımlara güvenden etkilenir.

H2c: Sosyal medyanın kullanım amacı, sosyal medyada yapılan yorumların faydasından etkilenir.

H2d: Sosyal medyanın kullanım amacı, sosyal medyanın kullanım kolaylığından etkilenir.

Görüşme sonucu elde edilen cevaplar içerik analizi ile kategorik olarak tablolar haline getirilmiştir. İçerik analizi, belirli ilkelere dair kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik yinelenebilir bir tekniktir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2012, s.241). Ayrıca veriler SPSS kullanılarak ikili lojistik regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir.

4. Sonuç

Çalışmada örnekleme sorulan sorulardan elde edilen veriler Tablo 1’de belirtilmiştir. Katılımcıların sadece % 30,9’ı sosyal medya üzerinden ürün alabileceğini belirtirken, % 69,1’nu almayacağını belirtmiştir.

Tablo 1: Sosyal Medya Üzerinden Ürün Satın Alma Kararı ile Paylaşımlara ve Yorumlara Güven

Sosyal Medya Üzerinden	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Ürün Satın Alırım	68	30,9
Ürün Satın Almam	152	69,1
Ürün Paylaşımlarına Güvenirim	60	27,3
Ürün Paylaşımlarına Güvenmem	121	55,0
Kararsızım	39	17,7
Yakın Çevremın Yaptığı Paylaşımlara Güvenirim	111	50,5
Yakın Çevremın Yaptığı Paylaşımlara Güvenmem	60	27,3
Kararsızım	49	22,2
Yorumlar Yararlıdır	95	43,2
Yorumlar Görecelidir	70	31,8
Yorumlar Gerçeği Yansıtmamaktadır	55	25,0

Gefen ve Straub (2003, s.19) internet teknolojilerinin kabullenilmesinde güvenin yardımcı bir unsur olduğunu belirtmiştir. Tablo 1’e göre katılımcıların %55 oran ile yarıdan fazlası, sosyal medya üzerinden yapılan ürün paylaşımlarına güvenmediklerini belirtmişlerdir. Bu katılımcılar ürünü satın almadan önce fiziksel olarak görmek, dokunmak ve/veya denemek istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, katılımcıların çoğu sadece ürün hakkında fikir elde etmek için internete bakıp, mağazaya gitmeden satın alma eylemini gerçekleştirmediklerini vurgulayarak, sosyal medya üzerinden satın alma tercihlerini kesin bir şekilde belirtmişlerdir.

Araştırmanın devamında, görüşülen bireyler %50,5 çoğunlukla, yakın çevrelerinin sosyal medyada yaptıkları ürün paylaşımlarına güvendiklerini ifade etmişlerdir. Ancak katılımcılar

arasında, yakın çevrelerinin fikirlerini önemsemelerine karşın, onların yaptığı paylaşımlara güvenmeyen ve hiçbir şekilde ürün satın almak istemeyen %27,3 oranında katılımcı da mevcuttur. Bu kişiler, yakınlarının internet alışverişinde yaşadıkları olumsuz deneyimler nedeniyle, bu çevreye güvenmediklerini ve kendilerinin de böyle bir hataya düşmek istemediklerini belirtmişlerdir. Örneğin bazı katılımcılar yakın çevresindekilerin internet üzerinden sipariş ettikleri ürünle, kendilerine teslim edilen ürünün aynı olmadığını gözlemlemişlerdir. Bununla birlikte şikayet etmelerine rağmen, firmanın para iadesi yapmadığını ve bu nedenle internetten alışverişin güvenli olmadığını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Sosyal medyada yapılan yorumlar hakkında farklı görüşler olduğu tespit edilmiştir. Katılımcı kadınların %43,2 ile büyük bir kısmı, ürün hakkında sosyal medyada yapılan yorumları yararlı bulsa da %31,8'i yorumları göreceli görmekte ve %25'i ise bu yorumların gerçeği yansıtmadığını düşünmektedir. Katılımcılardan bazıları ürünle ilgili övgü dolu yorumları, ürünü satışı yapan kişi ya da firmaların yaptığına inanmaktadır. Bu nedenle katılımcılar sosyal medyada yazılan yorumların çoğunun gerçeği yansıtmadığını hissetmektedirler. Bazı katılımcılar ise ürüne yönelik beklentiye göre yorumların değişiklik gösterdiği ve göreceli olduğu şeklinde görüşler ortaya koymuşlardır.

Tablo 2: Sosyal Medya Kullanım Amacı ve Kolaylığı

Sosyal Medyanın	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Kullanım Kolaylığı		
Kolaydır	180	81,8
Kolay değildir	36	16,4
Kararsız	4	1,80
Kullanım Amacı		
İletişim ve bilgi almak	108	49,1
Keyifli vakit geçirmek ve ilgi alanlarına bakmak	112	50,9

Teknoloji Kabul Modeli (TKM) ile yapılan çalışmalarda, çoğunlukla kişilerin sosyal ağlar gibi teknolojileri başarılı bir şekilde, hızlıca kullanabildikleri ve kolay bir şekilde etkileşime geçebildikleri tespit edilmiştir (Pinho ve Soares, 2011). Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların

%81,8 oranıyla büyük çoğunluğunun sosyal medya kullanımını kolay bulduğu, %16,4'nün kolay bulmadığı, %1,80'nin ise bu konuda kararsız oldukları görülmektedir. TKM'ye göre yeni bir teknolojik sistemin bireyler tarafından kabulü ve kullanımında, o sistemin bireyler tarafından “algılanan faydası” ve “algılanan kullanım kolaylığı” oldukça etkilidir (Davis, 1989). Tablo 2'ye göre sosyal medya kullanımı gerekçelerinden iletişim ve bilgi almak ile keyifli vakit geçirmek ve ilgi duyulan alanlara yönelik bakış açısı kazanmanın birbirlerine çok yakın değerlerde (Eastman ve Iyer, 2004, s.217) olduğu ortaya çıkmıştır.

Hipotezler ise, ikili lojistik regresyon analizi ile incelenmiştir. Modelin uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde ise lojistik regresyon belirlilik katsayıları kullanılmıştır.

Tablo 3: Sosyal Medya Üzerinden Yapılan Ürün Paylaşımlarına ve Yakın Çevrenin Yaptığı Paylaşımlara Güvenin, Yapılan Yorumların Faydasının ve Sosyal Medyanın Kullanım Kolaylığının Sosyal Medya Üzerinden Satın Alma Kararına Etkisi

İfadeler	B	S.E.	Wald	Serberstlik Derecesi	P	Odds Oranı	%95 Güven Aralığı	
							Üst	Alt
H1a: Sosyal medyada ürün paylaşımlarına güven	-0,634	0,237	7,163	1	0,007*	0,530	0,333	0,844
H1b: Yakın çevrenin yaptığı paylaşımlara güven	0,209	0,192	1,189	1	0,276	1,233	0,846	1,796
H1c: Sosyal medyada yapılan yorumların faydası	-0,327	0,193	2,886	1	0,089	0,721	0,494	1,052
H1d: Sosyal medyanın kullanım kolaylığı	0,245	0,328	0,560	1	0,454	1,278	0,672	2,430

*p<0,05

Tablo 3 incelendiğinde, H1a hipotezi, “sosyal medyada ürün paylaşımlarına güven”in , “sosyal medya üzerinden satın alma kararı”na etkisi olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, sosyal medya üzerinden satın alma kararları, sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlara olan güvene göre değişmektedir. Bu bağlamda, H1a hipotezi desteklenmektedir. Ayrıca, modele göre,

“sosyal medya üzerinden satın alma kararı”, “sosyal medya üzerinden yapılan ürün paylaşımlarına güven” ile açıklanabilir. Buna göre; sosyal medyadan ürün alanlar almayanlara oranla 0,530 kat daha fazla ürün paylaşımlarına güvenmektedir (Tablo 3).

Tablo 4: Sosyal Medya Üzerinden Yapılan Ürün Paylaşımlarına ve Yakın Çevrenin Yaptığı Paylaşımlara Güvenin, Yapılan Yorumların Faydasının ve Sosyal Medyanın Kullanım Kolaylığının Sosyal Medyanın Kullanım Amacına Etkisi

İfadeler	B	S.E.	Wald	Serberstlik Derecesi	P	Odds Oranı	%95 Güven Aralığı	
							Üst	Üst
H2a: Sosyal medyada ürün paylaşımlarına güven	-0,087	0,211	0,170	1	0,680	0,917	0,606	1,387
H2b: Yakın çevrenin yaptığı paylaşımlara güven	-0,225	0,174	1,675	1	0,196	0,798	0,568	1,123
H2c: Sosyal medyada yapılan yorumların faydası	-0,390	0,173	5,086	1	0,024*	0,677	0,483	0,950
H2d: Sosyal medyanın kullanım kolaylığı	0,316	0,319	0,985	1	0,321	1,372	0,735	2,562

*p<0,05

Tablo 4 incelendiğinde ise, H2c hipotezi, “sosyal medyada yapılan yorumların faydalı bulma”nın “sosyal medya kullanım amacı”na etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, H2c hipotezi desteklenmektedir. Başka bir ifade ile “sosyal medya kullanım amacı” ile “sosyal medyada yapılan yorumları faydalı bulma” arasında bir ilişki vardır. Bu doğrultuda; keyifli vakit geçirmek için sosyal medya araçlarını kullanan katılımcılar, bilgi ve iletişim için sosyal medyayı kullanan katılımcılara oranla 0,677 kat, daha çok yapılan yorumların faydalı olduğunu düşünmektedir.

5. Değerlendirme, Çalışmanın Kısıtları ve Gelecek Araştırmalara Öneriler

Bu araştırmada, satın alma davranışlarına, günümüzde önemi her geçen gün artan sosyal medya etkisinin araştırılması amaçlanmış ve bu konuda görüşleri alınan 55 yaş üstü kadın katılımcıdan elde verilere yönelik yapılan analizlerle çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Sosyal medyada ürün paylaşımlarına güvenin, sosyal medya üzerinden satın alma kararına etkisi olduğu tespit edilmiştir. Teknoloji Kabul Modeli ile yapılan çalışmalarda fayda, davranış, kullanım kolaylığı ve davranışsal niyetten önce, güvenin önemli olduğu belirlenmiştir. Gefen ve Straub (2003, s.19)'ın araştırma sonuçlarına göre, internetten satın alma kararı güvene dayanmaktadır. George (2004)'a göre kullanıcıların yapılan paylaşımlara olan güveni önemli bir tutumdur. Van der Heijen, Verhagen, ve Cremers (2003, s.44) ise mağazaya olan güvenin de satın alma kararında olumlu bir tutuma neden olduğunu belirtmiştir. Yapılan mülakatlarda katılımcılar en çok, tanıdıkları bildikleri markalara yoğun olarak güvendiklerini bahsetmişlerdir. Ayrıca katılımcılar sosyal medya, geniş bir kesime hitap ettiği için ürün ve fiyat araştırması yaptıklarını, böylece zamandan da tasarruf ettiklerinden söz etmişlerdir. Buna göre katılımcı kadınların genellikle beğenmeli ürün grubunda yapılan paylaşımlara daha çok güvendikleri söylenebilir.

Braun (2013, s.673) yaşlı tüketicilerin sosyal medya kullanım kolaylığının satın alma kararına herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yapılan bu çalışmada Braun (2013, s.673)'un ortaya koyduğu sonuçlarıyla örtüşmektedir. Zira tüm katılımcıların internet kullanıcısı ve bilgisayar kullanım bilgisine sahip olmaları ve hatta diğer teknolojik aygıtlardan (cep telefonu, tablet gibi) da yararlanmaları, sosyal medya kullanım kolaylığı değişkeninin satın almaya etkisinin araştırmada ortaya çıkmaması nedeni olarak açıklanabilir.

Sosyal medyada yapılan yorumları faydalı bulma, sosyal medya kullanım amacını etkilemektedir. Bu araştırma için yapılan mülakatlarda da katılımcıların benzer yargılarda buldukları söylenebilir. Sosyal medyanın anlık mesajlaşma ve durum-fotoğraf paylaşım özelliği göz önünde bulundurulduğunda kullanıcıların hızlı bir şekilde diledikleri kişiyle iletişime geçme ve bu kişilerin hayatları hakkında bilgi alma istekleri öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, sosyal medyada vakit geçirmeyi keyifli bulan ve çeşitli hobilere sahip olan kadınların, sosyal medya hesapları kullandıkları görülmektedir. Sonuç olarak erişkinlerin bu yeni platformlara katılma sebebinin genellikle iletişim temelli olduğu, sistemin anlık mesajlaşma özelliklerinden dolayı hızlı bilgi akışı elde etmek olduğu söylenebilir. Böylece aileleri ve arkadaşları hakkında bilgi sahibi olabilmekte, dilediklerinde grupça konuşabilmekte ve istedikleri konuda bilgiye her

an ulaşabilmektedirler. Günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle, özellikle akıllı telefonların hayatımıza girişi, sosyal medyaya erişim kolaylığını arttırmıştır. Sosyal medyada bir hesap sahibi olmanın, iletişim çağının gereği olduğunu dolayısıyla bu medyada yapılan paylaşımlar hakkında bilgi sahibi olmanın günümüz koşullarına ayak uydurabilmek için gerekli olduğuna inanan kadınlar bulunmaktadır. Bununla birlikte yaşlı kadınların sadece akrabaları ya da yakın aile fertlerinin ricası üzerine kendilerine sosyal medyada yer bulma amaçları da bulunmaktadır.

Bireylerin internet üzerinden alışverişe karşı tutumları Teknoloji Kabul Modeli tarafından yeterli şekilde ölçülemeyebilir (Vijayasathy, 2004, s.748). Bu açıdan ileride yapılacak benzer araştırmalarda bu modele ek olarak risk unsurları, ve güven değişkenleri de eklenerek, cinsiyet farkı gözetilerek veya gözetilmeksizin konu yeniden irdelenebilir.

Sosyal medya üzerinden yaşlı tüketicilere ulaşmak isteyen satıcıların, özellikle alışverişin ödeme kısmında güven verecek seçenekler sunabilmeleri gereklidir. Bununla birlikte ürün değişimi ve garanti konularına daha fazla önem verilmelidir. Tanıtımlar daha ayrıntılı ve açıklayıcı yapılmalıdır. Özellikle, ürünler hakkında yapılan yorumlar dürüstçe paylaşılmalıdır. Ayrıca, yaşlı tüketicilerin istek ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ürün bölümlendirmeleri genişletilmelidir.

Kaynakça

- Acker, J. (1992). From sex roles to gendered institutions. *Contemporary sociology*, 21(5), 565-569.
- Baran, A. G., Kurt, Ş. K., ve Tekeli, E. S. (2017). Yaşlıların dijital teknolojileri kullanım düzeyleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1(45), 1-24.
- Bartos, R. (1980). Over 49-the invisible consumer market. *Harvard Business Review*, 58(1), 140-148.
- Barnard, Y., Bradley, M. D., Hodgson, F., ve Lloyd, A. D. (2013). Learning to use new technologies by older adults: Perceived difficulties, experimentation behaviour and usability. *Computers in Human Behavior*, 29(4),1715-1724
- Bedük, A. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12), 106-117.

- Birleşmiş Milletler (2017). World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100, <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html>, (20.01.2018).
- Braun, M. T. (2013). Obstacles to social networking website use among older adults. *Computers in Human Behavior*, 29(3): 673-680.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2012). Araştırma Yöntemleri. *Ankara: Pegem Yayıncılık*.
- Carrigan, M. ve Szmigin, I. (1999). The portrayal of older characters in magazine advertising. *Journal of Marketing Practice: Applied Marketing Science*, 5(6/7/8), 248-261.
- Choi, G. ve Chung, H. (2013). Applying the technology acceptance model to social networking sites (SNS): impact of subjective norm and social capital on the acceptance of SNS. *International Journal of Human Computer Interaction*, 29(10): 619-628.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2017). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. USA: Sage publications.
- Cole, C. A. ve Houston, M. J. (1987). Encoding and media effects on consumer learning deficiencies in the elderly. *Journal of Marketing Research*, 55-63.
- Çabuk, S., ve Araç S. 2013. Psikografik bir bölümlendirme değişkeni olarak cinsiyet kimliği: tüketim alışkanlıklarında cinsiyet kimliği kavramının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2),27-40.
- Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use and User Acceptance of Information Technology, *MIS Quarterly*. 13(3), 319.
- Davis, F.D., Bogozzi, R.P., ve Worshaw, P.R. (1989). User acceptance of computer technology: a comparison of two theoretical models. *Manage Science*. 35(8), 982-1003.
- Dickinson, A., ve Hill, R. L. (2007). Keeping in touch: Talking to older people about computers and communication. *Educational Gerontology*, 33(8), 613-630.
- Dünya Sağlık Örgütü (2017). Ageing and health, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs404/en/>, (20.01.2018).
- Eastman, J. K., ve Iyer, R. (2004). The elderly's uses and attitudes towards the Internet. *Journal of Consumer Marketing*, 21(3), 208-220.

- Ernst ve Young. (1999). The Second Annual Ernst & Young Internet Shopping Study: The Digital Channel Continues to Gather Steam. Ernst & Young, LLP. (<http://ey.com/publicite/consumer/pdf/internetshopping.pdf>).
- Ellis, R. D., ve Allaire, J. C. (1999). Modeling computer interest in older adults: The role of age, education, computer knowledge, and computer anxiety. *Human Factors*, 41(3), 345-355.
- Fokkema, T., ve Knipscheer, K. (2006). Escape loneliness by going digital: a quantitative and qualitative evaluation of a Dutch experiment on using ETC to overcome loneliness among older adults. *Journal of Aging and Mental Health*, 11(5), 496-504
- Gefen, D. ve Straub, D. W. (2003). Managing user trust in B2C e-services. *E-service Journal*, 2(2), 7-24.
- George, G. F. (2004). The theory of planned behavior and internet purchasing. *Internet Research*, 14(3), 198-212.
- Gilly, M. C., ve Zeithaml, V. A. (1985). The elderly consumer and adoption of technologies. *Journal of consumer research*, 12(3): 353-357.
- Graphics, Visualization, and Usability Center (1999). GVU's tenth WWW user survey. http://www.gvu.gatech.edu/user_surveys. (29.11.2017).
- Heart, T., ve Kalderon, E. (2013). Older adults: are they ready to adopt health-related ICT?. *International Journal of Medical Informatics*, 82(11):209-231.
- Henke, L. ve Donohue, T.R. (1989). Functional displacement of traditional TV viewing by VCR owners. *Journal of Advertising Research*, 29, 18-23.
- Hesse, W. (1991). Changes with the over 50's Lead to Changes in Society and Economy in the Next Three Decades. *ESOMAR: Papers on the over*, 50.
- Hill, R., Betts, L. R., ve Gardner, S. E. (2015). Older adults' experiences and perceptions of digital technology:(Dis) empowerment, wellbeing, and inclusion. *Computers in Human Behavior*, 48,415-423.
- Hudson, R. B. (2010). *The new politics of old age policy*. USA: JHU Press.
- Internet World Statistics (2017). World internet usage and population statistics, <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, (20.01.2018).
- Kent Dychtwald, M. (1997). Marketplace 2000: riding the wave of population change. *Journal of Consumer Marketing*, 14(4), 271-275.
- Kristoffersson, A., Coradeschi, S., Loutfi, A. ve Severinson-Eklundh, K. (2011). An Exploratory

- Study of Health Professionals' attitudes about robotic telepresence technology. *Journal of Technology in Human Services*, 29(4),263-283
- Kohlbacher, F., ve Hang, C. C. (2011). Applying the disruptive innovation framework to the silver market. *Ageing international*, 36(1): 82-101
- Kotler, P, ve Keller, K. (2016). *Marketing management* 15th edition. USA:Pearson.
- Lazer, W. (1985). Inside the mature market. *American Demographics*, 7(3), 23-25.
- Lee, H. H., Fiore, A. M., ve Kim, J. (2006). The role of technology acceptance model in explaining effects of image interactivity technology on consumer responses. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 34(8), 621-644.
- Lenhart, A. (2009). Teens and social media: An overview. *Washington, DC: Pew Internet and American Life*, 97-119
- Li, H., Kuo, C., ve Rusell, M. G. (1999). The impact of perceived channel utilities, shopping orientations, and demographics on the consumer's online buying behavior. *Journal of Computer- Mediated Communication*, 5(2), 0-0.
- Madden, M. (2010). Older adults and social media: Social networking use among those ages 50 and older nearly doubled over the past year. Pew Internet & American Life Project. <http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2010/Pew%20Internet%20-%20Older%20Adults%20and%20Social%20Media.pdf>, (20.1.2018).
- Marangoz, M. (2006). Yaşlı Tüketiciler ve Yaşlı Tüketicilerin Harcama Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 79-96.
- Mathur, A. ve Moschis, G. P. (1995). Older Consumers' Vulnerability to Bait-And-Switch. *ACR North American Advances*. 22, 674-679.
- Menchin, R. S. (1989). *The mature market: A strategic marketing guide to America's fastest growing population segment*. USA: *Irwin Professional Publishing*.
- Moschis, G. P. (1992). Gerontographics: a scientific approach to analyzing and targeting the mature market. *Journal of Services Marketing*, 6(3), 17-26.
- Moschis, G. P., Lee, E. ve Mathur, A. (1997). Targeting the mature market: opportunities and challenges. *Journal of Consumer Marketing*, 14(4), 282-293.
- Nikou, S., ve Bouwman, H. (2014). Ubiquitous use of mobile social network services. *Telematics and Informatics*, 31(3): 422-433.

- Nüfusu.com (2017). Ankara nüfusu. <https://www.nufusu.com/il/ankara-nufusu>, (29.11.2017).
- Oh, H., Parks, S. C., ve Demicco, F. J. (2002). Age-and gender-based market segmentation: A structural understanding. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 3(1), 1-20.
- Owens, R. M. (1989). Winning the senior market. *Insurance Sales*, 132(7): 13–15.
- Pew (1998). The Internet Circa 1998, <http://www.pewinternet.org/2007/06/21/the-internet-circa-1998/>, (20.1.2018).
- Pinho, J. C. ve Soares, A. M. (2011). Examining the technology acceptance model in the adoption of social networks. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 5(2/3),119-129.
- Purinton-Johnson, E. F. (2013). Segmenting the mature market: have marketers matured along with their market?. *ASBBS Proceedings*, 20(1), 579.
- Reisenwitz, T., Iyer, R., Kuhlmeier, D. B., ve Eastman, J. K. (2007). The elderly's internet usage: an updated look. *Journal of Consumer Marketing*, 24(7), 406-418.
- Robson C. (1993). *Real World Research. A Resource for Social Scientists and Practitioner–Researchers*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Shoemaker, S. (1989). Segmentation of the senior pleasure travel market. *Journal of Travel Research*, 27(3), 14-21.
- Stipp, H. H. (1988). What Is a Working Woman? *American Demographics*, 10(7), 24.
- Tréguer, J. P. (1998). *Le senior marketing*. Paris: Dunod.
- TÜİK (2013). Senaryolara göre seçilmiş yaş grupları nüfusları, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1638, (20.1.2018).
- TÜİK (2014). Cinsiyet ve eğitim durumuna göre aylık ortalama brüt ücret ve yıllık ortalama brüt kazanç, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1532, (21.1.2018).
- TÜİK (2016). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779>, (29.11.2017).
- TÜİK (2017). Bilgi Toplumu İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (20.1.2018).
- Van De Watering, M. (2005). The impact of computer technology on the elderly. http://feeling-younger.eu/wp-content/uploads/2012/11/HCI_Essay_Marek_van_de_Watering.pdf 2012, (20.1.2018).

Van der Heijden, H., Verhagen, T. ve Creemers, M. (2003). Understanding online purchase intentions: contributions from technology and trust perspectives. *European Journal of Information systems*, 12(1), 41-48.

Vijayasarathy, L. R. (2004). Predicting consumer intentions to use on-line shopping: the case for an augmented technology acceptance model. *Information & management*, 41(6), 747-762.

Weinschenk, S. (2008). *Who are we designing for? The generational dilemma. USA: Human Factors International.*

Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Kamu Politikaları: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme

Mahmut İNAN*

Murat DEMİR**

Geliş Tarihi (Received): 13.03.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 09.04.2018

Öz

Fırsat eşitliği konusu felsefi arka planının yanısıra iktisadi, sosyal ve siyasi boyutlarıyla pratikte de önemli bir karşılığı olan geniş bir çalışma alanıdır. Eğitimde fırsat eşitliği konusu ise özellikle gelir düzeyleri ve bölgeler arası önemli farklılıkların bulunduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından çok daha önemlidir. Gelir düzeyleri, buldukları bölge ve kültür düzeyi, demografik yapıları her ne olursa olsun toplumun tümü sunulan hizmet ve imkanlardan adil bir biçimde yararlanabilme imkanına sahip olmalıdırlar. Devlet söz konusu hizmet ve imkanları herkese adil bir biçimde sunarak, özellikle sosyo-ekonomik durumu yetersiz olan kesimlerin içinde buldukları ortamdan çıkabilmelerini kolaylaştıracak alternatifler sunmalıdır. Çalışmada sosyo-ekonomik yapıda bazı farklılıkların olduğu iki farklı bölgedeki üniversite öğrencileri arasında sosyal ve ekonomik farklılığın ne düzeyde olduğunu belirlemeye yönelik bir anket çalışmasının sonuçlarına da yer verilmiştir. Elde edilen bulgular bir süredir kamu teşvik programlarında ve eğitim yatırımlarında özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'ya uygulanan pozitif ayrımcılığın iktisadi ve sosyal rasyonelitesini ortaya koyarken, bu tür politikaların fırsat eşitsizliklerini azaltmadaki rolünü de bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Fırsat Eşitliği, Eğitim Politikaları

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mahmutinan65@hotmail.com

** Prof. Dr. Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, muratdemir26@hotmail.com.

Equality of Opportunity in Education and Public Policies: The Case of Turkey

Abstract

With its economic, social, and political dimensions, equality of opportunity has a philosophical background. The issue of equality of opportunity in education is especially important in the contexts of underdeveloped and developing countries where there are significant differences between income levels and regions. The whole society should have the opportunity to fairly benefit from the services and facilities offered regardless of the level of income, region and cultural level, and demographic structure. The public economics offers all such services and facilities in a fair manner so that those with insufficient socio-economic status will have the opportunity for a better life. The study includes a survey study that measures the socio-economic disparities of students from two different universities located in two different regions with socio-economic differences. According to the findings, public incentive programs and public education expenditures are very important for Southeast and Eastern Anatolia. It is believed that a positive discrimination for Southeast and Eastern Anatolia must be constantly made to reduce opportunity inequalities by public economics.

Keywords: Education, Equality of Opportunity, Education Policies

Giriş

Gelir dağılımı sorunları gelişmekte olan ülkelerin yoğun uğraşlara rağmen çok ilerleme kaydedemedikleri alanların başında gelmektedir. Ağırlıklı olarak büyüme ve kalkınma sorunlarına yoğunlaşan söz konusu ülkeler GSYİH rakamlarında önemli artışlar gerçekleştirmişlerdir. Kuşkusuz bu önemli bir başarıdır. Ancak GSYİH'nin ortaya çıkardığı zenginliği dengeli dağıtabilmek de bir o kadar önemli bir konudur. Ancak söz konusu zenginliği ortaya çıkartabilme ve dolayısıyla bu zenginliğe ortak olabilme imkanını herkese sunabilmek çok daha önemlidir. Zira geliri yeniden dağıtacak vergi ve harcama politikalarında bir sınır söz konusudur. Büyüme ve kalkınma sürecinde büyük bütçe baskısı altında olan gelişmekte olan ülkelerde bu sınıra çok kolayca gelinebilmektedir. Bu durumda insanlara daha yüksek gelir elde edebilecek, çok daha farklı donanımlarla hayata başlayabilecek bilgi birikimi ve donanımı sunacak fırsatları hazırlamak çok daha önemli hale gelmektedir. Bu yüzden eğitimde fırsat eşitliği özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında son derece önem taşımaktadır.

Fırsat eşitliği kavramı, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam gibi daha çok toplumsal talep ve beklentilerle şekillenen alanlara herkesin hiçbir ayırım yapılmaksızın eşit bir biçimde girebilmesini ifade etmektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi çıktıları itibariyle, gelir, istihdam gibi birçok alanda bireyin durumunda değişimlere yol açabileceğinden diğerlerinden çok daha önemlidir. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik Türkiye'de de özellikle kamu politikalarında (Şuralar, Kalkınma Planları, hükümet programları, yasalar) önemli perspektifler çizilmiş, özellikle de son dönemlerde önemli mesafeler kat edilmiştir. Ancak hızlı nüfus artışı, bölgeler arası derin yapısal farklılıkların oluşu mücadeleyi güçleştirmektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin tam olarak sağlanabilmesi gelir dağılımı mülahazaları, istihdam sorunları, bölgeler arası farklılıklar gibi çok temel sorunların çözümüne de katkı sunacaktır.

Çalışmada öncelikle fırsat eşitliği ve eğitimde fırsat eşitliği konusunun felsefi arka planı üzerinde durulmuştur. Daha sonra uluslararası hukukta eğitim hakkının ve fırsat eşitliğinin neyi ifade ettiği belirtilmiş ve Türkiye'de eğitimde fırsat eşitliği konusunda kamu politikaları bağlamında neler yapıldığı değerlendirilmiştir. Çalışmanın son kısmında önce eğitim göstergeleri temelinde Türkiye'nin bölgeleri itibariyle nasıl bir kompozisyona sahip olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra ise Gazi Üniversitesi ve Harran Üniversitesi öğrencilerine uygulanan anket ile her iki üniversitedeki öğrencilerin bazı temel değişkenler üzerinden (okuyan kardeş sayısı, ailenin gelir düzeyi, öğrencinin gelir düzeyi, ailenin eğitim durumları, vb.) ne denli farklılıklara sahip oldukları belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Eğitim Hakkı ve Eğitimde Fırsat Eşitliği

1.1. Eğitim Hakkı

Eğitim, insanoğlunun öğrenme yeteneğinin oluşmaya başlaması ile ortaya çıkmış ve yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Diğer yandan eğitim bireye kişilik, değer ve yetenek kazandırdığı için bireysel; bireyi toplumsallaştırdığı, toplumsal değerleri koruma, değiştirme ve yenileme işlevini yerine getirdiği için de toplumsal bir etkinlik olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda eğitim, genel anlamda bireyde davranış değiştirme süreci olarak da tanımlanmaktadır (Aydın, 2003: 5).

Eğitim, öğrenmeyi kolaylaştıran koşulların seçimidir. Adayın bir mertebe elde etmek için yerine getirmek zorunda olduğu şartların bir müfredatını oluşturmak suretiyle roller belirlemesidir (Illich, 2013: 25). Bu anlamda eğitim temelde sağlam bir psikoloji ve sosyoloji gibi iki önemli öğeye dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile eğitimim fert ve toplum gibi iki yüzü bulunmaktadır. Bu iki alanda meydana gelen oluşum ve değişimler yeni düzenlemelere ihtiyaç

göstermektedir (Tozlu, 2003; 120). Bu açıdan nitelikli bir eğitim sistemi genellikle üç amacı gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Öncelikle, yaşamının herhangi bir anında mevcut kaynaklara ulaşmak suretiyle bir öğrenim gerçekleştirmek isteyen herkese imkan sağlamalıdır. İkinci olarak, bilgi sahibi olanların bu bilgilerini paylaşmaları konusunda kendilerinden bir şeyler öğrenmek isteyenleri bulmalarına yetki tanınmalıdır. Üçüncü amaç olarak ise eğitim, halka yeteneklerinin ortaya çıkmasını sağlayabilecek bir imkan olarak, bir konuyu onlara sunmak isteyenler için gerekli her türlü imkanı sağlamalıdır (Illich, 2013: 96-97).

1.1.1. Uluslararası Hukukta Eğitim Hakkı

Ülkemizin de taraf olduğu uluslararası hukuk anlaşmalarında temel eğitimin vazgeçilmez bir eğitim hakkı olduğu yönünde hükümler bulunmaktadır. Söz konusu metinler, yürürlükteki hukuk mevzuatımıza göre yasa düzeyinde bağlayıcıdır. Bu uluslararası anlaşmaların başında yer alan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 26. maddesi 1. fıkrasına göre; “Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yükseköğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır” (Aydın, 2017: 2) ifadesi eğitim hakkının uluslararası niteliğini ortaya koymaktadır.

Eğitim hakkının uluslararası niteliği Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi'nde; “çocuğun, en azından ilköğretim düzeyinde parasız ve zorunlu olması gereken bir eğitime hakkı vardır” şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan çocuğun genel kültürüne katkıda bulunan ve kendisine fırsat eşitliği içinde, yeteneklerini, kişisel düşünme yetisini, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirme ve toplumun yararlı bir üyesi olma olanağı veren eğitim hakkına sahip olması gerektiği belirtilmektedir. Yine aynı bildirmede devletler; “orta öğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederek tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar. Diğer taraftan gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar. Uygun bütün araçları kullanarak, yükseköğretime yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler. Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler” (Sarier, 2010: 108) ifadeleri yer almaktadır. Diğer taraftan Unesco Öğretim Alanında Ayrımcılığa Karşı Savaşım Sözleşmesi'nde eğitim hakkı; “Bu sözleşmeye taraf olan devletler ayrıca, ulusal koşullara ve geleneklere uyarlanmış yöntemlerle, öğretim konusunda fırsat ve olanak eşitliğini geliştirmeyi amaçlayan ulusal bir politika oluşturma, geliştirme ve uygulamayı, bu bağlamda ilköğretimi zorunlu ve parasız kılmayı ve bu fırsattan herkesin yararlanmasını sağlamayı üstlenir” (Aydın, 2017: 2) şeklinde açıklanmıştır.

Aynı şekilde Avrupa Konseyi Ekonomik ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde de benzer görüşler yer almaktadır. Bu anlamda sözleşmede; “Bu sözleşmeye taraf olan devletler, ilköğretimin zorunlu ve herkes için parasız olarak erişebilir olması gerektiğini tanırlar” ifadesi yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde temel eğitimin fırsat ve olanak eşitliği içinde sağlanması gereken bir insan hakkı olduğu vurgulanarak; “Taraf devletler çocuğun eğitim hakkını tanırlar ve özellikle bu hakkın fırsat eşitliği ilkelerine uygun kullanımını sağlamak amacıyla gerekli önlemleri almayı üstlenirler” denilmektedir (Aydın, 2017: 2). Yukarıda özetlenen uluslararası metinlerde de görüldüğü gibi, uluslararası anlaşmalara taraf olan ülkeler, özellikle zorunlu temel eğitimi, herkesin fırsat eşitliği içinde erişebileceği bir insan hakkı olarak sunmakla yükümlü sayılmaktadır.

1.1.2. Ulusal Hukukta Eğitim Hakkı

Ulusal hukukta eğitim hakkı, bağlayıcı niteliği olan; Anayasa ve yasalar ile sağlanmaya çalışılırken, aynı zamanda bağlayıcı niteliği olmayan; kalkınma planları, milli eğitim şuraları ve hükümet programları ile sağlanmaya çalışılmaktadır.

1.1.2.1. Anayasa ve Yasalar

1982 Anayasa'sında eğitim hakkı ile ilgili düzenlemeler bulunmakla birlikte öğrenin hakkının kapsamının ve diğer esaslarının kanunla belirleneceği belirtilmektedir. Anayasada eğitim hakkı ile ilgili hükümler üçüncü bölüm "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlığı madde 42' de şöyle belirtilmiştir: "Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir".

Diğer taraftan 1982 Anayasa'sının yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 130. maddesine göre; "çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içerisinde milletin ve insanların ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; orta öğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzel kişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler devlet tarafından kurulur. Kanunda gösterilen usul ve esaslara göre kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir" ifadesi yer almaktadır. Bununla orta ve yükseköğretimde herkesin eğitim imkanlarına kavuşturulması ile eğitimde fırsat eşitliğinin aklanması amaçlanmaktadır.

Diğer taraftan 22 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu "İlköğretimde fırsat ve imkan eşitliğini sağlamaya yönelik olarak, devlet okullarında parasız olmak üzere yetiştirici ve tamamlayıcı sınıflar ve kurslar açma, bölge okullarının kurulması, gezici okulların kurulması ve özel eğitime muhtaç çocuklara eğitim imkanlarını sağlamak gibi ilke ve önlemlere yer vermiştir (Resmi Gazete, 1961: 10705). Yine bu kanunun 1. Maddesi ilköğretimi, "kadın ve erkek bütün bireylerin milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir" şeklindeki tanımlaması eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik diğer bir düzenlemedir.

1.1.2. 2. Kalkınma Planları

1960'lı yıllardan sonra "Planlı kalkınma" dönemi olarak anılan ve bugün de kısmen süren dönem, eğitim sisteminin yönlendirilmesinde ekonomik ölçütlerin belirgin biçimde ağırlık taşıdığı bir dönemdir. Bu durum planlı dönemde çıkartılan yasalarda ve şura kararlarında da gözlemlenmekle birlikte kalkınma planlarında daha belirgindir. Örneğin, eğitim, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında "İnsan gücü, İstihdam, Eğitim ve Araştırma" bölüm başlığı altında; İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise, "Ekonomik Gelişimde İnsan Unsuru" bölüm başlığı altında ve istihdam, çalışma sorunları ve diğer konularla birlikte ele alınmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma planında "Eğitim ve Kültür" başlığı altında ele alınan eğitime, ancak dördüncü planda "Eğitim" bölüm başlığı altında yer verilmiştir. Diğer kalkınma planlarında da aynı şekilde eğitim konularına yer verilmiştir (Ergün, 2008: 25-30).

Birinci planda yer alan, "Eğitim sistemimiz toplumdaki çeşitli görevlerin yurttaşlar arasında kabiliyetlerine göre dağıtılmasını sağlayacak bir şekilde düzenlenecektir. Bu amaçla, durumları ne olursa olsun kabiliyetli olanlar bütün eğitim imkanlarından yararlanacaklardır. Böylece toplumda hem sosyal adalet, hem de fırsat eşitliği ilkeleri gerçekleştirilecektir" ifadesi, planın fırsat eşitliğini, diğer bir ifade ile koşullarda eşitlik ilkesini dikkate aldığını açık bir dille göstermektedir. "Gelir durumu elverişli olmayan başarılı öğrencilere yönelik burs imkanları" da planda yer almaktadır. Aynı şekilde ikinci planda ise, "Vatandaşların temel eğitim üstünde devletçe sağlanan eğitim imkanlarından yararlanması, fırsat eşitliği ilkesine göre

düzenlenecektir” ifadesiyle, en azından temel eğitimin tüm vatandaşlar için sunulması gereken bir hizmet olduğu yönünde ve bu eğitim düzeyiyle sınırlı tutulsa da eşitlikçi bir yaklaşım sergilenmiş olmaktadır (Ünal ve Özsoy, 2016: 25).

Hala uygulamada ve son plan olan Onuncu Kalkınma Planında; “Eğitimde fırsat eşitliğinin artırılması ve hizmet sunumunun iyileştirilmesi kapsamında ücretsiz ders kitabı temini, şartlı eğitim yardımları, taşınmalı eğitim gibi uygulamalar gerçekleştirilmiş, öğretmenlerin istihdamında ve hizmet içi eğitimlerinde artış sağlanmış, eğitime ayrılan kamu kaynağı artırılmış, Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi başlatılmış, yıllık kademeli zorunlu eğitim sistemi tesis edilmiş ve müfredat bu doğrultuda yenilenmiştir. Eğitimde beşeri ve fiziki altyapı iyileştirilmiş, başta kız çocuklarının okullaşması olmak üzere eğitimin tüm kademelerinde okullaşma oranlarında artış sağlanmıştır”(Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 30). Planın politikalar başlığında, “Eğitim sisteminde, bireylerin kişilik ve kabiliyetlerini geliştiren, hayat boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde işgücü piyasasıyla uyumunu güçlendiren, fırsat eşitliğine dayalı, kalite odaklı dönüşüm sürdürülecektir” (Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 31) ifadesi ile eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması hedeflenmiştir.

1.1.2. 3. Milli Eğitim Şuraları

Türkiye’de eğitim sistemini geliştirmek ve eğitimin niteliğini yükseltmek için eğitim ve öğretim ile ilgili konuları incelemek ve öneri niteliğinde kararlar almak Milli Eğitim Şuralarının öncelikli görevleridir (<https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>, 2018)). Eğitim şuralarında eğitimde fırsat eşitliğine yönelik alınan kararlardan bazıları şu şekildedir. “Kadın, erkek herkese fırsat eşitliğinin sağlanması, başarılı fakir öğrencilere yardım yapılması, özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukların yetiştirilmesi için özel tedbirler alınması, eğitimin değişik kademelerindeki değerlendirmelerde eğitimde adaletin ve fırsat eşitliğinin bütünlük ve tutarlığın sağlanması” (Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası, 1974: mad.5), “fırsat eşitliğini sağlamada, okullar arası farklılıkları görmek ve gerekli önlemleri almak amacıyla karşılaştırmalı sınavlar yapılması (Onuncu Milli Eğitim Şurası, 1981: mad.17)”, “örgün eğitim dışında kalmış veya çalışma hayatına atılmış kişilere, eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla, okul dışından ortaöğretim öğrenimi görme imkanı vermek üzere, merkezlerin kurulması” (Onikinci Milli Eğitim Şurası, 1988).

Kaynakların etkin kullanımı ve kamu eğitim bütçesinin artırılmasıyla birlikte, tüm eğitim kademelerinde fırsat eşitliğini sağlayıcı düzeyde etkin bir burs ve kredi sistemi oluşturulması, parasız yatılılık sistemi yaygınlaştırılması” (Onbeşinci Milli Eğitim Şurası, 1996). İlkokullarda ve ortaokullarda tekli öğretime geçilmesi, özel yetenekli öğrencilerin eğitimine yönelik bir yönetmeliğin hazırlanması ve anaokulundan itibaren geçerli olacak şekilde yeni bir öğretim programının yapılması, ortaöğretim kurumlarında öğretim programlarının okul türleri arasında yatay ve dikey geçiş, sınıf atlama ve normal öğrenim süresinden önce mezun olma fırsatlarına yer verecek şekilde eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması (Ondokuzuncu Milli Eğitim Şurası, 2014).

1.1.2. 4. Hükümet Programları

Hükümet programları hükümetlerin eğitim konusundaki perspektiflerini ortaya koyarak iktidarları döneminde uygulayacakları eğitim politikalarının genel çerçevesini sunmaktadırlar. Hiç kuşkusuz iktidarın siyasi formu eğitim politikalarında liberal bir bakış açısıyla mı yoksa daha devletçi bir yaklaşımla mı hareket edileceğine yön vermektedir. Eğitimde fırsat eşitliği ile ilgili ifadeler ilk defa 29. Hükümet olan Ürgüplü hükümeti programında, “Milli eğitimde amacımız; yurttaşların eşit eğitim imkânları içinde, istidat ve kabiliyetleri yönünde ve ölçüsünde yetişmelerini sağlamaktır” şeklinde yer almıştır (https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html, 2018).

İzleyen hükümet programlarında eğitimde fırsat eşitliği genelde özetle aşağıdaki ifadelerle karşılığını bulmuştur; “eğitimde fırsat ve imkân eşitliği her türlü vasıtaya baş vurarak sağlanacaktır, herkes için eğitim, Milli Eğitim Politikasının ana hedefi olacaktır, eğitim bütün vatandaşlar için fırsat eşitliği içinde herkese açık ve yaygın bir hizmet haline getirilecektir, ihtiyaç ve imkânlar göre yaygın eğitim faaliyetlerine girilerek her seviyede ve alanda programlarla zamanında eğitim fırsatı bulamamış olanlara bu imkan verilecek eğitimin her kademesinde fırsat ve imkân eşitliği sağlanacaktır, öğretimin her kademesinde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmasına özel bir önem verilecek, vatandaşların kabiliyetleri ve arzularına göre ve kendi maddi imkanlarına bağlı olmaksızın yetişme ve bir meslek edinme imkânları artırılabilecektir, öğrenci bursları miktar ve sayı itibarıyla artırılacak, parasız yatılı öğrenci sayısı çoğaltılacaktır, engelli kişilerin meslek ve sanat eğitimi ve iş bulma olanakları genişletilecektir, eğitimde olanak eşitliği, yaygınlık, süreklilik ve birlik sağlanacaktır, özellikle dar gelirli aile çocuklarının yatılı, kredili ve burslu öğrenim olanakları genişletilecektir” (31, 32, 33, 37,38, 39, 40, 41, 45, 46, 47. Hükümet Programları, 2018).

55. hükümet ve izleyen hükümet programlarına bakıldığında eğitimde fırsat eşitliğinin önceki hükümet programlarındakine benzer ifadelerle değerlendirildiği görülmektedir. Genel değerlendirmeler özetle şu şekildedir; “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde güvenlik önlemleri nedeniyle kapatılmış okulların öğrencilerine eğitimde fırsat eşitliğini sağlayabilmek için yatılı bölge okullarının imkanları ve kapasiteleri geliştirilecektir, gençlere eğitimde fırsat eşitliği değil, olanak eşitliği de sağlanacaktır, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ve sağlıklı bir nesil yetiştirme hedefleri doğrultusunda yoksulluk sınırı altında olan ailelerin çocuklarına eğitim ve sağlık yardımları yapılacaktır, eğitimin her kademesinde imkan ve fırsat eşitliği sağlanacak, herkese kabiliyeti ölçüsünde alabileceği azami eğitim hizmeti sunulacaktır, eğitimde; fırsat eşitliğini derinleştirecek ve çocukları geleceğe çok daha donanımlı yetiştirecek bir ortam sunulacaktır, eğitim materyali yardımı, burslar ve şartlı eğitim yardımı, ücretsiz kitap dağıtımı gibi uygulamalarla daha fazla dar gelirli aile ve çocuğun fırsat eşitliğinden yararlanmasını sağlanacaktır, eğitim sistemimizi okul öncesinden yükseköğretime, her kademe erişim ve süre bakımından geliştirmenin yanı sıra, eğitimin çok boyutlu olarak kalitesini artırma çabamız kesintisiz devam edecektir, okullaşma oranının artırılmasına yönelik çalışmalar kararlılıkla sürdürülecek, bu kapsamda bilhassa kız çocuklarının okullaşma oranının artırılması ve okul öncesi eğitimin teşvik edilmesi önemli önceliklerden bir tanesi olacaktır” (55, 57, 58, 59, 61. Hükümet Programları, 2018; Davutoğlu, 2014: 57-72).

Son hükümet programları 64. ve 65. hükümet programlarına bakıldığında ise eğitim politikalarında benzer sorunlara vurgu yapılmakla birlikte eğitimde fırsat eşitliği konusunun daha bir ağırlıklı olarak ele alındığı görülmektedir. 65. Hükümet altı temel çalışma alanından birisini eğitim ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması olarak belirlemiştir. Hükümet programında konuya ilişkin değerlendirmeler kısaca şu şekildedir: “Okul türleri ve bölgeler arası başarı farklılıkları azaltılarak eğitimde fırsat eşitliğine bütün boyutlarıyla hayatiyet kazandırılacaktır”. “FATİH Projesi aracılığıyla tüm öğrencilere eğitimde fırsat eşitliği sağlanacaktır, Uzaktan eğitim yöntemlerinin dezavantajlı kesimler ile eğitim çağı dışında kalanların kaliteli eğitim imkânlarına erişmesinde etkin bir araç olarak kullanılması sağlanacaktır”. “Ortaöğretimde okullar arasında kalite farklılıklarını asgari seviyeye indirecek tedbirler alınacaktır”. “Her bir çocuğun fırsat eşitliği çerçevesinde eğitim almalarına imkân verilecektir” (Yıldırım, 2016: 32-39).

1.2. Eğitimde Fırsat Eşitliği

Kavram olarak eğitimde fırsat eşitliği, ayırım yapılmaksızın toplumun tüm bireyelerine, yeteneklerini en uygun biçimde geliştirmede eğitim hizmetlerinden eşit ölçüde yararlanma şansının verilmesi şeklinde tanımlanabilir. Günümüz dünyasında ülkelerinin çoğunda insanlara hukuk önünde eğitimde fırsat eşitliği imkanı sağlanmıştır. Ancak bu durum toplumun bütün

bireylerine eğitimde fırsat eşitliğinin tam olarak sağlanmış olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin hukuki olarak bir engelin bulunmamasına rağmen, maddi imkanları yeterli olmadığı için eğitimden eşit ölçüde yararlanamayan bireylerin olduğu bir gerçektir. Bu yüzden eğitimde fırsat eşitliğinden bahsedebilmek için, insanların hukuk önünde eşit eğitim alma hakkına sahip olmalarının yanında bu hakkı kullanabilme imkanlarının da olması gerekmektedir (Kandemir ve Kaya, 2010: 560).

Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinin amacı, gençlerin sosyal statü ve rollerini kazanmalarında karşılıklarına çıkan sosyal ve ekonomik imtiyazları ortadan kaldırmaktır. Bu sayede herkes, mensup oldukları sosyal ve ekonomik durumlarına bakılmaksızın, istek ve kabiliyetlerine göre toplumdaki yerlerini alabilme, şahsiyetlerini ve isteklerini tam olarak gerçekleştirebilme imkanlarına sahip olacaklardır (Ergün, 1997: 184). Diğer bir ifade ile eğitimde fırsat eşitliği, gerçekten hem arzu edilebilir ve hem de uygulanabilir bir amaçtır (Illich, 2013: 23). Eğitimde fırsat eşitliğinin özü ise, eğitim üzerine yapılan herhangi bir toplumsal analizin ve özellikle de eğitimin işlevi üzerine sürdürülmekte olan tartışmaların kaçınılmaz olarak odak noktasını oluşturmaktadır (Değirmencioglu, 2008: 48).

Aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliği, düşük eğitimli olan ve düşük ücretle çalışan bir ailenin çocuğunun da iyi şartlarda eğitim almasını sağlamaktır (Aslankurt, 2013: 1). Modern toplumlarda, bireylerin içinde buldukları gelir grubuna bakılmaksızın, toplumsal konumlarını değiştirecek ve iyileştirecek eşit fırsatlara sahip olmaları gerektiği bir ilke olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, eğitimde fırsat eşitliği ile eğitimin farklı sınıf ve tabakalara açık hale getirilmesi anlamına gelen yaygın eğitim aracılığıyla da, toplumsal hareketliği sınırlanmış olan alt gelir gruplarından bireylere, bilgi, beceri ve yetenek kazandırılarak toplumsal konumlarını iyileştirme imkânlarının da önemli ölçüde sağlanmış olduğu varsayılır (Suğur, 2008: 8). Diğer bir ifade ile eğitimde tam bir fırsat eşitliği sağlanamasa dahi eğitimden yararlanmada eşitlik (Tan, 1987: 258) sağlanmaya çalışılmaktadır. Kısaca eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ile herkese eşit miktarda eğitim vermek, herkesi belli bir edim (performans) düzeyine getirmek, herkesi aynı edim düzeyine getirmek, herkesin tüm gizilini gerçekleştirebilmesini sağlayacak eğitimi almasını güvenceye bağlamak, tüm toplumsal kategorilerden (etnik, meslek, cinsiyet, vb.) oransal temsil sağlamak, bireylerin yararlanıp yararlanmadığına bakılmaksızın eğitime girişte fırsat eşitliği sağlamak, herkesi, ek öğreniminin girdiye oranının başkalarınınkine eşit olduğu bir noktaya ulaştırmak ve vatandaşların içinde bulunduğu dengesizliği ortadan kaldırmak mümkün olacaktır (Tan, 1987: 256-257; Başaran, 1982: 4; Özel İhtisas Komisyon Raporu, 2009: 8).

Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası anlaşmalar ve kuruluşların amaçları ve hedefleri arasında eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması da bulunmaktadır. Örneğin, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi", "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi", "Unesco Öğretim Alanında Ayrımcılığa Karşı Savaşım Sözleşmesi", "Avrupa Konseyi Ekonomik ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ve "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi"nde eğitim hakkı ile birlikte eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması açısından yeterli düzeyde düzenlemeler bulunmaktadır. Bunlara bir örnek olarak, hukuki yönden eğitimde fırsat eşitliği, insan hakları evrensel beyannamesinin 26. maddesinde "Herkes, eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel öğrenim aşamalarında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yükseköğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır." şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de 1982 Anayasası'nın 42. maddesinde "Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır" hükmü yer almaktadır.

Benzer şekilde 24.06.1973 tarih ve 14574 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren, Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 4. maddesinde, "Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz" hükmü mevcuttur. Yine aynı kanunun, 8. maddesinde "Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır. Maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır" hükümleri ile eğitim hakkı ve fırsat eşitliği hukuksal açıdan güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Kandemir, 2014: 1159). Bu bağlamda Türkiye'de mevcut yasalarla eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması için, gerekli düzenlemeler yapılmış, eğitim hakkının önemine ve vazgeçilemez oluşuna dikkat çekilmiştir.

Eğitimde fırsat eşitliği konusu Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşma konusunda önemli bir eşik olarak da görülmektedir. 2023 Vizyon belgelerinde kaliteli eğitime erişimin, eğitim sisteminin temel sorun alanlarından biri olduğu belirtilerek, Türkiye'yi 2023 hedeflerine ulaştırmada yapılması gereken en önemli hususlardan birinin, Türkiye'deki her bir öğrencinin hangi okulda olursa olsun nitelikli bir eğitim almasının şartlarını oluşturmak olduğu belirtilmektedir. Bunun için ise öğretmenlerin ve yöneticilerin niteliğini artırmak; erişimde fırsat eşitliğini sağlamak; iller ve okullar arasındaki beşeri ve fiziksel altyapı farklarını azaltmak; eğitimde sosyal adaleti gerçekleştirecek politikalar izlemek gerekmektedir. Nitelikli eğitim sistemlerinin, nitelikli eğitimi bütün öğrencilere eşitlikçi bir şekilde sunacak şekilde yapılandırılması bir zorunluluktur. Ancak tüm politikaların fırsat eşitliği temelinde uygulandığı böylesi bir iklimde her çocuğa çocuğun kişilik, yetenek ve kabiliyetlerini en üst düzeyde geliştirebileceği bir eğitim verilebilir (Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018: 42).

2. Eğitimde Fırsat Eşitliğini Sağlamaya Yönelik Kamu Politikaları

Kamu eğitim harcamaları ve yatırımları beşeri sermaye birikimine yön veren en önemli faktörlerden biridir. Bilindiği gibi beşeri sermaye, bireyin yaşamı boyunca kendini geliştirerek donanımını artıracak tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Bu bağlamda değişik düzeyde ve nitelikte eğitim hizmetlerine yapılan yatırımlar, çalışma hayatında sürdürülen hizmet içi eğitim programları, kurumsal ve bireysel düzeyde yürütülen Ar-Ge faaliyetleri ve sağlık hizmetlerine yapılan yatırımlar beşeri sermaye oluşumunu şekillendiren temel unsurlardandır (Mincer, 1993: 67).

Eğitim hizmeti, gerek bireysel ve gerekse toplumsal açıdan sahip olduğu yoğun olumlu dışsallıklar (Weale, 1992: 133)* ile kamusal mal teorisi temelinde kamu ekonomisinin de inceleme konusu olmuştur. Özellikle temel eğitim hizmetleri söz konusu olduğunda dışsallıkların yoğun bir biçimde ortaya çıktığı söylenebilir. Eğitim hizmetlerinin söz konusu dışsallıklarından bireylerin ve dolayısıyla toplumun yararlandırılabilmesi için bu hizmetin en azından temel eğitim sırasında, bütün toplum bireyelerine zorunlu olarak sunulması ve tüm bireylerin bu hizmetten eşit bir biçimde yararlandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, özellikle temel eğitim hizmetlerinin bütünüyle kamu ekonomisi tarafından sunulduğu ve finansmanının da neredeyse tümüyle kamu kesimince üstlenildiği söylenebilir.

Öğrenme ortam ve olanaklarının okullar ve öğrenciler arasında eşit paylaşımının sağlanması eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik kamu politikalarının temelini oluşturmaktadır. Ancak Türkiye'de hem iller arasında hem de il içerisinde okul kaynaklarının dağılımı açısından bir takım

---

* Dışsallık kavramı genel olarak bir ekonomik birimin üretim ve/veya tüketim faaliyeti sonucunda başka birimlerin fayda ve/veya maliyet fonksiyonlarının olumlu veya olumsuz olarak etkilenmesi şeklinde tanımlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Tyler Cowen, Public Goods and Externalities, <http://www.econlib.org/library/Enc/PublicGoodsandExternalities.html>; Ayşegül Mutlu, "Dışsal Ekonomiler ve Çevre Kirlenmesi", İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1989.

eşitsizliklerin var olduğu söylenebilir. Okul türlerinin hem kaynaklar hem de öğretmen profili (Anadolu ve Fen liselerine sınavla öğretmen alınması) bakımından farklılıklara sahip olması söz konusu eşitsizliği daha da artırmaktadır. Ayrıca, sınıf mevcutları ve öğretmen başına düşen öğrenci oranları illere ve okullara göre önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Okulların teknoloji altyapısı arasında da önemli farklılaşmaların olduğu söylenebilir. Bu bağlamda FATİH projesi söz konusu fırsat eşitsizliklerinin azaltılması konusunda önemli bir politika aracı olarak uygulamaya alınmıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 25; Berberoğlu, 2011: 11-13).

En az altyapı kadar bir başka önemli sorun, öğretmenlerin dağılımında görülen eşitsizliklerdir. Bölgelere göre öğretmenlerin hizmet süreleri arasında önemli farklılıklar vardır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde öğretmenlerin önemli kısmı ücretli öğretmenlik yapmakta olup, bu bölgelerde kadrolu öğretmenlerin hareketliliği de son derece yüksektir. Söz konusu eşitsizliklerin, Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde semtler arasında da olduğu söylenebilir. Doğrudan eğitim politikalarının dışında sosyal yapıya ilişkin bir takım faktörler de eğitim çıktılarına etkilemektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması elbette önemlidir, ancak mutlak başarı anlamına gelmemektedir. Söz gelimi yoksulluğun eğitimde başarısızlığa yol açtığı şeklinde sonuçların elde edildiği çalışmalar bulunmaktadır.

Eğitimde eşitsizliği ele alırken, erişimin yanında başarıya da bakmak gereklidir. Genel olarak, yoksulluk ile eğitimde başarısızlık arasında çok yüksek ilişki, çeşitli akademik çalışmalarla ortaya konmuştur (PAUL, Routledge, Kegan ve BOURDİEU, P., 1986: 241-258)* Buradaki yoksulluk, sadece ekonomik yoksulluğu değil aynı zamanda kültürel sermaye eksikliğini de kapsamaktadır. Türkiye’de de ebeveynlerin eğitim düzeyi ile öğrencilerin başarıları arasında yüksek bir ilişki vardır. TIMMS matematik ve fen bilimleri testlerinden elde edilen veriler, ebeveynlerin eğitim düzeyi ve evdeki kitap sayısı gibi faktörlerin Türkiye’deki öğrenci başarılarını diğer ülkelere göre daha yüksek oranda açıkladığını ortaya koymaktadır Benzer şekilde, PISA verileri de, ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının öğrenci başarısını diğer okul içi faktörlere göre çok daha yüksek oranda açıkladığını göstermiştir (Onuncu Kalkınma Planı, 2013: 25)*. Çünkü fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik girişimler sonunda mali, iktisadi veya sosyal içerikli bir transfer gerçekleştiği söylenebilir (Lazenby 2016: 67; Westen, 1985: 837-850). Bu bağlamda eğitimde toplumsal talep ve beklentilerin karşılanabilmesi için salt eğitim sisteminin işleyişine yönelik politikaların değil gelir dağılımında adalet, istihdam, bölgesel farklılıkların giderilmesi gibi iktisadi ve sosyal yapıyı iyileştirecek makro politikaların da eş anlamlı bir biçimde uygulanması gerekmektedir.

Devletin, eğitim ve öğretimi en önemli görevleri arasında kabul ederek bireylerinin tamamına eşit imkânlar içinde, bilime dayalı, düşündüren, bilinçlendiren nitelikte bir eğitim görmesini sağlamayı amaç edinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda devletin, eğitim faaliyetlerini planlanması ve fırsat eşitliğini sağlamak için gerekli önlemleri alması en önemli görevlerindedir (Sarier, 2010: 108). Eğitim politikası, eğitim örgütünün amaçlarına ulaşmasını sağlayacak ilkeler ve kuralların belirlenmesini gerektirir. Eğitim politikasının açıklık, anlaşılabilirlik, bütünlük, süreklilik, bilimsellik, dinamiklik ve ilgililerin katılımıyla belirlenmesi gibi özellikleri vardır. Ulusal eğitim politikasının belirlenmesinde, demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden katılım temel alınmak zorundadır. Katılım; eğitimle ilgili yetkilerin, öğretmenlerin, velilerin, eğitim sendikalarının, meslek odalarının, yerel düzeydeki yöneticilerin eğitimle ilgili kararlara katılmasını gerektirir. Bu ise gereksinimlerin somut biçimde belirlenmesini, uygun

---

* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bernstein,1977; Bourdieu, 1996). Bernstein, B. (1977). Class, codes and control, Vol. 3: Towards a theory of educational transmissions. London; Routledge & Kegan Paul; Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. J. G. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education içinde (ss. 241-258). New York: Greenwood Press.

* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Dinçer ve Kolaşın, 2009); (Çelik, 2011, 2012).

önlem ve önerilerin alınırken, hemen uygulanmasını sağlar. Böylece eğitime ilişkin sağlıklı politika ve hedefler belirlenmiş olur (Adem, 1997: 52).

Toplumda fırsat eşitsizliklerini azaltacak kamu politikaları, geniş anlamda insanların sorumlu tutulamayacağı koşullar (imkanlar) ile (ulaştıkları) sonuçlar arasındaki bağları zayıflatmaya yönelik politikalarlardır. Bu politikalar, dezavantajlı gruplar için beceri edindirme ve yaşam boyu öğrenme fırsatları sunulması yoluyla beşeri sermayenin geliştirilmesi şeklide olabilir. Yine üretken bir şekilde varlık yaratmalarına destek olunması, sermaye piyasasında eksikliklerin giderilmesi veya başlangıçtaki dezavantajı telafi edecek gelir transferleri yoluyla geleceğe yönelik sosyal sermayenin yaratılmasının desteklenmesi gibi geniş bir politika yelpazesinden oluşabilir (Dünya Bankası, 2010: x11). Bunlar eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik kamu politikalarından bazılarıdır.

Bir ülkedeki eğitimin amaç ve önceliklerinin neler olduğunun belirlenmesi, o ülkedeki eğitim aracılığıyla nasıl bir insan modeli yetiştirilmeye çalışıldığı, hangi dünya görüşüne sahip nesiller yetiştirilmeye çalışıldığı eğitim politikası ile ilgilidir. Dolayısıyla eğitimle ilgili bu konuların nasıl gerçekleştirileceği kamunun/devletin eğitim politikalarını oluşturacaktır. Aynı zamanda çağdaş ve demokratik ülkelerde, okullara ve eğitimcilerle genel çerçeve çizmek ve yardımcı olmak üzere resmi makamlarca eğitim politikalarının belirlenmesi normal bir uygulamadır (Serçe, 2016: 7-8). Eğitim politikasının belirlenmesinde; Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (Talim ve Terbiye Kurulu, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu, Milli Eğitim Şurası gibi organlar belirleyici olmaktadır. Bunun yanında ülkemizdeki eğitim politikalarının belirlenmesinde siyasal partiler önemli işlevler yüklenmiştir.

Siyaset, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayışı ifade etmektedir. Aynı zamanda siyaset toplum ve devlet yönetimiyle ilgili olduğundan, toplumu oluşturan bireylerin eğitimleri siyasetin ilgi alanına girmektedir. Dolayısıyla her siyasi görüşün bir eğitim politikası olması kaçınılmazdır. Politika ise, devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile politika, ülke ve devlet yönetimiyle ilgili olduğundan eğitimin de felsefi, sosyolojik, hukuki, ekonomik ve tarihi tüm boyutlarıyla ilgili bulunmaktadır (Serçe, 2016: 6).

Bilindiği gibi bu doğrultuda ülkemizde eğitim politikası olarak Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2004 yılında ilköğretim ders programları yenilenmiş ve buna paralel olarak yeni ders kitapları yazılmıştır. Aynı şekilde ortaöğretim ders programları ve buna uygun ders kitapları da yeniden yazılmıştır (Serçe: 2016: 21). 2004 yılından itibaren yenilenen öğretim programları dünyadaki genel gidişata uygun olarak bir takım yeni kavram ve yaklaşımları gündemimize sokmuştur. Örneğin, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersinin amaçları arasında sayılan “Küreselleşen dünyada, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olayların çok boyutluluğunu ve karmaşıklığını, farklı bakış açılarıyla inceleyebilmek” ve “21. yüzyılın gelişen ve değişen gereksinimlerine yanıt verebilecek ve geleceğe yönelik sağlam öngörülerde bulunabilecek beceriler geliştirmelerini sağlamak” ilkeleri yeni programların belli bir ideolojiyi aşılama çabasından ziyade çağdaş bir eğitim politikası anlayışını yansıtmaya çabası olarak görülebilir (Serçe: 2016: 27).

Yeni hazırlanan öğretim programları “*Türkiye’de ve dünyada yaşanan değişimler ve gelişmelerle birlikte, Avrupa Birliği normlarını ve eğitim anlayışını, mevcut programların değerlendirmelerine ilişkin sonuçları ve ihtiyaç analizlerini dikkate alarak*” hazırlanmıştır. Yukarıda verilen ifadeler ülkemiz eğitim politikalarında son yıllarda yapılan değişikliklerin gerekçelerindedir. Yeni programları oluşturan temel öğeler; beceriler, kavramlar, değerler ve genel amaçlardır. Programda yer alan ve gelişmiş ülkelerin programlarında da benzerlerine rastlayabileceğimiz başlıca beceriler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; eleştirel düşünme becerisi, yaratıcı düşünme becerisi, iletişim becerisi, araştırma becerisi, problem çözme becerisi,

karar verme becerisi, bilgi teknolojilerini kullanma becerisi, gözlem becerisi, zaman ve kronolojiyi algılama becerisi, değişim ve sürekliliği algılama becerisi, sosyal katılım becerisi, empati becerisi şeklinde sıralayabiliriz. MEB tarafından kabul edilen yeni öğretim programlarında da benzer şekilde dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak “öğrenci merkezli, bilgi ve beceriyi dengeleyen, öğrencinin kendi yaşantılarını ve bireysel farklılıklarını dikkate alarak çevreyle etkileşimine imkân sağlayan” yeni bir anlayış yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. Öğretim programlarındaki bu yaklaşım ülkemizde eğitim politikalarına yön veren mevcut paradigmalarda da değişmesi anlamına gelmektedir (Serçe: 2016: 21-25). Çünkü eğitim; bireye olumlu davranışlar kazandıran, bir mesleğin bilgi, beceri ve tekniklerini öğreten bir süreçtir. Aynı zamanda eğitim; bireyin kişiliğini kazanması yanında; akılcı, bilimsel ve özgür düşünebilme davranışı edinmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Adem, 1997: 51).

Türkiye’de eğitimde fırsat eşitliği sağlanması amacı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Milli Eğitim Temel Kanunu ile yasal temellere dayandırılmıştır. Bu bağlamda eğitimde genellik ve eşitlik ilkesine göre; her birey, hiçbir ayırım gözetilmeksizin öğrenim ve eğitim hakkına sahiptir. Eğitimde, hiçbir kişiye, aileye veya zümreye ayrıcalık tanınmamaktadır. Fırsat eşitliği ilkesine göre toplum bireylerine, eğitim görmeye fırsat eşitliği sağlanmaktadır. Maddi imkanları yetersiz başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim basamaklarına kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla, devletin mali imkanlarına göre parasız yatılı, burs, kredi ve benzeri yollarla gerekli yardımlar yapılmaktadır (Sarier, 2010: 109-110). Temel eğitimde fırsat eşitliği, eğitim çağına gelmiş her çocuğa ve temel eğitim görememiş her yetişkine temel eğitim görebilmesi için gerekli şartların sağlanmasıdır. Diğer bir ifade ile temel eğitimi her yurttaşın ulaşabileceği bir yere götürebilme ve bu imkandan yararlanabilmesi eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması anlamına gelmektedir (Başaran, 1982: 43).

Bir kamu politikası olarak Türk milli eğitimin temel ilkeleri arasında eğitim hakkı ile eğitimde fırsat ve imkan eşitliğinin sağlanması yer almaktadır. Bu anlamda eğitim hakkı ile her Türk vatandaşına temel eğitim görme hakkı tanınmıştır. Temel eğitim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlandırılırlar. Diğer taraftan eğitimde fırsat ve imkan eşitliği ile de kadın, erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanır. Maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır. Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır (Tür, 1999: 107).

Kısaca eğitimde fırsat eşitliği açısından Türkiye’de uygulanan kamu politikaları olarak; zorunlu temel eğitim, taşınabilir sistem (taşınabilir eğitim/okul servisleri), parasız eğitim (parasız devlet okulları), burslu eğitim/öğrenci bursları (öğrenim kredisi uygulaması), uzaktan eğitim, çok amaçlı eğitim, yetiştirici ve tamamlayıcı sınıflar ve kurslar düzenleme/açma, bölge okullarının kurulması, özel eğitime muhtaç çocuklara eğitim imkanı sağlamak, ücretsiz ders kitabı ve şartlı eğitim yardımları şeklinde sıralamak mümkündür. Buna karşılık eğitimde fırsat eşitliğini etkileyen faktörleri genel hatlarıyla; gelir dağılımı, ekonomik yapı, sosyal yapı ve siyasi istikrar şeklinde belirtebiliriz. Diğer bir ifade ile bu faktörleri eğitimde fırsat eşitliğinin etkileri şeklinde daha detaylı incelemek mümkündür.

3 Türkiye’de Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Değerlendirilmesi

Eğitimde fırsat eşitliği konusu çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de birçok yönüyle üzerinde tartışmaların olduğu bir konudur. Eğitim bütçesi yaklaşık son 10 yıldır en hızlı artışın yaşandığı ve en fazla kaynağın aktarıldığı harcama kalemidir. Bu artışa rağmen eğitim konusundaki toplumsal talep ve beklentiler tam olarak karşılanamamaktadır. Kuşkusuz hızlı nüfus artışı, genç nüfusun toplam nüfus içindeki büyüklüğü, nitelikli eğitim hizmetleri konusundaki toplumsal taleplerin giderek artması ve çeşitlenmesi, eğitim hizmetlerinin

sunumunda teknolojik altyapıya sahip materyallerin giderek önem kazanması gibi hususlar eğitim harcamalarının sürekli üst düzeyde tutmuştur. Bu bağlamda eğitim bütçelerindeki artışlar mevcut yapının iyileştirilmesinden daha çok mevcut yapının işleyişinin sağlanmasına yönelik bir etkiye sahip olmaktadır. Aşağıdaki tablo ve uygulama sonuçları da Türkiye’de eğitimde bölgeler arası halen hiç de azımsanmayacak farklılıkların olduğunu göstermekle birlikte geri kalmış bölgelere yönelik yoğun kamu teşvik politikalarının hiç hız kesmeden sürdürülmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3.1. Türkiye’de Eğitim Göstergeleri

Farklı eğitim göstergelerinin yer aldığı Tablo 1’e bakıldığında Türkiye’de bölgeler arasındaki yapısal farklılıkların ve dengesizliklerin eğitim göstergelerine de tümüyle yansıtıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Düzey 2 Eğitim Göstergeleri

	Düzey2 Bölge (15+ Yaş)	Okuma Yazma Bilmeyen		İlköğretim Mezunu		Ortaöğretim ve Lise Mezunu		Yükseköğretim veya Fakülte Mezunu		Lisansüstü Mezunu	
		Sıra No	%	Sıra No	%	Sıra No	%	Sıra No	%	Sıra No	%
TR10	İstanbul	6	2,88	5	43,27	5	28,70	3	14,08	2	1,96
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	5	2,74	17	49,97	6	28,47	11	10,95	11	0,90
TR22	Balıkesir, Çanakkale	7	2,94	21	52,12	14	25,19	7	11,42	13	0,84
TR31	İzmir	2	2,13	10	46,04	3	28,91	2	14,43	3	1,47
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3	2,57	23	53,18	16	24,21	6	11,45	12	0,85
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	10	3,61	25	56,45	18	22,79	21	9,09	19	0,66
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	8	3,40	11	47,04	2	29,80	5	12,31	5	1,11
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	11	3,71	13	48,09	4	28,87	8	11,37	6	1,04
TR51	Ankara	4	2,71	1	36,98	1	32,73	1	18,39	1	2,93
TR52	Konya, Karaman	9	3,42	26	56,78	20	21,69	15	10,02	8	1,02
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	1	2,09	14	48,43	7	27,04	4	12,73	9	0,94
TR62	Adana, Mersin	12	4,32	12	47,05	8	26,91	9	11,24	16	0,76
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	16	5,55	18	50,57	17	23,18	20	9,22	22	0,53
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	15	5,40	22	52,40	12	25,68	18	9,38	17	0,76
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	14	5,08	15	49,19	11	26,01	12	10,47	4	1,36
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	19	6,83	16	49,55	13	25,49	17	9,78	15	0,76
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	20	7,33	20	51,76	21	21,53	19	9,36	20	0,64
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	13	4,39	19	51,65	19	22,01	16	9,86	18	0,74
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	17	6,29	7	44,53	9	26,80	14	10,32	14	0,82
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	22	8,03	9	44,69	15	25,11	13	10,37	7	1,02
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	23	10,66	8	44,57	24	17,55	25	6,89	24	0,44
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	21	7,82	3	42,52	10	26,55	10	11,19	10	0,92
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	24	11,08	4	43,06	25	17,46	26	6,70	26	0,41
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	18	6,66	24	53,20	22	20,84	22	8,23	21	0,61
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	25	12,04	2	41,94	26	16,05	24	6,98	23	0,47
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	26	12,69	6	43,79	23	18,41	23	7,46	25	0,42

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018, (27.02.2018).

Sözelimi okuma yazmaya bilmeyenlerin oranı batı bölgelerinde ve büyükşehirlerin önemli bir kısmında %2,5 düzeyinde seyrederken bu oran Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz’de %5’e çıkmakta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ise %12’ye çıkmaktadır. İlköğretim ve ortaöğretim kademelerinde de benzer farklılıklar görülürken özellikle Yüksekokul/Fakülte mezunları karşılaştırmasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin Ankara’da Yüksekokul/Fakülte mezunlarının oranı %18,3 iken bu oran Ankara’ya yakın bir bölge olan Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak illerini kapsayan TR33 bölgesinde %9’a düşmektedir. İlgili oran Gaziantep, Adıyaman, Kilis illerini kapsayan TRC1 bölgesinde %8’e, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerini kapsayan TRC2 bölgesinde ise %6,9’a düşmektedir.

3.2. Türkiye’de Gelir Gruplarına ve Harcama Türlerine Göre Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı

Eğitimde fırsat eşitsizliğinin boyutlarını görebilmek bakımından en düşük gelir grubunda yer alan (1. %20’lik gelir grubu) hanehalkları ile en yüksek gelir grubunda yer alan (5. %20’lik gelir grubu) hanehalklarının tüketim harcamalarının ne kadarını eğitim ayırdıklarını karşılaştırmalı olarak incelemek yararlı olacaktır. Tablo 2’ye bakıldığında yüksek gelir grubunun düşük gelir grubuna göre eğitim hizmetlerine yaklaşık 3 kat daha fazla kaynak aktardığı görülmektedir. Hiçbir harcama türünde böylesine bir fark görülmemektedir. Bilakis gıda, sigara ve konut harcamaları söz konusu olduğunda en düşük gelir grubu en yüksek gelir grubuna göre bu harcama kalemlerine daha fazla kaynak aktarmıştır. Hiç kuşkusuz bu aktarım nispidir. Diğer bir anlatımla buradaki karşılaştırmada düşük gelir grubunun sahip olduğu gelir, yaşamı sürdürebilmek için zorunlu olan ihtiyaçların karşılanmasına ancak yetmektedir.

Tablo 2. Gelir Gruplarına Göre Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı ve Gelir Grupları Arasındaki Harcama Farklılıkları

Harcama Türleri	En düşük gelir grubu (1. %20’lik Gelir Grubu)			En yüksek gelir grubu (5. %20’lik Gelir Grubu)			En düşük gelir grubu ile en yüksek gelir grubu arasındaki harcama farkı		
	2005	2013	2016	2005	2013	2016	2005	2013	2016
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
1. Gıda-Alkolsüz İçecek	37,8	28,8	28,9	18,2	14,6	14,2	-19,6	-14,2	-14,7
2. Alkollü İçe.-Sigara-Tütün	5,2	5,3	5,2	3,6	3,2	3,3	-1,6	-2,1	-1,9
3. Giyim ve Ayakkabı	6,3	3,9	4,6	6,6	6,0	5,5	0,3	2,1	0,9
4. Konut, Su, Elekt, Gaz,	25,4	33,3	32,0	23,1	21,2	21,7	-2,3	-12,1	-10,3
5. Mobilya-Ev Aleti-Ev Bak. H.	6,0	5,6	5,6	6,8	6,8	6,5	0,8	1,2	0,9
6. Sağlık	2,3	2,1	2,1	2,4	2,0	2,1	0,1	-0,1	0
7. Ulaştırma	5,1	8,1	8,9	18,0	22,1	22,8	12,9	14	13,9
8. Haberleşme	3,6	3,0	2,9	4,5	4,2	3,7	0,9	1,2	0,8
9. Eğlence ve Kültür	1,3	1,6	1,7	3,6	4,1	3,6	2,3	2,5	1,9
10. Eğitim Hizmetleri	0,7	0,7	0,6	2,9	4,0	4,1	2,2	3,3	3,5
11. Lokanta-Yem. H.-Otel	2,8	4,0	4,6	5,2	6,9	7,6	2,4	2,9	3
12. Çeşitli Mal ve Hizmetler	3,6	3,5	3,0	5,2	5,0	5,0	1,6	1,5	2

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Tüketim Harcamaları Verileri, 2016.

Söz konusu hanehalkları için eğitim harcaması gıda ve konut harcaması ile karşılaştırıldığında birey için dolaylı etkilere sahiptir. Ancak gıda, konut, ulaşım gibi harcamalar zorunludur ve mutlaka karşılanması gerekmektedir. Bu noktada düşük gelire sahip hanehalklarında eğitim için harcanacak herhangi bir bütçenin kalmaması, devletin bir şekilde söz konusu toplumsal talep ve beklentileri karşılayacak olduğunun bilinmesi hanehalklarının eğitim bütçeleri üzerinde ağır bir baskı oluşturmaktadır. Tablo 2 üzerinde durulması gereken bir diğer ilginç nokta ise en yüksek gelir grubunda yer alan kesimin harcama kompozisyonudur. Bu kesimin harcama kompozisyonunu incelendiğinde hiç kuşkusuz bu grubun düşük gelir

grubuna göre çok daha fazla eğitim harcaması yaptıkları açıkça görülmektedir. Ancak en yüksek gelir grubunun da toplam harcama türleri içinde en az bütçeyi eğitime ayırdıkları görülmektedir. Bu noktada yüksek gelir gruplarının bile eğitim harcamaları konusunda kamu kesimi üzerinde bir baskı oluşturdukları düşünülebilir.

Hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımına Tablo 3'e bakıldığında hemen her dönem konut ve kira giderlerinin toplam tüketim harcamalarının %25'ini oluşturarak tüketim harcamaları içinde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Yaklaşık %20'lik payı ile gıda harcamaları ve %15'lik payı ile ulaşım harcamaları konut harcamalarını takip eden önemli harcama kalemleridir. Eğitim hizmetlerine yapılan harcamalara bakıldığında ise 12 harcama türü içinde her dönem en az harcamanın eğitim için yapıldığı görülmektedir. Hanehalkları 2005 yılında toplam tüketim harcamaları içinde eğitime %1,9'luk pay ayırırken, 2013 yılında bu oran %2,4'e çıkarken 2016 yılında ise %2,3'e düşmüştür. Harcama türleri içinde kamusal niteliği belirgin bir biçimde ön planda olan eğitim ve sağlık gibi iki temel harcama türünün toplam tüketim harcamaları içinde en az kaynak ayrılan harcama kalemleri olması söz konusu alanlarda ortaya çıkan boşluğun devlet tarafından doldurulması zorunluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü uluslararası PISA testi sonuçları, kişi başı kamu ve özel eğitim harcamalarının çok belirgin bir şekilde yüksek olduğu Avrupa ülkelerindeki çocukların, kişi başına kamu ve özel eğitim harcamalarının düşük olduğu ve mevcut imkanlardan türlü sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak yeterince yararlanmayan ailelerin çokça olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki çocuklara göre çok daha başarılı sonuçlar elde ettiklerini ortaya koymaktadır (Salehi vd., 2014: 507; Sylwester, 2002: 49).

Tablo 3. Harcama Türlerine Göre Hanehalkı Tüketim Harcamaları

Harcama Türleri	Harcama Türlerine Göre Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı		
	2005	2013	2016
TOPLAM	100,0	100,0	100,0
1. Gıda-Alkolsüz İçecek	24,9	19,9	19,5
2. Alkollü İçe.-Sigara-Tütün	4,1	4,2	4,4
3. Giyim ve Ayakkabı	6,2	5,3	5,2
4. Konut ve Kira	25,9	25,0	25,2
5. Mobilya-Ev Aleti-Ev Bak. H.	6,8	6,6	6,3
6. Sağlık	2,2	2,1	2,0
7. Ulaştırma	12,6	17,4	18,2
8. Haberleşme	4,3	4,0	3,7
9. Eğlence ve Kültür	2,5	3,1	2,8
10. Eğitim Hizmetleri	1,9	2,4	2,3
11. Lokanta-Yem. H.-Otel	4,4	5,9	6,4
12. Çeşitli Mal ve Hizmetler	4,1	4,3	4,2

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Tüketim Harcamaları Verileri, 2016.

Tablo 4'de tüketim harcamalarının her bir bölge içinde kendi dağılımı gösterilmektedir. Hanehalkı tüketim harcamalarının büyük bir bölümünün konut ve kira, gıda ve alkolsüz içecekler ile ulaşım harcamalarından oluştuğu görülmektedir. Tüketim harcamaları içinde eğitime en fazla pay ayıran bölge ise TR1 İstanbul Bölgesidir. Eğitime %3,4 ile en yüksek payı İstanbul Bölgesi ayırırken, TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesi %0,9 ile en düşük payı ayırmaktadır. TRC Güneydoğu Anadolu Bölgesine en yakın değere sahip TR9 Doğu Karadeniz Bölgesinde ise eğitime ayrılan pay %1,1'dir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasında önemli farklılıkların bulunduğu batı ve doğu bölgeleri arasındaki farkların azaltılmasında eğitim yatırımları son derece önemlidir. Ancak ilgili bölgelerde tüketim harcamaları içinde eğitime ayrılan paylara bakıldığında bu harcama düzeyleri ile söz konusu gelişmişlik farklarının

kapatılması bir yana mevcut farkların daha da derinleşeceği söylenebilir. Bu noktada da geri kalmış bölgeler için kamu eğitim harcamalarının ve yatırımlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Harcama Gruplarında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 1. Düzey Bölgelerinin Dağılımı, 2016

BÖLGELER (1.Düzey)	Toplam	Gıda-ve Alkolsüz İçecekler	Alkollü İç.-Sigara-Tütün	Giyim ve Ayakkabı	Konut ve Kira	Mobilya-Ev Aleti-Ev Bak. H	Sağlık	Ulaştırma	Haberleşme	Eğlence ve Kültür	Eğitim Hizmetleri	Lokanta-Yem. H.-Otel	Çeşitli Mal ve Hizmetler
TR1 İstanbul	100,0	15,6	3,7	4,6	30,4	5,5	2,4	16,2	3,7	3,3	3,4	7,3	4,1
TR2 Batı Marmara	100,0	21,8	5,7	5,0	25,1	6,5	2,2	15,6	3,8	2,5	1,2	6,8	3,8
TR3 Ege	100,0	20,4	4,8	5,2	24,6	7,0	2,2	16,8	3,7	3,0	2,0	6,3	4,1
TR4 Doğu Marmara	100,0	18,2	4,4	5,4	23,2	6,9	1,9	19,4	4,1	3,1	2,2	6,6	4,7
TR5 Batı Anadolu	100,0	17,6	3,9	4,9	25,5	6,2	1,8	19,5	3,9	3,2	3,0	6,5	3,9
TR6 Akdeniz	100,0	20,2	4,1	5,1	23,2	6,9	2,2	19,9	3,4	2,7	1,9	6,0	4,5
TR7 Orta Anadolu	100,0	23,4	5,4	5,0	24,3	6,5	1,8	18,2	2,9	2,7	1,7	4,6	3,5
TR8 Batı Karadeniz	100,0	24,8	4,4	4,7	23,9	7,4	1,6	17,4	3,6	2,4	1,4	4,5	3,9
TR9 Doğu Karadeniz	100,0	21,8	3,4	5,8	21,8	6,4	1,7	19,0	4,0	2,4	1,1	5,9	6,6
TRA Kuzeydoğu Anadolu	100,0	25,6	5,7	5,7	24,1	6,3	1,3	16,1	3,6	2,5	1,4	3,3	4,2
TRB Ortadoğu Anadolu	100,0	25,6	4,5	6,5	22,3	7,5	1,3	15,4	3,4	2,3	1,3	5,6	4,5
TRC Güneydoğu Anadolu	100,0	27,9	4,5	6,9	22,6	5,9	1,7	16,1	3,4	1,6	0,9	4,3	4,1

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Tüketim Harcamaları Verileri, 2016.

Tablo 5’de ise Türkiye’deki toplam hanehalkı tüketim harcamalarında en düşük payı %1,6 ile TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi almaktadır. En yüksek payı ise TR1 İstanbul Bölgesi almaktadır.

Tablo 5. Harcama Gruplarının İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 1. Düzey’e Göre Dağılımı, 2016

BÖLGELER (1.Düzey)	Toplam	Gıda-ve Alkolsüz İçecekler	Alkollü İç.-Sigara-Tütün	Giyim ve Ayakkabı	Konut ve Kira	Mobilya-Ev Aleti-Ev Bak. H	Sağlık	Ulaştırma	Haberleşme	Eğlence ve Kültür	Eğitim Hizmetleri	Lokanta-Yem. H.-Otel	Çeşitli Mal ve Hizmetler
Toplam	100	100	100	100	100	100,0	100	100	100	100	100	100	100
TR1 İstanbul	25,5	20,2	21,9	22,7	30,3	21,8	29,8	23,4	25,6	29,2	37,8	29,8	24,6
TR2 Batı Marmara	4,2	4,6	5,6	4,0	4,1	4,3	4,5	3,7	4,2	3,6	2,2	4,5	3,7
TR3 Ege	14,3	14,8	16,0	14,4	13,7	15,6	15,1	13,6	14,4	14,8	12,8	14,3	13,7
TR4 Doğu Marmara	10,7	9,9	10,9	11,3	9,7	11,5	10,0	11,8	11,9	11,4	10,1	11,3	11,8
TR5 Batı Anadolu	11,2	10,1	10,4	10,7	11,2	10,8	10,1	12,4	12,0	12,5	14,8	11,7	10,4
TR6 Akdeniz	12,0	12,3	11,5	11,9	10,9	13,0	12,9	13,5	11,0	11,3	9,9	11,5	12,7
TR7 Orta Anadolu	4,1	4,9	5,2	4,0	3,9	4,2	3,6	4,2	3,2	3,8	3,0	3,0	3,4
TR8 Batı Karadeniz	4,7	5,9	4,9	4,3	4,4	5,5	3,8	4,7	4,6	3,9	2,9	3,4	4,3
TR9 Doğu Karadeniz	3,3	3,7	2,7	3,8	2,8	3,3	2,7	3,6	3,6	2,8	1,7	3,2	5,2

TRA Kuzeydoğu Anadolu	1,6	2,1	2,2	1,8	1,5	1,6	1,1	1,5	1,6	1,4	1,0	0,9	1,6
TRB Ortadoğu Anadolu	3,0	3,9	3,2	3,8	2,6	3,5	1,9	2,6	2,8	2,4	1,7	2,7	3,2

Kaynak: TÜİK Hanehalkı Tüketim Harcamaları Verileri, 2016.

Türkiye’de tüketim harcamaları içinde toplam eğitim harcamalarının %37,8’i TR1 İstanbul Bölgesi, %1’i ise TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda TR1 İstanbul Bölgesi eğitime en fazla pay ayıran bölge, TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ise en az pay ayıran bölgesidir. TR1 İstanbul Bölgesi tarafından eğitime yapılan harcama ağırlıklı olarak Karadeniz, Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Bölgelerini kapsayan 9 Bölgede yapılan eğitim harcamalarından daha fazladır. Fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik kamu politikalarının etkinliği söz konusu farklılıkların giderilmesinde büyük öneme sahiptir.

Gazi ve Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin sosyal ve ekonomik durumlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği bir saha çalışmasının sonuçları da Yukarıdaki Tablolardaki verileri teyit eder niteliktedir (Demir, İnan e Sarıoğlu, 2014: 213-223).

İlgili çalışmada öğrencilere kaç kardeşe ve okuyan kaç kardeşe sahip oldukları sorulmuştur. Ailedeki kardeş sayısına öğrencilerin verdikleri cevaplar şu şekildedir. Gazi Üniversitesinde 5 veya üzeri kardeşe sahip olan öğrencilerin payı ankete katılan toplam öğrencilerin %7’si düzeyindeyken bu oran Harran Üniversitesinde %66,9’tur. Gazi’de 1 veya 2 kardeşi olan öğrencilerin toplam içindeki payı %55,1 iken bu oran Harran’da %6,6 düzeyindedir. Harran Üniversitesinde ankete katılan öğrencilerin yaklaşık 2/3’ü 5 ve üzeri kardeşe sahip iken Gazide ankete katılan öğrencilerin sadece yaklaşık 1/10’u 5 ve üzeri kardeşe sahiptir.

Ailede okuyan kardeş sayısına bakıldığında ise yine benzer yapısal farklılıklar göze çarpmaktadır. Gazi’de 4 kardeşi, 5 ve üstü kardeşi okuyan öğrencilerin toplam içindeki payı sadece %5,7 iken, Harran’da söz konusu öğrencilerin toplam içindeki payı %37,2’dir. Böylesi bir oran dar gelirli aileler için son derece önemli bir yük anlamına gelirken her bir çocuk için yapılacak eğitim harcamaları üzerinde de önemli bir baskı oluşturmaktadır.

İlgili yapısal farklılıklara bir başka çarpıcı örnek ise ebeveynlerin eğitim göstergelerinde ortaya çıkmaktadır. Babaların eğitim durumuna bakıldığında Gazi’deki öğrencilerin babalarının sadece %1’i okur yazar değilken bu oran Harran için %19 düzeyindedir. Üniversite mezunu babaya sahip öğrencilerin payı Gazi’de %30 Harran’da %7 düzeyindedir. Benzer farklılıklar annelerin eğitim göstergeleri için de söz konusudur. Gazi için okuma yazma bilmeyen annelerin oranı %4 düzeyindeyken bu oran Harran için %59 düzeyindedir. Gazi’de ankete katılan öğrencilerin annelerinin %30’u lise, %12’si de üniversite mezunu iken Harran’da ankete katılan öğrencilerin annelerinin sadece %5’i lise, %1,3 üniversite mezunudur.

Babalarının mesleği sorulduğunda Gazi’deki öğrencilerin %2’si düzenli işi olmadığını belirtirken yaklaşık %30’u memur, %20’si de işçi olduğunu belirtmiştir. Harran’daki öğrencilerin ise yaklaşık %22’si babasının düzenli bir işe sahip olmadığını, %11’i memur olduğunu, %20’si de işçi olduğunu belirtmiştir. Gazi’deki öğrencilerin %5,4’ü Harran’daki öğrencilerin ise %14’ü babalarının çiftçi olduğunu belirtmişlerdir.

Bir işte çalışıyor musunuz sorusuna her iki üniversite öğrencileri de %83 düzeyinde hayır cevabı vermişlerdir. Benzer şekilde yarı zamanlı çalışan öğrenci sayıları da her iki üniversitede birbirine yakın düzeydedir.

Yapısal farkları görmede bir diğer önemli soru; ailelerinin aylık gelirinin ne olduğu sorusuna verilen cevaplara bakıldığında ailesinin aylık gelirinin 500 TL’den az olduğunu söyleyen öğrencilerin payı Gazi’de %2,3 iken bu oran Harran’da %11 düzeyindedir. 500-1000 arası Gazi’de %8,5, Harran’da %39’dur. 3001-4000 arası gelire sahip olanlar Gazi’de %20’ye

yakın düzeyde iken bunların oranı Harran'da sadece %3,8 düzeyindedir. 4001 TL'den fazla gelir elde eden aileye sahip öğrencilerin yüzdesi Gazi'de %12, Harran'da %2,6 düzeyindedir.

Öğrencilerin aylık gelirlerine bakıldığında Gazi'deki öğrencilerin %26'sının Harran'daki öğrencilerin ise %52'sinin aylık 300 TL'den az gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. 301-500 TL arası gelir elde eden öğrencilerin yüzdesi her iki üniversitede bir birine yakındır (%39 ve %35). 501-750 TL arası gelire sahip öğrencilere bakıldığında Gazi'de bunların payının %28, Harran'da ise %9,5 olduğu görülmektedir.

Ailelerin öğrenciler için yaptıkları aylık harcamalara ilişkin sonuçlar ise şu şekildedir. Öğrencim için yaptığım aylık harcama 200-300 TL aralığındadır diyenlerin oranı Gazi Üniversitesi için %30, Harran Üniversitesi için %42 düzeyindedir. Öğrenci için aylık 301-500 TL arası harcama yapanlar Gazi'de %26, Harran'da %17 düzeyindedir. 501-750 TL arası harcama yapanlar Gazi'de %15, Harran'da %6, 751 TL'den fazla yapanlar ise Gazi'de %14, Harran'da %4 düzeyindedir. Harcamalarıma ailemin hiçbir katkısı yoktur şeklinde cevap veren öğrencilerin payı Gazi'de %15 Harran'da %31 düzeyindedir.

Üniversiteye hazırlık aşamasında okullarındaki eğitim haricinde destek alan öğrencilerin oranı Gazi'de %77, Harran'da %61 düzeyindedir. Üniversiteye hazırlık sürecinde Gazi'deki öğrencilerin %84'ü Harran'daki öğrencilerin ise %88'i üniversiteye hazırlık dershanesine gitmişlerdir.

Elde edilen veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ilgili üniversite öğrencileri arasında kardeş sayıları, gelir düzeyleri, ailelerin öğrenciler için yaptıkları harcama düzeyleri, ailelerin eğitim düzeyleri ve ailelerinin meslekleri ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Harran üniversitesindeki öğrenciler okuyan/okumayan çok daha fazla kardeş sayısına sahipken, hem ailelerinin gelirleri, hem de kendi gelirleri (yarı zamanlı çalışmak suretiyle) çok daha düşük düzeydedir. Hiç kuşkusuz bu durum ailelerin çocuklarına eğitim için daha az kaynak aktarmasına yol açmakta ya da çocukların daha yüksek eğitim kademelerine geçmesinde, diledikleri nitelikte ve içerikte eğitim hizmeti alabilmelerinde güçlükler oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, özellikle bir süredir eğitim bütçesi başta olmak üzere iktisadi ve sosyal kalkınma programlarında ve kamu teşviklerinde bölgeye yapılan pozitif ayrımcılığın bu noktada ne kadar hayati önem taşıdığını göstermektedir.

Sonuç

Fırsat eşitliği gerek felsefi arka planıyla gerekse pratikteki karşılığıyla hemen her dönem üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı çalışma alanlarından biri olmuştur. Klasik ekolün temel önermesine göre iktisadi yapıda görünmez bir el genel dengeyi sağlamakta, olası dalgalanmalar geçici ve konjontürel nitelikte olup kendiliğinden düzelecek niteliktedir. Devlet müdahalesinin olmadığı, tam rekabet koşullarının tam olarak sağlandığı bu yapı pareto etkindir. Birinci en iyi olarak da tanımlanan bu yapıda kurulan denge, veri eşitsizlikler üzerine kurulmuştur. Söz konusu eşitsizlikleri giderek gelirin ve kaynakların adil ve etkin dağılımını gidermek devletin temel görevidir. İkinci en iyi teori olarak da tanımlanan söz konusu yapıda devlet başta maliye politikası araçları olmak üzere bir dizi politika araçlarıyla gelirin ve kaynakların dağılımına doğrudan yön vermektedir. Bu doğrultuda eğitim gibi çok temel bir sosyal alanda fırsat eşitliğinin sağlanması da devletin sorumluluğundadır. Fırsat eşitliği ile devlet, bireylerin sağlanan imkanlardan adil bir şekilde faydalanmasını, ne şekilde kazanılmış olduğuna bakmaksızın para, eğitim, yetenek ve meslek imkanlarından toplumun bütün bireylerinin yararlanabilmesini sağlamaya çalışır. Devlet bir ülkedeki eğitim ve istihdam başta olmak üzere her türlü imkanlardan bireylerin tamamının eşit bir şekilde yararlanma hakkına sahip olması için hukuki, iktisadi ve sosyal iklimi oluşturmak, işletmek ve korumakla görevlidir (McMahon, 2000: 10-12; UNESCAP, 2003: 225).

Gelir dağılımında ve bölgeler arasında önemli yapısal farklılıkların olduğu özellikle gelişmekte olan ülkelerde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi son derece önemlidir. Az gelişmişlik teorilerinin önemli bir kısmında az gelişmişliğin temel nedeni olarak az gelişmiş ülkelerin kısır bir döngüde oldukları, önlerine herhangi bir alternatif sunulmadığı için bir türlü kısır döngüden çıkamadıkları ve bu döngünün az gelişmişliği sürekli besleyerek derinleştirdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda düşük gelir gruplarına ve bölgelere sunulacak fırsatlar, ilgili gelir gruplarının ve bölgelerin gelişmiş bölge ve gelir gruplarındaki imkanlara kavuşmasını kolaylaştıracak politikalar söz konusu kısır döngüleri aşmada yol gösterici olacaktır.

Eğitimde fırsat eşitliği konusu Türkiye’de de uzun yıllar üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı bir çalışma alanıdır. Türkiye’de başta Milli Eğitim Şuraları olmak üzere hükümet programlarında kalkınma planlarında ve kamuoyunda eğitimde fırsat eşitliği üzerine çok ciddi değerlendirmeler ve politika önerilerinde bulunmaktadır. Özellikle son dönemlerde eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik önemli yatırımlar yapılmasına rağmen bugüne kadar konuya ilişkin toplumsal talep ve beklentilerin önemli bir kısmının sadece söz konusu yazılı metinlerde karşılandığı görülmektedir. Türkiye’de bölgeler arasında çok önemli yapısal farklılıkların olması ve hızlı nüfus artışı eğitimde fırsat eşitliği arayışlarını güçleştirmektedir. Çalışmanın anket kısmında gelir ve gelişmişlik düzeyleri farklı olan iki ildeki üniversitelerde eğitimlerini sürdüren öğrencilerin demografik göstergeleri ve ekonomik durumlarına ilişkin göstergeler söz konusu farklılıkların ne denli büyük olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Söz gelimi Gazi üniversitesindeki öğrencilerden 5 veya üzeri kardeşe sahip olan öğrencilerin payı %7 iken bu oran Harran üniversitesinde %67’ye çıkmaktadır. Okuyan kardeş sayılarına bakıldığında da buna yakın bir farklılık görülmektedir. Ailesinin aylık geliri 500-1000 TL arası olduğunu söyleyen öğrencilerin oranı Gazi’de %8,5 iken, Harran’da bu oran %40’tır. 3001-4000 arası gelire sahip olanların oranı Gazi’de %20 düzeyinde iken bu oran Harran’da sadece %3,8 düzeyindedir. Harran üniversitesindeki öğrencilerin kardeş sayısı çok daha fazla olmasına rağmen, gelir düzeyleri çok daha düşük düzeydedir. Çalışan öğrencilerin gelirlerine bakıldığında da Harran’daki öğrencilerin aylık gelirlerinin Gazi’deki öğrencilerin gelirlerinin gerisinde kaldığı görülmektedir. Hiç kuşkusuz bölgedeki istihdam sorunlarının derinliği, yarı zamanlı iş bulmadaki zorluklar bu farklılıkta belirleyici olmaktadır.

Hiç kuşkusuz bu tablo düzenli gelire sahip olmayan ve istihdamın önemli bir kısmının tarım kesiminde gerçekleştiği düşük gelirlili ve çok çocuklu aileler üzerinde çok daha ağır bir yükün olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yük ilgili aileler ve çocuklar için bir takım riskler ortaya çıkarmaktadır. İlgili aileler söz konusu yükü biraz olsun hafifletebilmek için daha az sayıda çocuğu okula gönderebilecek, ya da ilerleyen eğitim kademelerine gönderemeyebilecektir. Söz konusu öğrencilerin dil eğitimi, hazırlık kursları, sosyal aktiviteler gibi eğitimlerini çeşitlendirecek ve daha nitelikli hale getirecek arayışlara girmeleri de mevcut yapı itibarıyla çok güç gözükmektedir. Üniversite eğitimi boyunca söz konusu olan bu farklılıkların ve güçlüklerin üniversiteye hazırlık süreçlerinde ve üniversite sonrası mesleki yeterlilik sınavlarına hazırlık süreçlerinde de söz konusu olduğu söylenebilir. Bu noktada bir süredir Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya başta kamusal teşvik politikaları olmak üzere eğitim ve sağlık harcamaları üzerinden yoğun bir pozitif ayrımcılık yapan politikaların ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Adem, M. (1997). "Ulusal Eğitim Politikamız Nasıl Olmalıdır?", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr Cemal Mihçioğlu'na Armağan), Yıl: 1997, Cilt: 52, Sayı: 1-4, ss. 51-65.
- Ashenfelter, O. (1991). "How Convincing is the Evidence Linking Education and Income", Netec Working Paper, No.292, November, ss. 1-23.
- Aslankurt, B. (2013). Eğitimde Kuşaklararası Hareketlilik - Fırsat Eşitliğinde Türkiye Nerede?, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (tepa).
- Ataç, B. ve Ataç, E. (1993). "Türkiye'de 1963-1991 Döneminde Personel, Eğitim ve Savunma Harcamalarının Analizi", IX. Türkiye Maliye Sempozyumu, Adana, Çukurova Üniversitesi.
- Aydın, A. (2017). "Zorunlu Temel Eğitim Uygulaması ve Çözüm Bekleyen Sorunlar", <http://pauegitimdergi.pau.edu.tr/>, (28.05.2017), ss.1-6.
- Aydın, İ. (2003). Eğitim ve Öğretimde Etik, Pegem Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara.
- Başaran, İ.E. (1982). Temel Eğitim ve Yönetimi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi yayını No: 112, Ankara.
- Berberoğlu, G. (2011). Önsöz: Eğitim sisteminde düşünme süreçlerinin gelişimi. Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim izleme raporu 2010 içinde (ss. 11-13), ERG, İstanbul.
- Bernstein,1977; Bourdieu, 1996). Bernstein, B., (1977). Class, Codes and Control, Vol. 3: Towards a Theory of Educational Transmissions. London:
- Brett, C. ve Weymark, J. (2003). "Financing Education Using Optimal Redistributive Taxation", Journal of Public Economics, Vol.87, s.2549-2569.
- Cowen, T. (2018). Public Goods and Externalities, <http://www.econlib.org/library/Enc/PublicGoodsandExternalities.html>; (28.02.2018).
- Çelik, Z. (2011). 2000'li yıllarda Türk eğitim sisteminin genel görünümü. B. S. Gür (Ed.), 2000'li Yıllar: Türkiye'de Eğitim içinde (ss. 17-76). Meydan Basım, İstanbul.
- Çelik, Z. (2012). Politika ve uygulama bağlamında Türk eğitim sisteminde yaşanan dönüşümler: 2004 ilköğretim müfredat reformu örneği. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Davutoğlu, A. (2014). 62. Hükümet Programı, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık.
- Değirmencioğlu, S.M. (2008). "Türkiye'de Yüksek Öğretim Mezunları ve Eğitimde Fırsat Eşitliği", Tematik Yazılar, Toplum ve Demokrasi, 2 (3), Mayıs-Ağustos, ss. 47-66.
- Demir, M., İnan, M. ve Sarioğlu, F. (2014). "Yükseköğretimin Finansmanı: Türkiye'de Öğrenci Eğilimleri Üzerine Bir Değerlendirme", Maliye Dergisi, Sayı: 167, Temmuz-Aralık, ss. 200-226.
- Diñer, M.A. ve Kolaşın, G.U. (2009). Türkiye'de Öğrenci Başarısında Eşitsizliğin Belirleyicileri, ERG, İstanbul.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), (2009). Okul Öncesi, İlk ve Ortaöğretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.

- Dokuzuncu Millî Eğitim Şûrası (1974). Alınan kararlar, <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>, (18.02.2018).
- Dünya Bankası (2010). Türkiye: Gelecek Nesiller İçin Fırsatların Çoğaltılması “Yaşam Fırsatları” Konulu Rapor, Rapor No: 48627-TR.
- Ergün, M. (1997). Eğitim Sosyolojisi, Ocak Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Ergün, M. (2008). Türk Milli Eğitim Sistemini Düzenleyen Genel Esaslar, (ed.) ÇELİK, V., Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Güneş, Ş. (2003). “*The Effects of School Quality on the Return to Education: A Survey*”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/alt.htm>, (02.07.2003).
- Güriz, A. (2017). "Adalet Kavramı", http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg7/adnan.pdf, (30.05.2017), ss. 13-20.
- <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyanname.pdf>, (12.02.2018)
- <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>, (18.02.2018).
- https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, (18.02.2018)
- Hükümet Programları (2018). “31, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47. Hükümetler” , https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html, (18.02.2018).
- Illich, I. (2013). Okulsuz Toplum, Türkçesi: Mehmet ÖZAY, Şule Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, O. (2014). "Türkiye’de Yükseköğretim Düzeyinde Uzaktan Eğitim Uygulamaları: Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Ekonomik Kalkınma", International Periodical Forthe Languages, Literatureand History of Turkishor Turkic Volume 9/5 Spring, ss. 1155-1176.
- Kandemir, O. ve Kaya, F. (2010). "Gelir Dağılımının Yüksek Öğrenimde Fırsat Eşitliğine Etkisi: Türkiye’de Özel Üniversite Gerçeği”, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:18 No:2, ss. 557-566.
- Lazenby, H. (2016). “What is equality of opportunity in education?” , Theory and Research in Education, Vol. 14(1), ss.65–76.
- McMahon, W. W. (2000). Education and Development: Measuring the Social Benefits, Oxford, The Clarendon Press.
- Mincer, J. (1993). Studies in Human Capital: Collected Essays of Jacop Mincer, UK, Vol. 1. Published in Hardcover by Edward Elgar Publications, February.
- Mutlu, A. (1989). Dışsal Ekonomiler ve Çevre Kirlenmesi, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Mutlu, A. (1994). Eğitim Hizmetlerine Genel Bir Bakış, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No.8, İstanbul.
- Onbeşinci Millî Eğitim Şûrası (1996). <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>, (18.02.2018).
- Ondokuzuncu Millî Eğitim Şûrası (2014). <http://www.meb.gov.tr/19-mill-egitim-srasi-sona-erdi/haber/7594/tr%20adresinden%2027.01.2016>, (18.02.2018).

- Onikinci Millî Eğitim Şûrası (1988). <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>, (18.02.2018).
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2014) T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2013
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), (2013). T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara 2013, Eğitim Sisteminin Kalitesinin Artırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu .
- Onuncu Millî Eğitim Şûrası (1981). <https://ttkb.meb.gov.tr/www/milli-egitim-suralari/dosya/12>, (18.02.2018).
- Paul, R., Paul, K. Ve Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. G. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education içinde (ss. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Psacharopoulos, G. (1984). "The Contribution of Education to Economic Growth International Comparisons", World Bank Reprint Series: Number 320, ss. 335-360.
- Resmi Gazete: 12 Ocak 1961, Sayı: 10705.
- Salehi, D., Nadia. I., Hassine. B. ve Assaad, R. (2014). "Equality of opportunity in educational achievement in the Middle East and North Africa", Econ Inequal, Vol. 12:, ss. 489-515
- Sarıer, Y. (2010). "Ortaöğretime Giriş Sınavları (OKS-SBS) ve PISA Sonuçları Işığında Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Değerlendirilmesi", Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 3, ss. 107-129.
- Schultz, T. W. (1993). "The Economic Importance of Human Capital in Modernization", Education Economics, Vol.1, Issue 1, ss.13-19.
- Serçe, H. (2016). "Eğitimin Politik Temelleri", <https://huseyinserce.wordpress.com/>, (03.03.2016), ss. 1-35.
- Suğur, N. (2008). "Eğitim ve Toplumsal Hareketlilik", Boyacı, A. (Editör): Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 973.
- Sylwester, K. (2000). "Income Inequality Education Expenditures and Growth", Journal of Development Economics, Vol.63, ss.379-398.
- Sylwester, K. (2002). "Can Education Expenditures Reduce Income Inequality?", Economics of Education Review Vol.21, ss.43-52.
- Tan, M.(1987). "Eğitsel Fırsat Eşitliği (Sosyolojik Bir Kavram Olarak Gelişimi)", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi Cilt: 20 Sayı: 1, Yıl: 1987, ss. 245-259.
- The World Bank (1995). Priorities and Strategies for Education A World Bank Review, Washington.
- Tozlu, N. (2003). Eğitim Felsefi Üzerine Makaleler, İçinde: "Eğitimde Teorinin Yeri ve Çağdaş Eğitim Teorilerinde Essentialism", Elis Yayınları, Ankara, ss. 117-129.
- Tür, E. (1999). Türk Eğitim Sistemi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Unescap (2003). The Role of Public Expenditure in the Provision of Education and Health, Economic and Social Survey of Asia and the Pacific.
- Ünal, L. I. ve ÖZSOY, S. (2016). "Eğitimde Fırsat Eşitliği", http://www.academia.edu/3305984/e%C4%9Fitimde_f%C4%B1rsat_e%C5%9Fitli%C4%9Fi, (26.02.2016), ss. 1-45.

- Weale, M. (1992). “*Externalities from Education*”, İçinde: Frank Hahn (Ed.), *The Market: Practice and Policy*, Basingstoke: Macnullan.
- Westen, P. (1985), “The concept of equality of opportunity”. *Ethics* Vol.95: ss.837–850.
- Yıldırım, B. (2016). 65. Hükümet Programı, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık.

Üretim ile Reel Efektif Döviz Kurunun Uzun Dönemli İlişkisi: Kazakistan Üzerine Bir Uygulama

Sezer BOZKUŞ*

Hakan KAHYAOĞLU**

Geliş Tarihi (Received): 20.03.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 12.04.2018

Öz

Bu çalışmada, Kazakistan Ekonomisi'nde doğal kaynak ihracatına dayalı bir ekonomi olarak "Hollanda Hastalığı"nın geçerli olup olmadığı analiz edilmiştir. Hollanda Hastalığı bulunan bir ülkenin ekonomisi için öncesinde yararlı bir gelişme varken, bir süre sonra bunun zararlı sonuçlar vermesi söz konusu olmaktadır. Bu açıdan, literatürde ekonomi hastalığı olarak bilinen Hollanda Hastalığı'nın en temel göstergesi, bir ekonomideki aşırı değerlenmiş döviz kurudur. Bu amaçla öncelikle Kazakistan Ekonomisi için petrol fiyatlarına dayalı olarak Reel Efektif Döviz Kuru hesaplanmıştır. Daha sonra Reel Efektif Döviz Kuru ile Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizi yapılmıştır. Uygulamalı çalışmalarda Hollanda Hastalığı hipotezi, reel efektif döviz kurunun değerlendirilmesine yol açan temel mal ihracatının ticarete konu olmayan mal sektörlerinde azalmaya yol açması veya genel olarak ekonominin üretim hacminin bu reel efektif döviz kurlarıyla ilişkisine bağlı olarak analiz edilmektedir. Bu çalışmada yöntem olarak çok kırılmalı birim kök testi ile çok kırılmalı tümleşme tekniği kullanılmıştır. Ayrıca, söz konusu teknikler ile elde edilen ampirik bulguların dirençliliği de ortaya konmuştur. Bu yönüyle, Kazakistan Ekonomisi'ni yeni teknikler kullanarak ele alan uygulamalı bir çalışma ile literatüre katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ele alınan dönem ve veriler dikkate alındığında, Kazakistan Ekonomisi için "Hollanda Hastalığı" hipotezinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Özellikle sektörel çeşitlilik ile üretimde mal çeşitliliğine önem veren bir destek politikasının uygulanmasının önemli olduğu ifade edilebilir. Söz konusu bulguya bağlı olarak enerji fiyatlarındaki düşüşlerin Kazakistan ekonomik büyümesi üzerinde olumsuz etkisi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hollanda Hastalığı, Reel Efektif Döviz Kuru, Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi, Çok Kırılmalı Tümleşme

JEL Kodu: O11, O24, O47, F14

---

* Dr., Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi, sbozkus@gmail.com.

** Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
hakan.kahyaoglu@deu.edu.tr.

Long-term Relationship of Production with Real Effective Foreign Exchange: An Empirical Analysis on Kazakhstan

Abstract

This study analyzes the long-run relationship between the real effective exchange rate which is based on oil prices and the industrial production index by taking Kazakhstan's economy into consideration. The hypothesis in applied studies is that the exports of basic goods, which lead to the appreciation of real effective exchange rate, causes a decline in non-tradable goods sectors or, in general, the hypothesis is analyzed in relation to the production volume of the economy relative to these real effective exchange rates. With this knowledge in the literature, this study analyzes the validity of the hypothesis of the "Dutch Disease" as an economy based on export of natural resources for the Kazakhstan Economy. This study conducted new techniques that are used for regression models in order to test co-integration allowing for multiple breaks. In addition, the robustness test was applied for the empirical findings. This work provides relevant literature a contribution because it deals with the Kazakh economy using new techniques. When the data and the period taken into consideration, it is found that the "The Dutch Disease" hypothesis is valid for Kazakhstan Economy. Especially, it can be said that the implementation of a support policy that attaches importance to the diversity of the sector and the diversity of goods in production is essential for Kazakhstan. In addition depending on these empirical findings, decline in energy prices will have a negative impact on economic growth.

Keywords: Dutch Disease, Real Effective Exchange Rate, Kazakhstan Industrial Production Index, Multiple Structural Break Co-integration

Giriş

Dışa açık bir ülkenin ekonomisinin büyüme stratejisinin bir sektöre veya sahip olduğu doğal kaynaklara dayalı olarak belirlenmiş olması, ülkenin dış ticaret yapısının tam uzmanlaşmaya dayalı olmasına yol açmaktadır. Bu durum söz konusu ülkelerin ekonomisinin dış ticaretinde temel ihracat sektörlerinde ortaya çıkan fiyat gelişmelerine bağlı bir ekonomik konjonktür ortaya çıkarmaktadır. Genel olarak doğal kaynak yönünden zengin ülkelerinin bu doğal kaynağa dayalı bir ticaret yapılanmasında uluslararası fiyat gelişmeleri lehine olduğu durumda, büyüme konjonktüründe olduğu gözlenmektedir. Ancak, bu büyüme süreci kısa dönemli bir etki olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni, söz konusu doğal kaynağın fiyatında ortaya çıkan düşüşlerin ekonomi üzerinde bir tasarruf açığı ortaya çıkarmasıdır. Bundan dolayı, doğal kaynakların ekonomi üzerinde uzun vadedeki etkisi belirsiz hale gelmektedir. Bununla birlikte, ekonomide kısmi uzmanlaşmadan ortaya çıkacak avantajların azalmasıyla kaynak tahsisi de bozulmakta ekonomi potansiyelinin altında bir büyüme süreciyle karşı karşıya kalabilmektedir. Bununla ilgili literatürde yer alan standart açıklama, kaynak açısından zengin ülkeler yüksek bir gelir elde etse de, düşük ve sıklıkla düzensiz büyüme üreten Hollanda Hastalığı'nın olumsuz etkisiyle karşılaşmaya başlamaktadır. Bu hastalığa yakalanan doğal kaynak zengini ülkelerdeki ekonomik politika süreçleri iki temel faktörden derinden etkilenmektedir: Bunlardan ilki, var olan kaynakların bulunması herkes tarafından bilinir ve bu durum ekonomide büyük beklentilere neden olur. İkincisi ise, bu büyük beklentiler ekonomide kısmen yerine getirildiğinde ekonomideki kaynak dağılımındaki değişmeye bağlı olarak bozulan nispi fiyatlardır. Bu çalışmanın amacı, Kazakistan için Hollanda Hastalığı'nın geçerli olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu kapsamda, bu çalışmada Kazakistan Ekonomisi için petrol fiyatlarına dayalı olarak hesaplanan reel efektif döviz kurlarıyla ekonominin temel üretim büyüklüğünün göstergesi olan Sanayi Üretim Endeksi (SUE) arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Öncelikle çok kırılmalı birim kök testi ile çok kırılmalı tümleşme tekniği uygulanmıştır. Çok kırılmalı tümleşmenin olduğuna yönelik bulgu sonucunda gerekli

kukla değişkenler oluşturularak Tam Geliştirilmiş En Küçük Kareler (FM-OLS), Dinamik En Küçük Kareler (D-OLS) ve Tümleştirilerek Geliştirilmiş En Küçük Kareler (IM-OLS) teknikleri kullanılmıştır.

Kazakistan Ekonomisi üzerine literatürde daha önce yapılan çeşitli analiz ve araştırmalar olmakla birlikte, bu çalışmada yeni yaklaşım ve teknikler kullanılarak Hollanda Hastalığı'nın etkileri ortaya konmuştur. Elde edilen ampirik bulgular çerçevesinde politika önerileri sunulmuştur.

1. Literatür Özeti

Literatürde Hollanda Hastalığı üzerine çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla yapılan fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 1960 ve 1970'li yıllarda doğal olarak bu ekonomi hastalığına ismini veren Hollanda üzerine önemli bulguları içermektedir. 1977 yılından bu yana bu ekonomi hastalığına "Hollanda Hastalığı" denmektedir (Alilou, Ahakchi ve Alilou, 2012, ss. 314-315). Buna göre, öncü çalışmalar Hollanda'da yaşanan ve doğal kaynak girdilerinin sanayileşmeyi azalttığına yönelik bir süreç üzerine elde edilen bulgulara dayalı olarak yapılmıştır.

Literatürde bu durumun incelendiği farklı ülke uygulamaları bulunmaktadır. Bunlar arasında Kuralbayeva, Kutan ve Wyzzan (2001), Al-Rashidi ve Lahiri (2012), McCombie ve Spreafico (2014), Ongdash, Elemesov, Gubaldullina, Makasheva ve Movkebayeva (2014), Ghaffari ve Farhadi (2016), Egert ve Leonard (2017) Kazakistan ve komşu ülkelerini analiz etmektedir.

Stiglitz'e (2004) göre, Hollanda Hastalığı konusunda geliştirilen yaklaşım ve hipotezlerin iktisat literatürüne kazandırmış olduğu en önemli bilgi, ülkelerin sektörel anlamda üretim çeşitliliğine dayanması gerektiğidir. Ekonomide ticarete konu olan ve olmayan mal sektörleri arasındaki ayırım ile bu sektörlerin belirli bir malın üretiminde uzmanlaşmaya gitmesi, Hollanda Hastalığı'ndan ortaya çıkacak etkilerin en önemlileridir. Krugman (1987), doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerin bu kaynakların üretimine dönük uzmanlaşmaya gitmeleri başka bir ifade ile, mal çeşitliliğinden uzaklaşmaları; ülkenin rekabet gücünü kaybetmesine yol açacağını belirtmiştir (s.41). Bu

süreç doğal kaynak ekonomisine bağlı ülke ekonomisinin reel döviz kurlarının artması ile ya da ülkenin ulusal parasının değerinin artması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada literatürde önemli bir yeri olan Hollanda Hastalığı'nın Kazakistan Ekonomisi verileri için geçerliliği incelenmiş olup ele alınan dönemde elde edilen ampirik bulgular aşağıdaki bölümlerde sırasıyla açıklanmıştır.

2. Veriler ve Uygulanan Yöntem

Bu çalışmada Kazakistan Ekonomisi için petrol fiyatlarına dayalı olarak Reel Efektif Döviz Kurları hesaplanmıştır. Bu ülke ekonomisinin temel üretim büyüklüğünün göstergesi olan Sanayi Üretim Endeksi (SUE) ile Reel Efektif Döviz Kurları arasındaki ilişkinin varlığı ve uzun dönemli eğilimi ortaya konmuştur. Bu amaçla, Kazakistan için IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan (Ocak 2002-Nisan 2017) dönemine ait aylık verilere dayalı olarak Hollanda Hastalığı'nın geçerli olup olmadığının analizi gerçekleştirilmiştir. Analizler R açık kaynak kodu aracılığıyla yapılmıştır.

2.1. Uygulamada Kullanılan Veri Seti

Kazakistan Ekonomisi'nde Reel Efektif Döviz Kurları (R) ile Sanayi Üretim Endeksi (S) arasındaki ilişkinin analizinde kullanılan değişkenlerden; Reel Efektif Döviz Kurlarına ilişkin veriler, Kazakistan Merkez Bankası'ndan alınmıştır. Bu verilerin temel özelliği, petrol ticaretine dayalı olarak hesaplanmış olmasıdır. Bu açıdan Kazakistan ve diğer ülkeler arasındaki enflasyona bağlı olarak ortaya çıkan etki ile petrol ticareti sonucunda kurlar üzerindeki etki birlikte ele alınmış olmaktadır. Bununla birlikte, kullanılan diğer değişken olan Sanayi Üretim Endeksi'nin (SUE) baz yılı 2013'dür. Bu endeksin değerinin artması Kazakistan Ulusal Para Birimi olan Tenge'nin değerinin artmasını ifade eder. Bu açıdan bu endeksin artmasına yol açan temel unsurlardan birisinin petrol fiyatları olduğu dikkate alındığında; reel efektif döviz kurları ile sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiye bağlı olarak ekonominin konjonktürü üzerindeki etkisi hakkında yorum yapılabilir. Genel olarak ekonomide reel döviz kurları kalıcı ve geçici şokların etkilerini içeren bir değişken olarak kullanılmaktadır (Ruhl, 2008, Rodrick, 2008). Bir ekonomide geçici şoklar üretkenlik şokları olarak da ifade edilirken bunun

ölçüsünün reel döviz kurlarındaki değişkenliktir (Colacelli, 2010). Bu açıdan değerlendirildiğinde; Kazakistan Ekonomisi'nde Reel Efektif Döviz Kurları ile Sanayi Üretim Endeksi arasındaki ilişkinin araştırılması, aynı zamanda Kazakistan reel üretim düzeyinin kalıcı ve geçici şoklara vermiş olduğu tepkinin analizini sağlamış olmaktadır.

Bu çalışmada Kazakistan Ekonomisinin büyüme sürecini temsilen Sanayi Üretim Endeksi (SUE) alınmıştır. Endeksin 2002 yılının ilk ayından 2016 yılının Nisan ayına kadar olan kısmı Uluslararası Para Fonu veri sisteminden alınmıştır. Bu tarihten 2017 yılına kadar olan kısım ise Dünya Bankası veri tabanından toplanmıştır. Verilerin 2010 yılı bazlı olması nedeniyle endeks 2013 yılı baz olabilecek şekilde değiştirilmiştir. Böylece Reel Efektif Döviz Kurları endeksi ile aynı baz yılına sahip endeks elde edilmiş olmaktadır.

Bu çalışmada Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi'nin (SUE) kullanılmasının ana nedeni, ülke ekonomisinin reel üretim hacminin temel bir göstergesi olmasıdır. Çalışmada GSYİH'nın temel ekonomik büyüklük olarak kullanılmamasının nedeni; bu büyüklüğün içinde hizmetler sektörü ile teknolojik gelişmelerin etkilerinin de var olmasıdır. Çalışmanın temel hipotezi dikkate alındığında; özellikle ülkelerin doğal kaynak zenginliğine sahip olması, yukarıda belirtilen değişkenlerle bir etkileşimin oluşmasına neden olmaktadır. Bu da doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasında aynı yönlü ilişkilerin bulunmasına yol açmaktadır. Bunun nedeni, ülkenin doğal kaynak zenginliği ile büyüyen bu sektörlerle kaynak aktarımının olmasıdır. Dışa açık bir ekonomide bu Hollanda Hastalığı'nın da bir göstergesidir. Bir ekonomide üretkenliğin en önemli göstergesi sanayi üretim endeksi olduğu için, bu çalışmada ekonominin potansiyel üretim gücünün göstergesi olarak Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi alınmıştır (Rajan ve Subramanian, 2011, ss.107-108). Bununla birlikte, yukarıda belirtilen ilişkinin anlaşılması için, doğal kaynak ekonomisine dayalı olan Kazakistan Ekonomisi'nin yapısının analizi de gerekli olduğundan bir sonraki bölümde bu yapı açıklanmıştır.

2.2. Verilerin Kaynağı Olarak Kazakistan Ekonomisi

Kazakistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar Kazakistan Ekonomisi merkezi planlamaya dayalı Sovyet sistemi içinde temelde tarım ve madencilik ile doğal kaynakların çıkarılmasına yönelik bir yapıya sahiptir. Tarımsal üretim ise ağırlıklı olarak buğday üretiminden oluşmaktaydı. Bağımsızlık sonrası özellikle 2000'li yıllarla birlikte, tarım üretiminde ürün çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Ekonominin en önemli yapısal parametrelerinden biri olan Kazakistan nüfusu 2016 yılı itibariyle 17.9 milyon kişidir. Kazakistan Ekonomisi'nde Tablo-1'de görülen büyüme verileri esas alınır, ortalama büyüme hızı %5'tir. İşsizlik oranının genel olarak değişiklik göstermeyen bir değere sahip olduğu aynı tablodan izlenmektedir. Mali denge (iç denge) ve dış dengeye ait veriler incelendiğinde, petrolden elde edilen gelirlerin yüksek derecede etkiye sahip olduğu görülmektedir. Toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı, ilgili verilere göre %23 düzeyinden 2016 yılı itibariyle %18'e düşmüştür. Bu oranların 2018 yılı için IMF raporlarına göre tahmini değerinin %19.8 olacağı öngörülmüştür. Kazakistan'ın toplam kamu gelirlerinin içindeki petrole dayalı olan gelirlerinin oranı çok hızlı düşmüştür. Bunun nedeni, uluslararası petrol fiyatlarındaki düşmedir. Bu açıdan bakıldığında, petrol fiyatlarındaki düşüşlerin ekonominin iç dengesi ve bütçe dengesi üzerinde vergi gelirleri kanalından önemli bir baskıya neden olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu oranın hızlı düşüş gösterdiği 2015 yılında, ülke bütçesindeki fazlalık bütçe açığına dönüşmüştür. Petrol gelirleri dışarıda tutulursa; bütçe açığının GSYİH'ya oranı 2013 ve 2014 yıllarında (-%6.6), (-%8.9) olmuştur. İzleyen yıllarda da bu oranlar bütçe açığının artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu oranlardaki artış aynı zamanda toplam kamu borç stokunun GSYİH'ya oranının yükselmesine de yol açmıştır. Özellikle iç dengedeki bu bozulma, iktisat literatüründe yer alan "ikiz açıklar hipotezinin" geçerliliğini doğrulayacak bir biçimde Kazakistan Ekonomisi'nin dış dengesinde gözlenmektedir (Goyal ve Kumar, 2017).

Tablo 1: Kazakistan Ekonomik Göstergeleri ve IMF Tahminleri (2013-2018)

Kazakistan Ekonomisi ile İlgili Temel Göstergeler	2013	2014	2015	2016	2017*	2018*
Reel GSMH Büyüme Hızı (%)	6.0	4.3	1.2	1.1	2.5	3.4
İşsizlik Oranı (%)	5.2	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0
Enflasyon Oranı (%)	4.8	7.4	13.6	8.5	7.3	6.8
Mali ve Vergi Gelirlerinin GDP Oranı (%)	23.3	23.7	16.6	18.0	19.6	19.8
Mali ve Vergi Gelirlerinin GDP Oranı İçinde Petrolden Elde Edilen Gelirlerin Payı (%)	11.5	11.3	6.6	4.2	6.4	6.6
Devlet Harcamalarının GDP Oranı (%)	19.9	21.3	22.9	22.1	25.9	21.8
Bütçe Dengesinin GSYİH Oranı (%)	4.9	2.4	-6.3	-4.1	-6.3	-2.1
Petrol Gelirleri Dışında Bütçe Dengesinin GSYİH (%)	-6.6	-8.9	-12.9	-8.3	-12.7	-8.7
Kamu Borç Stokunun GSYİH Oranı (%)	12.6	14.5	21.9	21.1	21.8	22.0
Cari Dengenin GSYİH Oranı (%)	0.5	2.8	-2.8	-6.4	-4.3	-3.1
Net Yabancı Yatırımların GSYİH Oranı (%)	-3.4	-2.1	-1.7	-10.8	-5.8	-5.3
Dış Borç Stokunun GSYİH Oranı (%)	63.4	71.2	83.2	122.5	106.9	98.9

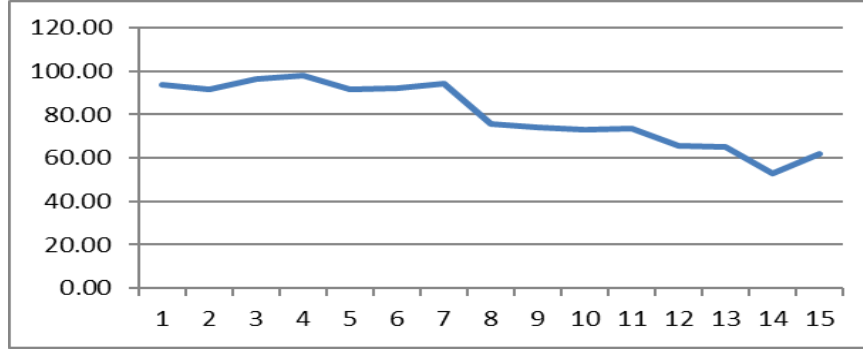
Kaynak: IMF, 2017.

Bununla birlikte, Kazakistan Ekonomisi için petrol fiyatlarındaki düşmenin dış borç stokunun GSYİH içindeki payının artması, ekonomi için bir likidite riskinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum Kazakistan Ekonomisi'nin sadece reel yönden değil, finansal yönden de petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın ortaya çıkaracağı etkilere açık hale geldiğini göstermektedir. Bu verilerden yola çıkarak Kazakistan Ekonomisi'nin finansal açıdan Hollanda Hastalığı'nın etkilerinin görüldüğü bir ekonomik yapıya dönüştüğü söylenebilir (Botta, 2014, ss.2-3).

Kazakistan ekonomisine ait dış ticaretin (ihracat ve ithalatının değerlerinin toplamı) GSYİH içindeki payı Grafik-1'de görülmektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, Kazakistan ekonomisinin reel dışa açıklık oranının azaldığı görülmektedir. Bu eğilime yol açan faktörün, doğal kaynak ihracatçısı ülkeler açısından toplam ihracat ve ithalat değerlerinin mi, yoksa hacminin mi etkili olduğu değerlendirilmelidir.

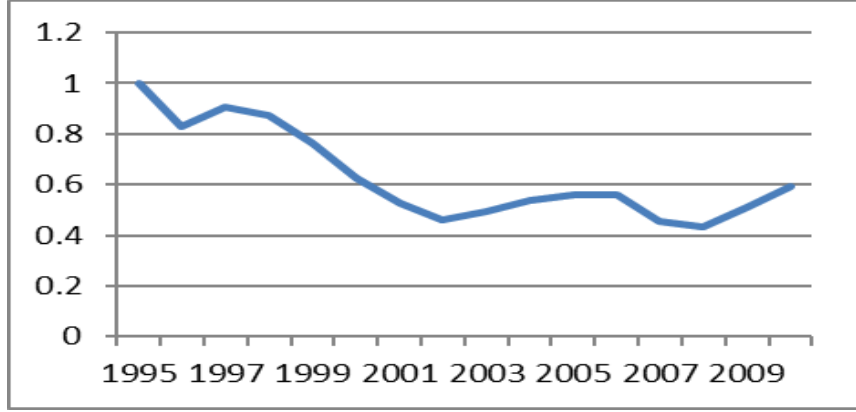
Grafik 1: Kazakistan Dış Ticaret Değerinin GSYİH'ya Oranı (1995-2012)

Doğal kaynak ihracatçısı ülkelerde değer açısından ihracat ve ithalat nominal büyüklükler üzerinde etkiler ortaya çıkararak özellikle ülke ekonomilerinin üzerinde likidite baskısı ortaya çıkaracak sorunların önem kazanmasına yol açmaktadır. Nitekim yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, Kazakistan Ekonomisi'nde dış borç stoku ve kamu borç stoku gibi verilerdeki bozulmalar bunu göstermektedir.

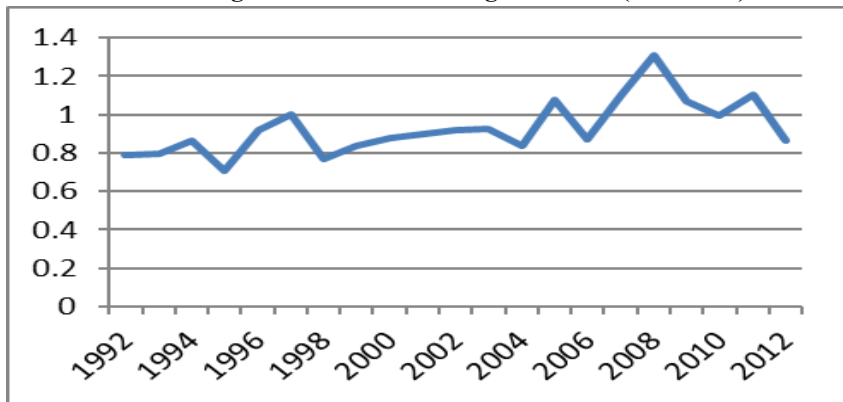
Bunun yanında, Grafik-2'de yer alan Kazakistan ekonomisinin toplam ticaret hacminin GSYİH'ya oranı dikkate alındığında, hacim etkisinin benzer bir eğilime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Grafik-2 üzerindeki frekans etkisi de bu konuda bir bilgi vermektedir.

Grafik 2: Kazakistan Dış Ticaret Hacminin GSYİH'ya Oranı (1995-2012)

Frekans etkisi, söz konusu grafiklerde görülen zaman aralıklarındaki dalgalanmayı ifade etmektedir. Değer endeksleri kullanılarak çizilen grafikte de (Grafik-3) frekans etkisinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

**Grafik 3: Kazakistan Dış Ticaret Hacminin GSYİH'ya Oranı (1995-2012)
İhracat değer endeksi/İthalat değer endeksi (1992=100)**

Dış ticaret büyüklüklerinde hacim ve fiyat değişimleri ekonomide şokların kalıcı veya geçici olup olmadığının analizini gerekli kılar. Genel olarak reel döviz kurları ekonomide şokların kalıcı ve geçici olarak ayrıştırılmasına imkan vermektedir. Bu açıdan bu çalışmada belirleyici veya açıklayıcı değişken olarak reel efektif döviz kuru seçilmiştir.

Kazakistan'ın genel olarak ihracatını oluşturan mal grubu Ham Petrol, Doğalgaz, Ferro-Alyajlar, Ham Bakır, Demir Cevherleri, Çinko, Alüminyum, Gümüş, Buğday, Un, Uranyum, Altın'dan oluşmaktadır.

Kazakistan'ın toplam ihracatı 2013-2016 yılları arasında sırasıyla 90.9, 86.9, 53.0 ve 43.6 Milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir (IMF, 2017, s.25). Bu düşüşün temelinde petrol fiyatlarındaki azalma en önemli nedendir. Kazakistan'ın 2013 yılındaki petrol ihracatının toplam mal ve hizmet içindeki payı %62.9 iken, bu oran izleyen yılda ihracat gelirinde azalmanın petrol fiyatlarındaki düşmeyle toplam ihracat ve petrol ihracatı aynı oranda etkilendiğinden, bahse konu oran %61.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2015 yılında %50.5'e düşmüştür. Bu izleyen 2016 yılında ise bu oran %44 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu verilerden hareketle; uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesi hacim olarak Kazakistan Ekonomisi'nin üzerinde küçülme eğilimine yönelik bir baskı oluşturduğu gözlenmektedir. Hollanda Hastalığı'nın analizinde temel ihracat ürünü olan doğal kaynak fiyatları ile ülkelerin reel döviz kurları arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile; ülkenin ulusal para biriminin değeri, söz konusu ürün değerleri ile birlikte hareket etmektedir. Ulusal para biriminin değer kazanması ülkenin temel ihracatçısı olduğu ürün dışındaki sektörlerde küçülmeye yol açtığından dolayı, reel döviz kurları ile diğer sektörlerin üretime katkısı arasında negatif ilişkinin olmasına yol açmaktadır. Bu noktada büyümenin göstergesi olarak hangi değişkenin kullanılacağı önemli olmaktadır. Bu çalışma kapsamında daha önce belirtildiği gibi, Kazakistan Ekonomisi'nin temel büyüme göstergesi olarak Sanayi Üretim Endeksi (SUE) kullanılmıştır. Genel olarak literatürde Hollanda Hastalığı'nın varlığına yönelik analizlerde, Reel Efektif Döviz Kurları ile büyüme göstergeleri arasındaki ilişki hareketle analizler yapılmaktadır (Goda ve Torres, 2013, s.2-3; Rodrik, 2008, s. 366).

Bundan dolayı bu çalışmada temel hipotez, Kazakistan'ın Reel Efektif Döviz Kurları ile Sanayi Üretim Endeksi arasındaki ilişkiye dayalı analiz edilmiştir.

2.3. Parametre Tahminleme Sürecinde Kullanılan Yöntemler

Çalışmanın bu bölümünde ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin amacına yönelik literatürde geliştirilen ve tarafımızdan kullanılan teknikler açıklanmıştır. Bu teknikler (1) Tam Geliştirilmiş En Küçük Kareler (FM-OLS), (2) Dinamik En Küçük Kareler (D-OLS) ve (3) Tümleştirilerek Geliştirilmiş En Küçük Kareler (IM-OLS) yaklaşımlarıdır.

Zaman serisine dayalı olarak yapılan çalışmalarda en önemli sorun, ekonomide meydana gelen değişimlerin söz konusu serilerin yapısı üzerinde etkili olmasıdır. İki den fazla ekonomik değişken arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına yönelik analizlerde serilerin ekonomideki değişimlere vermiş olduğu tepkilerin derecesi ve zamanı farklı olduğu için elde edilen sonuçlar sahte (spurious) olabilmektedir (Granger ve Newbold, 1973, s.111). Bu amaçla analizlerde kullanılan değişkenleri temsil eden zaman serilerinin ekonomide ortaya çıkan değişimler karşısında parametrelerinin veya ortalamaya dönme eğilimlerinin değişip değişmediğinin analizi gerekli olmaktadır. Bunun sonucunda söz konusu seriler arasındaki ilişkilerde de bu değişimler kapsamında bir farklılaşmanın olup olmadığının ortaya konması gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada kullanılan değişkenlerimizi temsil eden zaman serilerine öncelikli olarak Carrioni-Silvestre, Kim ve Perron (2009) tarafından geliştirilen "SKP Çok Kırılmalı Birim Kök Testi-(Sivestre-Kim-Perron (SKP) Multiple Structural Breaks Unit Root Test" uygulanmıştır. Carrioni-Silvestre ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen SKP Çok Kırılmalı Birim Kök Testi; ADF, Phillips (1987) ve Phillips ve Perron (1988), Elliot ve diğerleri (1996), Perron (1997), Ng ve Perron (2001), Perron ve Rodriguez (2003) yaklaşımlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte SKP testi, kırılmanın sonucunda birim kökün ortaya çıkıp çıkmadığı; yapısal kırılmalı birim kök testleri olan kırılma tarihinin dışsal olarak verildiği Perron'da (1989), kırılma tarihinin içsel olarak belirlendiği Zivot ve Andrews (1992) teknikleri

temelinde geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda hata kareler toplamı Ng ve Perron (2001) tekniğinde olduğu gibi, quasi-GLS, dinamik programlama teknikleriyle, minimize edilmektedir. Bu teknik ile Bai ve Perron (2003) tarafından geliştirilen yaklaşım bütünleştirilerek "SKP Çok Kırılmalı Birim Kök Testi" bir analiz aracı olarak ortaya konmuştur. Böylece SKP testi, Bai ve Perron (2003) yaklaşımının ötesinde trende ve eğimde de kırılmalarla birlikte birim kökün test edilmesine imkan vermiştir.

SKP Çok Kırılmalı Birim Kök Testi istatistikleri; PT Perron ve Rodriguez (2003) tarafından geliştirilen optimal nokta istatistiğinden gelmektedir. ZA, Zivot Andrews, ADF, Geliştirilmiş Dikey Fuller, MZA, MPT, MSB, MZT ise Ng-Perron (2001) tarafından geliştirilen M sınıfı test istatistikleridir. Bu açıdan değerlendirildiğinde; SKP test yaklaşımının yukarıdaki tüm teknikleri içerdiği ifade edilebilir. Bu testin yokluk hipotezi; yapısal kırılmalar ile birlikte birim kökün varlığını ifade ederken, alternatif hipotez birim kökün olmadığı durumda yapısal kırılmaların geçerli olduğudur. Test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olması, alternatif hipotezin kabul edilmesini gerekli kılar.

Ekonomideki değişimlerin değişkenlerini temsil eden seriler üzerindeki etkisine bağlı olarak ortaya çıkan kırılmaların varlığı durumunda, söz konusu etkilerin değişkenler arasındaki ilişkiler üzerinde etkisi olacağı ifade edilebilir. Literatürde yapısal kırılmalar sonucunda değişkenler arasında ilişkilerde bir değişimin olduğu yönünde yaklaşımlar da geliştirilmiştir (Gragery ve Hansen, 1996, ss.99-100). Söz konusu yaklaşımların en önemli özelliği bir veya iki kırılmanın varlığını dikkate almasıdır (Hatemi, 2008, s.497). İktisadi ilişkilerin analizinde veri kalitesinin artması ve daha uzun zaman dönemini kapsayan veri üretim süreci birden daha yüksek sayıda kırılmanın analizine yönelik yaklaşımlar ile zamana göre değişen parametrelili yaklaşımların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu çalışmada en fazla beş kırılmanın varlığı durumunda iki değişken arasındaki ilişkinin analizine imkan veren Maki tekniği uygulanmıştır (Maki, 2012, s.2012-2013). Maki (2012) tarafından geliştirilen tekniğin temel özelliği, beş sayıda kırılmanın varlığında tümleşme ilişkisinin devam edip etmediği konusunda bilgi vermesidir.

Maki'nin (2012) yaklaşımı aşağıdaki dört denklemin tahmini süreciyle kırılmayla tümleşme etkisinin devam edip etmediğinin test edilmesini sağlamaktadır.

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t \quad (1)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (2)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (3)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (4)$$

İlk denklem ortalama kırılmayı, ikinci denklem ortalama ve trendde kırılmayı; üçüncü denklem eğimde kırılmayı, en son denklem ise trend ve eğimde kırılmanın olması durumunda tümleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir (Maki, 2012, ss.3-4). Değişkenler arasında uzun dönemli bir tümleşme ilişkisinin kırılmaların varlığında da olduğu yönündeki bulgudan sonra, söz konusu uzun dönemli ilişkiye ait parametre tahminleri için FM-OLS (Phillips ve Hansen, 1990) ve D-OLS (Stock ve Watson, 1993) yaklaşımları kullanılmaktadır.

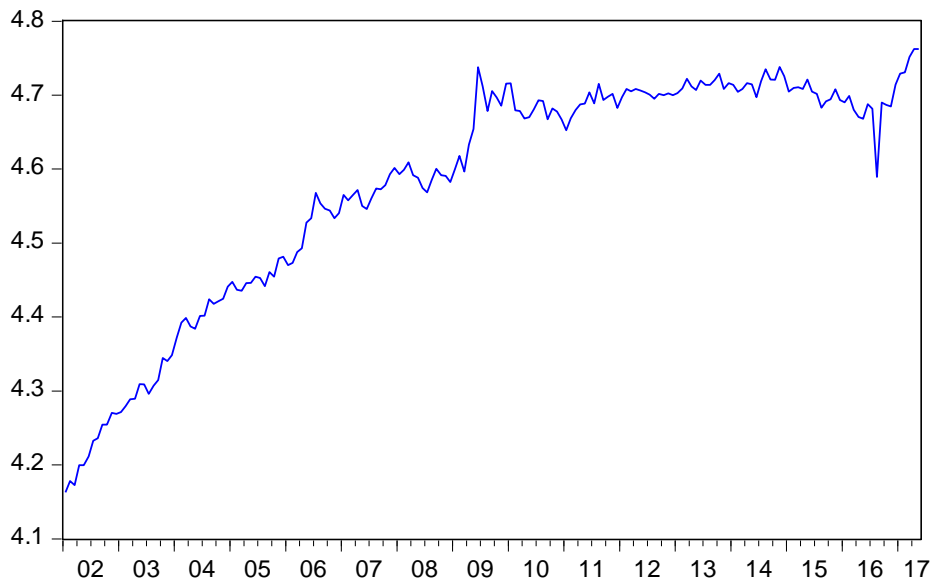
Bu çalışmada bu yaklaşımlara ilave olarak, IM-OLS tekniği de kullanılmıştır. Bu yöntemler özellikle bağımsız değişkenler ile hata terimi arasındaki içsellik ilişkisinden kaynaklanacak sapmalar ile hata terimleri arasındaki otokorelasyondan ortaya çıkacak sorunların etkisini azaltan tekniklerdir. FM-OLS tahmincilerinin temel özelliği süper tutarlı, asimptotik olarak sapmasız olmalarıdır (Phillips ve Hansen, 1990, s.120). IM-OLS yaklaşımının en önemli özelliği sabit varyansın geçerliliğine yönelik olarak uzun dönemli varyansa gerek görmemesidir. Bundan dolayı, parametre tahminlerine yönelik olarak "çekirdekler-kernels, bant aralıkları-bandwidths, gecikmeler-lags" tercihlerine gerek kalmamaktadır. IM-OLS tekniği, analizlerde kullanılan değişkenlerden özellikle bağımsız değişkenlerin içsel olma sorununa bağlı olarak ortaya çıkan sapmalı tahminler sorununa

karşı Phillips and Hansen (1990) FM-OLS ve Phillips and Loretan (1991), Saikkonen (1991) ve Stock & Watson (1993) tarafından geliştirilen D-OLS yaklaşımları kapsayacak biçimde Vogelsang ve Wagner (2014) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu çalışmada bu teknik uzun dönemli parametre tahminleri için kullanılan FM-OLS ve D-OLS bulgularının dirençliliğine destek amaçlı kullanılmıştır.

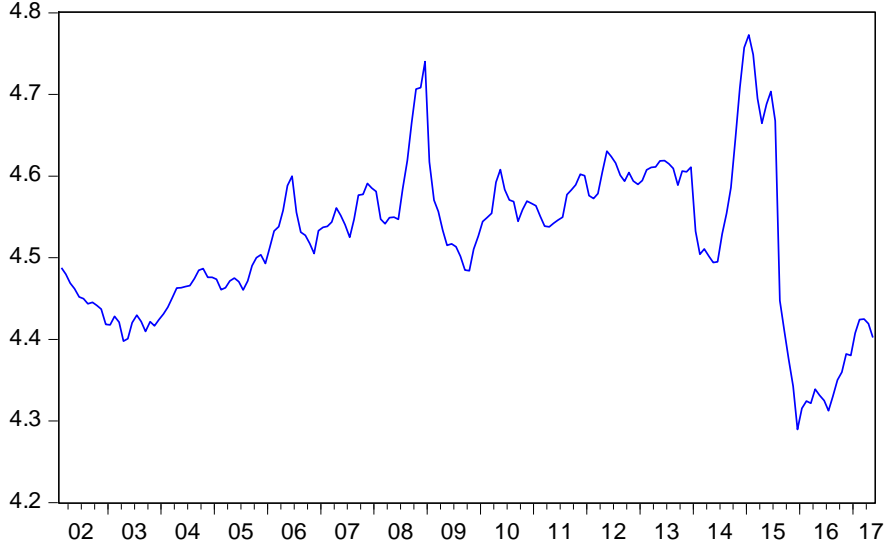
3. Analiz Sonuçları

Bu bölümde ilk olarak ele alınan değişkenlerin (R- Reel Efektif Döviz Kurları, S- Sanayi Üretim Endeksi) yapısal özelliklerine yönelik analizler yapılmıştır. Söz konusu serilerin aylık veri olma özelliğine bağlı olarak mevsimsel etkilerin varlığı araştırılmış ve bu etkilerin varlığı durumunda gerekli ayrıştırma işlemi "TROMA Seat" algoritmasına dayalı olarak yapılmıştır. Değişkenlerimizden Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi üzerinde mevsimsel etkinin olduğu görülerek gerekli işlem yalnızca bu seriye uygulanmıştır. Daha sonra serilerin "*e* tabanı"na göre logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Değişkenleri temsil eden serilerin (LR- Logaritmik Reel Efektif Döviz Kurları ve LS- Logaritmik Sanayi Üretim Endeksi) logaritmik dönüşümlerinin yapıldığı grafikler aşağıda görülmektedir (Grafik-4 ve Grafik-5).

Grafik 4: Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi (Ocak 2002-Nisan 2017)

Grafik 5: Kazakistan Reel Efektif Döviz Kuru (Ocak 2002- Nisan 2017)

Grafikleri verilen değişkenlerin (LS ve LR) durağanlığının araştırılmasına yönelik olarak SKP testi uygulanmıştır. Uygulama sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. LS ve LR değişkenlerin düzey değerlerini, FLS ve FLR birinci farklarının değerlerini tanımlamaktadır. LS ve LR değişkenlerine ait tablodaki sonuçlara göre test istatistikleri kritik değerlerden daha büyük olduğu için, yapısal kırılmalar altında birim kök varlığına ait boş hipotez red edilmemektedir. Bu açıdan söz konusu serilerin tablodaki kırılma tarihleriyle birlikte, durağan olmadığı ifade edilebilir. Bu değişkenlerin birinci farkları alınarak uygulanan test sonuçlarına göre ise, değişkenlerin "fark durağan" olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre seriler I(1) özelliğine sahiptir. Böylece değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı araştırılabilir.

Serilerin I(1) özelliğine sahip olduğuna yönelik bulgu kapsamında, değişkenler arasında kırılmaların varlığında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. Böylece iki değişken arasında etkileşimi veren parametrelerde değişime neden olan tarihler belirlenmiştir. Bu tarihler ve geçerliliğine ilişkin test sonuçları Tablo 3'de görülmektedir. Tablo 3'de trendsiz ortalama da kırılma, trendsiz, ortalama ve eğimde kırılma, trendin varlığında, ortalama ve eğimde kırılma, ortalama, eğimde ve trendde kırılma olduğu durumlara bağlı olan değerler görülmektedir. İki değişken arasında tümleşme ilişkisi trendsiz ortalama da kırılma, trendsiz, ortalama ve eğimde kırılma,

trendin varlığında, ortalama ve eğimde kırılma istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olmasından dolayı; yapısal kırılmalar altında seriler arasında tümleşme ilişkisinin olmadığını belirten boş hipotezi red edilememektedir.

Tablo 2: Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistikleri							Kırılma Tarihleri
	PT	ADF	ZA	MZA	MPT	MSB	MZT	
LS	18.61 (8.75)	-3.59 (-4.75)	-32.08 (-45.24)	-23.61 (-45.24)	17.31 (8.75)	0.14 (0.10)	-3.40 (-4.75)	Şubat 2006 Mart 2009 Ocak 2011 Eylül 2013 Temmuz 2015
FLS	7.03 (9.42)	-4.07 (-4.89)	-119.20 (-48.35)	-70.07 (-48.35)	6.62 (9.42)	0.08 (0.10)	-5.91 (-4.89)	
LR	94.29 (8.41)	-3.47 (-4.75)	-147.91 (-45.03)	-4.13 (-45.03)	89.77 (8.41)	0.33 (0.10)	-1.40 (-4.75)	Temmuz 2003 Mart 2005 Ekim 2006 Mart 2010 Aralık 2014
FLR	6.64 (8.51)	-7.69 (-4.83)	-89.54 (-46.54)	-67.63 (-46.54)	5.96 (8.51)	0.085 (0.10)	-5.81 (-4.83)	

Parantez içindeki değerler 1000 denemede elde edilen %5 anlamlılık düzeyinde bootstrap kritik değerleridir.

Bununla birlikte ortalama, eğimde ve trendde kırılmaya ait test istatistiği tablo değerinden küçük olduğundan dolayı, iki değişken arasında bir tümleşme ilişkisi olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilmektedir.

SKP testinin sonucunda Ocak 2005, Mart 2008, Mart 2009, Ocak 2010, Temmuz 2016 dönemlerinde kırılmalarla birlikte; iki değişken arasında tümleşme ilişkisinin olduğu bulgusundan hareketle, bu ilişkiye ait parametrelerin tahmini için D-OLS ve IM-OLS teknikleri kullanılmıştır. Bu analiz için yukarıda belirtilen zaman dönemlerindeki kırılmaların etkisini görmek amacıyla "kukla değişkenler" oluşturulmuştur.

Uygulamalı çalışmalarda dört denkleme ait kırılma tarihlerinin aynı olanlar için oluşturulan kukla değişkenler ile uzun dönmeli ilişki üzerindeki etkisi dinamik en küçük kareler yöntemiyle araştırılmaktadır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar açısından istatistiki anlamlılığa bağlı olarak ortalama, eğim ve trende kırılmalar çerçevesinde Ocak 2005, Mart 2008, Mart 2009, Ocak 2010, Temmuz 2016 için kukla değişkenler oluşturulmuştur. Bu kukla değişkenler kırılma tarihlerinden diğer kırılma tarihlerine kadar "bir" değeri verilerek tanımlanmıştır. Bu şekilde oluşturulan kukla değişken düzeyde veya ortalama

da kırılmanın etkisini tahminlemektir. Söz konusu kukla değişkenin reel efektif döviz kur değişkeni ile çarpılarak eğimde veya rejimde bir değişiminin etkisi ortaya konmuştur.

Aynı yaklaşımla trenddeki kırılmanın iki değişken arasındaki ilişkiye etkisini ölçmek amacıyla trend değişkeni ile kukla değişkenleri çarpılarak, kırılmalardan sonra parametrelerdeki olası farklılaşmanın bulgusuna ulaşılmıştır. Elde edilen katsayılarıdaki farklılaşma söz konusu tekniklerin tahmin aşamasında farklı algoritmalara sahip olmasıdır. Sonuçlar aşağıdaki tablolarda (Tablo 4-5-6) görülmektedir.

Tablo 3: Sivestre, Kim Perron Test Sonuçları

Tahmin Edilen Eşitlik	Test İstatistiği	Kritik Değerler	Kırılma Tarihleri
Trendsiz ortalama kırılma	-5.417	-5.959* -5.426** -5.131***	Aralık 2002 Mayıs 2005 Haziran 2006 Aralık 2007 Mayıs 2009
Trendsiz, ortalama ve eğimde kırılma	-4.529	-6.193* -5.699** -5.449***	Aralık 2002 Haziran 2006 Temmuz 2016
Trendli, ortalama ve eğimde kırılma	-6.066	-6.915* -6.357** -6.057***	Eylül 2003 Haziran 2006 Ekim 2007 Mayıs 2009
Ortalama, eğimde ve trendde kırılma	-9.550	-8.004* -7.414** -7.110***	Ocak 2005 Mart 2008 Mart 2009 Ocak 2010 Temmuz 2016

*%1, **, %5, ***, %10 anlamlılık düzeyinde tümleşme ilişkisinin analizinde kritik değerlerdir. Maki (2012) Tablo 1'den alınmıştır.

Üç yaklaşıma göre yapılan tahminleme sonucunda; ortalama ve eğimde ya da rejimde ortak kırılma zamanları olduğu görülmektedir. Ocak 2005, Mart 2008 ve Ocak 2010 döneminde hem ortalama (düzeyde) hem de rejimde kırılmanın olduğu zaman dönemleri olarak belirlenmiştir. Genel olarak bu dönemlerde ortalama pozitif yönlü bir artış olduğu bulunurken, rejim veya eğimde değişimin negatif olduğu görülmektedir. Bunun anlamı, reel döviz kurlarının değer kazanmasına bağlı olarak ortaya çıkan Sanayi Üretim Endeksi üzerindeki artırıcı etkinin, söz konusu zaman dönemlerinde etkisinin azaldığı yönündedir. "rOcak2005, rMart2008 ve rOcak2010" katsayılarının negatif değerlere sahip olması bunu göstermektedir. Bu söz konusu zaman dönemlerinin

Kazakistan Reel Efektif Döviz Kuruları'nda meydana gelen artışların Sanayi Üretim Endeksi üzerinde azaltıcı etkisidir. Kazakistan reel efektif döviz kuru üzerinde petrol ticaretinin ve fiyat artışlarının pozitif etkisi dikkate alındığında, bu etkilerin belirlenen zaman dönemlerinde sanayi üretimini azalttığı ifade edilebilir. Bu durum petrol ticaretinin artmasının iktisadi kaynakların daha çok sanayi üretiminden bu alana aktarıldığı yönünde bir bilgi olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 4: Tam Geliştirilmiş En Küçük Kareler (FM-OLS) Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t değerleri	Olasılıklar
Ortalama	-4.52782	-1.7515***	0.081691
O.Ocak2005	7.824871	2.2007**	0.02912
O.Mart2008	9.84163	3.1454*	0.001962
O.Mart2009	10.75842	1.3844	0.168082
O.Ocak2010	8.824171	3.3735*	0.000921
O.Temmuz2016	7.287204	1.3341	0.183969
rOcak2005	-1.77209	-2.1936**	0.029634
rMart2008	-2.26051	-3.0442*	0.002709
rMart2009	-2.43671	-1.5384	0.125826
rOcak2010	-1.91634	-3.2622*	0.001339
rTemmuz2016	-2.16239	-1.1164	0.265826
tOcak2005	0.00426	1.9306	0.055213
tMart2008	0.006581	0.6937	0.488817
tMart2009	0.005139	0.4299	0.667825
tOcak2010	0.000514	1.0833	0.280217
tTemmuz2016	0.014999	0.6992	0.485371
Lr	1.98963	3.421*	0.000784

*%1, **%5, ***%6-%10 anlamlılık düzeyine ait olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi ile Reel Efektif Döviz Kuruları arasındaki tümleşme ilişkisinde ortalama ve eğimde veya rejimdeki kırılma tarihleri dikkate alındığında; Ocak 2005 tarihinden sonra petrol fiyatlarında bir artış eğiliminin ortaya çıktığı izlenmiştir. Mart 2008 yılından sonra petrol fiyatlarında artış eğilimi devam etmekle birlikte, daha yavaş bir artışın ve petrol fiyatlarının azalmanın olduğu bir dönemdir. Ocak 2010 yılından sonra ise, petrol fiyatlarında Temmuz 2014 yılına kadar bir yükselişin olduğu zaman dönemini, fiyat düşüşlerinin izlediği bir dönem ortaya çıkmıştır. Bu etkilerin eğim parametresinde Ocak 2005'den sonraki değişimi dikkate alındığında; Ocak 2005 yılından sonra Kazakistan Ekonomisi'nin küçülme rejimine

girdiği söylenebilir. Bu katsayıların işaretinin negatif olması Kazakistan Ekonomisi'nin doğal kaynak ihracatçısı bir ülke olarak “Hollanda Hastalığı” özelliklerine sahip yapısının olduğu yönünde bilgi sağlamaktadır.

Kazakistan'ın petrole dayalı ihracat yapısı daha önce de belirtildiği gibi, petrol fiyatlarındaki azalmadan dolayı 2016 yılı itibariyle ihracatın GSYİH'ya oranı %44'lere kadar düşmüştür. Genel olarak doğal kaynak ihracatında bulunan ülkelerin özellikle üretmiş oldukları enerji mallarının talebinin fiyat elastikiyetinin düşük olması bu malların fiyat artışları ticaret hadlerinin hızla bu ülkelerin lehine gelişmesine yol açarak harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Bu süreçte reel efektif döviz kurları ulusal paranın değerinin artmasına bağlı olarak yükselir.

Tablo 5: Dinamik En Küçük Kareler (D-OLS) Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t değerleri	olasılıklar
ortalama	-3.19729	-3.7152*	0.000276
O.Ocak2005	5.431202	6.1592*	5.22E-09
O.Mart2008	7.352055	8.9651*	5.83E-16
O.Mart2009	8.626261	4.137*	5.55E-05
O.Ocak2010	6.615344	9.5427*	< 2.2e-16
O.Temmuz2016	4.056205	2.6688*	0.00836
rOcak2005	-1.23945	-6.1951*	4.34E-09
rMart2008	-1.65095	-8.482*	1.10E-14
rMart2009	-1.98499	-4.6146*	7.78E-06
rOcak2010	-1.43125	-9.1756*	< 2.2e-16
rTemmuz2016	-1.28693	-2.591**	0.010411
tOcak2005	0.003475	5.6912*	5.50E-08
tMart2008	0.002596	1.0571	0.291984
tMart2009	0.005582	1.8061***	0.0727
tOcak2010	0.00031	2.3582**	0.019515
tTemmuz2016	0.011279	2.2133**	0.028222
Lr	1.702415	8.7834*	1.77E-15

*%1, **%5, ***%6-%10 anlamlılık düzeyine ait olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Doğal kaynak ihracatının ülke ekonomisinde belirleyici olmasına bağlı olarak, özellikle ticarete konu olmayan mal sektöründen, ticarete konu olan mal sektörüne yani doğal kaynak üretilen sektörlere bir kaynak aktarımında bulunulur. Bunun sonucunda

özellikle ticarete konu olamayan mal sektöründeki üretim azalması daha önce ifade edilen Hollanda Hastalığının ortaya çıkmasına yol açar. Reel döviz kurlarındaki artışın ticaret hadlerinin ülke lehine gelişmesi ve reel döviz kurunun artması harcama artışına yol açacağından genel olarak reel döviz kurlarındaki artışın talep kanalından üretim artışına neden olacağı beklenmektedir. Üç yaklaşıma göre elde edilen sonuçlar bu teorik beklentiyi doğrulamaktadır. Kazakistan Reel Efektif Döviz Kurlarındaki %1'lik bir değişimin Sanayi Üretim Endeksi üzerindeki etkisi sırasıyla %1.70, %1.98, ve %2.04 olduğu görülmektedir. Bu katsayılar Kazakistan'ın Sanayi Üretim Endeksi'nin Reel Efektif Döviz Kurları'na elastikiyetidir. Bu elastikiyetin değerinin %1 den büyük olması Hollanda Hastalığı'nı destekleyen bir bulgudur.

Tablo 6: Tümleştirilerek Geliştirilmiş En Küçük Kareler (IM-OLS) Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t değerleri	olasılıklar
ortalama	-4.74	-1.50	0.1351
O.Ocak2005	9.33***	1.90	0.0584
O.Mart2008	8.55**	2.28	0.0235
O.Mart2009	12.77	0.87	0.3811
O.Ocak2010	8.52*	2.66	0.0084
O.Temmuz2016	5.41	0.77	0.4413
rOcak2005	-2.11***	-1.89	0.0601
rMart2008	-1.79**	-2.05	0.0414
rMart2009	-2.81	-0.99	0.3192
rOcak2010	-1.85*	-2.58	0.0106
rTemmuz2016	-1.36	-0.54	0.5832
tOcak2005	0.0042	1.51	0.1328
tMart2008	-0.0045	-0.4	0.6896
tMart2009	0.0016	0.06	0.9456
tOcak2010	0.0005	0.87	0.3820
tTemmuz2016	0.0059	0.22	0.8228
Lr	2.0441*	2.87	0.0046

*%1, **%5, ***%6-%10 anlamlılık düzeyine ait olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Bunun birlikte ülkenin temel üretim göstergesinin reel döviz kurlarıyla değişebileceğini göstermektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kazakistan ekonomisinin konjonktürünün reel döviz kurlarında değişime yol açacak temel fiyat değişimlerine bağlı hale geldiği söylenebilir. Söz konusu reel efektif döviz kurlarının petrol ticaretine göre hesaplanmış olması bu konuda petrol fiyatlarını temel değişken haline getirmektedir. FM-

OLS ve D-OLS yaklaşımlarına göre ortalamayı ve düzeyi gösteren katsayı negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. IM-OLS yaklaşımına göre istatistiki açıdan katsayı anlamsız olmasına karşın, işaret açısından diğer yaklaşımlarla benzer bir sonuç vermiştir.

Bu katsayının üç yaklaşımın sonuçları dikkate alındığında; Ocak 2005 ve Mart 2009 yılından sonra pozitif bir değer aldığı izlenmektedir. Kazakistan Ekonomisi için özellikle 2005 yılı petrol ve madencilik sektörünün dış ticaret içindeki payı %14 den 21.1 çıkarken, sanayi sektörünün payı ise %10 düşmüştür (Konca, 2012). Üç yaklaşımda ortalama, eğim ve trende Mart 2009 yılı kırılma dönemi bulunmuştur. Ancak bu döneme ait katsayıların D-OLS yaklaşımı dışındaki yaklaşımlarda elde edilen katsayılar istatistik anlamlılığa sahip değildir. Buna karşın 4 Şubat 2009 tarihinde Kazakistan ulusal para birimi Tenge'nin devalüe edilmiş olması söz konusu tarihi iktisadi açıdan anlamlı kılmaktadır. Nitekim üç yaklaşım da söz konusu rMart2009 eğimdeki kırılmayı veren katsayının reel döviz kurlarındaki bir artışın sanayi üretim endeksi üzerindeki azaltıcı etkisi diğer eğimde kırılmayı veren katsayılara göre daha yüksektir. 2009 yılında Kazakistan 4.867 Milyon Dolar fazla verirken bu rakam 2010 yılında 15.288 Milyon Dolara, 2011 yılında da 34.321 Milyon Dolara çıkmıştır (Konca, 2012, s.14). Devalüasyon sonrası dış dengedeki ülke lehine ortaya çıkan düzelmelerin ulusal para biriminde değerlemenin ülke ekonomisinin dış dengesi üzerinde olumsuz etkisi konusunda bir bilgi sunmaktadır.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Kazakistan'ın doğal kaynak ihracatçısı bir ülke olarak doğal kaynak ihracatının Reel Efektif Döviz Kurları üzerinden ülkenin üretim potansiyeli üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada temel üretim gücünün göstergesi olarak Kazakistan Sanayi Üretim Endeksi kullanılmıştır. Bu endekste genel trend incelendiğinde; 2009 yılında dünya ekonomisindeki kriz sürecine bağlı olarak artış hızının düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte, literatüre dayalı olarak Reel Efektif Döviz Kurları'nda ulusal paranın değerlenmesine yönelik eğiliminin Sanayi Üretim Endeksi ile olan ilişkisi uygulamalı olarak üç farklı yaklaşımla (FM-OLS; IM-OLS ve D-OLS) araştırılmıştır.

Araştırmada kullanılan zaman serilerinin frekansı dikkate alınarak yapılan analizde, Sanayi Üretim Endeksi ile Reel Efektif Döviz Kurları arasındaki uzun dönemli tümleşme ilişkisi bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre; iki değişken arasındaki ilişki, talep veya harcama kanalıdan; Reel Efektif Döviz Kurları'ndaki artışın Sanayi Üretim Endeksi'ni kendinden daha yüksek oranda artırdığı görülmüştür. Bununla birlikte, reel döviz kurlarındaki artışın zaman içinde eğim değişkenlerdeki kırılmaya bağlı olarak sanayi üretiminde azalmaya yol açtığı sonucu elde edilmiştir.

Çalışmanın sonuçları bağlamında; Kazakistan Ekonomisi için “Hollanda Hastalığı” hipotezinin geçerli olduğu söylenebilir. Ancak çalışmada ekonominin yapısal özelliklerine ait değişkenlerin veya fonksiyonel ilişkilerin kullanılmamasına bağlı olarak sonucun bir eğilimi gösterdiği dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte, Kazakistan Ekonomisi için Reel Efektif Döviz Kurları ile Sanayi Üretim Endeksi arasında uzun dönemli harcama kanalıdan var olan uzun dönemli ilişki, ekonominin ithalata bağımlı olduğu yönünde de bilgi vermektedir. Bu ilişkinin belirli zamanlarda tersine dönmesi (eğim parametrelerinin negatif olması) bu sürecin “Hollanda Hastalığı” süreciyle birlikte yaşandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Eğer dış ticaret hadleri ülkenin aleyhine bir gelişim gösterirse; bu süreç “fakirleştiren büyüme” süreciyle birlikte görülmeye başlar. Hollanda Hastalığı'nın ülke büyümesi üzerinde olumsuz etkisinin ülkenin potansiyel büyüme oranlarının altında kalmasına yol açan unsurlardan biri olduğu unutulmamalıdır. Elde edilen bulgulara göre, Kazakistan Ekonomisi'nin vermiş olduğu dış dengedeki fazlalara bağlı olarak; Norveç benzeri bir "Varlık Fonu" yoluyla ekonomide ortaya çıkabilecek dengesizliklere karşı bir yapının kurulması, insan kaynağının geliştirilmesine yönelik kamu harcama politikalarının gerçekleştirilmesinin gerekliliği politika önerisi olarak sunulmakta ve bu konuda araştırmaların yoğunlaştırılması önerilmektedir. Özellikle sektörel çeşitlilik ile üretimde mal çeşitliliğine önem veren bir destek politikasının uygulanmasının önemli olduğu ifade edilebilir. Söz konusu bulguya göre, enerji fiyatlarındaki düşüşlerin Kazakistan'ın ekonomik büyümesine olumsuz etkisi olacağı ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Alilou M., R. Ahakchi and M. Alilou (2012). "Dutch Disease in Economy Country and its Effect on the Price of Products Ready for Selling", *World Applied Sciences Journal* 17 (3): 314-318, 2012 ISSN 1818-4952, s. 314-315.
- Arı A. ve B. Özcan (2012). "Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama", *Sosyo Ekonomi*, Temmuz-Aralık 2012, 154-171.
- Al-Rashidi Atef, Bidisha Lahiri (2012). "Trade-Weighted Exchange Rate Indices: Explaining Industrial Production". *Journal of International and Global Economic Studies*. 5(2), December 2012, 24-31.
- Bai, J., & Perron, P. (2003). "Computation and analysis of multiple structural change models". *Journal of Applied Econometrics*, 18(1), 1-22.
- Botta, A. (2014). "The Macroeconomics of a Financial Dutch Disease". <ftp://economia.unipv.it/DEM/DEMWP0089.pdf>, [Erişim:11.07.2017]
- Colacelli, M. (2010). "Intensive and Extensive Margins of Exports and Real Exchange Rates", <http://www.princeton.edu/~ies/Spring10/ColacelliPaper.pdf>, [Erişim:04.05.2017]
- Carrion-i-Silvestre, J.L., D. Kim, P. Perron (2009). "GLS-Based Unit Root Tests with Multiple Structural Breaks Under Both the Null and the Alternative Hypotheses", *Econometric Theory*. 25, 1754-1792.
- Égert Balázs , Carol S. Leonard (2017). " The Dutch Disease in Kazakhstan: An Empirical Investigation". https://www.researchgate.net/publication/227462625_The_Dutch_Disease_in_Kazakhstan_An_Empirical_Investigation?enrichId=rgreq-7e3e254c2b0dce3a045c1511b53f1611-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzIyNzQ2MjYyNTtBUzo5ODgzNzUxOTY2NzIwOUAxNDAwNTc2MTA5NzM5&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf. [Erişim:14.06.2017].
- Ghaffari Farhad , Aghigh Farhadi (2016). "Investigation of the Relations between Crude Oil Prices and Real Effective Exchange Rate (REER) in Iran using Phase-Angle Analysis". *Iran. Econ. Rev.* Vol. 20, No. 1, 2016. pp. 93-109.
- Goda T. and Torres (2013). "Overvaluation of the Real Exchange rate and the Dutch Disease: The Colombian Case". *CIEF Working Paper* n. 28-13.
- Goyal Ashima ve Abhishek Kumar (2017). "The effect of oil shocks and cyclicity in hiding Indian twin deficits". Indira Gandhi Institute of Development Research, Mumbai. WP-2017-005. <http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2017-005.pdf> [Erişim:14.06.2017].

- Granger C.W.J. and P. Newbold (1973). " Spurious Regressions In Econometrics", *Journal of Econometrics*, 2 (1974) 111-120. (6 North-Holland Publishing Company,
https://wolfweb.unr.edu/homepage/zal/STAT758/Granger_Newbold_1974.pdf
- Gregory, A.W., B.E. Hansen (1996). "Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts". *Journal of Econometrics*. 70(1), 99-126.
- Hatemi-J, A. (2008). "Tests For Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration". *Empirical Economics*. 35, 497-505.
- IMF (2017). "IMF Executive Board Concludes 2017 Article IV Consultation with the Republic of Kazakhstan". *Press Release; And Staff Report*.
<https://www.imf.org/en/News/Articles/2017/05/09/pr17157-imf-executive-board-concludes-2017-article-iv-consultation-with-the-republic-of-kazakhstan>
 [Erişim:14.06.2017]
- IMF (2017). "Article IV Consultation". *Press Release; And Staff Report*,
<https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr17108.ashx>
 [Erişim:14.06.2017]
- Krugman, P. (1987). "The narrow moving band, the Dutch Disease, and the competitive consequences of Mrs. Thatcher: notes on trade in the presence of dynamic scale economies", *Journal of Development Economics*, 27: 41–55.
- Kuralbayeva K., A. Kutan, M. L. Wyzan, (2001). "Is Kazakhstan vulnerable to the Dutch disease?". *ZEI working paper*, No. B 29-2001. Center for European Integration Studies, University of Bonn.
- Konca, K. A. (2012). "*Kazakistan Ülke Raporu*". http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf, [Erişim:14.06.2017]
- Maki, D. (2012). "Tests For Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks". *Economic Modelling*. 29(5), 2011-2015.
- Mccombie ve Marta R.M. Spreafico (2014). " Economic Geography And Cluster Policy, With Special Reference To Kazakhstan". *Cambridge Centre For Economic And Public Policy*. CCEPP Wp06-14. Department Of Land Economy. University Of Cambridge
- Nurmakhanova Mira (2006). " Oil And Growth Challenge In Kazakhstan". *Economics and Strategic Research*. Kazakhstan Institute of Management. 2 Abaya Avenue, Almaty, Kazakhstan
- Naumov Alexander (2009). " An Analysis of Kazakhstan and Its Energy Sector Using SAM and CGE Modeling". *PhD Thesis*. Centre for Economic Reform and Transformation Department of Economics Heriot-Watt University.

- Ng, S., P. Perron (2001). "Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power". *Econometrica*. 69, 1519-1554.
- Ongdash Ainur O., Raushan Elemesov, Mara Gubaldullina, Klara Makasheva, Galiya A. Movkebayeva (2014). "Assessment of value of resource curse concept for a practical solution of the problem of industrial and innovative development of Kazakhstan". *Life Science Journal* 2014;11(12).
- Phillips, P.C.B. (1987). "Time Series Regression with a Unit Root," *Econometrica*. 55, 227-301.
- Phillips, P. C. B., and B. E. Hansen (1990). "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with 1(1) Processes". *Review of Economic Studies*. 57, 99-125.
- Phillips, P. C. B., and M. Loretan (1991). "Estimating Long Run Economic Equilibria". *The Review of Economic Studies*. 58, 407-436.
- Phillips, P.C.B. and P. Perron. (1988). "Testing for a unit root in time series regression". *Biometrika*. 75, 335-346
- Perron, P. (1989). "The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis", *Econometrica*. 57(2), 1361-1401.
- Perron, P. (1997). "Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables". *Journal of Econometrics*. 80: 355-385.
- Perron, P., & Rodríguez, G. (2003). "GLS detrending, efficient unit root tests and structural change". *Journal of Econometrics*, 115(1), 1-27.
- Rajan, R.G. and Subramanian, A. (2011). Aid, Dutch Disease, and Manufacturing Growth. *Journal of Development Economics*, Vol. 94(1), pp. 106-118.
- Rodrik, D. (2008). "The real exchange rate and economic growth". *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 39(2), pp. 365-439.
- Ruhl, J. Kim (2008). "The International Elasticity Puzzle", *Working Papers 08-30*, New York University, Leonard N. Stern School of Business, Department of Economics. <http://users.econ.umn.edu/~tkehoe/classes/Ruhl.pdf>, [Erişim:14.06.2017]
- Saikkonen, P. (1991). "Asymptotically Efficient Estimation of Cointegrating Regressions". *Econometric Theory*. 7, 1-21.
- Stock, J., M.W. Watson (1993). "A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems". *Econometrica*. 61(4), 783-820.
- Stiglitz, J. (2004). "We can now cure Dutch disease", *The Guardian*, 18 August 2004. [Online]. Available at: http://www.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/download/opeds/We_Can_Now_Cure_Dutch_Disease.htm

Vogelsang T. J. and M. Wagner. (2014). "Integrated Modified OLS Estimation and Fixed-b Inference for Cointegrating Regressions". *Journal of Econometrics*, vol. 178 no. 2, pages 741-760.

Zivot, E., & Andrews, D. W. (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root". *Journal of Business & Economic Statistics*.10(3), 251-270.

Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma*

Bünyamin DEMİRGİL**

Fatih ŞANTAŞ***

Gülcan ŞANTAŞ****

Geliş Tarihi (Received): 12.02.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 04.04.2018

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini test etmektir. Çalışmada, Türkiye’de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki, 2010-2016 dönemi aylık verileri kullanılarak ARDL sınır testi yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. İncelenen dönem içinde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Analizler, sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik artışın ekonomik büyümeyi %0,55 oranında artırdığını göstermektedir. Çalışmada değişkenler arasında nedensellik ilişkisini test etmek amacıyla Toda Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır. Test sonucuna göre ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Sağlık Harcamaları, Eşbütünleşme

---

*Bu çalışma, 9-11 Kasım 2017 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen International Congress on Politic, Economic and Social Studies isimli kongrede özet metin olarak yayınlanan “The Impact of Health Expenditures on Economic Growth: A Practical Work” isimli çalışmanın gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

**Öğr. Gör. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölünü, bdemirgil@cumhuriyet.edu.tr

***Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, fatih.santas@bozok.edu.tr

****Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, gulcansantas@gmail.com

The Effect of Health Expenditures on Economic Growth: A Practical Study

Abstract

The purpose of this study is to test the effect of health expenditures on economic growth. The long-term relationship between health expenditure and economic growth was examined with the ARDL boundary test approach by using Turkey's monthly data for 2010-2016. According to the result of the analyses, a co-integration relationship was found between the series. It was then determined that health expenditures had a positive and statistically significant effect on economic growth during the period examined. The analyses also showed that a 1% increase in health expenditure increased economic growth by 0.55%. The Toda Yamamoto causality test was conducted to test the causality relationship between variables in the study. According to the result of the test, there is a causality relationship between economic growth and health expenditures.

Keywords: *Economic Growth, Health Expenditures, Co-integration*

Giriş

Sağlık harcamaları, sağlıkla ilgili tüm mal ve hizmetler için hem kamu hem de özel harcamaların toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Novignon, Olakojo, & Nonvignon, 2012, s. 2). Sağlık harcamalarının boyutu, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan pay, gelişmekte olan ülkelere göre nispeten daha fazladır (Akar, 2014, s. 311). Diğer faktörlerin yanında sağlık harcamalarına ayırdıkları kaynak daha fazla olan toplumların sağlık düzeylerinin daha iyi olduğu belirtilmektedir (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012, s. 111).

Gelişmekte olan ülkelere biri olan Türkiye’de, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye’de gerçekleştirilen sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi test edilmektedir. Alanyazın incelendiğinde, ekonomik büyüme için genelde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) verileri kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak GSYH yerine sanayi üretim endeksi kullanılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Ekonomik büyüme, iktisat biliminin önemli konularından birini oluşturmaktadır. Kalkınmanın dinamiklerinden birini oluşturan ekonomik büyüme, ulusal ekonominin üretim kapasitesindeki artışı ifade etmektedir (Yüksel ve Songur, 2011, s. 365). Sağlık, beşeri sermayenin bir bileşeni olarak ekonomik büyümenin belirleyicileri içerisinde yer almaktadır (Selim, Uysal & Eryiğit, 2014, s. 13).

Türkiye’de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Sağlık Harcamaları İzleme ve Değerlendirme Komisyonu (SHİDK) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından oluşturulan Sağlık Hesapları Sistemi (SHS), sağlık harcamaları verilerinin üretilmesi, hesaplanması ve izlenebilmesinden sorumlu kuruluşlar arasındadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise dünya ülkelerini kapsayan sağlık harcamaları verilerini üretmektedir (Yılmaz ve Yentürk, 2015, s. 2).

Tablo 1’de Türkiye’de sağlık harcamalarına ilişkin oranlar verilmektedir. Tablo incelendiğinde sağlık harcamalarının GSYH içindeki oranı 2002 yılında %5,4 iken 2016 yılında %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Kamu sağlık harcamalarının GSYH içindeki oranı yıllar itibariyle %3-4 seviyelerinde değişim göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye Sağlık Harcamaları

Değişkenler	2002	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)	5,4	5,8	6,0	6,1	6,1	5,6	5,3	5,2	5,4	5,4	4,5	4,6
Kamu Sağlık Harcamasının GSYH İçindeki Payı (%)	3,79	3,97	4,10	4,44	4,92	4,41	4,21	4,15	4,23	3,6	3,5	3,6

Kaynak: TÜİK, 2016; Sağlık Bakanlığı, 2016; WHO, 2016; World Bank, 2016.

Toplumun sağlık düzeyi ile ülkenin ekonomik gelişmişliği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Taban, 2006 s. 31). Gelişmekte olan ülkelerde sağlık sorunlarının etkisiyle kaybedilen işgücü miktarı oldukça yüksektir (Kar ve Taban, 2003, s. 153). Toplum sağlığının gelişimi, kısa vadede iş gücünü artırmaktadır ve böylece büyümeyi hızlandırmaktadır (Kelly, 1997, s. 64). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi genellikle uzun dönemde ortaya çıkmaktadır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009, s. 61; Kar ve Taban, 2003, s. 153).

Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin döngüsel bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Makine, teçhizat gibi sağlık sektörüne yapılan fiziki yatırımlar teknolojik ilerlemeyi desteklemekte ve bu ilerlemeler ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ancak büyüme de sağlık harcamalarının tekrar artmasına yol açabilmektedir (Akar, 2014, s. 311).

Alanyazın incelendiğinde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genellikle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, yapılan çalışmalarda ortaya konulmaktadır (Aboubacar ve Xu, 2017, s. 620; Atılğan, Kılıç, & Ertuğrul, 2017, s. 572; Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012, s. 111; Yumuşak ve Yıldırım, 2009, s. 68; Kiymaz, Akbulut, & Demir, 2006, s. 288; Kar ve Ağır, 2006, s. 63; Dreger ve Remers, 2005, s. 12; Erdil ve Yetkiner, 2004, s. 1; Heshmati, 2001, s. 10).

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak GSYH yerine sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Çalışmanın ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırma Yöntemi ve Ampirik Bulgular

2010-2016 dönemini kapsayan bu çalışmada aylık veriler ve toplam iki değişken kullanılmıştır. Çalışmada, ekonomik büyümeyi temsil etmek için kullanılan sanayi üretim endeksi bağımlı değişken ve sağlık harcamaları ise bağımsız değişkendir. Ekonomik büyüme için genelde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) verileri kullanılmaktadır. Ancak bu seri aylık frekansla ölçülemediğinden bu çalışmada GSYH yerine sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Değişkenler için kullanılan harf sembollerinden *lnsue* sanayi üretim endeksini, *lnsh* ise sağlık harcamalarını ifade etmektedir. Çalışmada ölçeği küçültmek amacıyla sanayi üretim endeksi ve sağlık harcamaları değişkenleri doğal logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir. Sanayi üretim endeksi ve sağlık harcamaları değişkenlerine ait veriler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) temin edilmiştir.

Bu çalışmada analizler, Eviews 9 programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi eşbütünleşme testleri ile değerlendirilmiştir. Eşbütünleşme için sınır testi (ARDL) yaklaşımı kullanılmıştır.

2.2.1. Birim Kök Testi

Birim kök testleri, serinin durağanlığının araştırılmasında kullanılmaktadır. Çalışmada serilerin durağanlık dereceleri ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testiyle araştırılmıştır. Değişkenlere ait birim kök testi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’ye göre %5 anlamlılık düzeyinde, ADF test istatistiğine göre *lnsue* (ekonomik büyüme) serisi düzey değerinde durağan iken *lnsh* (sağlık harcamaları) serisinin ise birinci farkı alındığı zaman durağan hale geldiği görülmektedir. ADF test istatistiğine göre *lnsue* serisi düzey değerinde (I0) durağan ve *lnsh* serisi birinci dereceden I(1) durağandır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzye Değerleri				Birinci Farkları			
	Sabitli	%5 eşik değeri	Sabitli ve Trendli	%5 eşik değeri	Sabitli	%5 eşik değeri	Sabitli ve Trendli	%5 eşik değeri
<i>lnsue</i>	-2,9226*	-2,9023	-4,1661*	-3,4734	-4,6345*	-2,9023	-5,2116*	-3,4734
<i>lnsh</i>	-1,8756	-2,9023	-1,1810	-3,4734	-2,9340*	-2,9029	-4,0764*	-3,4734

* %5 anlamlılık düzeyinde durağan olan değişkenleri göstermektedir.

2.2.2. Eşbütünleşme Testi

Durağan olmayan iki ya da daha fazla seri arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme testleri ile analiz edilmektedir (Barışık ve Demircioğlu, 2006:76-78). Birim kök testleri incelendiğinde değişkenlerin aynı dereceden durağan olmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu

çalışmada yer alan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen sınır testi (ARDL) ile araştırılmıştır.

Serilerin birim kök testi sonuçları incelendikten sonra, değişkenler arasında uzun dönem ilişkisini test etmek amacıyla eş bütünleşme analizi yapılmaktadır. Bunun için öncelikle doğrusal bir tahmin denklemi oluşturulmaktadır:

$$lnsue = \alpha_0 + \beta_1(lnsh) + \mu_t \quad (1)$$

ARDL sınır testi analizi için kısıtsız hata düzeltme modeli (2) nolu denklemde verilmektedir:

$$\Delta lnsue_t = \alpha_0 + \beta_1(lnsue)_{t-1} + \beta_2(lnsh)_{(t-1)} + \sum_{i=1}^m \lambda_{1i} \Delta(lnsue)_{(t-i)} + \sum_{i=0}^n \lambda_{2i} \Delta(lnsh)_{(t-i)} + \mu_t \quad (2)$$

(2) nolu denklemin oluşturulmasından sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Wald testi ile incelenmektedir. Uzun dönem katsayılarının tahmininin yapılması için (3) nolu denklemde yer alan ARDL (m, n) modeli oluşturulmaktadır.

$$lnsue_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \lambda_{1i} (lnsue)_{(t-i)} + \sum_{i=0}^n \lambda_{2i} (lnsh)_{(t-i)} + \mu_t \quad (3)$$

Uzun dönemli ilişkinin katsayıları hesaplandıktan sonra değişkenler arasında kısa dönemli ilişkinin belirlenmesi için ARDL'ye dayanan bir hata düzeltme modeli kullanılarak (4) nolu denklem tahmin edilmektedir.

$$\Delta lnsue_t = \alpha_0 + \beta_1(ECM)_{t-1} + \sum_{i=1}^m \lambda_{1i} \Delta(lnsue)_{(t-i)} + \sum_{i=0}^n \lambda_{2i} \Delta(lnsh)_{(t-i)} + \mu_t \quad (4)$$

(4) nolu denklemde ECM_{t-1} ile gösterilen değişken hata düzeltme katsayısıdır. ECM katsayısı kısa dönemde meydana gelen bir şokun etkisinin ne kadarının uzun dönemde ortadan kalkacağını göstermektedir (Organ ve Ergen, 2017:202).

Denklem (2) bağlamında seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için sınır testi yapılmış ve sonuçları Tablo 3'te verilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere hesaplanan F istatistiği değeri 9,91 olarak bulunmuş ve bu değer Pesaran'ın üst sınır değeri olan 4,11'i aştığı için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı saptanmıştır.

Tablo 3. Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyinde sınır değerler	
		Alt sınır	Üst sınır
1	9,91	3,15	4,11

Denklem (3) ve (4) bağlamında seriler arasında uzun ve kısa dönem ilişkilerinin test edilmesi için belirlenen ARDL (7,3) modelinin sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Tabloda

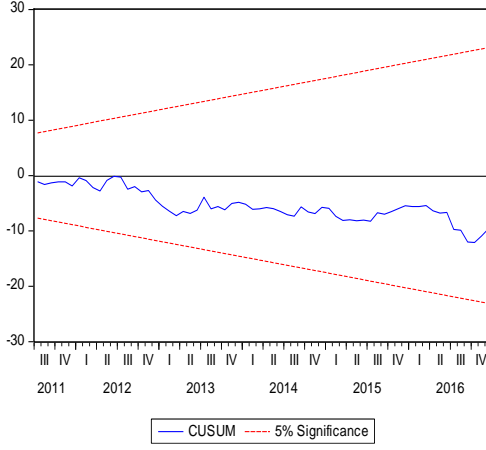
tahmin edilen ARDL (7,3) modelinin tanısal test sonuçlarına göre tahmin edilen modelde herhangi bir otokorelasyon, değişen varyans sorununun bulunmadığı, hata teriminin normal dağılıma sahip olduğu ve model kurma hatasının olmadığı görülmektedir.

Tablo 4'e göre uzun dönem sağlık harcamaları değişkeninin katsayısı istatistiki olarak anlamlıdır. Analiz sonucuna göre sağlık harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış, ekonomik büyümeyi %0,55 oranında arttırmaktadır. Bu sonuç, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde etkili olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi, yine sınır testi yaklaşımına dayalı ARDL hata düzeltme modeli ile araştırılmıştır. Hata düzeltme teriminin katsayısı (-0,019) istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. Bu durum modelin hata düzeltme teriminin çalıştığını göstermektedir.

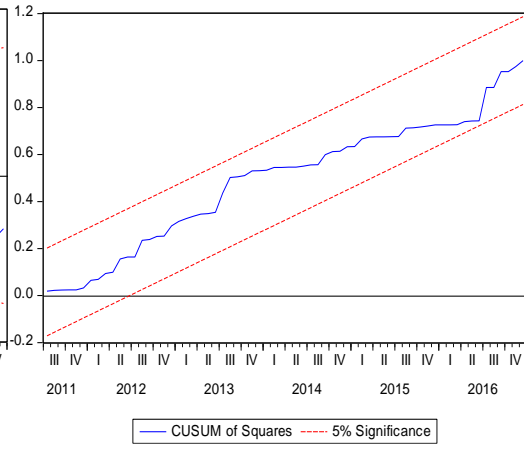
Tablo 4. ARDL (7,3) Modelinin Tahmini Kısa ve Uzun Dönem Sonuçları

Bağımlı değişken lnsh				
Kısa Dönem Sonuçları				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık*
D(lnsh(-1))	-1.2052	0.1083	-11.1264	0.0000
D(lnsh (-2))	-0.9685	0.1395	-6.9392	0.0000
D(lnsh (-3))	-0.9024	0.1425	-6.3320	0.0000
D(lnsh (-4))	-0.9439	0.1426	-6.6150	0.0000
D(lnsh (-5))	-0.8067	0.1332	-6.0537	0.0000
D(lnsh (-6))	-0.3248	0.1037	-3.1303	0.0026
D(lnsh)	0.0306	0.0077	3.9523	0.0002
D(lnsh (-1))	0.0237	0.0075	3.1417	0.0025
D(lnsh (-2))	0.0126	0.0082	1.5422	0.1278
ECM	-0.0190	0.0094	-2.0217	0.0473
Uzun Dönem Sonuçları				
lnsh	0.5501	0.0623	8.8227	0.0000
Tanısal Testler	LM (Olasılık)			
Otokorelasyon testi	$X_{BG}^2=0.9938$ (0.3188)			
Değişen varyans	$X_{ARCH}^2=0.1502$ (0.6983)			
Normallik testi	$X_{JB}^2=2,63347$ (0,2678)			
Model kurma hatası	$X_{Ramsey}^2=2.1006$ (0.1520)			

Tahmin edilen ARDL modelinin kararlılığını araştırmak için geri dönüşlü hata terimlerinin karelerini kullanan CUSUM ve CUSUMSQ grafiğinden yararlanılmıştır (Akçağlayan ve Kayıran, 2010:140-141). Uzun dönem modeline ilişkin CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde yer alması ARDL modelindeki katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. CUSUM Grafiği

Şekil 2. CUSUMSQ Grafiği

2.2.3. Nedensellik Testi

Eşbütünleşme testiyle uzun dönemli ilişki tespit edildikten sonra değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olması da beklenir. Bu çalışmada yer alan değişkenlerin farklı dereceden durağan olmaları nedeniyle Toda Yamamoto (1995) nedensellik testi yapılmıştır. Tablo 5’te yer alan Toda Yamamoto nedensellik testine göre sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamakta ancak ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 5. Toda Yamamoto Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: Insue			
Bağımsız Değişken	Ki-Kare	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
Insh	8.242462	8	0.4102
All	8.242462	8	0.4102
Bağımlı Değişken: Insh			
Bağımsız Değişken	Ki-Kare	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
Insue	19.47443	8	0.0125
All	19.47443	8	0.0125

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yapılan testler sonucunda ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Test sonucuna göre sağlık harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış, ekonomik büyümeyi %0,55 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin tespiti için

yapılan Toda Yamamoto nedensellik testine göre nedensellik ilişkisinin yönü ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğrudur.

Alanyazın incelendiğinde bu çalışma bulgularını destekleyen başka çalışmalar da olduğu görülmektedir. Heshmati (2001, s. 10), sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdığı çalışmasında, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Dreger ve Remers (2005) OECD ülkelerinde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusunu elde etmiştir. Bir başka çalışmada (Erdil ve Yetkiner, 2004, s. 1) ise düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler için ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda, yüksek gelirli ülkelerde sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru, düşük ve orta gelirli ülkelerde ise ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Sahraaltı Afrika'da yapılan bir çalışmada, 1995-2014 yılları arasında sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı incelenmiş olup, iki değişken arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir (Aboubacar ve Xu, 2017, s. 620).

Ulusal çalışmalar incelendiğinde Kar ve Ağır (2006, s. 63), sağlık harcaması değişkeni olarak kamu sağlık harcamalarını aldıkları nedensellik analizlerinde kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Yumuşak ve Yıldırım (2009, s. 68), sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu; ancak bu ilişkinin küçük ve negatif yönlü olduğunu ortaya koymuşlardır. Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012, s. 111), sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin olduğunu saptamışlardır. Atılğan, Kılıç ve Ertuğrul (2017, s. 572) da sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde hem kısa dönemde hem de uzun dönemde olumlu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Kıymaz, Akbulut ve Demir (2006, s. 288) sağlık harcamaları, gayri safi yurtiçi hâsıla ve nüfus artışı arasında çok değişkenli eşbütünleşme ilişkileri olduğunu tespit etmiştir. Buna göre nüfus artışı kontrol edildikten sonra, gayri safi yurtiçi hasılda % 10'luk bir artış toplam sağlık harcamalarında % 21,9'luk bir artışa neden olmaktadır. Bu ilişkinin yönü, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıladan sağlık harcamalarına doğru olmaktadır.

Kaynakça

- Aboubacar, B. ve Xu, D. (2017). The impact of health expenditure on the economic growth in Sub-Saharan Africa. *Theoretical Economics Letters*, 7(03), 615-622.
- Akar, S. (2014). Türkiye’de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nisbi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 311-322.
- Akçağlayan, A. ve Kayıran, M. (2010). Türkiye’de kamu harcamaları ve gelirleri: Nedensellik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 129-146.
- Atılğan, E., Kılıç, D. ve Ertuğrul, H. M. (2017). The dynamic relationship between health expenditure and economic growth: is the health-led growth hypothesis valid for Turkey?. *The European Journal of Health Economics*, 18(5), 567-574.
- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de döviz kuru rejimi, konvertibilete, ihracat-ithalat ilişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 71-84.
- Dreger, C. ve Reimers, H. (2005). Health care expenditures in OECD countries: A panel unit root and cointegration analysis. *Iza Discussion Paper*, 1469, 1-20.
- Erdil, E. ve Yetkiner, H. (2004). A panel data approach for income-health causality, [Erişim Adresi: <<http://ideas.repec.org/p/sgc/wpaper/47.html>>, Erişim Tarihi: 14.12.2017].
- Heshmati, A. (2001). On the causality between GDP and health care expenditure in augmented solow growth model, *Sse/Efi Working Paper Series in Economics and Finance*, 423, 1-19.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(11), 50-68.
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Kelly, T. (1997). Public expenditures and growth. *The Journal of Development Studies*, 34(1), 60-84.
- Kiyamaz, H., Akbulut, Y. ve Demir, A. (2006). Tests of stationarity and cointegration of health care expenditure and gross domestic product. *The European Journal of Health Economics*, 7(4), 285-289.
- Novignon, J., Olakojo1, S. A. ve Nonvignon, J. (2012). The effects of public and private health care expenditure and health status in Sub-Sahara Africa: New Evidence from Panel Data Analysis. *Health Economics Review*, 2(22), 1-8.

- Organ, İ. ve Ergen, E. (2017). Türkiye’de vergi yükünün ekonomik büyümeye etkileri üzerine bir çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 197-207.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Sağlık Bakanlığı (2017), Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016, Ankara.
- Selim, S., Uysal, D. ve Eryiğit, P. (2014). Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 13-24.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 4(4), 31-46.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2), 111-117.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto T. (1995). Statistical inferences in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66, 225- 250.
- TÜİK (2016). Sağlık harcamaları istatistikleri, Ankara.
- WHO (2017). European health for all database, WHO Regional Office for Europe.
- World Bank (2017). Health data, <http://data.worldbank.org/topic/health>
- Yılmaz, V. ve Yentürk, N. (2015). Türkiye’de sağlık harcamalarına tarihsel bir bakış. *İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi*, 1-17.
- Yumuşak, İ. G. ve Yıldırım, A. G. D. Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.
- Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). Kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Ampirik bir analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*, 161, 365-378.

Sosyal Kaytarmanın Örgütsel Sinizme Etkisinde Zorunlu Vatandaşlık Davranışının Aracılık Rolü: Sosyal Ağ Gruplarında Bir Araştırma

Burçak YAKIN*

Alptekin SÖKMEN**

Geliş Tarihi (Received): 14.03.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 02.05.2018

Öz

Araştırmanın amacı, örgütlerde sinizmin oluşmasında zorunlu vatandaşlık davranışı ve sosyal kaytarmanın etkisini tespit etmektir. Bu bağlamda sosyal kaytarmaya maruz kalan çalışanlar açısından sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisi incelenmiştir. Ayrıca sosyal kaytarma mağdurlarının iş yükünün artması sonucu oluşan zorunlu vatandaşlık davranışlarının örgütsel sinizme etkisinde aracılık rolüne de bakılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Türkiye’deki sosyal ağ gruplarına üye olan ve çeşitli sektörlerde aktif olarak çalışan 160 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma hipotezlerinin sınanmasında öncelikle ilişki ve etki için sırasıyla korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Zorunlu vatandaşlık davranışının aracı etkisinin belirlenmesinde ise, Baron ve Kenny’nin üç aşamalı modeli temel alınarak hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Bunun yanı sıra Sobel testi ile kısmi aracılık etkisine bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, örgütsel sinizm, sosyal kaytarma ve zorunlu vatandaşlık davranışı değişkenleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca, sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisinde zorunlu vatandaşlık davranışının kısmi aracılık rolü de bulunmaktadır. Değişkenler arası ilişkileri inceleyen ilk çalışma olması ve elde edilen sonuçların örgütlerde sinizmin oluşmasında farklı değişkenlerin de etkili olduğuna işaret etmesi, örgütsel davranış alan yazınına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal kaytarma, zorunlu vatandaşlık davranışı, rol-ötesi davranış, örgütsel sinizm, sosyal ağ

---

* Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, burcakyakın@ardahan.edu.tr

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, asokmen@gazi.edu.tr

The Mediating Role of Compulsory Citizenship Behavior in the Effect of Social Loafing on Organizational Cynicism: A Survey in Social Networking Groups

Abstract

This study aims to identify the effect of the social loafing (SL) and compulsory citizenship behaviors (CCB) on organizational cynicism (OC). In this context, the impact of SL on OC was examined in terms of employees who are victims of loafing. Furthermore, the mediator role of CCB on OC resulting from the increased workload of the victims of SL was investigated. The sample of the study consisted of 160 participants who are the members of the social networking groups actively working in various sectors in Turkey. Correlations and a series of regression analyses were used for testing the research hypotheses. Hierarchical regression analysis was conducted based on Baron and Kenny's three step procedures to test the mediating effect of CCB. The Sobel test was used to determine the partial mediating effect. The results showed that there was a positive relationship between OC, SL, and CCB, and CCB acted as a partial mediator between SL and OC. The results also demonstrated that different variables giving rise to cynicism are effective in organizations.

Keywords: Social loafing, compulsory citizenship behavior, extra-role behavior, organizational cynicism, social networking groups

Giriş

Çalışanlar, ister örgüt düzeyinde, isterse de bireysel düzeyde olsun yaşamdaki önemli görevlerin çoğunu gruplar halinde başarabilir ve birçok grup görevi bireysel üyelerin girdilerinin bir araya toplanmasını gerektiren ortak görevlerdir (Karau ve Williams, 1993). Ancak, grup içinde çalışanın rolü belirlenmediğinde, performans değerlendirmesi yapılamayacaktır (George, 1992). Benzer şekilde bireysel motivasyon düzeyi de grup performansına katkı sağlayarak kaytarma oluşmasını önleyecektir. Grup içinde bireysel çaba veya katkıların belirlenebilir olduğunun fark edilmesi, yani görev görünürlüğü yüksek ise sosyal kaytarma ortaya çıkmayacaktır (William, Harkins ve Latane, 1981). Aksi durumda motivasyon eksikliği ve isteksizlik, sosyal kaytarmaya sebep olacak ve sonuçta verimlilik artışı için diğerleri daha fazla çalışmak mecburiyetinde kalacaktır. Böylesi bir durumda rol-ötesi davranışlar gönüllü olmaktan ziyade zorunlu hale gelecek ve örgüt içinde olumsuz düşünce, duygu ve davranışları da beraberinde getirecektir.

Günümüzde çalışanların verimli ve motive bir şekilde çalışabilmeleri için örgütler tarafından örgütsel bağlılık, örgütsel kültür, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi örgüt içi değerleri arttırmaya yönelik çalışmalar mevcuttur. Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) (Organ, 1990) olarak tanımlanan rol ötesi davranışlar, sosyal kaytarmanın yaşandığı bir örgütte özellikle kaytarmaya maruz kalanlar tarafından gönüllü olmaktan ziyade zorunlu davranışlar haline gelecektir. ÖVD, insanlara görevlerinin ötesine geçmeleri için güçlü baskı yaratabilecek talepler sonucunda oluşacaktır. Bununla birlikte, ÖVD oluştuğunda eşzamanlı veya ilerleyen bir zamanda olumsuz bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkiler ortaya çıkacaktır (Spector ve Fox, 2010). Çünkü çalışanlar, kaytarmanın olduğu ortamda fazla iş yükü oluşması sonucu zorunlu olarak rol ötesi davranışlar sergilemek mecburiyetinde kalacaklardır. İş arkadaşının görevini eksik ya da umursamazca yapması sonucu görevi tamamlamak için sosyal kaytarma mağduru olan çalışanlar fazladan fedakârlık gösterecektir. Zorunlu fedakârlık sonucu oluşacak durum, zorunlu vatandaşlık davranışı için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Artan sosyal kaytarma eğiliminden dolayı sosyal kaytarıcılardan kalan işlerin yapılabilmesi için ortaya konulacak ekstra rol davranışı, diğer grup üyelerine aşırı iş yükü oluşturacaktır (Price, Harrison ve Gavin, 2006; Schippers, 2014). Böylesi zorunlu vatandaşlık davranışı sonucu olumsuz düşünce, duygu ve davranışların oluşması da kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda da zorunlu vatandaşlık davranışı ortaya çıkabileceği gibi doğrudan sinik tutumlar da gelişebilecektir. Hem sosyal kaytarma, hem de zorunlu vatandaşlık davranışının olumsuz sonuçları örgütsel sinizmin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Grup içinde kaytarma

davranışını gören diğer çalışanlar sosyal değişimin bir sonucu olarak da kaytarma yönünde bir eğilim gösterebileceklerdir. Benzer şekilde örgütsel sinizm yaşayan bireyler için örgütsel amaçlar, kaynaklar, verimlilik ve kârlılık çok önemli olmaması nedeniyle imkân bulduğu takdirde kaytarma davranışı sergilemesi şaşırtıcı bir durum olmayacaktır (Yıldırım ve Karabey, 2017). Araştırmada bu kapsamda sosyal kaytarmanın, zorunlu vatandaşlık davranışının önemli bir öncülü olduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan hem sosyal kaytarmanın, hem de zorunlu vatandaşlık davranışının örgütsel sinizmin oluşmasında öncül niteliğinde olduğu düşünülmektedir.

1. Sosyal kaytarma kavramı

Bireylerin gruplar halinde çalışmalarında verimlilik düzeyinin düşmesi farklı araştırmaların (George, 1992; Cohen ve Bailey, 1997; Ilgen, 1999) konusu olmuştur. Grup büyüklüğü ile harcanan çaba arasındaki ters yönlü ilişkinin 'Ringelmann Etkisi' olarak isimlendirildiği (Piezon ve Ferree, 2008) ilk sosyo-psikolojik çalışmada, ip çekme görevinde ortaklaşa çalışmanın etkileri incelenmiştir (Williams ve Karau, 1991). Yapılan deney sonucunda Ringelmann, gruptaki birey sayısı arttıkça toplam performansın tersine daha fazla azaldığını belirlemiştir. Bu araştırmalar sonucu verimlilikteki azalmanın kaynağı olarak çalışanların işten kaytarmaları ya da işi savsaklamalarını ifade eden sosyal kaytarma kavramı ortaya çıkmıştır. Sosyal kaytarma, insanların tek başlarına çalışma yerine gruplar halinde çalıştıklarında ortaya çıkan bireyselleşmeyi temel almaktadır (Liden vd., 2004). Özellikle grup düzeyinde çalışan sayısının artması, kaytarmayı tetikleyici unsur olarak görülmektedir. Çünkü sosyal etki teorisi, bireylerin grup çalışmalarında bireysel performanslarının net bir şekilde belirlenemediği durumlarda çalışan sayısının artması sonucu grup içinde bazılarının daha az çalışma eğilimi göstereceğini varsaymaktadır (Latane, Kipling ve Harkings, 1979). Temel konu sosyal güç alanıdır. Grup içinde çalışan sayısının artması yöneticinin güç alanının daha geniş bir alana yayılmasına ve dolayısıyla bazılarının kaytarma girişimlerinin gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Sosyal kaytarmaya sebep olarak; atfetme ve eşitleme, en üst kapasitenin altında amaç belirleme ve değerlendirme yanlılığı olabileceği öne sürülmüştür (Ilgın, 2013).

Sosyal kaytarma ile ilgili yapılan ilk çalışmalar daha ziyade laboratuvar ortamında olgusal olarak incelenmiştir. George (1992), yaptığı çalışmada sosyal kaytarma ölçeği geliştirmiş ve uygulamıştır. Araştırmacı, görev görünürlüğünün düşük olduğu durumlarda çalışanların daha az çaba göstereceğini tespit etmiştir. Görevin görünürlüğüne ilişkin algılar çalışanlar arasında farklılık gösterecektir. Algılanan görev görünürlüğü, bir amirin bir işte bireysel çabanın farkında olduğuna yönelik inancıdır. Görev görünürlüğü düşük olduğunda,

çalışanlar, yöneticilerinin ne kadar zor çalıştıklarını ve ne kadar çaba harcadıklarını belirlemelerinin zor olduğunu düşünürler. Eğer çalışan kendisinin amiri tarafından fark edilemeyeceğine inanırsa ve işini tam olarak yapmamasının olumsuz sonuçlanmayacağını düşünürse, bu durumda sosyal kaytarma oluşacaktır. Algılanan görev görünürlüğü yüksek olduğunda, çalışanlar, yöneticilerinin gösterdikleri bireysel çabaların düzeyinden haberdar olduklarını ve dolayısıyla sosyal kaytarma yapabilme olasılığının düşük olduğunu düşünecektir.

Farklı araştırmacılar örgütlerde sosyal kaytarmayı açıklamak için sosyal etki teorisinin yanında afetme (Spector ve Fox, 2010), sosyal değişim teorisi (Murphy vd., 2003) ve beklenti teorisini (Williams ve Karau, 1991) temel almışlardır. Araştırmacılar, beklenti teorisini çerçevesinde çalışanın beklenti düzeyine göre çalışma isteğinin artacağını ileri sürmektedir. Buna göre bir çalışan daha fazla ödüllendirileceğini düşünürse daha fazla motive olacak ve beklentilerine paralel olarak daha fazla çalışacaktır. Ancak beklentilerin karşılanamaması durumunda kaytarma eğilimi artacak ve bu durum sinik tutumların gelişmesinde de etkili olacaktır. Çalışanların örgüt içerisindeki davranışlarını neden ve sonuç ilişkisine bağlı olarak açıklayan sosyal değişim teorisi (Emerson, 1976); sosyal kaytarmanın çalışanların karşılıklı etkileşimini içeren davranışlarını, etkisini ve iletişimlerini sosyal psikolojik bakış açısıyla açıklamaktadır. Bireyler, sürece katkıda buldukları durumlarda karşılığını beklemektedirler (Akgündüz vd., 2014). Ancak karşılık alamamaları, kaytarmaya ve olumsuz bir takım tutumlara da sebep olacaktır. Latane ve arkadaşları (1979) sosyal kaytarmayı olumsuz sonuçları nedeniyle tedavi edilmesi gereken bir tür ‘hastalık’ olarak ifade etmişlerdir.

Sosyal kaytarma, işte var olamama ve boş zaman kuramı temelli olarak da incelenmiştir. İş doyumu, stres, kötü iş ortamı gibi durumlarda çalışanlar, kaytarma davranışına eğilim göstermektedirler (Yılmaz, Doğanalp ve Durmaz, 2016). Dolayısıyla işte var olamamanın altında yatan neden kaytarma olacaktır. Boş zaman kuramı ise birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Literatürde gelişim imkânı (Marx, 1977), tembellik hakkı (Lafargue, 2013); insanların genel olarak tembel olduğu (McGregor, 1960); insanların tembel ve umursamaz oldukları (Taylor, 1997) gibi nedenlerle insanların boş zaman yaratma çabalarının kaytarmaya neden olduğuna dair görüşler mevcuttur (Güçer vd.,2017; Ilgın, 2010; Yılmaz vd., 2016).

Sosyal kaytarma kavramını açıklamada çoğunlukla motivasyon temelli çalışmalar yapılmıştır. Knoke (1990), bireylerin örgütlere katılma ve katkıda bulunma motivasyonlarına açıklamada bir model oluşturmak için üç teorik perspektifi bir araya getirmiştir: akılcı seçim, normatif uygunluk ve duygusal bağlanma (Kidwell ve Bennett, 1993). Araştırmacılar bu modelden yola çıkarak ortaklaşa çaba modelini geliştirmişlerdir. Bireysel düzeydeki beklenti -

değer modelleri grupsal düzeye göre düzenlenmiştir. Liden ve arkadaşları (2004) ise yaptıkları çalışmada sosyal kaytarmayı birden çok teorik bakış açısı ile ele alınmasının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Kidwell ve Bennett'in modelinden yola çıkarak sosyal kaytarmanın öncüllerini bireysel ve örgütsel olarak sınıflandırmışlardır. Sosyal kaytarmanın bireysel öncülleri olarak: Görevde birbirine bağımlılık, görevin görünürlüğü, ayırt edilebilirlik ve değerlendirme potansiyeli, göreve bağlanma, görevin algılanan önemi, görevin anlamlılığı, bireysel katılımların eşsizliği, bireylerin dağıtımsal ve işlemsel adaletine dair algılamaları, bireylerin kişilik özellikleri (Ülke, 2016) ele alınmıştır. Ayrıca bireylerin bireysel ya da kolektivist kültürel farklılıkları (Earley, 1986) ve cinsiyet farklılıkları da öncüller olarak tespit edilmiştir. Örgütsel öncüller ise: Grup özdeşleşmesi (Williams ve arkadaşları, 1981), grup büyüklüğü (Liden ve arkadaşları, 2004), grup kaynaşması, örgütsel bağlılık (Luo, Qu ve Marnburg, 2013), ve grup üyeleri arasında algılanan sosyal kaytarmanın yaygınlığıdır.

Yerli alan yazında da sosyal kaytarma ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar neticesinde sosyal kaytarmanın görev görünürlüğü -demografik değişkenlere göre- (Doğan, Bozkurt ve Demir, 2012), örgüt kültürü tipi (Sünnetçioğlu, Korkmaz ve Koyuncu, 2014), işten ayrılma niyeti (Güçer vd., 2017), iş tatmini ve örgütsel bağlılık (Şeşen ve Kahraman, 2014), psikolojik güçlendirme (Kesen, 2015), ücret eşitliği (Kanten vd., 2015), çalışan performansı (Kurnaz, 2016) ve duygusal tükenme (Sezici ve Güven, 2017) gibi faktörlerle etkileşimi olduğu tespit edilmiştir.

2. Zorunlu vatandaşlık davranışı

Zorunlu vatandaşlık davranışı, araştırmacıların son zamanlarda odaklandığı davranış konularının başında gelmektedir. Örgütsel vatandaşlık davranışı olarak adlandırılan rol ötesi davranışların gönüllülük esaslı olmasına rağmen örgüt başarısındaki hayati önemi nedeniyle bir nevi baskı unsuru haline gelebileceğine dikkat çeken ve eleştirel bakış açısıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Örgütsel vatandaşlık davranışı olarak da adlandırılan rol ötesi davranışlar, bireylere, gruplara veya kurumlara, sosyal işlevsellik kazandırmak ve katkıda bulunmak için gönüllü ve fedakârlığa dayalı davranışlardır (Organ, 1997; Organ, Podsakoff ve MacKenzie, 2006; Van Dyne, Cummings ve Parks, 1995; Williams ve Anderson, 1991). Çalışanların rol içi davranışlarının ötesinde gönüllü olarak rol ötesi davranışların göstermesi gerektiğini vurgulayan araştırmacılar, örgütün başarısının artmasında rol ötesi davranışların önemine vurgu yapmışlardır. Ancak rol ötesi davranışların gönüllülük esasına dayalı olması göz ardı edilerek, bu davranışların rol içi davranışlar gibi doğal bir süreçte olmasını beklemektedirler. Bu bağlamda Vigoda-Gadot (2006) geleneksel vatandaşlık davranışını eleştirmiş ve böylesi bir

durumda rol ötesi davranışların ya rol içi davranışa dönüşeceğini, ya da zorunlu bir davranış haline geleceğini ifade etmiştir. Çünkü rol ötesi davranışlar “spontane” bir şekilde gelişen davranışlardır. Ancak rol ötesi davranışların Smith, Organ ve Near’ın (1983) vurgu yaptığı şekilde örgütün yararına yapılmasının istenmesi halinde gönüllülük esası ortadan kaybolmaktadır. Ayrıca, rol ötesi davranışların gösterilmesi gerektiğini çünkü örgütün yararına olacağını da ifade etmişlerdir. Yani amaca yönelik olarak iyi asker ya da iyi vatandaş olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Oysaki bu tür davranışlar, bireyler tarafından herhangi bir amaca yönelik olarak yapılmamaktadır.

Örgütsel vatandaşlık davranışı, sosyal değişim teorisi çerçevesinde şekillenmiştir. Bireyin memnuniyeti yöneticisinin çabalarından kaynaklanır ve bu tür çabalar iyi niyetli olarak algılanırsa, bireyde de çabalara karşılık verme isteği oluşacak (Organ, 1990), iş tatmini de artacaktır. Ancak yönetimin kötüye kullanma durumu söz konusu olduğunda, ekstra rol davranışı bireyin özgür iradesi ile seçme meselesi olmaktan çıkacak, daha çok zorlayıcı ve sömürücü hale gelecektir (Tepper vd., 2004; Zellars, Tepper ve Duffy, 2002). Birey, yöneticisinden gelen bu zorunlu gönüllü vatandaşlık davranışı isteğini reddedemeyecek ve görev icabı yerine getirmek zorunda kalacaktır (Vigoda-Gadot, 2006). Bu gibi zorunlu vatandaşlık davranışı ortaya çıktığında, durumları anlamaya ve kontrol etmeye çalışan birey tarafından yapılan atıflar (Weiner, 2000) sonucu dürtüsel öfkeden üretim karşıtı (anti sosyal) iş davranışları da oluşabilecektir (Spector ve Fox, 2010). Diğer taraftan ÖVD’nin ödüllendirilmesinde davranışın, rol ötesi davranış olmaktan çıkma tehlikesinin yanında ödüllendirmede gözden kaçan bir durum söz konusu olduğunda, ödüllendirilmeyen çalışan gönüllü zorunlu davranışları sergilemeyecektir (Farh, Zhong ve Organ, 2004).

Sosyal etki teorisini inceleyen araştırmacılar (Schein, Schneier ve Barker, 1961; Lifton, 1961; Ofshe ve Singer, 1986), sosyal etki teorisinin, zorlayıcı yöntemler, baskı, ikna, düşünce kullanma yoluyla önemli davranışsal ve tutumsal değişiklikleri yapabilen bir sosyal etki taktiği olduğunu kabul etmektedirler. Böylece yöneticilerin bu zorlayıcı taktikleri kullanarak, rol tanımını genişletmek, maliyetleri düşürmek, performans ve çıktıları artırmak amacıyla çalışanlara karşı baskı yapabilecekleri vurgulanmaktadır. Bu nedenle zorunlu vatandaşlık davranışı, örgütsel vatandaşlık davranışının sosyal yapısının olumsuz yansıması (Porpara, 1989) olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte birey, grup ve örgüt düzeyinde olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Dolayısıyla, toplumsal işlevselliği tartışmalıdır.

Yerli alan yazın incelendiğinde zorunlu vatandaşlık davranışı ile ilgili kısıtlı sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Alkan (2015), Alkan ve Turgut (2015)’un yaptığı çalışmalar zorunlu vatandaşlık davranışının ortaya çıkmasında örgütsel politikalar, psikolojik güvenlik ve

baskı kaynaklarının önemli öncüller olduğu tespit edilmiştir. Şeşen ve Soran (2013)'ın yaptığı çalışmada ise zorunlu vatandaşlık davranışının öncülleri işten ayrılma niyeti, tükenmişlik, iş stresi, iş performansı, sosyal kaytarma davranışı, çalışanlarla çatışma, yenilikçilik, özdeşleşme, örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel güven olarak bulunmuştur.

3. Örgütsel sinizm

Sinizm, olumsuz hislerin eşlik ettiği hayal kırıklığı ile şüphe düşüncesinden oluşan bir tutumdur. Sinik tutumlar, bireyin beklentilerinin olumsuz şekilde sonuçlanması ile ortaya çıkmaktadır. Hayal kırıklığı yaşanması tepkinin öfke ile ortaya konmasına neden olmaktadır. Geçmiş deneyimler, kişilik ve o ana özgü koşulların birarada etkisi, sinik davranışların tür ve şiddetini belirlemektedir. Bireylerin çıkarıcı olduklarına inanan ve herkesi çıkarıcı kabul eden kimselere 'sinik', sinik durumu açıklamaya çalışan düşünceye de 'sinizm' denilmektedir (Karacaoğlu ve İnce, 2012). Temel inanç; dürüstlük, adalet ve içtenlik ilkelerinin kişisel çıkarlara kurban edildiği yönündedir (James, 2005).

Örgütsel sinizm, "bireyin çalıştığı işletmeye; işletmenin uyguladığı, prosedür, süreç ve yönetimine karşı olan olumsuz davranış" olarak tanımlanmıştır (Wilkerson, 2002). Sinizm, "üç boyuttan oluşan bir kuruluşun organizasyonuna karşı olumsuz tutum ile (1) örgütün bütünlükten yoksun olduğuna dair inanç; (2) örgüte karşı olumsuz duygu; ve (3) bu inançlara ve tutumlara uygun, küçümseme eğilimleri ve örgütte kritik davranışlar"dır (Dean, Brandes ve Dhadwadkar, 1998). Örgütsel sinizm, kişinin istihdam edildiği organizasyonuyla ilgili tutumlara atıfta bulunur; olumsuz inançlar, duygular ve bunlarla ilgili davranışlar ile karakterize edilir. Buna ek olarak, çevresel etkilerle değişime duyarlı kişisel ve/veya sosyal deneyimler geçmişine bir cevaptır (James, 2005). Örgütsel sinizm atıf, tutum, beklenti, sosyal güdülenme ve sosyal mübadele kuramı ile bağlantılıdır.

Örgütsel sinizm ile ilgili yerli alanyazında da pek çok çalışma mevcuttur. Sosyal kaytarma davranışının azaltılmasında da önemli bir öncül olarak tespit edilen örgüt kültürü, Gün (2016)'ün Bitlis ilindeki 3 ve 4 yıldızlı otellerdeki 99 çalışanla yaptığı çalışmada incelenmiş ve bürokratik örgüt kültür tipinin örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilediği, yenilikçi ve destekleyici örgüt kültür tiplerinin ise örgütsel sinizmi negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Turgut ve Agun (2016)'un farklı endüstri kollarından 205 çalışan ile; Köybaşı, Uğurlu ve Öncel (2017)'nin Sivas'taki ilkokullarda görev yapan 313 öğretmen ile yaptıkları çalışmalarda örgütsel sinizm ve örgütsel adalet arasında anlamlı ilişki belirlenmiştir. Örgütsel adalet, zorunlu vatandaşlık davranışının da önemli bir öncülü olarak tespit edilmiştir.

Akdemir, Kırmızıgül ve Zengin (2016)'in Tunceli ve Kafkas Üniversitesi'nde çalışan 529 personele yönelik çalışmada örgütsel sinizm ve iş performansı arasında ters yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Benzer bir başka çalışmada Şantaş ve Uğurluoğlu (2017) sağlık çalışanlarına yönelik olarak gerçekleştirmiş ve örgütsel sinizmin iş performansını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. İş performansı, hem sosyal kaytarma, hem zorunlu vatandaşlık davranışı hem de örgütsel sinizmden etkilenen bir değişken olarak dikkat çekmektedir. İş performansının ilgili üç değişkenin etkilerinden olumsuz olarak etkilendiği yapılan çalışmalarla ortaya konmaktadır. Örgütün başarısının çalışanın iş performansına bağlı olduğu göz önüne alındığında bu olumsuzlukların örgüt açısından ne derece hayati olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Yakın (2017) ve Yakın, Sökmen ve Bıyık (2017)'in yaptıkları çalışmalarda ise örgütsel sinizmin örgütsel güven ve örgütsel özdeşleşme ile istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönlü ilişki tespit edilmiştir. Örgütsel güven ve örgütsel özdeşleşmenin artması, örgütsel sinizm düzeyinin azalmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla, örgüt içinde oluşan olumsuz faktörlerin etkisi ortadan kaldırılarak ve olumlu faktörler geliştirilerek örgütün başarıya ulaşması sağlanacaktır.

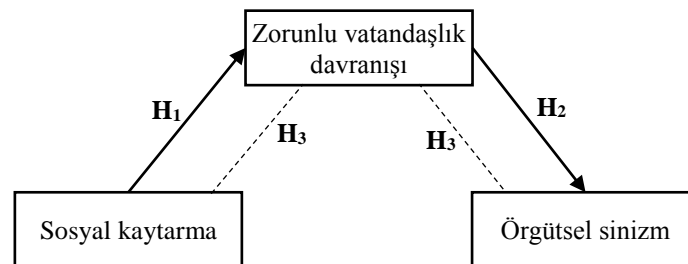
4. Yöntem

Araştırmanın amacı, örgütlerde sinizmin oluşmasında zorunlu vatandaşlık davranışı ve sosyal kaytarmanın etkisini tespit etmektir. Bu çerçevede sosyal kaytarma ve zorunlu vatandaşlık davranışının örgütsel sinizme etkisi incelenmiştir. Ayrıca sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisinde zorunlu vatandaşlık davranışının aracı rolü incelenmiştir. Olumsuz kavramların işyeri ortamı dışında objektif olarak ele alınabilmesi ve cevaplandırılabilmesi amacıyla çalışma sosyal ağ gruplarına üye olan çalışanlara uygulanmıştır. Bu çerçevede geliştirilen hipotezler:

H₁: Sosyal kaytarma, zorunlu vatandaşlık davranışını pozitif etkiler.

H₂: Zorunlu vatandaşlık davranışı, örgütsel sinizmi pozitif etkiler.

H₃: Sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisinde zorunlu vatandaşlık davranışının aracılık rolü vardır.

Şekil 1. Araştırma modeli

Araştırma kapsamında sosyal ağ gruplarına üye olan ve farklı sektörlerde aktif olarak çalışanlar ile anket çalışması yapılmıştır. Anket, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, 'Google Forms' üzerinden online olarak yapılmıştır. İki aşamalı yapılan anketin birinci safhasında, bireysel sosyal kaytarmayı ölçmek amacıyla George (1992) tarafından geliştirilen sosyal kaytarma ölçeği Türkçeye uyarlanarak kullanılmıştır. Ancak katılımcıların kendi kaytarma düzeylerini ölçmeyi amaçlayan pilot çalışmaya katılım düzeyinin düşük olması nedeniyle bir ay arayla ikinci aralıkta aynı ölçeğin Güçer ve arkadaşları (2017) tarafından iş arkadaşlarına yönelik olarak Türkçeye uyarlanmış hali uygulanmıştır. Ölçeğin eksik olan bir maddesi eklenerek düzenlenmiş ve katılımın daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal ağ ortamında ölçeğin uygulanmasının en temel sebebi böylesi olumsuz ifadeler içeren ölçeklerin işyeri ortamında çoğunlukla objektif bir şekilde cevaplama sıkıntısı yaratabileceği düşüncesidir. Katılımcıların gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilen anket çalışmasında 160 katılımcıya ulaşılmıştır. Literatürde, değişken sayısı fazla büyük olmadığında, faktörler güçlü ve belirgin olduğunda 100 ile 200 arasındaki örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2002). Genel olarak, faktör analizi için önerilen madde sayısı veya gözlenen değişken sayısının beş katı örneklem büyüklüğü olması gerektiği ifade edilmektedir (Child, 2006). Evrenin belirlenmesinin zorluğu nedeniyle anket formundaki madde sayısının 5-10 katı arası katılımcıya ulaşılarak 160 kişinin yeterli olduğu görülmüştür.

Araştırmada kullanılan ölçekler, Türkçeye uyarlanmış, geçerlik ve güvenilirlikleri test edilmiş, ayrıca genel olarak kabul görmüş ölçekler olması nedeniyle tercih edilmiştir. Anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm örgütsel sinizm, ikinci bölüm sosyal kaytarma, üçüncü bölüm zorunlu vatandaşlık davranışı ve son bölüm ise demografik değişkenleri içermektedir.

Örgütsel sinizm ölçeği, Brandes (1997) tarafından geliştirilmiştir; on dört madde ve biliş, duyuş ve davranış olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Beşli Likert tipi hazırlanmış ölçekte örnek ifade, "Çalıştığım kurumun, söylediğinin başka, yaptığının başka olduğuna inanıyorum" şeklindedir. *Sosyal kaytarma ölçeği*, George (1992) tarafından geliştirilmiştir; on madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Örnek ifade, "Çalıştığım kurumdaki bazı çalışanlar, üstlenmeleri gereken sorumlulukları kimi zaman başkalarına yüklerler" şeklindedir. *Zorunlu vatandaşlık davranışı ölçeği*, Vigoda-Gadot (1997) tarafından geliştirilen, beş madde ve tek boyuttan oluşan ölçeğin, Harmancı ve Ünaldı (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmış halinin orijinal ölçeğe göre uyarlanmasıdır. Örnek ifade, "Çalıştığım kurum, her ne kadar çalışanlarının

görev tanımında yer almasa da fazladan çaba göstererek birçok iş ya da görevin yapılması konusunda baskı yapar” şeklindedir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi SPSS ve AMOS paket programları aracılığıyla yapılmıştır. Kullanılan ölçeklerin geçerliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Güvenirliği test etmek için Cronbach α testi yapılmıştır. Değişkenler arası ilişkileri belirlemek için Pearson korelasyon analizi ve ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Zorunlu vatandaşlık davranışının aracılık rolü, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen üç aşamalı regresyon analizi temelinde yapılmıştır. Üç aşamalı modele göre aracı değişkenin varlığının tespiti için üç sayıltının doğrulanması gerekmektedir:

1. Bağımsız değişkenin (Sosyal kaytarma) aracı değişken (Zorunlu vatandaşlık davranışı) üzerinde etkisi olmalı,
2. Aracı değişkenin (Zorunlu vatandaşlık davranışı) bağımlı değişken (Örgütsel sinizm) üzerinde etkisi olmalı ve
3. Bağımsız değişkenin (Sosyal kaytarma) bağımlı değişken (Örgütsel sinizm) üzerinde etkisi olmalı.

Baron ve Kenny'nin (1986) üç aşamalı yöntemi alan yazındaki araştırmalarda sıklıkla tercih edilmektedir. Bununla birlikte yapılan analizlerin sonucuna göre kısmi veya tam aracılık etkisi de belirlenebilmektedir. Hiyerarşik regresyon analizinin son adımında önceki adımda anlamlı olan etkinin anlamsız olması tam aracılık; anlamlı fakat azalan bir etkinin olması ise kısmi aracılık olduğuna işaret etmektedir. Aracı etkiden söz edebilmek için gerekli sayıltıların doğrulanmasının ardından bağımsız değişkenin (aracı değişken vasıtasıyla) bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisinin de anlamlı olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir. Kesin sonuca ulaşmak için, Beta (β) değerlerindeki azalma miktarının anlamlılığının tespit edilmesi için Sobel Testi kullanılmaktadır. Sobel testi (Sobel, 1982), ilgili değişkenlere ait düzeltilmemiş regresyon katsayıları (B) ve bunlara ait standart hata değerleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu nedenle hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarına göre kısmi aracılığı belirlemek için Sobel anlamlılık testi kullanılmıştır.

5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmadaki katılımcıların demografik değişkenlerine ilişkin bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir. Katılımcıların % 53,1'i kadın ve % 46,9'u erkektir. Yaş dağılımı incelendiğinde 25 yaş ve altı % 20,6 olmakla beraber katılımcıların çoğunlukla 26-30 yaş aralığında (% 38,8) olduğu görülmektedir. Genel olarak genç çalışan yoğunluğuna (% 91,9) sahip bir örneklemdir. Katılımcıların eğitim düzeyine göre % 38,8'i lisans ve % 53,8'i lisansüstü mezundur.

Tablo 1. Demografik değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler

	<i>f</i>	%		<i>f</i>	%
Cinsiyet			Medeni hal		
Kadın	85	53,1	Bekar	85	53,1
Erkek	75	46,9	Evli	75	46,9
Yaş			Pozisyon		
25 yaş ve altı	33	20,6	Çalışan	135	84,4
26-30 yaş	62	38,8	Yönetici	25	15,6
31-35 yaş	22	13,8	Kurumda çalışma süresi		
36-40	20	12,5	1 yıl ve altı	44	27,5
41-45	10	6,3	2-5 yıl	64	40,0
46-50	5	3,1	6-10 yıl	21	13,1
51-55	4	2,5	11-15 yıl	12	7,5
56 yaş ve üstü	4	2,5	16-20 yıl	8	5,0
Eğitim düzeyi			21 yıl ve üstü	11	6,9
İlköğretim	1	0,6	Toplam çalışma süresi		
Lise	6	3,8	1 yıl ve altı	29	18,1
Önlisans	5	3,1	2-5 yıl	51	31,9
Lisans	62	38,8	6-10 yıl	33	20,6
Lisansüstü	86	53,8	11-15 yıl	20	12,5
			16-20 yıl	9	5,6
			21 yıl ve üstü	18	11,3

N=160

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Tablo 2’de kullanılan ölçeklerin ortalama, standart sapma, Cronbach α , korelasyon değerleri görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon matrisi

Faktör	$\bar{X}$	<i>s</i>	1	2	3	4	5	6
1. Örgütsel sinizm	2.81	.97	(.95)					
2. Bilişsel sinizm	2.75	1.03	.91**	(.91)				
3. Duyuşsal sinizm	2.70	1.16	.89**	.76**	(.94)			
4. Davranışsal sinizm	2.93	1.06	.91**	.70**	.71**	(.89)		
5. Sosyal kaytarma	3.43	1.07	.57**	.52**	.52**	.52**	(.97)	
6. Zorunlu vatandaşlık davranışı	2.94	1.05	.56**	.50**	.55**	.49**	.51**	(.91)

**p<0.01 (çift yönlü), N=160

Araştırmada kullanılan ölçeklerin daha önceki çalışmalarda Türkçeye uyarlaması yapılmış ve geçerlikleri kabul edilmiş olmakla birlikte doğrulayıcı faktör analizi de yapılarak faktör dağılımları incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi öncesinde örneklem büyüklüğünün yeterliliğini test etmek amacıyla KMO testi yapılmıştır. Test sonuçları, sosyal kaytarma için 0.95 ve p<0.001; zorunlu vatandaşlık davranışı için 0.87 ve p<0.001; örgütsel sinizm için 0.91 ve p<0.001 olarak bulunmuştur. KMO test sonucu, faktör analizi yapmak için örneklem büyüklüğünün yeterli ve anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Yapılan faktör analizleri sonucunda ise sosyal kaytarma ve zorunlu vatandaşlık davranışı ölçekleri tek boyutlu çıkmıştır. Örgütsel sinizmin iki ifadesi (“Çalıştığım kurumdaki ilişkiler beni kızdırır” ve “Kurum yönetimiyle ilgili herhangi bir konu gündeme geldiğinde anlamlı bakışmalar yaşanır”) her üç

boyutta da faktör yükleri birbirine yakın çıkması nedeniyle ölçekten çıkartılmıştır. Tablo 3’deki doğrulayıcı faktör analizi sonucu alan yazınla örtüşür uyum iyiliği indeks değerlerini göstermektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonrası çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) tespiti amacıyla Tolerans (.74 > .2) ve VIF (1.34 < 10) değerlerine bakılmış ve çoklu bağlantı tespit edilmemiştir.

Tablo 3. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Ölçekler	CMIN/DF	RMR	GFI	CFI	IFI
Örgütsel sinizm	2.79	.08	.87	.95	.95
Sosyal kaytarma	3.53	.04	.87	.96	.96
Zorunlu vatandaşlık davranışı	5.38	.05	.93	.96	.96

Zorunlu vatandaşlık davranışının aracılık etkisini test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Üç aşamada yapılan analizin birinci aşamasında sosyal kaytarmanın zorunlu vatandaşlık davranışına etkisi, ikinci aşamada zorunlu vatandaşlık davranışının örgütsel sinizme etkisi ve son aşamada ise modele her iki bağımsız değişkenin dâhil edilerek sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisinde zorunlu vatandaşlık davranışının aracılık etkisi belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, birinci aşamada bağımsız değişken sosyal kaytarma ile aracı değişken zorunlu vatandaşlık davranışı arasındaki regresyon modeli anlamlı bulunmuştur (F=54.394; p<0.001). Hesaplanan R²=0.256 değeri; modelin açıklanma oranına göre çalışanların zorunlu vatandaşlık davranışındaki değişimlerinin % 25,6’sı çalışanların sosyal kaytarma davranışları ile açıklanabilmektedir. İkinci aşamada aracı değişken zorunlu vatandaşlık davranışı ve bağımlı değişken örgütsel sinizm ile oluşturulan regresyon modeli de istatistiksel olarak anlamlıdır (F=72.400; p<0.001). Hesaplanan R²=0.314 değeri; modelin açıklanma oranına göre çalışanların örgütsel sinizm düzeyindeki değişimlerinin % 31,4’ü zorunlu vatandaşlık davranışı ile açıklanabilmektedir. Son aşamada modele hem aracı hem de bağımsız değişken dâhil edilerek analiz yapılmıştır. Bu sonuca göre hesaplanan düzeltilmiş R²=0.420 değeri; modelin açıklanma oranına göre çalışanların örgütsel sinizm düzeyindeki değişimlerinin % 42’si sosyal kaytarma ve zorunlu vatandaşlık davranışından etkilenmektedir.

Tablo 4. Zorunlu vatandaşlık davranışının aracılık rolüne ilişkin regresyon analizi sonuçları

Aşama	Bağımsız değişken	Aracı değişken	Bağımlı değişken	R	R ²	F	B	SH	β	t
1.	SK	ZVD		.51	.26	54.39	.53	.07	.51	7.38
2.		ZVD	ÖS	.56	.31	72.40	.54	.06	.56	8.51
3.	SK	ZVD	ÖS	.65	.43	58.58	.35	.07	.36	5.19
			ÖS				.36	.06	.39	5.57

SK – Sosyal kaytarma, ZVD – Zorunlu vatandaşlık davranışı, ÖS – Örgütsel sinizm

Birinci aşamada, bağımsız değişken (SK) ve aracı değişken (ZVD) arasında anlamlı etkinin varlığı tespit edilmiştir ($\beta=0.51$, $p=0.000$). Buna göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir. İkinci aşamada, aracı değişken (ZVD) ve bağımlı değişken (ÖS) arasında anlamlı etki olup olmadığına bakılmış ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($\beta=0.56$, $p=0.000$). Dolayısıyla H_2 hipotezi de kabul edilmiştir. Üçüncü aşamada ise, bağımsız değişken (SK) ile aracı değişken (ZVD) birlikte modele dâhil edilmiş ve bağımlı değişken (ÖS) açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü adım incelendiğinde, ZVD ile ÖS arasındaki ilişkinin (ikinci adımla karşılaştırıldığında) anlamsızlaşmadığı bununla birlikte etki düzeyinin azaldığı görülmektedir ($\beta=0.36$, $p=0.000$;). Bu durum, sosyal kaytarma davranışı ile örgütsel sinizm arasında zorunlu vatandaşlık davranışının kısmi aracı etkiye sahip olduğu sonucunu önermekle birlikte aracı etkiden söz etmek için yeterli değildir. Beta (β) değerlerindeki azalma miktarının anlamlılığının tespit edilmesi için yapılan Sobel Testi sonuçlarına ($Z=5.5254$, $p=0.000$) göre Beta değerlerinde meydana gelen azalma anlamlıdır. Sobel testi sonuçlarının anlamlı çıkması sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisinde zorunlu vatandaşlık davranışının kısmi aracılık etkisi olduğunu göstermektedir. Bu yüzden H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada sosyal kaytarma ve zorunlu vatandaşlık davranışının örgütsel sinizme etkisi incelenmiştir. Ayrıca sosyal kaytarmanın örgütsel sinizme etkisinde zorunlu vatandaşlık davranışının aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir. Vigoda – Gadot (2006) tarafından örgütsel vatandaşlık davranışını eleştirmeye yönelik olarak yapılan kavramsal çalışmalar sonrasında zorunlu vatandaşlık davranışı kavramı alan yazında yerini almıştır. Ancak sınırlı sayıda yabancı ve yerli araştırmacı konu hakkında çalışma yapmıştır. Örgütlerin başarısını sağlamaya yönelik kavramlar üzerine yapılan çalışmaların aksine, bu çalışmanın ana odağı örgütlerin başarısız olmalarına neden olan unsurları belirlemektir. Olumsuz faktörlerin ortadan kaldırılması sayesinde örgütün başarısını artırması mümkün olabilecektir. Çalışanların görev tanımları içerisinde görevlerini sürdürebilmesi, kuşkusuz örgüt içi koşullara bağlıdır. Kaytarma davranışı gösteren çalışanlar işlerin aksamasına, bitmesinin gecikmesine neden olmakla kalmayıp, diğer çalışanların işleri bitirmek için daha fazla çabalamasına da sebep olmaktadır. Bu çalışmanın analiz sonuçları zorunlu vatandaşlık davranışı gösteren çalışanlar açısından değerlendirildiğinde, örgüt içinde sosyal kaytarmanın mevcut olduğu düşüncesi yaygındır. Yönetici tarafından fark edilmeyen veya göz ardı edilen kaytarma durumları örgütün insan kaynaklarını kaybetmesine kadar gidebilmektedir. Ayrıca alan yazında, üst yönetimin çıkarıcı ya da sömürücü amaçlarına yönelik araç olarak rol ötesi davranışlara yönlendirmeye teşvik

edeceği ya da zorlayacağını ifade eden çalışmalar mevcuttur. Çalışanlar, sadece yöneticiler tarafından değil, aynı zamanda iş arkadaşları tarafından da çeşitli baskı ve zorlamalara maruz kalacak ve zorunlu vatandaşlık davranışı göstereceklerdir.

Analiz sonuçlarının gösterdiği, kaytarma davranışına maruz kalan çalışanların yerine getirmek zorunda oldukları aşırı iş yükü, zorunlu gönüllü davrandıkları algısı yaratmaktadır. Böylesi olumsuz bir ortamda da, doğal olarak örgütsel sinizm ortaya çıkmaktadır. Çünkü sinizm, olumsuz düşünce, duygu ve davranışlar sonucu oluşmaktadır. Bu nedenle kaytarma davranışlarının engellenmesine yönelik olarak, yöneticilerin tedbirler alması kaçınılmaz olmaktadır. Diğer taraftan, grup içinde kaytarma davranışı sergileyen çalışanlar, diğerlerinde aşırı rol yükü oluşmasına sebep olmaktadır. Bu durum düşük motivasyon kaynaklarından biri olan aşırı rol yükünün, örgütsel sinizmin ortaya çıkmasında etkili olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca yönetim tarafından beklenen rol ötesi vatandaşlık davranışı da bir zorunluluk olarak yapılmaktadır. Zorunlu vatandaşlık davranışı, bilhassa mağdur ve aşırı iş yükü altında olan çalışanların örgüt hakkında olumsuz tutum ve davranış eğilimlerini artırmaktadır.

Sosyal kaytarma, zorunlu vatandaşlık davranışı ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkilerin daha önce araştırılmamış olması, alan yazına katkı sağlamakla birlikte; araştırmanın sosyal ağ gruplarına yönelik olarak yapılmış olması, kısıtlılık olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların ölçek maddelerini doğru algıladıkları ve cevapladıkları varsayılmıştır. Sosyal ağ gruplarının çalışma ortamından bağımsız ve objektif cevaplar alabilmek amacıyla tercih edilmesine rağmen aynı örgüt içinde çalışanlar arasında yapılmamış olması da bir kısıtlılık olabilmektedir. Katılımcıların çalıştıkları örgütlerin, iş arkadaşlarının, çalışma koşullarının ve yöneticilerinin birbirinden farklı olabileceği göz önüne alınmalıdır. Bu çerçevede gelecek araştırmalarda aynı örgütte çalışanlara yönelik olarak çalışanların informel ilişki düzeyleri, örgüt kültürü, örgütsel adalet algıları gibi değişkenlerle ve ayrıca yöneticilerinin liderlik tarzları ile sosyal kaytarma ve zorunlu vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkilerin incelenmesinin de, önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alkan, S. E. (2015). *Psikolojik güvenlik ve örgütsel politika algısının zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi SBE.
- Alkan, S. E. ve Turgut, T. (2015). A research about the relationship of psychological safety and organizational politics perception with compulsory citizenship behavior and the pressures behind compulsory citizenship behavior. *Research Journal of Business & Management*, 2(2), 185-203.
- Akdemir, B., Kırmızıgül, B. ve Zengin, Y. (2016). Örgütsel sinizm ile iş performansı arasındaki ilişki ve bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 115-130.
- Akgündüz, Y., Akdağ, G., Güler, O. ve Sünnetçioğlu, S. (2014). "İşten ayrılma niyeti ve aşırı rol yükünün otel çalışanlarının sosyal aylıklık davranışlarına etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4):515-536.

- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.
- Brandes, P. M. (1997). *Organizational cynicism: Its nature, antecedents, and consequences* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati, ABD.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamalarda Eğitim Yönetimi* 8(4), 470-483.
- Child, D. (2006). *The essentials of factor analysis*. London: Continuum.
- Cohen, S. G. ve Bailey, D. E. (1997). What makes teams work: Group effectiveness research from the shop floor to the executive suite. *Journal of Management*, 23(3), 239-290.
- Dean, J. W., Brandes, P. ve Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management review*, 23(2), 341-352.
- Doğan, A., Bozkurt, S. ve Demir, R. (2012). Sosyal kaytarma davranışı ile algılanan görev görünürlüğü arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 53-80.
- Earley, P. C. (1989). Social loafing and collectivism: A comparison of the United States and the people's republic of China. *Administrative Science Quarterly*, 34(4), 565-581.
- Emerson, R. M. (1976). Social exchange theory. *Annual Review of Sociology*, 2(1), 335-362.
- Farh, J. L., Zhong, C. B. ve Organ, D. W. (2004). Organizational citizenship behavior in the people's republic of China. *Organization Science*, 15(2), 241–253.
- George, J. M. (1992). Extrinsic and intrinsic origins of perceived social loafing in organizations. *Academy of Management Journal*, 35(1), 191-202.
- Güçer, E., Pelit, E., Demirağ, Ş. A. ve Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Business Research Turk*, 9(2), 14-36.
- Gün G. (2016). Örgüt kültürü tiplerinin örgütsel sinizm algısına etkisi: Bitlis ili otel işletmelerinde bir alan araştırması. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm*, 1(1), 28-55.
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1980). *Work redesign*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Harmancı Seren, A. K. ve Ünalı Baydın, N. (2017) Validity and Reliability Study of the Compulsory Citizenship Behaviour Scale in Turkish: A Study Among Nurses. *Journal of Health and Nursing Management*, 4(2), 43-49.
- Ilgen, D. R. (1999). Teams embedded in organizations: Some implications. *American Psychologist*, 54(2), 129-139.
- İlgin, B. (2013). Toplumsal Bir Hastalık: Sosyal Kaytarma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 238-270.
- James, M. S. (2005). *Antecedents and consequences of cynicism in organizations: An examination of the potential positive and negative effects on school systems* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Florida State University, ABD.
- Jones, G. R. (1984). Task visibility, free riding, and shirking: Explaining the effect of structure and technology on employee behavior. *Academy of Management Review*, 9(4), 684-695.
- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26.
- Kanten, P., Kanten, S., Yeşiltaş, M. ve Yaşloğlu, M. (2015). Ücret adaletinin hizmet süreçlerini sabote etme ve sosyal kaytarma davranışları üzerindeki etkisinde ücret eşitliği algısının rolü. 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 513-520.
- Karacaoğlu, K. ve İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999) Örgütsel sinizm ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Kayseri organize sanayi bölgesi örneği. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77.
- Karau, S. ve Williams K. D. (1993). Social Loafing: A Meta-Analytic Review and Theoretical Integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 681-706.
- Kesen, M. (2015). “Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı?”. *Journal of Yaşar University*, 10(38), 6531-6540.
- Kidwell, R. E. ve Bennett, N. (1993). Employee propensity to withhold effort: A conceptual model to intersect three avenues of research. *Academy of Management Review*, 18(3), 429–456.
- Knoke, D. (1990). *Organizing for collective action: The political economies of associations*. New York: de Gruyter.
- Köybaşı, F., Uğurlu, C. T., ve Öncel, A. (2017). Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algıları ile Örgütsel Sinizm Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-14.
- Kurnaz, G. (2016). “Sosyal kaytarmanın çalışan performans düzeyine etkisi üzerine bir araştırma”. *Journal of International Social Research*, 9(44), 1143-1150.
- Lafargue, P. (2013). *Tembellik hakkı*. (C. Özçapkın, Çev.). İstanbul: Alakarga.

- Latane, B., Williams, K. D. ve Harkins, S. (1979). "Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing". *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A. ve Bennett, N. (2004). Social loafing: A field investigation. *Journal of Management*, 30(2), 285-304.
- Lifton, W. (1961). *Working with groups: Group process and individual growth*. Wiley: New York.
- Luo, Z., Qu, H. ve Marnburg, E. (2013). Justice perceptions and drives of hotel employee social loafing behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 33(2), 456-464.
- Marx, K. (1977). *Karl Marx: Selected writings*. D. McClellan (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Murphy, S. M., Wayne, S. J., Liden, R. C. ve Erdogan, B. (2003). Understanding social loafing: The role of justice perceptions and exchange relationships. *Human Relations*, 56(1), 61-84.
- Ofshe, R. ve Singer, M. T. (1986). Attacks on peripheral versus central elements of self and the impact of thought reforming techniques. *Cultic Studies Journal*, 3(1), 3-24.
- Organ, D. W. (1990). The motivational basis of organizational citizenship behavior. *Research in Organizational Behavior*, 12(1), 43-72.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: it's construct clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85-97.
- Organ D. W., Podsakoff, P. ve MacKenzie S. B. (2006). *Organizational citizenship behavior; its nature, antecedents, and consequences*. London: Sage.
- Piezon, S. L. ve Ferree, W. D. (2008). Perceptions of social loafing in online learning groups: A study of public university and U. S. Naval war college students. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 9(2), 1-17.
- Porpara, D. V. (1989). Four concepts of social structure. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 19(2), 195-211.
- Price, K. H., Harrison, D. A. ve Gavin, J. H. (2006). Withholding inputs in team contexts: member composition, interaction processes, evaluation structure, and social loafing. *Journal of Applied Psychology*, 91(6), 1375-1384.
- Sezici, E. ve Güven Ö. Z. (2017). İstismarcı Yönetici Algısının Kaytarma Üzerindeki Etkisinde Duygusal Tükenmenin Aracılık Rolü: Otel İşletmelerinde Bir İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 58-68.
- Schippers, M. C. (2014). Social loafing tendencies and team performance: The compensating effect of agreeableness and conscientiousness. *Academy of Management Learning & Education*, 13(1), 62-81.
- Schein, E. H., Schneier, I. ve Barker, C. H. (1961). *Coercive persuasion: A socio-psychological analysis of the brain-washing of American civilian prisoners by the Chinese communists*. New York: Norton.
- Smith, C. A., Organ, D. W. ve Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological methodology*, 13(1), 290-312.
- Sünnetçioğlu, S., Korkmaz, H. ve Koyuncu, M. (2014). Konaklama işletmelerinde algılanan örgüt kültür tipinin çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını algılamasına etkisi üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 17-34.
- Spector, P. E. ve Fox, S. (2010). Counterproductive work behavior and organisational citizenship behavior: Are they opposite forms of active behavior?. *Applied Psychology*, 59(1), 21-39.
- Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A., ve Çelik, Y. (2017). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(3), 867-886.
- Şeşen, H. ve Kahraman, Ç. A. (2014). "İş arkadaşlarının sosyal kaytarmasının, bireyin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kendi kaytarma davranışlarına etkisi". *İş ve İnsan Dergisi*, 1(1), 43-51.
- Şeşen, H. ve Soran, S. (2013). Örgütsel vatandaşlıktan zorunlu vatandaşlığa: Zorunlu vatandaşlık davranışının bazı faktörlerle ilişkisi. 21. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, Kütahya*, 407-410.
- Taylor, F. W. (1997). *Bilimsel yönetimin ilkeleri*. Ankara: Adres Yayınları.
- Tepper, B. J., Hoobler, J., Duffy, M. K. ve Ensley, M. D. (2004). Moderators of the relationship between coworkers' organizational citizenship behavior and fellow employees' attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 89(3), 455-465.
- Turgut, T. ve Agun, H. (2016). Örgütsel adalet ile örgütsel sinizm arasındaki ilişkide psikolojik sermaye ve çalışan sesliliğinin ara değişken rolü. *İş'te Davranış Dergisi*, 1(1), 15-26.
- Uysal, H. T. (2016). Örgütlerde sosyal kaytarma algısının çalışanların tükenmişlik duygusuna etkisi. 3. *Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi*, 732-743
- ülke, H. E. (2006). *Investigating the role of personality and justice perceptions on social loafing* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, Ankara.

- Vandyne, L., Cummings, L. L. ve Parks, J. M. (1995). Extra-role behaviors: In pursuit of construct and definitional clarity (a bridge over muddied waters). *Research in Organizational Behavior: An Annual Series Of Analytical Essays And Critical Reviews*, 17, 215-285.
- Vigoda-Gadot, E. (2006). Compulsory citizenship behavior: Theorizing some dark sides of the good soldier syndrome in organizations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36(1), 77-93.
- Weiner, B. (2000). Intrapersonal and interpersonal theories of motivation from an attributional perspective. *Educational Psychology Review*, 12(1), 1-14.
- Williams, L. J. ve Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management*, 17(3), 601-617.
- Williams, K., Harkins, S. ve Latane, B. (1981). Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 303-311.
- Williams, K. D. ve Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 570-581.
- Wilkerson JM (2002). Organizational cynicism and its impact on human resources management. G. R. Ferris, M. R. Buckley ve D. B. Fedor (Ed.), *Human resources management: Perspectives, context, functions, and outcomes* (ss. 532–546). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Yakın, B. (2017). *Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- Yakın, B., Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2017). Organizational trust, organizational identification and organizational cynicism: A research on white colors. *International Journal of Business and Management Invention*, 6(7), 72-78.
- Yıldırım, S. K. ve Karabey C.N. (2017). Etik iklim ve örgütsel kontrol mekanizmalarının sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü. *Gazi Üniversitesi SBE Dergisi*, 4(11), 556-594.
- Yılmaz, N., Doğanalp, S. ve Durmaz, T. V. (2016). Lisansüstü öğrencilerde tezden kaytarma davranışları. *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 25(3), 205-228.
- Zellars, K. L., Tepper, B. J. ve Duffy, M. K. (2002). Abusive supervision and subordinates' organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, 87(6), 1068–1076.

Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi

Sami KİRAZ*

Geliş Tarihi (Received): 21.02.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 05.06.2018

Öz

Neoklasik realizm, uluslararası ilişkiler disiplininin en temel uygulama alanlarından birisi olan dış politika analizi konusunda yeni ve bütüncül bir yöntem ortaya koymaktadır. Buna göre, uluslararası sistemin devletlerin dış politikaları üzerindeki baskısı, ilgili devletin yerel dinamiklerine bağlı olarak değerlendirilmekte ve dış politika stratejileri bu değerlendirme neticesinde belirlenmektedir. Böylelikle aynı uluslararası ortam içerisinde devletlerin birbirlerinden farklı dış politika uygulamaları gerçekleştirmelerinin nedenleri kuramsal bir bütün içerisinde açıklanabilmektedir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı gibi sistemik baskıların net bir biçimde gözlemlenebildiği bir uluslararası gelişme karşısında Türkiye'nin yerel dinamiklerinin etkisiyle bu baskıları nasıl dış politika stratejilerine dönüştürdüğü neoklasik realizmin bakış açısından analiz edilmektedir. Bu bağlamda neoklasik realist dış politika analizi bağımsız değişkenlerin (sistemik baskılar) ara değişkenler (karar alıcıların algıları ve yerel dinamikler) vasıtasıyla bağımlı değişkene (dış politika stratejileri ve çıktıları) dönüştürüldüğü bir model olarak açıklanmakta ve bu model İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Türk dış politikasına uygulanarak, örnek olay değerlendirmesiyle test edilmektedir. Sonucunda da savaş dışında kalmayı temel strateji olarak belirleyen Türkiye'nin hem bu stratejinin benimsenmesinde hem de uygulanmasında yerel dinamiklerinin belirleyiciliği gösterilmektedir. **Anahtar Kelimeler:** Neoklasik Realizm, Dış Politika Analizi, Ara Değişkenler, İkinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası.

---

* Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, samikiraz@gmail.com.

Neoclassical Realism as a Foreign Policy Analysis Model: Analysis of Turkish Foreign Policy during World War II

Abstract

Neoclassical realism presents a new and holistic method of foreign policy analysis, which is one of the most fundamental application areas of international relations discipline. It argues that the pressure of the international system on the foreign policies of the states is evaluated based on local dynamics of the relevant state and foreign policy strategies are determined as a result of this evaluation. In this way, the reasons for the states to execute different foreign policy implementations in the same international area can be explained within a theoretical integrity. In this study, World War II, an international development during which systemic pressure was clearly observed, and how Turkey transformed this systemic pressure into foreign policy strategies with the effect of its local dynamics were analyzed from the neoclassical realist perspective. In this context, neoclassical realist foreign policy analysis is described as a model in which independent variables (systemic pressures) are transformed into dependent variables (foreign policy strategies and outputs) through intervening variables (perceptions of decision makers and local dynamics) and this model was tested with the case of Turkish foreign policy during World War II. Consequently, the study presents the decisiveness of the effect of local dynamics on both determining and implementation of the Turkey's non-belligerency strategy during the war.

Keywords: Neoclassical Realism, Foreign Policy Analysis, Intervening Variables, World War II, Turkish Foreign Policy.

Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplininin en önemli uygulama alanlarından birisi olan dış politika analizi, disiplin içerisinde çok çeşitli kuramsal yaklaşımlar tarafından ele alınmıştır. Her bir yaklaşım kendi dış politika analizini belirli önkabuller üzerinden inşa etmiş ve dış politika davranışlarını da bu önkabullere göre yorumlamıştır. Buna göre, uluslararası ilişkiler kuramlarının dış politikaya dair ontolojik bakış açıları, dış politikanın belirlenmesi hususunda birtakım unsurların diğerlerine nazaran daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, mevcut uluslararası ilişkiler literatürü ele alındığında, dış politika analizine yönelik olarak uluslararası sistemin etkin olduğunu iddia eden kuramlarla, devletlerin içsel dinamiklerine belirleyicilik rolü atfeden kuramlar şeklinde iki ayrı tutumun olduğu gözlemlenmektedir. Dış politika analizi kuramlarının bu şekilde birtakım unsurlara belirleyicilik rolü verirken diğerlerinin etkilerini görmezden gelmesi ya da sınırlandırması bütüncül bir analizin yapılması noktasında sorunlara neden olmaktadır.

Çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturacak olan neoklasik realizm de dış politika analizine yönelik ortaya çıkan bu sorunsalı gidermek üzere 1990'lı yıllardan itibaren formüle edilmeye başlanmıştır. Buna göre, devletlerin dış politikalarını analiz edebilmek için meselenin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Diğer kuramsal yaklaşımların önerdiğinin aksine, dış politika davranışlarının sistemik unsurlar ve yerel dinamiklerin belirleyiciliklerinin sentezi olarak ortaya çıktığının iddia edildiği neoklasik realizme göre söz konusu faktörler ayrı ayrı değerlendirilerek analiz yapılmalıdır. Bu iddia üzerinden kendi modelini kurgulayan neoklasik realizm, dış politika analizi konusunda bütüncül ve mevcut literatüre alternatif bir yaklaşım sunmaktadır.

Neoklasik realizm, isminde de vurgulandığı üzere realist uluslararası ilişkiler kuramının bir halkası olarak disiplinde yer almaktadır. Kuramın ortaya çıktığı ortam genel olarak değerlendirildiğinde, disiplinin baskın kuramsal yaklaşımı olan Waltz'un (1979) yapısal realizminin (neorealizm) Soğuk Savaş'ın sona ermesinin açıklanması noktasında yeterli teorik nosyonlara sahip olmaması ve böylesi önemli bir gelişmeyi tahlil edememesinin yeni bir tartışmayı doğurması ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle söz konusu dönemin ve sona ermesinin yapısal realizmin bakış açısından incelenmesi neoklasik realizmin hangi sorulara cevap vermek için kurgulandığını göstermesi bakımından faydalı olacaktır.

Yapısal realistlere göre Soğuk Savaş dönemi barış ve istikrar dönemidir ki bundan kasıt büyük devletler arasında bu dönemde savaşların yaşanmamış olmasıdır (Gaddis, 1986, s.104). Bunun nedeni olarak da üç ayaklı bir açıklama sunan yapısal realizm, ilk olarak iki kutuplu yapıya vurgu yapmaktadır. İkincisi, denge politikaları ve güçler dengesidir. Uluslararası

sistemdeki iki kutbun birbirine yakın güç ve kabiliyetlere sahip olması etkin bir güçler dengesi doğurmuş ve bu da kutuplar arası caydırıcılığa neden olmuştur. Üçüncü ayak olarak, dönem şartları itibarıyla askerî teknolojinin nükleer silahlara dayanması ve bu teknolojinin caydırıcılıkta önemli olmasıdır. Çünkü bu silahların kullanılması rasyonel aktörler için anlaşılabilir bir durum değildir. Yalnızca güvenlik sağlamak ve caydırıcılık unsuru olarak kullanılmaktadır. Her iki kutbun da bunlara sahip olması amacına ziyadesiyle hizmet etmiştir (Copeland, 1996, ss. 29-30).

Buna karşın, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, kuramın önermelerini boşa çıkartmış ve güvenilirliğini sarsmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve ittifak sisteminin dağılması yukarıda bahsedilen üç ayaklı düzeni kökünden ortadan kaldırmıştır ve yapısal realist yazarlar bununla ilgili hiç öngörüle bulunamamıştır. Bu duruma getirilen en önemli eleştirilerden birisi yapısal realizmin yalnızca süreklilikleri açıklayabilen, değişimler konusunda ise kavramsal altyapı eksikliğinden kaynaklı yetersiz bir kuram olması şeklindedir (Wohlforth, 1995, ss. 92-93).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinde son Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un politikaları (Glastnost ve Perestroika) etkili olmuştur. Gorbaçov bu politikalarla devlet düzeninde dönüşümler gerçekleştirerek Sovyetleri daha güçlü hale getirebileceğini düşünmüş ancak sonuçlar istediği gibi gelişmemiştir. Devlet güç kaybetmeye başlamış ve bağlı bulunan cumhuriyetler bağımsızlık ilânı yoluna gitmiştir. Ayrıca Gorbaçov döneminde iki Almanya'nın birleşmesi ve bu gelişmeye Sovyetler olarak bir tepki gösterilmemesi de Soğuk Savaş için sonun başlangıcı olmuştur. Söz konusu politikalar ve gelişmeler Waltz'un bakışında birinci (birey) ve ikinci (devlet) imaja dair açıklamalar olduğu için yapısal realistlerin inceleme alanı dışında kalmıştır.¹ Oysaki yapısal realizmin en önemli önermesi olan sistemin ve dolayısıyla yapının uluslararası ilişkileri belirlediği iddiası birim düzeyindeki değişikliklerle sarsılmıştır.

Yapısal realizmin bu gerekçelerle disiplin içerisinde sorgulanmaya başlaması ile ortaya çıktığı genellikle kabul edilen neoklasik realizm, aslında bir dış politika analizi kuramıdır. Waltz'un yapısal realizmi ise devletlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin ortaya çıkardığı sonuçları açıklamaktadır ve bu niteliği ile uluslararası politika kuramıdır (Rose, 1998, ss. 308-309). Oysa uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin açıklanabilmesi adına dış politika kuramları kullanılmalıdır. Sistem ve iç politika gelişmelerini birlikte değerlendirerek bütüncül bir yaklaşım olma iddiasındaki neoklasik realizm de realist kuram içerisindeki bu eksikliği gidermek adına ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, neoklasik realizmin bahsedilen eksiklikler noktasında dış politika analizine dair kurguladığı analiz modeli incelenerek, kuramın genel bir çerçevesi çizilecektir.

Böylelikle disiplinin en temel uygulama alanlarından birisi olan dış politika analizine yönelik olarak bütüncül bir bakış açısıyla kuramsal yaklaşım açıklanacaktır. Bu bağlamda, neoklasik realizmin analiz yöntemi kuramın belirlediği değişkenler üzerinden ortaya konacak ve sonraki başlıkta bu yöntem Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasına uygulanarak hem dönemselsel hem de kuramsal bir inceleme yapılacaktır.

1. Neoklasik Realist Dış Politika Analizi Modeli ve Modelin Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Dış Politikasına Uygulanması

Neoklasik realizmi literatürde ilk defa kullanan Rose, aslında bu kuramın kendisinden önce bazı realist yazarlar tarafından kullanıldığını, bu isimlerin yaptıkları çalışmalarda yapısal realizmin genel önermelerinden farklı bir bakış açısı ile hareket ettiklerini belirtmektedir (Rose, 1998, s. 146). Buna göre Thomas Christensen (1996), Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında Çin ve ABD arasındaki rekabeti, William Wohlforth (1993) Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin, Fareed Zakaria (1998) ABD'nin ve Randall L. Schweller (1998) da İkinci Dünya Savaşı'nın taraflarının dış politikalarını inceledikleri çalışmalarda dış politika dinamiklerinin, sistemdeki görece güç dağılımından kaynaklandığını ortaya koymuşlardır (Rose, 1998, s. 154). Bu çalışmalarda dış politika karar alıcılarının algıları ve ideolojik unsurlar gibi birim düzeyindeki faktörlerin dış politikadaki belirleyicilikleri de ortaya çıkartılmış ve farklı bir dış politika analizi söz konusu olmuştur. Rose, bu yaklaşımların tümünü birden neoklasik realizme dahil ederek kuramın sistematik açıklamalarını sunmuştur.

Rose, devletlerin dış politikalarını belirlerken yapısal realizmde olduğu gibi yalnızca uluslararası sistemin yönlendirmeleri sonucunda benzer politikalar üretmek zorunda olmadığını, ilgili devletlerin yerel dinamiklerinin de bu süreçte belirleyici olduğunu savunmaktadır. Ancak bu iddiayı ortaya atarken uluslararası sistem ve yerel dinamikler arasında bir denge yaklaşımı gözetmekte, faktörleri de bu dengeye göre konumlandırmaktadır. Buna göre, neoklasik realist bakış açısından dış politika analizi yapılırken sistemik unsurlara analiz için öncelik rolü verilmektedir. Ancak belirleyiciliği kabul edilen bu unsurların dış politika için anlamlı veriler olabilmesi adına birim düzeyindeki ara değişkenler (*intervening variables*) tarafından süzülerek onlara ne ifade ettiğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle neoklasik realizmde Waltz'un üç imajının (birey, devlet, sistem) birleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Rose, neoklasik realizmin bu niteliğini açıklarken uluslararası anarşinin ister Hobbesçu ister daha yumuşak bir nitelikte olsun tam anlamıyla okunmasının zor olduğunu dolayısıyla güvenliğin bulunabilir ya da kısıtlı bir olgu olduğunun anlaşılmasında zorluklar yaşandığını belirterek, bunların ancak karar alıcılar gibi ara değişkenlerin algıları neticesinde dış politikanın belirleyicileri olabileceğini belirtmektedir (Rose, 1998, s. 152).

Bu yaklaşımdan hareketle devletlerin dış politikalarını açıklama amacıyla formüle edilen neoklasik realizme göre dış politika bağımlı değişken olarak kabul edilmekte ve devlet davranışları bu bakış açısından ele alınmaktadır. Bununla birlikte, dış politikanın (bağımlı değişkenin) oluşumunun iki farklı unsurun birbirlerini etkilemeleriyle bir çıktı oluşturmaları neticesinde mümkün olduğu iddia edilmektedir. Buna göre, uluslararası sistem öncelikli unsur olarak görülmekte ve bağımsız değişken olarak ele alınmakta ancak sistemin etkilerinin ara değişkenlerin süzgecinden geçtikten sonra anlamlı veriler haline geldiği kabul edilmektedir. Bu noktada devletin iç yapısından kaynaklanan unsurlar ara değişkenler olarak dış politikaya yön vermektedir. Bu bölümde, söz konusu unsurlar ayrı ayrı incelenerek neoklasik realizmin dış politika analizi formülasyonu ortaya konacak ve her bir başlık altında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na yönelik dış politikasının bileşenleri açıklanarak analizi yapılacaktır.

1.1. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

Devletlerin dış politika davranışlarını yapısal realizmden farklı olarak uluslararası sistemin baskısının yerel düzeyde belirleyiciliği olan unsurlar vasıtasıyla değerlendirerek açıklama amacı taşıyan neoklasik realizm, bu nedenle bağımlı değişken olarak ilgili devletin dış politika stratejilerini ve çıktılarını kabul etmektedir (Lobell, Ripsman, & Taliaferro, 2009, s. 19). Taliaferro, neoklasik realizmin amacını farklı devletlerin ya da aynı devletin uluslararası alanda farklı zamanlarda neden belirli stratejileri izlediğinin açıklanması olduğunu belirterek devlet davranışlarını açıklamayı kuramın amacı olarak göstermektedir. Buna göre bir devletin büyük stratejileri (*grand strategy*), askerî doktrini, dış ekonomi politikası, ittifak tercihleri ve kriz davranışları neoklasik realizmin ilgi alanında kabul edilmektedir (Taliaferro, 2000, ss. 133-134).

Bağımlı değişken olarak dış politika davranışı kabul edilirken bunun uygulanması noktasında da Taliaferro, bağımlı değişkenin devletlerin izleyeceği stratejilerin tipleri ve yoğunluğu hususundaki benzetme (*emulation*), yenileme (*innovation*) ya da mevcut stratejiyi koruma şekillerinde çeşitli varyasyonlar olduğunu belirtmektedir (Taliaferro, 2009, s. 213). Bu bakış açısı dış politikalarda yaşanan değişimlerin açıklanması noktasında neoklasik realizme önemli bir avantaj sağlamakta ve analizlerin çok boyutlu olarak ele alınmasına yardımcı olmaktadır. Değerlendirilecek olan ilgili dış politika olayının devlet davranışı ve stratejisi bağlamında incelenerek bağımsız değişkenin (uluslararası sistem) ara değişkenler (karar alıcıların algıları ve yerel faktörlerin sınırlayıcılığı) aracılığıyla dış politika çıktısına (bağımlı değişken) dönüştürülmesi neoklasik realizmin yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politika analiz edilirken bu yöntemle göre süreci değerlendirmek, kuramsal yaklaşımın örnek olay üzerinden somut bir

biçimde gösterilmesini sağlayacağı için hem neoklasik realizmin genel çerçevesi hem de Türk dış politikasının analizi daha sağlıklı bir biçimde incelenebilecektir. Bu bağlamda, bu başlık altında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na dair temel yaklaşımını ve dönem içerisindeki dış politikasını incelemek bütüncül bir analiz için gerekli görülmüştür.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı politikasını aktif savaş ortamından uzak kalmak ve savaşı taraflar arasında dengeli bir siyaset izleyerek Türkiye'nin çıkarlarını korumak şeklinde bir strateji benimsemiştir. Bu bağlamda, söz konusu stratejinin dönem dış politikasının bağımlı değişkeni olduğu söylenebilir. Bütün bir dönem boyunca bu yaklaşımını koruyan Türkiye, dış politika uygulamalarını bu bakış açısından yürütmüş ve nihayetinde savaşın hukuken olmasa da pratikte muharip ülkelerinden birisi haline gelmeden süreci tamamlayabilmiştir. Bu noktada, Türkiye'nin bu dönem içerisindeki genel dış politika uygulamalarını incelemek sonraki başlıklarda ele alınan bağımsız ve ara değişkenlerin belirleyiciliklerine altyapı oluşturması bağlamında daha faydalı olacaktır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikası incelendiğinde ilk olarak, henüz savaş başlamadan önce kendisini bir takım uluslararası antlaşmalarla garanti altına alma çabası ön plana çıkmaktadır. Buna göre, 1930'lu yıllarda başlayan İngiltere ile yakınlaşma süreci neticesinde iki ülke 12 Mayıs 1939 tarihinde Karşılıklı Yardım Deklarasyonu'nu yayınlamış ve karşılıklı işbirliği konusunda anlaşmışlardır. Buna ek olarak, 23 Haziran 1939 tarihinde benzer bir deklarasyona Fransa ile imza atılmıştır. Bu sırada 23 Ağustos tarihinde SSCB, Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması imzalayarak Türkiye'nin tehdit algılamasına yol açmış ve Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Böylece, bu üç devlet 19 Ekim 1939 tarihinde "Üçlü İttifak Antlaşması"nı imzalamıştır (Oran, 2006, s. 422). Bu Antlaşmaya göre, taraflar birbirlerine çeşitli taahhütlerde bulunmuştur. Buna göre, Türkiye herhangi bir Avrupa devletinin (Almanya'nın) saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye aktif destek sağlayacak, ancak İngiltere ve Fransa benzer bir saldırı ile karşılaşarsa Türkiye "müsamahakâr bir tarafsızlık" izleyecektir. Eğer savaş Akdeniz'e sıçrarsa üç devlet de birbirlerine yardım edecektir. Antlaşmaya Türkiye'nin isteğiyle eklenen II numaralı protokole göre de Türkiye'den bu antlaşma ile girdiği yükümlülükler dolayısıyla SSCB ile bir silahlı çatışmaya girmesi istenmeyecektir. Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek durumlar için de antlaşmada Türkiye'ye sağlanması gereken çeşitli askerî ve teknik yardımlar da söz konusu edilmiştir (Soysal, 1989, ss. 591-609).

Türkiye savaş boyunca aktif olarak silahlı mücadeleye girmemenin bütün argümanlarını Üçlü İttifak Antlaşması'na dayandırarak hareket etmiştir. İlk etapta, Polonya'ya saldırıp bu ülkeyi işgal eden Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa savaş ilan etmiştir. Ancak Türkiye bu

ilan karşısında, müttefiklerle birlikte savaşa girmeyi savaşın Akdeniz'e sıçramaması ve Alman-Sovyet ittifakı dolayısıyla Türkiye'nin SSCB ile karşı karşıya gelebilme riski nedenleriyle reddetmiştir. Almanya, işgalini ilerleterek Danimarka, Norveç, Hollanda ve Belçika topraklarını da ele geçirmiştir. Bunun arkasından Fransa'nın üzerine giden Alman orduları kısa sürede Fransa'yı işgal etmiş ve bu ülkede yeni bir hükümet kurarak Fransa-Almanya Mütarekesini imzalamıştır. Bu gelişme, üçlü ittifakla bağlanan Türkiye'ye bir başka argüman daha vermiş, Türkiye taraflardan birisi olan Fransa'nın savaş dışı kalma durumunu kullanmaya başlamıştır. Bu sırada, 10 Haziran 1940 tarihinde Mussolini'nin Almanya'nın yanında savaşa dahil olması savaşın Akdeniz'e indirmiş ve Türkiye'ye savaşa katılma yükümlülüğü doğurmuştur. Fransa'nın durumunu ve Alman-Sovyet ittifakını gerekçe gösteren Türkiye, bir kere daha savaş dışı kalacağını ilan etmiştir (Tekeli & İlkin, 2013, s. 184).

Savaşın genel gidişatı içerisinde üst üste başarılı işgaller gerçekleştiren Almanya, Türkiye'nin Trakya sınırına kadar gelmiş ve Türkiye için bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bu süreçte Hitler ve İnönü arasında karşılıklı mektuplaşmalar gerçekleşmiş ve nihayetinde 18 Haziran 1941 tarihinde "Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı" imzalanmıştır. SSCB'ye saldırıyı planlayan Almanya böylelikle Türkiye'den gelebilecek bir ani saldırıyı engellerken Türkiye de Alman ordularının girişeceği bir Türkiye işgali ihtimalinden kurtulmuştur. Türkiye ile anlaşan Almanya hemen ertesinde 22 Haziran'da SSCB'ye savaş ilan etmiştir. Türkiye, derhal Sovyet Dışişlerine bir nota vererek Türkiye'nin tarafsızlık kararını bildirmiştir (Tüzün, 2006, s. 249).

Almanya'nın savaş ilanı sonrasında İngiltere ve SSCB arasında bir yakınlaşma başlarken bunun Türkiye için bir tehdit yaratmayacağı her iki ülke tarafından da ayrıca bildirilmiş ve Türkiye'den kendi yanlarında savaşa dahil olması istenmiştir. Buna karşın Türkiye, yukarıdaki gerekçelerle bu isteği geri çevirmiştir. Türkiye, bu süreçte ciddi bir denge politikası yürütmeye çalışmış ve hem Almanya ile hem de İngiltere ve SSCB ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu noktada büyük ve kalıcı stratejiler izlemekten kaçınan Türkiye, daha çok anlık gelişmelere göre kendisini konumlandırmıştır. Bu duruma örnek olarak, Türkiye'nin ABD ve İngiltere ile yaptığı krom ve çeşitli tarım ürünleri ticaretinin 9 Ekim 1941 tarihinde imzalan Türk-Alman Ticaret Antlaşması çerçevesinde Almanya ile de yapılmaya başlanması gösterilebilir.

1942 yılının sonlarından itibaren Alman ordularının Sovyet topraklarındaki ilerleyişinin durması ile birlikte savaşın genel gidişatında ciddi bir değişiklik yaşanmıştır. Özellikle 1942 yılı Eylül ayında başlayan Stalingrad Kuşatması'nın 1943 yılı Şubat ayında Alman birliklerinin Ruslara teslim olmalarıyla sonuçlanması, bu sırada devam eden Kuzey Afrika Cephesinde de

Mihver güçlerinin Müttefiklere teslim olması ve Almanya'nın bu cepheyi de kaybetmesi dönemin en önemli gelişmeleri olmuştur. Bu dönemden sonra uluslararası sistemdeki genel hava, Almanya'nın savaşı kaybetmeye başladığı ve sürekli olarak geri çekilmek zorunda kalacağı şeklinde olmuştur. Bu ortamda, savaşın daha ne kadar sürdürüleceği ve savaş sonrası düzen konulu uluslararası görüşmeler başlamıştır. Türkiye'nin durumu da bu konferanslarda sıklıkla ele alınmış ve Müttefikler tarafından Almanya'nın yenilgisinin hızlandırılması adına Türkiye'nin savaşa katılıp Müttefiklere yardımcı olması gerektiği bildirilmiştir (Tuncer, 2012, s. 120).

Bu konferansların ilki olarak Churchill'in Roosevelt'le bir araya geldiği Casablanca Konferansı'nda (14 Ocak 1943) Türkiye'nin savaşa dahil olması gerektiği yönünde vardıkları görüş birliğine istinaden, Churchill, İnönü ile Adana'da (30 Ocak-1 Şubat 1943) görüşmüş ve Türkiye'nin güvenliğini arttırmak adına çeşitli önerilerde bulunmuştur (Tuncer, 2012, s. 121). İnönü, SSCB'ye yönelik çekincelerini dile getirip ABD ve İngiltere'den bu konuda destek isterken, askerî olarak da güçlendirilmesi gerektiğini Churchill'e anlatmıştır (Oran, 2006, ss. 452-453). Bu sırada Müttefik devletlerin Sicilya'ya asker çıkartarak bölgeyi temizlemesi sonrası İtalya'nın savaş dışı kalma olasılığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin İtalya'ya yönelik endişelerinin giderildiğini düşünen Churchill ve Roosevelt bu defa Quebec Konferansında (12-24 Ağustos 1943) bir araya gelerek Manş çıkarmasına karar vermişler ve Türkiye'nin durumunu tartışmışlardır. Savaşa katılmak için yeterince güçlendirilmediği düşünülen Türkiye'ye yardımların arttırılması ve bununla birlikte de muhtemel Balkan cephesinde faydalanılmak üzere Türk havaalanlarının kullanılması gerektiği kararlaştırılmıştır (Esmer, Sander, 1996, s. 171). Ayrıca Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkisi de eleştiri konusu olmuş, Almanya'ya krom ihracının durdurulması ve Boğazlar'dan geçen Alman gemilerinin engellenmesi gibi konularda baskının arttırılmasına karar verilmiştir. Bu süreçte SSCB, Türkiye'nin savaşa bir an önce dahil olması gerektiğini savunurken, açılacak Balkan cephesine ise karşı çıkmıştır (Tüzün, 2006, s. 251).

Daha önceki konferanslara katılmayan Stalin'in de dahil olacağı bir konferans planlayan Müttefikler, Moskova'da (19-30 Ekim 1943) bir araya gelmişlerdir. Ancak Stalin'in katılmayacağını bildirmesi üzerine Dışişleri Bakanları (Anthony Eden, Cordell Hull ve Vyacheslav Molotov) düzeyinde toplanan ABD, İngiltere ve SSCB savaşın gidişatını tartışmışlardır. Bu konferansta, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un Türkiye konusunda sert ve eleştirel tavırları dikkat çekmiştir. Türkiye'nin bir an önce savaşa katılması gerektiğini, aksi durumda savaş sonrası düzenlemelere katılmamasını ve Türkiye'ye yapılan askerî yardımların durdurulması gerektiğini savunan Molotov'a, Eden ve Hull karşı çıkarak Türkiye'ye böyle bir

baskı yapılmasının olumsuz sonuçları olacağını bildirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bu ortamda savaşa katılmasının Türkiye'ye verilecek destekler nedeniyle Müttefikleri zor durumda bırakabileceğini bildiren iki Dışişleri Bakanı, bekleminin daha iyi olacağını ifade etmişlerdir. Konferans sonunda bir uzlaşmaya varılarak Türkiye'den havaalanlarının kullanılmasının istenmesine ve yılsonuna kadar Türkiye'nin savaşa katılması adına girişimlerde bulunulmasına karar verilmiştir (Oran, 2006, s. 456).

Moskova Konferansı'nda varılan mutabakat neticesinde Türkiye'den istenen havaalanlarının kullanılması ve üslerin Müttefiklerin kullanımına açılması önerileri Dışişleri Bakanı Menemencioğlu tarafından reddedilmesi üzerine Tahran'da (28 Kasım-1 Aralık 1943) toplanan müttefikler, Türkiye'nin durumunu birinci gündem maddesi olarak belirleyerek konuyu tartışmışlardır. Kendi aralarında da tam bir fikir birliği olmayan liderler, nihayetinde Türkiye'nin 15 Şubat 1944 tarihi itibarıyla savaşa girmesi gerektiğine ve havaalanlarını mutlak suretle Müttefiklere açmasına karar vermişlerdir. Konunun Türkiye'ye bildirilmesi için İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesine, eğer bu üçlü çağrıya Türkiye yanıt vermezse İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Boğazlar'daki haklarına ilgi duymayacağı da dile getirilmiştir (Tuncer, 2012, ss. 137-138).

Tahran Konferansı'na istinaden Kahire'ye giden İnönü, konferansta (4-6 Aralık 1943) Türkiye'nin askerî durumu hakkında bilgi vermiş ve ihtiyaçlarını bildirmiştir. Ayrıca çeşitli seçenekler ortaya koyarak karşılaşılabilecek tehlikeleri anlatmıştır. Olası bir Alman işgali ya da savaş sonrası durumunda savaşta yıpranan Türkiye'nin Sovyetler'in baskısına maruz kalacağı gibi ihtimalleri belirten İnönü, prensip kararı olarak Türkiye'nin savaşa katılmasına razı olmuştur. Şubat ortalarına kadar tamamlanmak üzere Türkiye'ye çeşitli askerî ve teknik destekler konusunda mutabakata varılmıştır (Esmer & Sander, 1996, 177).

Kahire Konferansı sonrasında 1944 yılı Ocak ayında Türkiye'ye yapılacak yardımları belirleyecek olan heyet Türkiye'ye gelmiştir. Bu süreç büyük ölçüde Türkiye'nin İngiltere'den talepleri şeklinde geçmiş ve sonucunda İngiltere, Türkiye'nin kendisini oyaladığı ve haddinden fazla isteklerde bulunduğunu gerekçe göstererek heyeti geri çağırmıştır. İngiltere ve ABD bu olaydan sonra Türkiye'ye yaptıkları yardımları durdurmuş, hatta İngiltere savaş planlarını Türkiye ile paylaşmayarak bir güven sorununu da ortaya çıkartmıştır. Türkiye savaş dışı kalma durumunu sürdürmeye devam ederken, bazı Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi kriziyle karşılaşmış, her ne kadar geçen gemilerin savaş gemisi olmadığı iddia edilse de Müttefiklerin tepkisiyle karşılaşan İnönü, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun istifasını istemiştir (Tekeli & İlkin, 2013, s. 337).

Türkiye'nin Almanya ile 30 Nisan 1944 tarihinde sona erecek olan Ticaret Antlaşması da önemli bir sorun olmuştur. Bu ülkeye Krom ihracatı yapan Türkiye'den bunu durdurması istenmiştir. Baskılar karşısında Türkiye 20 Nisan tarihinde bu ticareti durdurmuştur. Sonraki aşamada Türkiye, Almanya ile olan diplomatik ilişkilerini de sonlandırmıştır (2 Ağustos 1944). Bu sırada Türkiye'nin savaşa dahil olması ile ilgili görüşmelerde Müttefik devletler artık bunun çok önemli bir gereklilik olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Özellikle Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945) sırasında Stalin, Türkiye'nin savaş sırasındaki tutumundan rahatsızlığını dile getirerek Montrö'de yeni düzenlemeler yapma isteğini açıklamıştır. Bu sırada savaş sonrası durumun kararlaştırılacağı San Fransisco Konferansı'na katılım şartını yerine getirmek üzere Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiştir (Esmer & Sander, 1996, ss. 178-184).

Sonuç olarak, Türkiye İkinci Dünya Savaşı sırasında başlangıçtaki stratejisine göre hareket ederek savaş dışı konumunu koruyabilmiştir. Bu amaç uğrunda her türlü dış politika aracını kullanan Türkiye, neoklasik realizm yaklaşımında belirtildiği üzere sistemik unsurları ara değişkenler marifetiyle dış politika çıktılarına dönüştürmüştür. Söz konusu sistemik unsurların ve ara değişkenlerin Türk dış politikasına yönelik nasıl belirleyici olduklarının gösterilmesi bakımından sonraki başlıklarda hem neoklasik realizmin genel çerçevesi hem de İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk dış politikası örnek olayının analizi yapılacaktır.

1.2. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem ve Görelî Güç Dağılımı

Neoklasik realizmde dış politika analizinin bağımsız değişkeni olarak ise sistemik unsurlar, yani görelî güç dağılımının devletler üzerindeki baskısı olarak belirlenmektedir (Lobell, 2009, s. 28). Böylelikle, neoklasik realizmde yapısal realizmde olduğu gibi uluslararası sistem, görelî güç dağılımıyla açıklanmaktadır. Ancak görelî gücün nasıl görüldüğü meselesi neoklasik realizmde farklılaşmaktadır.

Görelî gücü bağımsız değişken olarak gören neoklasik realizmde, bu konseptin nasıl açıklanıp analize dahil edeceği konusu neoklasik realizmi diğer realist açıklamalardan ayırmaktadır. Neoklasik yazarlardan Wohlforth, "güç" kavramını devletlerin birbirleri üzerinde etki kurmasını sağlayacak olan "kapasite" ya da "kaynaklar" şeklinde açıklamaktadır (Wohlforth, 1993, s.4). Böylelikle neoklasik realizmde güce mukayeseli bir rol verilmekte, devletlerin dış politika davranışlarında hedeflerini ve tercihlerini öne çıkartarak hareket ettikleri iddia edilmektedir. Bu noktada sahip olunan güce dair varolan algı dış politikada belirleyici olmaktadır (Rose, 1998, s.152).

Bununla birlikte anarşiye yüklenen anlam itibarıyla da neoklasik realizmin dış politika analizindeki bağımsız değişkeni yapısal realizmden ayrılmaktadır. Yapısal realizmde olduğu

gibi anarşinin yarattığı yaygın belirsizlik durumu ve potansiyel tehditler neoklasik realizm için de merkezî bir konumdadır (Lobell, 2009, s.29). Ancak anarşi konseptinin devletler üzerindeki belirleyiciliği konusu neoklasik realizmi farklılaştırmaktadır. Yapısal realizmin anarşik uluslararası ortamda devletlerin güvenlik peşinde koştuıkları varsayımına karşın, neoklasik realizmde devletler dış çevrelerini kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışarak uluslararası anarşinin belirsizlikleriyle mücadele etmeye çalışırlar (Rose, 1998, s.152).

Söz konusu mücadele diğer devletlerle olan güç münasebetleri çerçevesinde gerçekleşmekte ancak mevcut güç dağılımı değil bu güç dağılımının karar alıcılar nezdinde nasıl görüldüğü ile bir çıktı oluşmaktadır. Dolayısıyla dış politika analizinde gücün kendisi değil güce dair karar alıcıların sahip oldukları bilgi ve değerlendirmeler dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte, devletlerin kendilerinin sahip oldukları güç de uluslararası ortamı etkileme kapasiteleri ve yine karar alıcıların kendi devletlerinin sahip olduğu güce dair algılarıyla birlikte düşünülmektedir. Bu bağlamda, neoklasik realizmde bağımsız değişken olarak kabul edilen sistemik sınırlamalar yani göreceli gücün dağılımı, yapısal realizmden farklı olarak devletlerin dış politika davranışlarında tek değişken olarak görülmemektedir. Aynı uluslararası ortam içerisinde bütün devletler aynı dış politika davranışlarını göstermediklerinden her devletin kendine özgü dinamikleri de hesaba katılmalıdır. Bu noktada, dış politika yöneticilerinin göreceli gücün dağılımı konusunda sahip oldukları bilgiler ve genel değerlendirmeler, sistemik unsurların ve sınırlamaların dış politika analizine nasıl dahil edileceğini belirlemektedir.

Çalışmanın örnek olayı üzerinden incelendiğinde söz konusu bağımsız değişkenin bu bakış açısından ele alınması gerekmektedir. Sistemik gelişmelerin devletlere yönelik bir takım sinyaller göndermesi ve bu sinyallerin ara değişkenler vasıtasıyla dış politika çıktılarına dönüştürüldüğü iddiasından hareketle, İkinci Dünya Savaşı da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Uluslararası ilişkiler disiplininin en temel ve en önemli olayı olan savaş durumu, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bir kere daha ancak bu sefer çok daha yıkıcı bir biçimde ortaya çıkmıştır. Böylesi önemli bir gelişme, tüm devletleri etkisi altında alırken her türlü dış politika kararları savaşla ilgili olarak verilmiştir. Bu nedenle öncelikle dönemin genel niteliğini açıklamak gerekmektedir.

Uluslararası sistemin dönemsel yapısı incelendiğinde, iki savaş arası dönemden kalma çok kutuplu bir yapının varlığından söz edilebilir. Söz konusu dönemde Almanya, İtalya ve Japonya gibi konumundan memnun olmayan revizyonist devletler, mevcut düzenin lehlerine işlediği İngiltere ve Fransa ile Birinci Dünya Savaşı sonrasında potansiyelleri ile politik konumları arasında doğru orantı olmayan ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler uluslararası politikayı belirlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde ilk etapta ortaya

çıkan iyimser bir tablo söz konusu olmuştur. Ancak kısa sürede bu iyimser hava dağılırken yeni bir mücadele evresine geçilmiştir. Başta Versay Antlaşması'ndan memnuniyetsizliğini ortaya koyan ve yeni bir yapılanma içerisine girerek güç kazanan Almanya olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı öncesi kendisine vadedilen toprakları alamadığı için kızgın olan ve sistem içerisindeki konumunu güçlendirmek isteyen İtalya ile Doğu Asya'da güçlenen ve nüfuz alanını genişletme isteği içerisindeki Japonya'nın revizyonist dış politika tutumları bu mücadelenin temelini oluşturmuştur. Diğer yandan mevcut yapıdan memnun olan İngiltere ise statükocu devletler arasında başı çekmiştir. Fransa bu dönemde, Almanya'nın yeniden güçlenmesinin kendisine tehdit oluşturacağı bilinciyle hareket ederken, kıta Avrupası politikalarından uzak duran ABD ve yeni rejimini inşa etmeye çalışan Sovyetler Birliği, dönemin çok kutuplu yapısı içerisindeki diğer büyük güçler olarak konumlanmıştır (Sander, 2005, ss. 113-117).

Bu süreç nihayetinde 1939 yılı itibarıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yeni bir silahlı mücadele dönemine evrilmiştir. Bir tarafta, Almanya, İtalya ve Japonya gibi revizyonist devletler, diğer tarafta İngiltere, Fransa, SSCB ve daha sonraları ABD bir araya gelerek savaş içerisinde kutupları oluşturmuştur. Bu haliyle, çok kutuplu yapı savaş şartları içerisinde ittifak sistemleri aracılığıyla iki kutuplu bir niteliğe kavuşurken bunun da diğer devletler üzerinde bariz sonuçları söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, ittifaklar arasında yaşanan mücadeleler neticesinde değişen güç dengeleri ve konjonktürel olarak taraflardan birisinin bazı dönemlerde daha fazla ön plana çıkması gibi gelişmeler de önemli sistemik sinyaller ortaya çıkartmıştır.

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'ye etkileri bağlamında incelendiğinde bu iki faktörün de oldukça belirleyici olduğu söylenebilir. İngiltere ile 1930'lu yıllardan itibaren kurulmaya başlanan iyi ilişkiler ve 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Türkiye'nin savaş öncesi dönemde bu devletlerle yakınlığını gösterirken, savaşın başlamasıyla birlikte değişen güç dengeleri ve tehdit algıları nedeniyle sistem kaynaklı farklı yönlendirmeler söz konusu olmuştur. Bunlar genel olarak incelendiğinde, ilk olarak Almanya'nın büyük bir güç olarak savaşı lehinde götürmesi ön plana çıkmaktadır. Kısa bir süre içerisinde Orta Avrupa'yı, Fransa'yı ve Balkanları işgal eden Almanya, İngiltere'ye karşı da bir abluka kurmuş ve bu ülkeyi de ankarasını savunmak durumunda bırakmıştır. Daha sonra SSCB'ye savaş ilan eden Almanya, 1943 yılına kadar Sovyet topraklarındaki ilerlemesini sürdürmüştür. Bu süreçte ortaya çıkan Almanya'nın bariz üstünlüğü İkinci Dünya Savaşı'nın en güçlü sistemik sinyali olarak üçüncü devletleri etkilemiştir. Türkiye'nin de bu süreçte Almanya ile iyi ilişkiler kurması ancak bunu yaparken de kendisini savaşın içerisine atmaması söz konusu sinyallerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan Türkiye'nin en görünür tehdit algılarından birisi olarak SSCB'nin Boğazların ve Karadeniz'in güvenliğini bahane ederek Türkiye aleyhine bir hareketin içerisine girme ihtimali de karar alıcılar nezdinde en fazla dikkate alınan hususlardan olmuştur. Öyle ki Üçlü İttifak Antlaşması hazırlanırken SSCB ile de yakın ilişkiler kurmak isteyen İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya göndererek bir anlaşmaya varılmasını istese de Sovyetler'in özellikle Boğazlar üzerindeki talepleri neticesinde bu anlaşma gerçekleşmemiştir. Bunun üstüne bir de 23 Ağustos 1939 tarihinde SSCB-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması Türkiye'nin tehdit algılarını arttırırken hem Almanya hem de SSCB tarafından işgal edilme ihtimali belirlemiştir. Türkiye'nin bu süreçteki dış politika adımları (Üçlü İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı) temel olarak bu tehdit algılarıyla birlikte düşünüldüğünde anlamlı görünmektedir.

Almanya'nın Sovyet topraklarındaki ilerlemesinin durması ve üst üste farklı cephelerde ağır kayıplar vermesi ile birlikte, savaşın Almanya aleyhine sonuçlanacağı genel bir kanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, 1943 yılı sonrası için en bariz sistemik sinyal olurken devletlerin dış politikaları bu yaklaşım üzerinden kurgulanmıştır. Almanya'nın gerileyişi Türk dış politikası özelinde Sovyet tehdidini kabartırken, Türkiye bu süreçten sonra önceliğini, SSCB tarafından işgal edilmesine neden olacak oluşumlardan uzak durmak şeklinde belirlemiştir. Bu nedenle, Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa dahil olması için yaptıkları her türlü baskı geri çevrilmiştir. Aksi takdirde tam donanımlı Alman birlikleri karşısında ağır kayıplar vermesi ve bunun üzerine Sovyet ordusunun Türkiye'yi kurtarma misyonu adı altında Anadolu'ya gelerek geleneksel emellerine ulaşmaları ihtimali karar alıcıların dış politika stratejilerinde çok önemli bir yer tutmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasında dönemin sistemik sinyalleri oldukça önemli bir yer tutmuştur. Savaş koşulları içerisinde tarafların ortaya çıkan üstünlükleri ya da zayıflıkları, savaşan tarafların işgal sonucu savaş dışı kalmaları ve değişen güç dengeleri gibi faktörler bu bağlamda sistemik sinyalleri oluşturmuş ve bu sinyallerin karar alıcılar nezdinde değerlendirilmeleri neticesinde Türk dış politikası belirlenmiştir. Neoklasik realizmin analizi uluslararası sistemin yönlendirmelerinden başlatması yaklaşımı ile benzerlik taşıyan bu durum, temel belirleyiciliğin verildiği ara değişkenler özelinde görülmektedir. Sonraki başlıkta, ara değişkenler kuramsal ve Türk dış politikası özelinde ele alınarak analiz tamamlanacaktır.

1.3. Ara Değişkenler: Devletlerin Yerel Faktörleri

Neoklasik realizmde ara değişkenler olarak kabul edilen karar alıcıların algıları ve devletlerin iç yapılarından kaynaklı sınırlamalar dış politika çıktısının oluşmasında esas

belirleyici unsurlar konumundadır. Neoklasik realizm için ara değişkenlerin ne olduğu konusu ise literatürde tartışmalı bir konudur. Ancak neoklasik yazarlar tarafından kuram, dış politika analizi konusunda açıklayıcılık gücü yüksek olması adına geliştirildiği için her devlet için o devletin münferit yapılarından kaynaklanan ara değişkenlerin öne çıkarılması genel bir eğilim şeklindedir. Bununla birlikte çalışmalarda ara değişkenler olarak sıklıkla karar alıcıların algıları ile yerel/içsel faktörlere başvurulmaktadır (Rose, 1998, s.152). Bu çalışmada da ara değişkenler olarak söz konusu iki faktöre yer verilecektir.

1.3.1. Karar Alıcıların Algıları

Dış politika analizi konusunda ara değişkenlerin başında, ilgili devletin dış politika karar alıcıları gelmektedir. Bunun nedeni, her türlü değerlendirme sürecinin içinde bulunmaları ve yetki anlamında bu kararları almaya muktedir olmalarıdır. Söz konusu karar alıcılar, dış politika yöneticileri olarak da tanımlanmaktadır. Doğru ya da yanlış, rasyonel ya da değil bir devletin bütün dış politika kararlarını alan ve uygulayan aktörler oldukları için bunların hangi ölçüde belirleyici oldukları ve neoklasik realizmin öngördüğü gibi uluslararası sistemin yapısını nasıl algıladıkları önemli bir inceleme alanıdır.

Neoklasik realizm, karar alıcılara dış politika analizi konusunda belirleyici bir rol vermekle birlikte bu yöntemi benimseyen ilk kuramsal yaklaşım da değildir. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde pek çok farklı gelenekten yaklaşımlar karar alıcıları dış politika hususundaki etkisini ön plana çıkartmıştır. Bunlardan, neoklasik realizmle de benzerlik gösteren yaklaşım Robert Putnam ve Andrew Moravcsik tarafından ortaya konmuştur (Evans, Jacobson & Putnam, 1993). Uluslararası ilişkileri “iki aşamalı oyun” (two levels game) olarak gören bu yaklaşımda liderler, “iç politika ve uluslararası pazarlık arasında bir bağlantı kuran iki aşamalı oyunun merkezî stratejik aktörleridir” (Hermann & Hagan, 2008, s.129). Buna göre, liderler iç politika ile dış politikayı konjonktüre göre dengeleyen; iç politik ortamın rekabetçi veya uzlaşmacı olmasını dış politikada temel yaklaşımlara çeviren, sistemin öncelikli aktörleridir.

Neoklasik realizm de liderleri ve diğer dış politika karar alıcılarını dış politika analizinin temel aktörleri olarak görmektedir (Lobell, 2009, s.43). Söz konusu kadrolar devletin ulusal güvenliğinin sağlanmasından sorumludurlar. Ayrıca bir devletin iç yapısından kaynaklanan etkilere de açık olduklarından karar alınırken her türlü değişkenleri göz önüne alabilmektedirler. Neoklasik realizmde dış politika yöneticilerine böylesi bir rol verilmesinin temel nedeni, o devletle ilgili her türlü veriye ulaşabilme imkânına sahip olmalarıdır. Ayrıca uluslararası sistemin göreceli güç konseptinden kaynaklanan sinyalleri değerlendirmeleri ve dış politika yapım sürecinde bu değerlendirmeye göre dış politika çıktılarını oluşturmaları da karar

alıcıları ön plana çıkartmaktadır. Dış politika yöneticilerinin bilgiye ulaşma konusunda o devletteki herkesten daha ayrıcalıklı bir konumda olmaları, devletin uluslararası sistem içerisindeki konumunu daha farklı görebilmelerini sağlamaktadır (Ripsman, 2009, s.172).

Neoklasik realizmde dış politikanın dış politika yöneticileri tarafından yürütülmesi nedeniyle, bu kadroların algı sistematiği de önem kazanmaktadır. Yöneticilerin siyasî görüşleri, ideolojileri, dünyayı nasıl yorumladıkları ve diğer öznel özellikleri, dış politikanın belirlenmesi hususunda oldukça önemlidir. Bu noktada, dış politika yöneticilerinin neoklasik realizmde iki aşamalı bir öneminden bahsetmek mümkündür: İlk olarak, devletler arasındaki güç dağılımı ve o devlet içindeki imkân ve kabiliyetler konusunda sahip oldukları bilgiler, ikinci olarak da söz konusu bilgileri nasıl değerlendireceklerinin ve nasıl bir dış politika kararı vereceklerinin bu yöneticilerin algılamalarıyla ilgili olması. Rose (1998) bu unsuru, dış politikanın oluşturulmasında mevcut gücün değil, o gücün nasıl algılandığının önemli olduğunu belirterek açıklamaktadır (s. 147). Konuyla ilgili diğer neoklasik yazarlardan Zakaria (1998) biraz daha iddialı bir biçimde uluslararası politikada devlet adamlarının temel aktör olduklarını, bu nedenle de devletin gücünün değil, bu gücün liderler tarafından nasıl algılandığının önemli olduğunu belirtmektedir (s. 42). Wohlforth (1993) da Soğuk Savaş döneminde liderlerin kendi devletlerinin ve rakip devletlerin yetenekleri konusundaki algılamaları doğrultusunda farklı dış politika davranışları sergilemeleri nedeniyle liderlerin algılamalarının dış politika analizi için oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır (s. 310).

Sonuç olarak neoklasik realizmde karar alıcılara, uluslararası sisteme ve yerel faktörlere dair algıları bağlamında dış politika analizinde kilit bir rol verilmektedir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasında da karar alıcıların belirleyiciliği fazlasıyla ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, en önemli aktörün İsmet İnönü olduğu belirtilebilir. Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatıyla birlikte yeni Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönem (1938-1950) itibarıyla İnönü, son derece önemli olaylar karşısında dış politika yürütmek durumunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında devletin en yetkili karar alıcısı olarak görev yapan İnönü, savaşın sonrasında ise yeni kurulan uluslararası sisteme ve karşılaşılan güvenlik tehditlerine yönelik önemli kararlar almak durumunda kalmıştır.

İsmet İnönü'nün dış politikaya dair genel algıları analiz edildiğinde, öncelikle onun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda aktif olarak yer alması ve neredeyse bütün önemli gelişmelerin içerisinde oluşunun önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır. Millî Mücadele dönemi içerisinde Batı Cephesi Komutanlığı gibi oldukça kritik bir görevi yürüten İnönü, o dönem yaşanan sıkıntıları ve ülkenin içerisinde bulunduğu imkansızlıkları yakından

gözlemlemiştir. Daha sonra devletin kurucu belgesi olan Lozan Antlaşması'nın imzalanması sürecinde Türk heyetinin başkanlığını yürütmüş ve bu süreçte yaşanan zorluklara da birebir tanıklık etmiştir. Atatürk dönemi içerisinde 1937 yılına kadar Başbakanlık görevini de yürüten İnönü, devletin her türlü bilgi ve belgeleri ile imkan ve kabiliyetlerine dair fikir sahibi olmuştur. Bu süreçte, uluslararası gelişmeleri de yakından takip eden İnönü, uluslararası siyasetin temel mekanizmalarını ve devletlerin niyet ve isteklerini de sürekli olarak gözlemlemiştir.

İnönü'nün bu süreç içerisinde edindiği tecrübelerden ve kendi karakterinden kaynaklı olarak dış politikaya dair genel bir algısı oluşmuştur. İnönü, Birinci Dünya Savaşı'nı ve Kurtuluş Savaşı'nı yaşayan bir asker olarak, Türkiye'nin bekâsını tehdit edecek düzeyde bir silahlı mücadeleye girmekten mutlak suretle kaçınılması gerektiğini düşünmüştür. Bunun nedeni, savaşın yıkıcı etkileriyle birlikte büyük fedakârlıklarla kazanılmış vatan toprağının bir karışının dahi kaybedilmemesi gerektiğine dair mutlak inançtır (Weisband, 2000, ss. 27-28). İnönü'nün ittifak politikalarına yönelik yaklaşımı ise Atatürk'ten bir miktar farklılaşmıştır. Büyük devletlerle yapılacak olan özellikle askerî ittifakların zararlı olacağına inanmakla birlikte, İnönü dünyanın içerisinde bulunduğu yoğun çatışma ortamında bir taraf seçmenin gerekliliğini görmüştürⁱⁱ (Weisband, 2000, ss. 29-30). Ancak bu durum Türk dış politikasında mutlak olarak bir taraf seçmek ve o tarafın beklentileri doğrultusunda hareket etmek yerine dönemselsel gelişmelere bağlı olarak esnek bir dış politika izlemek şeklinde kendisini göstermiştir.

İnönü'nün dış politikada hareket mantığı incelendiğinde ise her türlü gelişmeden anında haberdar olmak ve uygulamalarda ölçülülük ilkesine riayet etmek anlayışı öne çıkmaktadır. Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanı olan İnönü, hem devlet başkanı hem tek partili dönemin parti genel başkanı olması dolayısıyla devletin bütün işleyişini kontrol eden bir güce sahip olmuştur. İsmet İnönü'nün biyografisini yazan Şevket Süreyya Aydemir bu durumu "Türk devlet gemisinin çarkı bütünüyle İnönü'nün elindeydi" şeklinde belirtmiştir (Aydemir, 2013, s. 154). Weisband ise İnönü'nün bu gücünü daha çok dış politika ile basın ve kitle iletişim haberleşmelerinin denetimi hususlarında kullandığını iddia etmiştir (Weisband, 2000, s. 19).

Dış politika konusuna özel bir önem veren İnönü, kendisine göre dış politikada doğru adımlar atmanın yolunun, her türlü gelişmeden anında haberdar olmak olduğunu düşünerek çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin'le haftalık toplantılar yaparak dış politika adımlarını belirleyen İnönü, Genel Sekreterlik görevine getirdiği Cevat Akalın döneminde de her türlü diplomatik yazışma ve telgrafın hemen kendisine iletilmesi talimatını vermiştir. Böylelikle, dış politika gelişmeleri konusunda Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ya da diğer bürokratlar kadar çabuk bilgi edinebilmiştir. Ayrıca

dış temsilciliklerde görev yapan elçilerden de sık sık rapor ve tavsiye alan İnönü karar alırken bunlara başvurmuştur (Weisband, 2000, ss. 19-20).

İsmet İnönü'nün dış politikayı yönetirken izlediği temel ilke ise “ölçülülük” olmuştur. Bir asker olarak askerî stratejinin de temel ilkelerinden olan ölçülülüğü İnönü, dış politikada “başlangıçta yapılacak bir hatanın daha sonra düzeltilmesinin çok zor olacağı” düşüncesiyle dış politikaya uyarlamış ve sürekli olarak bu ilkeye riayet etmiştir (Weisband, 2000, s. 20). Bu ilke, İnönü'ye İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin savaş dışı kalabilmesinde son derece yardımcı olmuş ve günöbirlik gelişmelerin anında takibiyle izlenecek stratejilerin belirlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, İnönü'nün savaş konusunda ancak kendi belirlediği şartların gerçekleşmesi durumunda, Türkiye'nin savaşa dahil olabileceği, aksi durumda aceleci ve agresif eylemlerden uzak durarakⁱⁱⁱ (Aydemir, 2013, s. 158) Türkiye'yi ateşe atmadan dış politikayı yönetmek şeklinde bir yöntem ortaya çıkmıştır (Weisband, 2000, s. 20).

İkinci Dünya Savaşı sırasında da bu genel dış politika algıları ve hareket tarzı üzerinden bir dış politika benimseyen İnönü, Türkiye'nin savaş dışı kalması için her türlü dış politika aracına başvurmuştur. Bu bağlamda, ilk olarak Üçlü İttifak Antlaşması ile Türkiye'yi bir ittifak sistemi içerisine sokan İnönü, bu antlaşmanın bir sıcak çatışma ortamına neden olmaması için özellikle uğraşmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere Türkiye'yi SSCB ile karşı karşıya getirecek ya da Türkiye'nin işgal edilmesine neden olacak eylemlerden kaçınırken söz konusu antlaşmanın hükümleri kullanılmıştır. Savaşın Almanya'nın baskınlığı altında devam eden döneminde ise bu ülke ile yakın ilişkiler kurarak taraflar arası denge politikası yürüten İnönü, hem ülkenin güvenliğini sağlarken hem de çeşitli ekonomik anlaşmalarla çıkarlarını da korumuştur. Savaşın Almanya'nın kayıplarıyla birlikte Müttefiklerin lehine döndüğü dönemde ise yine temel strateji olan savaş dışı kalma pozisyonunu koruyan İnönü, yerel faktörleri ortaya atarak Türkiye'nin askerî olarak gerçek manada güçlendirilmesini şart koşmuştur. Bu süreçte, hâlihazırda ağır kayıplar veren Müttefiklerin Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarını temininin zor olduğu bilinciyle hareket eden İnönü, kendince haklı gerekçelerle tam donanımlı Alman ordularının karşısına Türk askerini çıkartmamıştır.

Diplomasiyi de etkin bir biçimde kullanmayı bilen İnönü, geçmiş tecrübelerini bu süreçte fazlasıyla kullanmıştır. Bu duruma örnek olarak, Tahran Konferansı'na istinaden Roosevelt ve Churchill tarafından Kahire'ye davet edildiğinde muhataplarına “daha önce alınan kararlara dayanmadan konunun tartışılması imkanı yaratılacaksa” şeklinde şart koşması gösterilebilir (Esmer & Sander, 1996, s. 177). Ayrıca İnönü'nün savaşın Müttefiklerce kazanılacağına kesinleştiği bir dönemde Almanya ile ticaret anlaşmasını sona ermesine 10 gün kala iptal etmesi ve Boğazlardan geçen Alman gemilerinin Dışişleri Bakanı

Menemencioğlu'nun sorumluluğunda olduğu izlenimi yaratmak adına “son dönemde izlediği politikanın Hükümetçe tasvip edilmemesi” gerekçesiyle Bakan'ın istifasını istemesi de İnönü dış politika yaklaşımının bir göstergesi olmuştur.

Nihayetinde, belirlediği savaş dışı kalma stratejisine ulaşan İnönü, bu süreçte bir yandan uluslararası alandaki gelişmeleri bir yandan da ülkenin yerel dinamiklerini kullanmak suretiyle aktif bir dış politika yürütmüştür. Bu bağlamda, İnönü özelinde karar alıcıların algıları Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki dış politikasında en temel belirleyici faktör olmuştur. Neoklasik realizmde de vurgulandığı üzere sistemik sinyallerin karar alıcıların algıları neticesinde dış politika çıktılarına dönüştürüldüğü iddiası Türkiye'nin bu süreçteki dış politikasında gözlemlenmiştir.

1.3.2. Yerel Dinamikler

Neoklasik realizmde dış politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasında rol verilen bir diğer ara değişken o devlete dair yerel faktörlerdir. Ancak nihayetinde realist geleneğin bir temsilcisi olan neoklasik realizmde bu unsur, uluslararası sistem ya da karar alıcıların algıları kadar belirleyici konumda değildir. Bununla birlikte, farklı koşullar altında farklı ölçeklerde de olsa söz konusu unsurların analize dahil edilmesi gerekliliği de kabul edilmektedir (Ripsman, 2009, s. 170). Yerel faktörler olarak nelerin kabul edilebileceği de yine ara değişkenlerin neler olduğu konusunda olduğu gibi ilgili devletlere göre değişkenlik göstermektedir. Söz konusu devletin toplumsal ve kültürel yapısı, tarihsel süreklilikleri, kurumsal yapısı ve kurumların özerkliği, çıkar grupları ve bağımsız medya gibi çok farklı dinamikler, bu noktada yerel faktörler olarak kabul edilebilmektedir (Ripsman, 2009, ss. 179-186). Her bir faktörün dış politika karar alıcılarının üzerindeki etkisi neoklasik realizmde dış politika analizinin ara değişkeni olarak kabul edilmektedir.

Ripsman'a göre yerel faktörler, genel olarak toplumun kendisi, dış politika konusunda belirleyici bir unsurdur. Bu noktada belirleyicilik durumu ve ölçeği o devletin kendi koşulları ile alakalıdır. Dış politika kararlarından etkilenme durumu ve kararları etkileyebilme kapasiteleri ölçüsünde yerel faktörler dış politika süreçlerinin belirleyici unsurlarından olabilmektedirler (Ripsman, 2009, s. 180).

Buna karşın, yerel faktörlerin dış politika üzerindeki etkileri farklı politikalara kıyasla daha azdır. Ripsman, bunun iki farklı nedeni olduğunu iddia etmektedir. İlki, ulusal güvenliğin önemi ve yüksek maliyeti nedeniyle toplumun beklentilerinin, bürokrasinin ve toplumsal çıkarların hükümetlerce fazlaca dikkate alınmamasıdır. Çünkü dış politika yöneticileri, toplumdan daha fazla bilgi sahibidir ve devletin uzun vadeli çıkarları konusunda daha iyi değerlendirme yapabilecek konumdadırlar. İkincisi, uygulanacak politikanın fayda ve

zararlarının toplumun tüm gruplarını etkileyecek boyutta olmasıdır. Her ne kadar eşit boyutta bir yük paylaşımı olmasa da dış politika kararlarından herkesin etkileneceği için belirli grupların sürece dahil edilerek öne çıkarılması doğru olmayacaktır (Ripsman, 2009, ss. 180-181).

Yukarıda bahsedilen argümanlara karşın yerel faktörlerin etkisinin küçümsenmesi de çok doğru bir yaklaşım değildir. Söz konusu grupların yöneticileri etkileme kapasiteleri yine de mevcuttur. Bunun değerlendirilmesi için hangi koşullarda hangi grupların belirleyici olabileceği analize dahil edilmelidir. Bu noktada, devletin genel yapısı, sahip olduğu güç imkânları ve içinde bulunduğu uluslararası ortam gibi dinamikler etkili olmaktadır. Yöneticilerin seçimlerle belirlendiği demokratik ülkelerde yöneticilerin yeniden seçilme kaygıları bu dinamiklerden birisidir. Toplu halde oy kullanma kabiliyeti olan gruplar demokratik devletlerde dış politika yöneticilerini etkileyebilmektedir. Ülkedeki ekonomik ortamın yönlendiricisi olan çıkar grupları da potansiyel pazarlar ya da tersi olarak kaybedilecek iş imkânları gibi konularda dış politikaya katılabilmektedir. Askerî bürokrasinin güçlü olduğu ve darbe yapabilme gibi bir potansiyele sahip olduğu ülkeler de dış politikalarında bu tarz yönelimlere göre hareket edebilmektedirler. Medyanın farklı çıkar gruplarıyla birlikte hareket ederek kamuoyunu etkilemesi neticesinde yöneticileri istenilen dış politika davranışlarına yönlendirmeleri de mümkündür. Ayrıca bölgesel ya da küresel çapta çeşitli ideolojilerin yoğunlaşması ve ilgili devleti de etkilemesi gibi durumlarda da karar alıcılar dış politika seçeneklerini değiştirebilmektedir (Ripsman, 2009, ss. 181-191).

Sonuç olarak bir devlet, dış politikasını oluştururken kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan yerel faktörleri de dikkate almak durumundadır. Neoklasik realizmin açıklayıcılık gücünün artmasındaki en önemli bakış açısı değişikliği, yukarıda açıklanan ara değişkenlerin analize dahil edilmesi olmuştur. Bu sayede birden fazla dış politika seçeneğine sahip olan devletlerin nasıl davranabileceğine dair detaylı bir analiz modeli ortaya konabilmiştir.

Çalışmanın örnek olayı özelinde yerel faktörlerin belirleyiciliği ele alındığında da bu durum kendisini göstermektedir. Henüz demokratik kurumların özerk bir niteliğe kavuşmadığı ve kamuoyunun devlet yönetiminde etkin bir güç haline gelmediği İkinci Dünya Savaşı döneminde, yerel faktörlerin dış politika üzerinde belirgin bir etkisi söz konusu olamamıştır. Bununla birlikte, devletin askerî, ekonomik ve demografik yapısının karar alıcıların savaş dışı kalma amacı üzerinde etkili olduğu belirtilebilir.

İlk olarak askerî koşullar ele alındığında, ordunun çağın koşullarına göre modernize edilememiş olması nedeniyle muhtemel Alman ya da Sovyet savaşı karşısında ağır kayıpların yaşanabileceği düşüncesi, dış politika stratejisine doğrudan yansımıştır. Savaş öncesi dönemde

22 tümenden oluşan bir orduya sahip olan Türkiye, kara, hava ve deniz kuvvetleri alanında büyük g lerin çok gerisinde bir teknolojiye ve imkanlara sahiptir (Tekeli & İlkin, 2013, s. 106). Türkiye'nin ekonomik durumu da İkinci Dünya Savaşı stratejisinde belirleyici olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve ertesinde Kurtuluş Savaşı ile her türlü kaynağı ağır tahribata uğrayan Türkiye, kuruluŐ döneminden itibaren ekonomik kalkınmaya büyük öncelik vermiş ve bu uğurda çeşitli uygulamalara gitmiştir. Yeni bir savaş dönemi ile birlikte sağlanmaya çalıŐılan ekonomik istikrarın zarar görecek olması Türkiye'yi savaş dışı konumda kalmaya iten nedenlerden birisi olmuştur. Türkiye'nin savaş sırasında hem İngiltere ve ABD ile hem de Almanya ile çeşitli ticaret anlaŐmaları imzalamasının da bu nedenle doğrudan alakası olmuştur. Bir taraftan denge politikası yürütülürken diğer taraftan savaş koşulları, ekonominin güçlendirilmesi için kullanılmıştır.

Savaş döneminde Türkiye'nin demografik yapısı da savaş dışı kalmanın en önemli gerekçelerinden birisi olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere hâlihazırda tahrip olan kaynakların en önemlilerinden olan insan kaynağı, Türkiye'nin kalkınması noktasında temel bir iŐleve sahip olmuştur. İŞgücü olarak kullanılabilen milyonlarca insanı kaybeden Türkiye, kuruluŐ döneminde bunu ikame etmek adına uğraşmıştır. Alman ve Sovyet tehditleri gerekçesiyle zaten bir milyon askerin silah altına alınmış olmasına ek olarak savaş durumunda bu sayının çok daha yukarılara çıkacak olması ve az miktardaki yetiŐmiŐ insan kaynağının da savaşta kaybedilmesi riskleri, karar alıcıların Türkiye'nin muharip bir ülke olmasından kaçınmaları sonucunu doğurmuştur.

Sonuc olarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, savaşın aktif bir tarafı haline gelmeme stratejisini izlemesinde karar alıcıların sistemik gelişmelere dair algısı kadar yerel faktörlerin savaş dışı kalmayı gerektiren niteliği de etkili olmuştur. Bu bağlamda, liderlere atfedilen iki aşamalı oyunun aktörleri rolü de karşılık bulmaktadır. Yerel faktörlerin savaŐtan olumsuz etkilenme ihtimalleri karar alıcılar nezdinde etkili olmuş ve dış politika bu öngörüden de etkilenerek kurgulanmıştır.

2. Sonuc Ve Değerlendirme

Dış politika analizine yönelik kuramsal bir yaklaşım olarak neoklasik realizm, 2000'li yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler disiplininde çalışmalarda sıklıkla baŐvurulan bir ereve ortaya koymuştur. Dış politika analizinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması ihtiyacına binaen kurgulanmıŐ ve bu bağlamda hem sistemik hem de yerel faktörler analize dahil edilmiştir. Uluslararası sistemin devletleri benzer Őekillerde dış politika uygulamaları yapmak zorunda bıraktığı iddiasının reddedildiği neoklasik realizmde, sistem, yerel faktörlerin ona yükledikleri anlam üzerinden dış politika çıktılarına dönüŐtürülmektedir. Böylelikle ara

değişkenler olarak gösterilen yerel faktörlerin dış politikalar üzerindeki doğrudan etkisi ortaya konabilmiş, uluslararası sistem-devletlerin yerel dinamikleri-dış politika ilişkisi gösterilebilmiştir.

Bu çalışmada da neoklasik realizm, ortaya koyduğu bu dış politika analizi modeli ile ele alınmıştır. Kuramın dış politikaya dair ortaya koyduğu yöntem, hem kuramsal nosyonlarla hem de örnek olay incelemesi ile test edilmiştir. Böylelikle, İkinci Dünya Savaşı gibi uluslararası sistemin devletlerin dış politikalarına etkisinin somut biçimde görülebildiği bir vaka sırasında Türkiye'nin dış politika stratejisinde uluslararası sisteme ek olarak karar alıcıların ve diğer yerel faktörlerin belirleyicilikleri gösterilebilmiştir. Özellikle birden fazla seçeneğin mevcut olduğu bir durumda (savaşa dahil olmak, savaş dışı kalmak, taraf seçmek gibi) hangi seçeneğin tercih edileceği ara değişkenler vasıtasıyla belirlenmiştir. Bu noktada, uluslararası sistemden gelen sinyaller (Almanya'nın başlangıçtaki üstünlüğü, Sovyet direnişi ve ABD'nin savaşa dahil olmasıyla değişen dengeler, SSCB'nin Nazi işgalinden kurtardığı ülkelerde elde ettiği kontrol gücü gibi) başta karar alıcıların algıları ve yerel faktörlerin (askerî, ekonomik ve demografik durum) sınırlayıcılıklarına bağlı olarak dış politika stratejisine ve çıktılarına dönüşmüştür. Türkiye'nin muharip bir devlet konumuna düşmeme stratejisi bu bağlamda yerel faktörlerin etkisi ile söz konusu olabilmıştır.

Sonuç olarak, dış politika analizi konusunda disiplin içerisinde her geçen gün artan bir etkiye sahip olan neoklasik realizmin getirdiği en önemli farklılık başta karar alıcılar olmak üzere devletlerin içsel faktörlerine verilen belirleyicilik rolü olmuştur. Uluslararası sistem kaynaklı yönlendirmelerin birer dış politika çıktısına dönüşmesi noktasında etkin olan söz konusu faktörler sayesinde bütüncül bir dış politika analizi yapılabilmekte ve benzer uluslararası ortam içerisinde nasıl farklı dış politikaların izlenebildiği açıklanmaktadır. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı gibi savaşan tarafların niyet ve stratejilerinin ve dolayısıyla ortaya çıkan sistemik sinyallerin belirgin bir biçimde gözlenebildiği bir gelişme karşısında dış politika tercihlerinin nasıl farklılaşabildiği ve bu noktada da Türkiye'nin savaş dışı kalma seçeneğini benimseyen bir strateji belirlemesi neoklasik realist bakış açısından açıklanabilmektedir. Bu bakış açısı, devletlerin benzer uluslararası ortam koşulları altında nasıl birbirlerinden farklı dış politika stratejileri izleyebildiğinin açıklanması hususunda önemli bir altyapı ortaya koyarak dış politika analizi çalışmalarına zenginleştirici bir etki yapmaktadır.

Kaynakça

Aydemir, Ş. S. (2013). *İkinci adam 1938-1950 II. Cilt*. 12. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Christensen, T. J. (1996). *Useful adversaries: grand strategy, domestic mobilization, and sino-american conflict, 1947-1958*. Princeton: Princeton University Press.

Copeland, D. C. (1996). Neorealism and the myth of bipolar stability: Toward a new dynamic realist theory of major war. *Security Studies*. 5(3). pp. 29-89,

Esmer, A. Ş. ve Sander, O. (1996). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikası. M. Gönlübol (Ed.) *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. 9. Baskı. (ss. 137-190). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Evans, P., Jacobson, H. and Putnam, R. (Eds.) (1993). *Double-Edged diplomacy: international bargaining and domestic politics*. Berkeley: University of California Press.

Gaddis, J. L. (1986). The Long peace: elements of stability in the postwar international system. *International Security*. 10(4). pp. 99-142.

Hermann, M. G. and Hagan, J. D. (2008). International decision making: leadership matters. *Foreign Policy*, (110). pp. 124-137.

Lobell, S. E. (2009). The Assesment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (eds.) *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. (pp. 42-74). Cambridge: Cambridge University Press.

Oran, B. (Ed.). (2006). *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler ve yorumlar cilt I: 1919-1980*. 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ripsman, N. M. (2009). Neoclassical realism and domestic interest groups. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (eds.) *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. (pp. 170-193). Cambridge: Cambridge University Press.

Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1). pp. 144-172.

Sander, O. (2005). *Siyasi tarih 1918-1994*. 14. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

Schweller, R. L. (1998). *Deadly imbalances: tripolarity and Hitlers strategy of world conquest*. New York: Columbia University Press.

Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasi andlaşmaları I. cilt (1920-1945)*. 2. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları XVI. Dizi – Sa. 38.

Taliaferro, J. W. (2000). Security seeking under anarchy: defensive realism revisited. *International Security*. 25(3). pp. 128-161.

Taliaferro, J. W. (2009). Neoclassical realism and resource extraction: state building for future war. S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro (eds.) *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. (pp. 194-226). Cambridge: Cambridge University Press.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2013). *Dış siyaseti ve askerî stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si birinci cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün dış politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul. Kaynak Yayınları.

Tüzün, S. (2006). İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi Türk dış politikası. S. İnan & E. Haytoğlu (Editörler). *Yakın dönem Türk politik tarihi*. Ankara: Ana Yayınları.

Waltz, K. N. (1959). *Man, the state and war a theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. New York: McGraw Hill.

Weisband, E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün dış politikası I*, (M. Ali Kayabal, çev.). İstanbul: Cumhuriyet.

Wohlforth, W. C. (1993). *The elusive balance: power and perceptions during the Cold War*. New York: Cornell University Press.

Wohlforth, W. C. (1995). Realism and the end of the cold war. *International Security*. 19(3). (Winter). pp. 91-129.

Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: the unusual origins of Americas world role*. Princeton: Princeton University Press.

Son Notlar

ⁱ Waltz savaşın nedenleri analiz ederken üçlü bir açıklama sunmaktadır ve buna göre üç ayrı imaj olduğunu öne sürmektedir. Birinci imaj olarak bireyleri, özellikle liderleri, ikinci imaj olarak da devletleri belirleyen Waltz, burada daha çok ideoloji ve rejimlerin etkili olduğunu iddia etmektedir. Üçüncü imaj ise uluslararası sistem imajıdır. İlk iki imajın yeterince açıklayıcı olmadığını iddia ederek savaşların gerçek nedeninin uluslararası sistemin anarşik yapısı olduğunu belirten Waltz, kendi yapısal realizmini de bu ön kabul üzerinden inşa etmiştir (Waltz, 1959).

ⁱⁱ İnönü'nün Batı ittifakına katılmak gibi bir isteği söz konusu olmuştur. Ancak bu durumda öne çıkan konu Faşist İtalya'dan algılanan tehdit ve SSCB'nin Türkiye toprakları üzerinde taleplerinin olabileceğine dair inancı olmuştur. SSCB'nin İngiltere ile gelişen ilişkileri Türkiye'nin de bu yapı içerisinde olmasıyla Sovyet tehdidini ortadan kaldıracağına yönelik bir algıya neden olmuş ve Türkiye bu yolu benimsemiştir.

ⁱⁱⁱ İnönü'nün anılarını yazan Aydemir, İnönü'nün bir seferinde "bırakın, önce geceyi geçirelim, bırakın, önce sabah çıkalım; yılları, ayları ya da haftaları düşünmeyelim" şeklinde bir ifadede bulunarak dış politikada aşırı dikkat gösterip vakit kazanmayı bir strateji olarak belirlediğini anlatmıştır.

A Critique of Dominant Development Tendency in the Context of Neoliberal Policies

Fatih Buğra ERDEM*

Geliş Tarihi (Received): 02.10.2017– Kabul Tarihi (Accepted): 24.04.2018

Abstract

This study is to explain why the dominant concept of development should be rejected by examining their feasibility and applicability at national and international scale. Development was regarded as a pure economic concept and its social dimensions were ignored. Hence, insufficient evaluations were made by International Organizations, such as the World Bank and the IMF through economic criteria. Formerly, economic growth and development have been used as concepts equivalent to each other even if there is no positive correlation between them. Failure of development attempts were seen as a failure of government, and neoliberal policies that have been always influential on this issue were not questioned enough. Therefore, an economic system analysis will also be included with general criticism. The problem of poverty and the fact that there are still a lot of people who died in hunger confirms the inadequacy of development concept and the necessity of rejecting this notion. Correspondingly, instead of the narrow view that limits human needs to nutrition, shelter and clothing, the capability approach of Amartya Sen will be examined in the article.

Keywords: Refutation of development, Neoliberalism, Efficient Distribution of Resources, Politics of World Trade Organization and International Monetary Fund's, Poverty

---

* Research Assistant, Ankara Social Sciences University, Department of Law, fatihbugraerdem@gmail.com

Egemen Kalkınma Düşüncelerinin Neoliberalist Politikalar Ekseninde Eleştirisi

Öz

Bu çalışmada ulusal ve uluslararası boyutuyla ülkelerin kabul ettikleri veya kendilerine dayatılmış olan kalkınma politikalarının uygulanabilirliği ve verimliliği incelenerek, egemen kalkınma kavramının neden reddedilmesi gerektiği açıklanacaktır. Kalkınma salt ekonomik bir kavram olarak görülmüş ve sosyal boyutları göz ardı edilerek Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından iktisadi kriterler vasıtasıyla yetersiz değerlendirmeler yapılmıştır. Başlangıçta iktisadi büyüme ve kalkınma birbirine eşdeğer kavramlar olarak kullanılmış fakat sonrasında doğru orantılı dahi olmadıkları belirlenmiştir. Bu süreçte Dünya Bankası, IMF gibi kurumların stratejileri doğrultusunda kalkınmak isteyen devletler de uygulanan kalkınma politikalarının ekonomik ve sosyal maliyetlerine katlanmak zorunda kalmışlardır. Tüm başarısız kalkınma girişimlerinde hükümetler hatalı görülmüş ve bu hususta sürekli etkisini arttıran neoliberal politikalar genellikle daha az sorgulanmıştır. Bu sebeple, neoliberal iktisadi düşünceler ekseninde iktisadi bir sistem analizi de genel eleştirilerin beraberinde yer alacaktır. Yapılan kalkınma hamlelerine rağmen yoksulluk probleminin ortadan kaldıramadığı ve hatta her gün on binlerce insanın açlık sebebiyle hayatını kaybettiği gerçeği kalkınma kavramının yetersizliğini ve bu kavramın reddinin gerekliliğini teyit etmektedir. Bu noktada, insan ihtiyaçlarını beslenme, barınma ve giyinme ile sınırlayan dar görüşün yerine, Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı da çalışma içerisinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınmanın Reddi, Neoliberalizm, Kaynakların Etkin Dağılımı, Dünya Ticaret Örgütü ve Uluslararası Para Fonu Politikaları, Yoksulluk

“Of all the meaningless words that the bourgeoisie has used to deceive the people it has subjugated, “development” is without doubt one of the most effective and therefore the most pernicious (Pierre-Philippe Rey, 1982:vi).”

Introduction

This essay targets to criticize the concept of development, which has to be rejected because of its destructive consequences, such as irrecoverable environmental issues. Although it is still defended by a wide range of society, the other part of the society is aware of the negativity of this concept. In particular, development as a glamorous word consists of its vital troubles. This study begins by elucidating the development and it will be investigated some questions that what is development? What should it contain? What should its purpose? Besides, this chapter includes development approaches. In other words, the responsibilities of states, institutions, leaders and market structures on development will be discussed. Then it will be discussed who is responsible for development. In following part, it will be examined the distribution of resources, which is the basis of economic structure. Also, it is one of the most significant reference points for development. The next part of this essay, as a general frame of neoliberalism and the idea of development will be linked and examined critically. Then, some patterns of countries will be analyzed, such as undeveloped Third World Countries and developed countries relatively. Development must be implemented on a planned basis, especially for cost reasons. This cost can be in economic, social, environmental and other forms. Consequently, this issue will be considered under a separate heading before a conclusion. In the final chapter, a summary of the essay will be provided.

1. A Brief Outline to Development Concept

The concept of development has no settled definition because of its complexity. There is a consensus on how deep the concept of development is (Seers, 1979: 707-719). Development has many dimensions, such as economic and social. There are always different approaches to these dimensions. However, the main concern should be human excellence. Such that, human needs can be defined the basis of the development theory. Human needs are not associated with the objects but the people themselves (Max-Neef, Elizalde and Hopenhayn, 1989:17-47). However, today's development policies do not address human needs. On the contrary, the policy is determined in the direction of certain interests of transnational corporations and developed countries.

Both the goal and the tool of development are improving freedoms because enhanced freedoms trigger economic and social development. The state that wants to develop should also be tasked with improving human capacity. Nussbaum (2007:21-24) focused on freedom that is necessary to be properly human with using Aristotle's ethics. What is more, she located freedom which is a basic structure of development is the complex function of capacity. Sen (1989)

also defines capability to function is the sign of well-being.

Due to poverty, people can be prevented from accessing many resources/opportunities as an economic aspect of social disengagement. So, it can be said that poverty limits people's capability. Tartanoglu (2011) mentioned cyclic income inadequacy, which shows the economically inadequate individual will not be able to reach the capacities for finding a job because he has not sufficient access to main facilities, such as health and education. For this reason, social exclusion is closely linked to lack of capacity.

There have been different perspectives of economic approaches throughout history. While the physiocrats linked the main source of income and wealth to agriculture, Mercantilists linked to trade. Adam Smith (2009), on the other hand, draws attention to the importance of the division of labor and accepts the source of wealth is an efficient production. In order to grow rich for a nation, so-called development, it was discussed the importance of agriculture, industry, and trade. Throughout history, one of them has come to the foreground and experiences from history show that directly implementation of any of them as an economic policy will be a wrong mistake. Regarding our era, the countries that apply international trade-oriented policies have not developed in return.

The needs of people to continue their lives are at the same time the rights of those people (United Nations General Assembly, 1975) and development should provide people to these rights. However, the main purpose of development is to solve the problems of hunger in this era where everything is abundant. The use of GNP for the calculation of developmental outlook is a fallacy. Freedoms and expectations should also be included in the calculation. The contribution of the market mechanism to the economic development is significant. However, in this system, the individual who does not take a role with the labor force is directly facing poverty (Sen, 1999).

Situations called market failure before neoliberalism has begun to be seen as a government failure after neoliberalism. So today, governments are shown as responsible for the market failure. Moreover, neoliberalism rejects the existence of a government, in fact, there is a market failure here again. Responsibility at this point is also rising to the international organization, not to the market organization. In other words, at the moment of every crisis, the economic system always can hide behind an institution.

Economic growth and development^t were seen as equivalent, but then it became clear that economic growth and development could not even be positively correlated (Seers, 1979:707-719). Sen (2009, p.347) made a connection between poverty and economic growth that size of public revenue can be developed with schooling, healthcare and other facilities boost people's capacity. Before Second World War, economic growth policies have not removed poverty. After that, the idea of development occurred. The importance

of income and non-income indicators has been recognized, such as education, health and access to clean water. The main aim of development should be to free people, using all these signs. However, development as an economic and social control tool was created to strengthen global sovereignty after Second World War (Harvey, 2013).

In order to improve economic development, the problem encountered with has to be discussed in a democratic medium. According to Sen (1999), it is hard to come across scarcity in democracies because the democratic state should regulate the market for increasing human capacity for employment. For the 1943 Bengal famine, Sen (2009, p.339) stated that government policies were intensified the famine instead of offering solution. Then, he came up with an eristic thesis is that:

“No major famine has occurred in a functioning democracy with regular elections, opposition parties, basic freedom of speech and a relatively free media (even when the country is very poor and in a seriously adverse food situation.)” (Sen, 2009, p.342)

It is a controversial issue whether democracy can prevent the famine or not. According to Oliver-Smith (2001), democratic regimes are more beneficial than other regimes in terms of investing human capital. However, politic freedoms are complemented with economic freedoms (Srinivasan, 1977). Here, for the democratic environment Sen mentioned, economic development is necessary at first. Hence, this thesis contains the shortcomings of feasibility. Consequently, it is not coincidence that major famines are not observed in the countries where democracy is well practiced.

In order to prevent famines that could not be fully succeeded by Millennium Development Goals (MDG), UN General Assembly identified Sustainable Development Goals (SDG). For this aim, the “Human Development Index (HDI)” containing standards of life expectancy, literacy, real income per head and so on was published by UNDP with contributions by Sen (Atkinson, 1998). Together with human flourishing approach, every year since 1990, the human development index has been published. Therefore, economy is accepted “as a servant of human flourishing” (Alkire, 2010, pp.40-41). Even if the HDI was used when the concept of poverty was investigated in a multidimensional way with the help of capacity approach, the main target of preventing extreme poverty and hunger could not be averted. Currently, “Multidimensional Poverty Index (MPI)” is used instead of HDI. However, the danger here, unreachable targets reduce the confidence of democracy. Pogge (2016) claimed that if the problem of inequalities among societies cannot be solved, democracies would be in danger. Sen (1977) believes that joint decisions made in a democratic way are advantageous and also he (1999) believes in the necessity of democracy for

development with emphasizing the correlation between democracy and economic development. Hence, failure about social and economic targets damages the democracy at the same time.

Regarding economic growth and market, if countries intensify their individual benefits in terms of employment and growth, this also increases world trade (Mkandawire, 2001:1-12). Marx (2001) also argues that the market is directly connected to the economic class. Besides, he alleged that market destroyed everything within society and divided class, and then the market will destroy itself as time goes by. He also claimed that the reason for changing social structure is applying Polanyi's fictitious commodities into a market. Fictitious commodities that are labor, land, and money are the main concepts of the market. So, development is directly associated with labor, land, and money. According to Polanyi (2014), the market should benefit society. Land, labor, and money in this system, which is the imaginary commodities that are not produced for sale, should be beneficial. When the market is let to care of itself, it becomes a monster that ignores the interests of the society. In this point, it would be right to accept what would contribute to the capacity of people as public goods and leave the market mechanism out of the domain of influence (Wolff, 2013).

According to Rawls (1996), distribution of the rights of freedom that is stated in the concept of the veil of ignorance should be fair and the people who justify the distribution also must be fair and eluded from their own identity. As a criticism against Rawls, Nozick in his theory of justice, there is no institution or person who decides to distribute resources. Distribution is done with voluntary exchanges reciprocally (Wolff, 2013).

John Rawls (1996) also emphasizes that some of the rights of freedoms have priority rather than the others. It is also worth considering his advice that it should be aimed at distributing the economic goods and services more to benefit the majority. At the outset, the level of well-being of poor individuals should be increased. Otherwise, those who are in a state of inequality go to poorer. That is, to be equal in this case, should be made among those who have equal rights in fact. It is not appropriate to treat them in the same way without equaling these rights.

As stated by Keynes in his famous book of "The General Theory of Employment, Interest and Money" in the chapter of "The Principle of Effective Demand", it is necessary for the state to intervene in order to reduce the number of consumers who consume without producing and to promote the potential production. This laborious surplus is usually observed in the agricultural sector and it must be transferred into the industrial sector that is more efficient. In this point, the task of the state is to build factories and employ workers by them in the opinion of Keynes (Toye, 2005). So, the large investment must be made in the low-cost industry, which will create demand for the production of another. It

can be easily observed that all developed countries followed this route. In consideration of above mentioned, it is clear that the approaches of IMF and WB are doomed to failure because their strategies are different than it should be.ⁱⁱ

2. Neoliberalism and The Idea of Development

Stagflation and oil crises played a role in changing the functions of IMF and WB during the 70's and the idea of a neoliberal economy revealed. States have been actively involved with the emphasis on education, health, and the workforce has been emphasized (Mkandawire, 2001:1-12).

Actually, the main goal is to create the necessary conditions for free trade by increasing the influence of globalization with the support of the WTO (Mkandawire 2001:1-12). In parallel, the ultimate objective of the neoliberal process is depoliticization (Şenses, 2004:347-382) because politicians are prevented from allocating resources and thus populism is also prevented.

With the liberalization of foreign trade and capital movements, transnational corporations are empowering to dominate the markets, and hence the states, and therefore the people. World Trade Organization is one of the institutions that make these regulations (Levitt, 2005:165-180). To put it in a different way, along with globalization, transnational institutions have taken over the states in recent years. These institutions, such as World Bank and International Monetary Fund have narrowed the decision area of the states and affected their decisions. At the heart of development strategies imposed on the state is the undermining of state authority and the strengthening of the market economy (Şenses, 2004:347-382). These actions are an important reason for questioning the main objectives of development projects. As a result of these, neoliberal policies are not seen responsible for the development, whereas leaders are shown as faulty.

When the neoliberal view spread, it was thought that there was no alternative in this regard. Industrialization lost its importance along with it. However, developing countries have supported the development of technology, employment, and industrialization. Society always takes measures to protect itself from the threats in the market. Globalization and the self-regulating market as a part of the disembedded economy are concepts that society is not accustomed to. Self-regulating market's desires and society's desires always conflict with each other. However, the measures are taken damage market and the damage to the market will also put society at risk. In this circumstance, society should bow down the needs of a self-regulating market. So, the discourse of laissez-faire laissez-passer was suggested for solving this dilemma and maintaining the system. Leaving the state back in the context of globalization brings a sharp separation. In this point, it is necessary to make a choice between the profit-oriented economic view and social one that cares about human needs

(Levitt, 2005:165-180). Polanyi (2014) also mentioned about people who are prone to react to the applied system. For instance, Brexit may be interpreted as a British reaction to the capitalism. Inasmuch as, labor and money are moveable in a free format within European Unions. That is what the capitalism aims at. Initially, the United Kingdom has been taken advantage of this application. However, British citizens are reacting to the decrease in employment over time, even though it is a large job market. The profit of one person will harm the interests of other people on the market. In other words, the increase in the number of actors in the labor market will reduce the profitability of those benefiting from this market. It is also seen that the labour force is globalized through the European Union which including the free circulation of capital, people, and services.

In fact, free circulation of capital means free trade. The idea of free trade emerged with Adam Smith's invisible hand theory and was developed by David Ricardo's comparative theory. Ricardo says that states must export the goods they are superior to and import other products. It was the first step of globalization and neoliberalism. In fact, the adoption of this idea is a consequence of poor governance of the states.

Free trade must be fair and fair trade is a concept not determined by the economy but by social needs. However, it is directly planned economic goals. Free trade did not add anything to humanity, on the contrary, unemployment rates, environmental damage increased. In addition, the harsh competition conditions in each area are at the disadvantage of people. The greatest desire of the free traders is to disable the states with no tax and no national barriers. The GATT, which was emerged with Uruguay Round, also aims to increase free deregulated trade. There is actually no free choice offered by free trade. According to Lang and Hines (1995), in real life, people have limited choices and they choose from the choices imposed on them.

While the US supports the WTO's free trade agreements universally, it has often rejected this policy on its behalf (Harvey, 2013). According to Chang (2003), until the Second World War, anti-free trade regimes in the US ended with the maintenance of the industrial superpower. Now, America is one of the most willing countries to do free trade. Also, the formation of the European Union is an important phase for the free market.

Privatization is another goal of the free market. The development of the private sector is the most important activity of the World Bank with 30% (Waeyenberge, 2006:21-45). This is an indication of the importance of privatization for the idea of neoliberalism. Although privatization is ineffective due to market failure from time to time, its value is increasing day by day. However, this system will not be efficient unless the uncertainty of political decisions comes to an end (Bayliss, 2005). So, this strategy includes many risks.

Also, while budget deficits can also be eliminated through fiscal reform, privatization should be avoided (Chang, 2003). On the other hand, De Soto (2001:160-218) argues that capital accumulation for development can be achieved when all public spheres are privatized. Thus, privatization for development is still a controversial issue.

3. Undeveloped Countries

Far eastern countries have achieved a strong economic growth and have gone through a rapid industrialization process, such as South Korea. Latin American countries have made an industrial breakthrough in 60's. Then, they are in process of slow economic growth because of the great economic crisis in the 80's.

Despite these positive developments, most of the African countries have been made no progress in this period. In spite of all development programs and encouragements, starvation and malnutrition have been increased in a large part of Africa for almost half a century. Today, failure in development policies continues. In the lights of these facts, it is clearly said that development is a discourse that was created by Western Countries in order to repress Third World (Tucker, 1992).

According to Singer Prebisch Thesis (Harvey et al., 2010:367-377), the increase in the price of primitive goods is much lower than the increase in industrial goods. For this reason, countries should attach importance to industrialization sooner or later.

Industrialization movements are absolutely necessary for economic development. However, as a prerequisite, it is to make the agriculture sector modern and effective in order to create a market for domestic industry and to transfer the accumulating capital to the industrial sector (Rostow, 1960:4-16). Until the increase in oil prices by OPEC, inward industrial policies were applied despite the EEC, which was established for the economic integration of the member countries. These industrialized countries, which have completed the industrialization process with state intervention and protectionist policies, are now blocking the development of other countries with neoliberal policies. In particular, the Bretton Woods institutions have criticized state support, but they have been turned out to be in the wrong by the development performances of Asian countries.

Also, these countries used some systems for controlling the security of market. For instance, Polanyi argues that the gold standardization was created in accordance with the economic interests of the creditor countries. Creditor States have used the League of Nations to inspect borrowers (Levitt, 2005:165-180).

It is difficult to develop with imposed neoliberal policies. Developing countries face foreign deficits when they strive for economic development. Because of the machinery and equipment investments that must be made for

development, these countries have to import. Then, it is a paradox that as the export volume grows, the income level also increases and this leads to an increase in imports. Consequently, the foreign deficit will rise in any case (IMF, 1996:13-15).

Without strengthening the area of manufacture, an economy based on direct exports cannot develop. After Uruguay Round, in 90's Bolivia, Ghana, and Nigeria were exporting food, raw materials, and fuels 98% or more, while U.S.A. 24% and Japan 2% were exporting (Lang and Hines, 1995). Despite passing through the years, Bolivia, Ghana, and Nigeria are still listed in undeveloped countries. America and Japan have been focused exportation after expanding their production capacities. Currently, they are seen as two chief leaders of the economy.

Production should never be held on the second plan. However, it has different causes. It has been created large-scale cities and a considerable number of rural populations have been moved to the city. For this reason, self-sufficient village orders became dependent on the cities (Marx and Engels, 1967). This, in turn, increases the country's external dependency. Unless the level of dependence is reduced, the phases of development also slow down.

According to Marx, the sphere of action of the societies is determined by the society is self-assessing its own surplus and it is directly related to the class structure in society. Marx also mentioned Asiatic Mode of Production that has no concept of private property and more importantly surplus is distributed relatively equal because there is no sharp class distinction except for king and bourgeoisie. At least, self-sufficient villages were observed in the Asiatic model (Patnaik, 2005:62-73).

4. The Cases of Japan and Chile

Two different countries in the two different continents, Japan and Chile, are examples of successful development. They both acted with deliberation against IMF and WB suggestions. Consequently, they completed their development process swimmingly when compared to other countries that desire to develop and follow IMF and WB proposals.

Especially after the Second World War, the countries have made radical changes in their economic systems, and among them, a preferable system is self-contained state model when the Japanese model is taken as an example (Ozdemir, 2005).

Japan has succeeded in building up its economic system with focusing on manufacturing and saving, albeit devastating defeat in the Second World War. The Japanese have a different economic regime, with individualism being hampered. The Japanese have applied the concept of sincerity called 'Makoto'

to the market and completed the development process by turning individual expectations into social expectations. Instead of leaving their operations in an invisible hand, they have created a market network called 'Keiratsu' that preserves traditional and ethical values (Ozdemir, 2005). Moreover, it is undeniable that nationalism was a vital sign for Japan in order to develop. In the opinion of Rostow (1960:4-16), nationalism as an increasing trend is an ideal ideology for development because national honor and national resources are held in the foreground instead of being exploited.

Chang (2003) examined how wealthy countries are enriched. The states that developed with protectionist policies are prone to impose neoliberal policies on the countries that want to develop.

Development can take place in multiple ways. Depending on the characteristics of each country and the embedded market preferences, a different route can be followed. Chile, which is one of the countries with the highest number of Free Trade Agreements, used different policy than Japan for developing.

Chile is exemplified as a successful and growing country with the help of Washington Consensus. Despite the IMF pressures, Chile has been selective about all proposals and has not fully liberated the market. The advantage of globalization was that Chile could observe the differences and consequences of the policies imposed on them (Stiglitz, 2005:15-32).

5. The Cost of Development

Like every target, development has a cost. In this point, it is important to look at who bear the social and other costs of the so-called idea of development, which directly affected the environment, social structure, and human health.

Export is considered a key strategy for development. The growth school declared that the world nations should export raw materials. When viewed from this point of view, the raw materials will always be the ones that will turn into higher value added goods. Although the sales of raw materials provide capital accumulation temporarily, when the limited resources will be exhausted in the long run, the non-productive countries will not have any other powers for development (United Nations General Assembly, 1975). In addition to this, export-based countries produce in line with the demands of importer countries rather than their own necessities (Marx, 2001). As stated by Chang (2003), instead of neoliberal policies, an export strategy should be defined which is protected by baby industry in terms of industrial policy. In parallel, the dependency school explains the dependence of undeveloped countries to developed countries. According to Frank (1966), undeveloped countries that are constantly damaged due to added value should cut off or limit their connections

with the capitalist world market. There can be no monolithic development for every society. Therefore, the undeveloped countries cannot develop in the capitalist order with the current development strategies.

The old needs that are met with domestic production have been replaced by substitute goods in other countries. Closed economy and self-sufficiency are also altered by the interdependence of nations (Marx and Engels, 1967). However, if the economies of the countries are not equal, the stronger will benefit from this trade. This is another paradox of development.

From the viewpoint of knowledge is power, people's access to information is limited by the concept of specialization. In this age of intense competition, people who have to specialize in one area have become products of a project. Indeed, man-made tools make people's lives easier, but at the same time, they distract people from their life itself. As a result of that, humans are detaching themselves from nature as well as making nature detach from themselves. As industrialization go on and overgrowth is targeted, human continue to destroy the environment that is the only place discovered for a human living (Illich, 1973).

In the liberalization of world trade, GATT and after WTO have significant influences. With the policies of these institutions, tariffs have been reducing and the network of transportation and communication has been expanded. These are some steps taken to improve free trade with ignoring carbon footprint and the other environmental issues. Furthermore, the heaviest cost of development is the restriction of freedom by providing limited opportunities because of the liberalization trend. The freedom of choice, which is seen as a piece of freedom, will be restricted if the concept of the self-regulating market is rejected (Selwyn, 2014).

Conclusion

Development can also be defined by scarcities. Undeveloped countries are deprived more than capitalist countries. It is called relative scarcity. Scarcities will always change, and rhetoric of development will be defined as having these deficiencies each time.

Globalization is not one-sided. While the Western economic style is spreading to the eastern countries, anti-capitalist movement in the east is spreading to the west (De Soto, 2001:160-218). That is why Nussbaum (2007:21-24) defined development as a Western myth and it should not be a true thought that development derives from nation to nation.

On the basis of what has been covered hitherto, ideas such as stable state, increasingly accepted idea of degrowth is advocated by Ivan Illich, Jean Baudrillard, Ezra Mishan and many other significant academics. Although the promises of development have been excellent, it has been observed that it had

not succeeded many times. Under these circumstances, it has become a concept that has to be rejected.

References

- Alkire, S. (2010). Human Development: Definitions, Critiques, and Related Concepts. Oxford Poverty & Human Development Initiative Working Paper No:36.
- Atkinson, A.B. (1998). The Contributions of Amartya Sen to Welfare Economics.
- Bayliss, K. (2005). Privatization Theory and Practice: A Critical Analysis of Policy Evolution in the Development Context. *The New Development Economics: Post Washington Consensus Neoliberal Thinking*
- Chang, H. (2003). Globalization, economic development and the role of the state. 1st ed. London: Zed Books.
- Chang, H. (2003). Rethinking development economics. 1st ed. London: Anthem Press.
- De Soto, H. (2001). The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere. 1st ed. London: Bantam, pp.160-218.
- Frank, A. (1966). The development of underdevelopment.
- Harvey, D. (2013). The new imperialism. 1st ed. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D., Kellard, N., Madsen, J. and Wohar, M. (2010). The Prebisch-Singer Hypothesis: Four Centuries of Evidence. *Review of Economics and Statistics*, 92(2), pp.367-377.
- Illich, I. (1973). Tools for conviviality. 1st ed. New York: Harper & Row.
- International Monetary Fund. (1996). Confronting Budget Deficits, 1st ed. Washington, D.C.: International Monetary Fund, pp. 13-15.
- Keynes, J. (2007). General Theory of Employment, Interest and Money, 1st ed. Palgrave Macmillan UK.
- Lang, T. and Hines, C. (1995). The new protectionism : protecting the future against free trade. 1st ed. London: Earthscan.
- Levitt, K. P. (2005). Karl Polanyi as a development economist. *The pioneers of development economics : Great economists on development*, pp. 165-180.
- Marx, K. (2001). Capital. 1st ed. London: Electric Book Co.
- Marx, K. and Engels, F. (1967). The Communist manifesto. 1st ed. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Max-Neef, M., Elizalde, A. and Hopenhayn, M. (1989). Human Scale Development. *Development Dialogue*.

- Mkandawire, T. (2001). *The Need to Rethink Development Economics*. Rethinking Development Economics. Cape Town: United Nations Research Institute for Social Development, pp.1-12.
- Nussbaum, M. (2007). *Human Rights and Human Capabilities*. Harvard Human Rights Journal, 20, pp.21-24.
- Oliver-Smith, A. (2001). *Displacement, Resistance and the Critique of Development: From the Grass Roots to the Global*.
- Özdemir, Z. (2005). *Japanese Development And The End Of Market Freedom*. Marmara University Journal of Economic and Administrative Science, 20(1).
- Patnaik, P. (2005). *Karl Marx as a development economist. The pioneers of development economics: Great economists on development*, pp.62-73.
- Pogge, T. (2016). *A Critique of the Sustainable Development Goals*.
- Polanyi, K. (2014). *The great transformation*. 1st ed. Boston, Mass.: Beacon Press.
- Rawls, J. (1996). 1st ed. New York: Columbia University Press.
- Rey, P. (1982). *Class Alliances*. International Journal of Sociology, 12(2), pp.1-120.
- Rostow, W. (1960). *The stages of economic growth*. 1st ed. Cambridge: University Press, pp.4-16
- Seers, D. (1979). *The birth, life and death of development economics*. Development and Change, 10(4), pp.707-719.
- Selwyn, B. (2014). *The global development crisis*. 1st ed.
- Sen, A.K. (1999). *Democracy as a Universal Value*. Journal of Democracy, 10(3), pp.3-17.
- Sen, A.K. (1989). *Development as Capability Expansion*. Journal of Development Planning, 19, pp.41-58.
- Sen, A.K. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A.K. (1977). *Social Choice Theory: A Re-Examination*. Econometrica, 45(1).
- Sen, A.K. (2009). *The Idea of Justice*. Harvard University Press.
- Srinivasan, T.N. (1977). *Development, Poverty, and Basic Human Needs: Some Issues*. Food Research Institute Studies, 16(2).
- Stiglitz, J. (2005). *Development Policies in a World of Globalization. Putting Development First: The Importance of Policy Space in the WTO and International Financial Institutions*, pp.15-32.
- Smith, A. (2009). *The wealth of nations*. 1st ed. [Lexington, Ky.]: Seven Treasures Publications.
- Şenses, F. (2004). *Neoliberal küreselleşme ve kalkınma*. 1st ed. İstanbul: İletişim, pp.347-382.

Tartanoğlu, Ő. (2011). Sosyal Dışlanma: KreselleŐme Perspektifinden Bir KavramsallaŐtırma abası.

Toye, J. and R. Toye (2005). "From New Era to Neoliberalism: US Strategy on Trade, Finance and Development in the United Nations, 1964–82." Forum for Development Studies 1- 2005.

Tucker, V. (1992). *The Myth of Development*. 1st ed.

United Nations General Assembly (1975). What Now?: The 1975 Dag Hammarskjld Report. New York: Dag Hammarskjld Foundation.

Waeyenberge, E. (2006). From Washington to Post-Washington Consensus, Illusions of Development. The New Development Economics After the Washington Consensus, pp.21-45.

Wolff, J. (2013). Robert Nozick. 1st ed. New York, NY: John Wiley & Sons.

ⁱ Development is a multidimensional concept. There are social and cultural dimensions as well as economic dimension. Development and economic growth are concepts that are entwined together because most of development approaches based economic growth, especially before 1970s. This delusion, pure economic approach to development, is inadequate. Instead of that, what is needed to emphasis on increasingly important terms such as human development and sustainable development.

ⁱⁱ Keynes made the theoretical basis of demand-side economics with his "General Theory" which he put forth in 1936. In this work, he frequently mentioned about the factors that determine the level of national income and employment. The concept of development also takes a close interest in these factors. Keynes advocates the necessity of state intervention in economic difficulties. In this regard, it can be said that underdeveloped countries should develop and implement development policies in the context of Keynesianism.

Bölüşüm Üzerine: Ülkelerarası Rekabet Gücü İle Yurtiçi Bölüşüm İlişkisi

Esat Neyse DAŞDEMİR*

Geliş Tarihi (Received): 18.01.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 04.04.2018

Öz

Bu çalışmada ülke içi ve ülkeler arası bölüşüm ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu ilişkiden yola çıkarak yurtiçi bölüşümün, ülkeler arası rekabet gücünü nasıl etkilediği incelenmiştir. Yurtiçi gelir dağılımında eşitlik, toplumun tüketim yapısını çok çeşit-az tüketimden, az çeşit çok tüketim yapısına dönüştürecektir. Böylece belirli ürünlere odaklanan ülke içi üretim, daha verimli yapıya bürünecektir. Gelir dağılımında eşitlik ile ülkenin ithalat yapısının da az çeşit-çok tüketim biçimde değişmesi, alıcı olarak ülkenin pazarlık gücünü artıracaktır. Ayrıca gelir dağılımında eşitlik yurттаşların ülkelere olan bağılıklarını artıracak ve göç vermeyi önleyecek bir unsurdur. Bu nedenle bölüşüm, ülkenin üretim kaynaklarını elinde tutmasını sağlayacak bir unsur da olmaktadır. Böylece yurtiçi gelir dağılımı ülkenin, ülkeler arası rekabet gücünü belirlemektedir. Çalışmanın dayanağı olan bu söylem gözlemsel olarak sınanmış ve anlamlı sonuçlara varılmıştır. Sınama yatay kesit serileriyle gerçekleştirilmiş ve 2012, 2013, 2014 yılları için bağılanım denklemi oluşturulmuştur. Tüm denklemler benzer sonuçları vermektedir. Bu sonuçlara göre yurtiçi gelir dağılımında bozulmalar, söz konusu ülkenin ülkeler arası rekabet gücünü düşürmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Küresel Rekabet Gücü, Gelir Dağılımı, Verimlilik, Pazarlık Gücü, Dış Ticaret*

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat, esatdasdemir@gmail.com

On Distribution: Relationship between International Competitiveness and Domestic Distribution

Abstract

This study examines the relationship between domestic distribution and international distribution with an emphasis on how domestic distribution influences the international competitiveness. With equality of domestic income distribution, society's consumption structure will be transformed from many variety-few consumptions to few variety-many consumptions. Thus, domestic production targeting specific products will become more efficient as the buyer will increase the bargaining power of the country when import structure of the country takes up few variety-many consumptions form with equality in income distribution. Equality in income distribution is an element that will increase citizens' commitment to their country and prevent immigration. For this reason, distribution is a factor that will enable the country to retain its sources of production. Thus, domestic income distribution determines the competitiveness of the country among other countries. This theory, which is the basis of the present study, was observed experimentally and meaningful results were obtained. The tests were performed with horizontal cross section data, and created regression models for 2012, 2013, 2014. All models yielded similar results. According to the results, the deterioration in the distribution of the domestic income reduces the competitiveness of the country.

Keywords: *Global Competitiveness, Income Distribution, Productivity, Bargaining Power, Foreign Trade*

Giriş

Bu çalışma ülke içi gelir dağılımı ile ülkelerarası rekabet gücü arasındaki bağlantıyı düzenli bir denklem biçiminde açıklayarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Ulusal kalkınmışlığın önemli göstergelerinden olan gelir dağılımı, bu çalışma içerisinde uluslararası rekabet gücünü belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın söylemi gelir dağılımının, yol açtığı talep değişiklikleriyle verimliliği ve ithalat yapısını etkileyeceğidir. Bu iki etkiye bağlı olarak ulusal rekabet gücü, gelir dağılımından etkilenmektedir. Ancak ülkenin gelir dağılımı ile rekabet gücü arasındaki ilişkiyi etkileyen başka unsurlar da vardır. Bu unsurlar ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

İlk kısımda bölüşüm konusu üzerinde durulmuştur. Bölüşüm türleri açıklanmış ve bazı iktisat okullarının bölüşüm konusuna bakış açıları ile inceleme biçimleri değerlendirilmiştir.

İkinci kısımda rekabet gücünü belirleyen unsurlar ele alınmış, rekabet gücünün hem işletmeler hem ülkeler için öneminden söz edilmiştir.

Üçüncü kısma gelindiğinde ise bölüşümün, rekabet gücünü etkileme yolları ele alınmıştır. Buna göre bölüşüm iç talebi dönüştürerek benzer ürünlere yoğunlaştırmaktadır. Böylece ölçek ekonomilerine bağlı olarak bir verimlilik artışı elde edilirken, ithalat yapısının benzer ürünlere yoğunlaşması sonucunda da ülke için ithalattan tek alıcı kazancı ya da diğer adıyla monopsoncu kazanç elde etme şansı doğmaktadır. Ancak gelir dağılımında eşitlik ile rekabet gücü arasındaki ilişkinin başka bağlantıları da bu bölümde alt başlıklar biçiminde ele alınmıştır. Buna göre gelir dağılımında eşitlik göçü önleyen, ülke içi toplumsal uzlaşmayı ve siyasal düzeni güçlendiren ve böylece yatırım ortamı oluşmasına doğrudan katkı sağlayan bir unsurdur.

Dördüncü kısımda gözlemsel sınıma yer verilmiştir. Bu kısımda Dünya Ekonomik Formu ve Dünya Bankası veri tabanlarından alınıp işleme konan serilerle çalışma içerisinde yer alan soyut söylem, somut biçimde kanıtlanmıştır.

Son bölümde ise genel bir özet ve bulguların değerlendirilmesi ile politika önerilerine yer verilmiştir.

1. Bölüşüm

İktisat okullarının yanıtını aradığı iki temel sorundan ilki büyümenin nasıl artırılacağı, diğeri ise bu büyümenin nasıl bölüşüleceğidir. Neoklasik okul ve liberal çizgiyi izleyen diğer okullar ekonomide genel ekonomik dengeden söz ederek (Akyüz, 2009, s. 106-116) hem sınıflar arası hem de ülkelerarası gelir dağılımının kendiliğinden dengeye geleceğini söylemekle bölüşüm konusunu arkaya itmiş ve büyüme analizlerini ön plana koymuşlardır.

Diğer yandan yapısalcı ve sosyalist ilkeleri benimsemiş okullar ise bölüşüm konusuna odaklanmıştır (Bocutoğlu, 2016, s. 118).

Gelir bölüşümü pek çok değişik biçimde ele alınabilir (Öztürk, 2009, s. 14-26). Bu çalışmada ülke içi yaratılan gelirin bireylerarası bölüşümü ve tüm dünyada yaratılan gelirin ülkelerarası bölüşümü ele alınacaktır. Klasik okul bölüşüm incelemelerinde yalnız fonksiyonel gelir dağılımı ile ilgilenmiştir (Uyanık, 2017, s. 41). Diğer iktisat okulları da benzer biçimde davrandığından sınıflar arası bölüşüm konusuna kıyasla bölgeler arası bölüşüm uzunca bir dönem göz ardı edilmiştir. Bölgeler arası gelir dağılımı konusuna yönelik ilgi özellikle yirminci yüzyılın ortalarından sonra artmış, 1974 yılında merkez-çevre teorisini ortaya atan Wallerstein olmak üzere, Amin, Frank ve İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal gibi iktisatçılar bu konu üzerine odaklanmıştır (Thirlwall & Pacheco-Lopez, 2010, s. 106-108). Şişman (2016) ülkelerarası gelir dağılımı ile krizler arasında ilişki olduğunu belirtmiştir. Buna göre gelir dağılımı eşitsizlikleri, küresel istikrarsızlığı beslemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı ülke içi gelir dağılımı ile ülkeler arası gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak, aydınlatmaktır. Diğer bir deyişle çalışma içerisindeki söylemlerde iki gelir dağılımı türü arasında bulunan bağlantı ele alınmıştır.

2. Rekabet Gücünü Etkileyen Unsurlar

Verimlilik, ülkelerarası rekabet gücünün temel belirleyicisi ve göstergesi olsa da rekabet gücünü belirleyen pek çok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar ülkenin makroekonomik yapısı, döviz kurları, teknolojik gelişme, bilgili işgücü, kamu ekonomilerinin yapısı ve dışa açıklık düzeyi, faktör donanımı ve teknik altyapı (Azgün, 2017, s. 77-88) biçiminde uzatıla bilir. Aslında sayılan bu unsurların pek çoğu verimliliğe etki ettiğinden dolayı verimliliğin de bir belirleyicisidir ve dolayısıyla rekabet gücüne etki eden bu unsurları “verimlilik” başlığı altında birleştirmek yanlış olmayacaktır.

Ancak üretim maliyetlerini belirlemek yolu ile rekabet gücünü etkileyen verimlilik, rekabet gücünün tek belirleyicisi değildir. Ülkenin pazarlık gücü, ürettiği ürünün fiyatlandırılmasında ve kazancın belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Pazarlık gücünü belirleyen unsurlar ise talep ölçeği ile piyasadaki alıcı ve satıcı sayılarıdır. İşletmeler açısından bakıldığında bir sektördeki alıcı ve satıcıların sayıları, işletmelerin kazancını ve rekabet gücünü belirleyen en önemli unsurdur (Porter, 2015, s. 131-133). Alıcıların çok sayıda olması, alıcılar arasında rekabeti artırırken, satıcı ya da satıcıların kazancını yükseltmektedir. Söz konusu durumun tersi de geçerlidir.

Bu çalışma, ülkenin “çok çeşit-küçük ölçek” ithalat yapısı ile “az çeşit-büyük ölçek” ithalat yapısı arasında önemli düzeyde pazarlık gücü açığı olduğunu vurgulamaktadır. Buna

göre ülke “az çeşit-büyük ölçek” ithalat yapısı ile belirli ürünlerden çok sayıda ithalat yaparsa, rekabet gücünü artırarak, tek alıcı (monopson) kazancı elde edecektir. Ancak söz konusu ürünlerin özellikleri de ayrıca önemlidir.

3. Bölüşüm Rekabet Gücünü Nasıl Etkiler: Bölüşüm, Tüketim Yapısı Ve Rekabet Gücü İlişkisi

Bu çalışma, bölüşüm ile rekabet gücü arasındaki ilişkiyi genel olarak, bölüşümün talep yapısına olan etkisi ile açıklamaktadır. Buna göre, gelir dağılımında eşitlik, yurtiçi talep çeşitliliğini törpüleyecek; dolayısıyla yurtiçi tüketim benzer ürünlere yoğunlaşacaktır (Bkz. Tablo 1).

Ancak gelir dağılımında eşitliğin rekabet gücünü artırması yalnızca talepte gerçekleşen bu yoğunlaşmayla ilgili değildir. Gelir dağılımında eşitlik ile toplum içi uyum ve siyasal düzen güçlenecek, yatırım ortamı sağlanacaktır. Bölüşümün diğer önemli bir yararı ise yurttaşların ülkeye olan bağlılıklarını artırmak yolu ile ülkedeki göç verme sorununun önüne geçmesidir.

Yurtiçi tüketimin değişik ürünlerden az sayıda olması yerine, benzer ürünlerden çok sayıda olmasının dış ticarete iki önemli yararı vardır. Bunlardan ilki ithal ürünlerde çeşitliliğin azalıp, benzer ürünlerde alım sayısının artması sonucu ülkenin tek alıcı(monopson) gücünü artırarak sağladığı kazançtır. Diğeri ise yurtiçi tüketim yapısının benzer biçime bürünmesi sonucu, yurtiçi üretimin çok çeşit-küçük ölçek yapısından, az çeşit-büyük ölçek üretim yapısına geçmesi ve pozitif ölçek ekonomilerinden kazanç elde etmesidir. Yine, söz konusu ürünlerin özelliklerinin önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

Gelir düzeyi tüketim kalıplarını önemli ölçüde etkilemektedir (Yükseler, 2003, s. 15). Tablo 1’de gelirden en az payı alan yüzde yirmilik dilim ve en çok payı alan yüzde yirmilik dilimin yaptıkları tüketim harcamaları ile ilgili bilgiler verilmiştir. 1. %20’lik dilim en az geliri alan kesimi, 5. %20’lik dilim ise en çok geliri alan kesimi göstermektedir.

Tablo 1: Gelire Göre Tüketim Türleri

<i>Tüketim Harcaması Ana Grupları</i>	1. %20	5. %20
<i>Gıda ve alkolsüz içecekler</i>	28,9	14,2
<i>Alkollü içecekler, sigara ve tütün</i>	5,2	3,3
<i>Giyim ve ayakkabı</i>	4,6	5,5
<i>Konut ve kira</i>	32,0	21,7
<i>Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri</i>	5,6	6,5
<i>Sağlık</i>	2,1	2,1
<i>Ulaştırma</i>	8,9	22,8
<i>Haberleşme</i>	2,9	3,7
<i>Eğlence ve kültür</i>	1,7	3,6
<i>Eğitim hizmetleri</i>	0,6	4,1
<i>Lokanta ve oteller</i>	4,6	7,6
<i>Çeşitli mal ve hizmetler</i>	3,0	5,0

Kaynak: TÜİK, *Hanehalkı Bütçe Araştırması (2016)*

Türkiye Cumhuriyeti'ni kapsayan Tablo 1'deki bilgiler ışığında, gelir düzeyi ile tüketime konu olan ürünler arasındaki ilişki anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, iki gelir sınıfı da aynı tüketim çeşidi içerisinde sayılsalar bile, marka ve fiyat değişiklikleri nedeniyle tüketilen ürünlerin benzer yapıda olmadıkları söylenebilir.

Gelir dağılımında eşitlik sağlandıkça, tüketim çeşitliliği azalacak, tüketim türleri ve tüketilen ürünlerin özellikleri daha benzer biçime bürünecektir. Tüketimin belirli ürünlere yoğunlaşması ile iki önemli yarar elde edilir. Bunlar Tek alıcı kazancı ve verimlilik artışıdır. Öte yandan bölüşümde eşitliğin tek yararı bunlar değildir. Değişik başlıklar altında bazı kazanımlar açıklanmış olsa da gelir dağılımında eşitliğin bu çalışma içerisinde yer almayan başka toplumsal, kültürel ve bireysel kazanımları da olacaktır.

3.1. Tek Alıcı Kazanç

Tek alıcılık ya da diğer adıyla monopsonculuk bir üründe pek çok satıcıya karşın yalnızca bir alıcının bulunma durumudur (Aypek, Ban, Güzel, Küçüközmen, & İltaş, 2009, s. 450).

Gelir dağılımında eşitlik ile birlikte talebin benzer ürünlerde yoğunlaşma durumu ithal edilen ürünler için de geçerlidir. İthal edilen ürünlerin az çeşit-çok tüketim yapısına bürünmesi ülkeyi, belirli ürünlerin büyük alıcısı yapacak ve dolayısıyla pazarlık gücünü artıracaktır.

Tek alıcı kazancı yalnızca nihai ürünlerde değil, özellikle büyük ölçekli üreticilerin girdi olarak tükettiği ürünler için de geçerlidir. Gelişmiş ülkelerde bulunan yüksek ölçekli işletmeler, gelişmekte olan ülkelerdeki tedarikçi işletmelerden girdi sağlarken tek alıcı gücünden yararlanabilir. Tedarikçiler karşısında alıcı işletmenin büyüklüğü ve piyasa gücü, tekel gücünden daha önemli düzeyde olabilir (Çaşkurlu, 2011, s. 95)

Üreticilerin küçük ölçekli çok sayıda işletmeler ve alıcıların ise az sayıda büyük ölçekli işletmeler olduğu durumda, alıcılar kolaylıkla üretici işletmeleri etkisi altına alabilmektedir ve alıcılar büyük ölçekte ürün satın alıyorsa, satın alma gücünden yararlanarak fiyatları önemli düzeyde düşürebilir (Barca & Esen, 2012, s. 95). İşletmeler arası geçerli olan bu durum, benzer biçimde ülkeler için de geçerlidir.

3.2. Verimlilik Artışı

Toplam çıktının, bu çıktının üretiminde yararlanılan girdiye bölünmesi ile elde edilen verimlilik oranı gerek ülkeler gerek işletmeler arası rekabetin önemli bir unsurudur. Bunun nedeni verimliliğin, üretim maliyetlerini belirten bir kavram olmasıdır. Üretim maliyetleri ise, rekabet üstünlüğünün tek etkeni olmasa da en önemlilerinden biridir.

Verimlilik; günümüz koşullarında ülke ekonomileri için önemli bir unsurdur ve özellikle kalkınma aşamasında olan, sermaye, teknoloji, bilgili işgücü ve teknik bilgiden yoksul ülkeler için üzerinde durulması gereken bir konudur (Kayar, 2012, s. 41, 42).

Verimliliği belirleyen pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar kabaca teknoloji, yönetim ve planlama, iş bölümü ve uzmanlaşma biçiminde özetlenebilir. Bu unsurların tümünü etkileyen önemli bir öge ise üretim ölçeğidir. Üretim ölçeğindeki artış üretimde daha ileri teknolojilerin yer almasına olanak tanır, yönetim ve organizasyon yapısına işlevsel bir biçim kazandırır ve ölçekteki artış iş bölümünü ile bu iş bölümüne bağlı uzmanlaşmayı artırarak verimliliği artırır.

Gelir dağılımda eşitliğin sağlanması sonucu talebin “çok çeşit, az üretim” yapısından “az çeşit, çok üretim” yapısına geçmesi, pozitif ölçek ekonomileri ile birlikte verimliliği artıracak bir unsurdur. Bu yol ile çok çeşitli ürün üretmeye bağlı olarak ortaya çıkan zaman kaybı (Timur, 2005, s. 15-16) ve yine ürün çeşitliliği nedeniyle standardizasyona gidilememesi, ya da standardizasyonun zorlaşması gibi sorunlar iyileşecektir.

Gelir dağılımının verimliliği ne ölçüde artıracığı konusunda belirleyici olan talebin hangi alanlara yoğunlaşacağıdır. Bu alanların pozitif ölçek ekonomilerine ne denli olanak verdiği, elde edilecek kazanımlar açısından önemlidir.

Gelir esnekliği nispeten yüksek imalat sanayi ürünlerinde, pozitif ölçek ekonomilerinin verimlilik artışına daha güçlü etki etmesi (Koyuncu, Mihci, & Erinç, 2017, s. 18-20) ve gelirden daha az pay alan kesimin gelirindeki artış ile bu tür ürünlerin talebini artırması, verimliliğin daha yüksek düzeylerde artması anlamına gelmektedir.

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere gelir düzeyindeki artışlar başta ulaştırma, haberleşme, eğlence-kültür ve eğitim harcamalarının tüketimdeki payını yükseltmektedir.

Ulaştırma ve haberleşme altyapıları, piyasaları birbirine yaklaştıran, taşıma ve iletişim maliyetlerindeki düşüşle birlikte diğer alanlardaki verimliliği artıran ve bölgesel kalkınmayı destekleyen alanlar olması (Kara & Taş, 2012, s. 477, 478) ile birlikte özellikle demiryolu ulaşım harcamaları pozitif ölçek ekonomilerinin güçlü değerlerde olduğu bir alandır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti ölçeğinde yapılan gözlemsel bir çalışmada bölgesel ulaştırma altyapılarının bölgesel gelir eşitsizliklerini giderdiği görülmüştür (Saatçioğlu & Karaca, 2013, s. 8, 9)

Eğitim alımı ise doğrudan ve dolaylı yollardan ulusal geliri artıran, kalkınmayı destekleyen (Öztürk, 2005, s. 28), toplumsal sermayeyi artıran bir alandır (Karagül & Masca, 2005, s. 38). Toplumsal sermayenin artışı ile bireylerin bilinçlenmesi toplumsal duyarlılığı artıracığı ve suça eğilimleri azaltacağından, ülke içi güvenlik harcamalarındaki düşüşle birlikte, maliyetleri azaltacak ve verimliliği artıracaktır. Bu gibi nedenlerden dolayı eğitim

harcamalarının hem bireysel hem toplumsal getirileri oldukça yüksektir (Taş & Yenilmez, 2014, s. 182).

Stiglitz (2016), çalışmasında eşitsiz gelir dağılımının az verimli ve üretken bir ekonomiye neden olacağından söz etmiş ve bunu üç nedene bağlamıştır. Bunlarda ilki genel yarar sağlayan kamu yatırımları ile kamusal eğitime verilen desteklerin azalması, ikincisi eşitsizlik ile rant peşinde koşan kesimin yasal düzenlemelerde bozukluklara neden olması, son olarak işçilerin motivasyonundaki kayıplardır (Stiglitz, 2016, s. 154, 158, 165). Stiglitz bölüşümün bu üç nedenden dolayı verimlilik kaybına neden olacağı üzerinde durmuştur. Bu çalışmada ise gelir dağılımı ve talep yapısı değişimi arasındaki ilişkiden yola çıkılarak verimliliğin nasıl artacağına yönelik vurgu yapılmıştır.

E. Neyse Daşdemir (2018) çalışmasında ticari kredilerin, girişimci borç yükünü artırarak girişimciyi daha verimli çalışmaya zorlayacağı üzerinde durmuştur. Dolayısıyla üretim amaçlı borçlanmalar, girişimciyi ödeme yükü aracılığıyla maliyet düşürmeye zorlayacağından, verimliliği artıracak bir unsur biçiminde değerlendirilmektedir. Ancak Daşdemir aynı çalışmasında verimliliği artırmayı sağlayan bu unsurun diğer yandan rekabet gücünü azaltacağını söylemiştir. Diğer bir deyişle ülke içi işletmelerin iç borçlanması verimliliği ve rekabet gücünü artıracakken, dış borç yüklerindeki artış işletmeleri verimliliklerini artırmaya zorlasa bile ülkenin rekabet gücünü azaltacaktır.

Sonuç olarak, aslında üretim maliyetlerinin bir göstergesi olan verimlilik kavramı gerek işletmeler gerek ülkelerin piyasaya tutunabilmeleri için önemli bir unsurdur. Gelir dağılımında eşitlik ile birlikte talebin benzer ürünlere kayması ve bu ürünlerin pozitif ölçek ekonomileri ve pozitif dışsallıkları destekler özellikle olmaları, bölüşüm ile verimlilik arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Bu durumda yurtiçi gelir dağılımının daha eşitcil olması verimlilik artışları ile üretim maliyetlerinin düşüşünü sağlayarak ülkenin rekabet gücünü artırmaktadır.

3.3. Kamu Harcamaları

Gelir dağılımında eşitlik ve talep benzeşmeleri sonucunda, yurttaşların kamudan beklediği hizmetler de benzer düzeylerde gerçekleşecektir. Bunun sonucunda kamu harcamalarının verimliliği artacaktır. Öyle ki bütçe performans denetiminde yeni unsur olarak “eşitlik” konusu öne çıkmaktadır (Candan, 2007, s. 82, 83). Ancak bölüşümde eşitliğin kamu harcamalarıyla ilişkisi yalnızca verimlilik ve bütçe performansı ile ilgili değildir.

Tüketimleri benzer yapıda olan yurttaşların kamu harcamalarına yönelik tartışmaları azalacaktır. Söz gelimi; tiyatro ve kültür-sanat harcamaları gibi, gelir düzeyi düşük bireylerin ilgilenmediği ya da görece az ilgilendiği hizmetlere bütçeden yüksek paylar ayrılması, söz

konusu bireyler açısından olumlu karşılanmayacaktır. Dolayısıyla bütçe ve kamu harcamaları konusunda yurttaşların ülkelerine karşı güveni kırılmış olacaktır.

Öte yandan gelir dağılımının daha eşitcil olduğu bir ülkede yurttaşlar arasındaki dayanışma çok daha sağlam bir yapıda olacak, yurttaşların ülkelerine olan bağlılıkları yüksek düzeylere çıkacaktır. Bunun da bir sonucu olarak ülke iç ve dış amaçlarını daha kararlı izleyebilecek, yurttaşlar arasındaki tartışmalar bu amaçlara ulaşma konusunda bir engel oluşturmayacaktır.

3.4. Talep Kaymasının Diğer Yararları

Talepte yaşanan bu değişimler, aslında doğal bir bebek endüstri uygulamasından başka bir şey sayılamaz. Tablo 1 üzerinden açıklandığı gibi, gelirin eşitlenmesi ile talebin yoğunlaştığı alanlar oldukça stratejik konumdadır.

Verimlilik artışlarının sağlandığı bu ürünlere olan iç ve dış talep esnekliği ayrıca önemlidir. Üretilen ürüne olan talep esnekliği ticaret hadleri (Seyidoğlu, 2015, s. 79, 80) ve dolayısıyla ülkenin rekabet gücünün diğer bir belirleyicisidir. Düşük gelir düzeyindeki bireylerin, gelirlerindeki artış ile gelir esneği yüksek ürünlere yönelmeleri, piyasa üretimini gelir esnekliği yüksek ürünlerin tarafına kaydıracaktır. Bu da piyasada düşük gelirlilere yönelik düşük katma değerli ürün üretmek yerine, orta ve yüksek düzeyde geliri olan kişilere yönelik görece daha yüksek katma değeri olan ürünlerin üretilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla piyasada yaratılan katma değer artmış olur.

Gelir dağılımında eşitlik ile gelirden yüksek pay elde eden kesimin gelirinde yaşanacak düşüş, bu kesimin yaptığı lüks ithalatı engelleyecek ve üretim artığının ülke dışına çıkmasına engel olacaktır. Dolayısıyla bunların elde ettiği kazanç, lüks ithalata değil, yatırıma yoğunlaşacaktır.

Son olarak; işletmenin özgül bir alıcı sınıfı, ürün yelpazesi ve bölgesel pazar üzerine odaklanması rekabet stratejilerini etkin bir biçimde yönetmesi açısından önemli bir unsurdur (Porter, 2015, s. 46). Ülke içinde değişik gelir sınıflarının oluşu, yine ülke içinde üretim yapan işletmeleri bu değişik sınıflara yönelik geniş bir ürün yelpazesi tutmaya itecektir. Oysa ülke içi, hem bölgesel hem bireyler arası gelir dağılımında eşitlik ya da benzerlik oluşu işletmelerin odaklanma sorununa doğal bir çözüm olmaktadır. Bu yol ile işletmeler rekabet stratejilerini daha iyi yöneterek, ülke dışı işletmelerle daha etkin biçimde rekabet edeceklerdir.

Japon klima üreticilerinin geçmişi odaklanma stratejisinin önemini anlatma konusunda iyi bir benzetme olacaktır. Küçük Japon evlerine yönelik ufak boyutlu klima üretimine odaklanan Japon işletmeleri, bu yol ile küresel piyasalarda üstün bir konuma gelmiştir (Azgün,

2017, s. 91). Diğer bir deyişle yurtiçi talebin benzerlik göstermesinden yararlanan üreticiler, süreç içerisinde yurt dışı piyasaları etkisi altına almayı başarmıştır.

3.5. Ulusal Bilinç, Önlenebilir Göç ve Kalkınma

Gelir dağılımında eşitlik, rekabet gücünü yalnızca talep değişimleri yoluyla etkilememektedir. Ülke yurttaşlarının yüzleştiği yaşam koşullarında benzerlik, yurttaşların ülkeleri ve birbirlerine olan bağlılık düzeylerini artıracak, dayanışmayı güçlendirecektir. Bunların sonucu olarak ülkenin verdiği göç akımlarının önüne geçilmiş olacaktır.

Göç, varlıklı ülkenin yoksul ülkeden çektiği en önemli üretim kaynaklarından biridir. Bu nedenden dolayı göç vermek, yoksul ülkede yoksulluğu süreklileştiren önemli bir durumdur (Daşdemir, 2017, s. 750, 751). Dolayısıyla göç akımlarının durdurulamaması, varlıklı ile yoksul ülke arasındaki gelir eşitsizliğini derinleştirecektir.

Ulusal bilincin ve yurttaşın ülkesine olan bağlılığının artması, yoksulluğun ve yoksullaşmanın en önemli etkenlerinden olan göç akımlarının önüne geçecektir. Gelir dağılımının yurttaşlar arasında daha eşit biçimde dağılması ise bireylerin ülkelerine olan bağlılıklarını artıracak bir unsur olmaktadır.

Dolayısıyla gelir dağılımında eşitlik, ülkenin emek göçü vermesini önleyerek, üretim kaynaklarını yurtiçinde tutmasını sağlayacaktır. Üretim kaynaklarını elinde bulunduran ülkenin rekabet gücü daha üstün olacaktır. Bu nedenle yurt severlik anlayışının ülke içinde yayılması, ülkenin rekabet gücünü artırmaktadır.

4. Gözlemsel Sınama

Çalışmanın temel dayanağı olan “Gelir dağılımında eşitliğin, rekabet gücünü arttırdığı” söylemi, somut göstergelerle sınanmıştır. Bunun için Dünya Bankası ve Dünya Ekonomik Formundan alınan yatay kesit serileri ile üç yıl için üç ayrı bağlanım denklemi oluşturulmuştur. Yatay kesit sınaması yapılmasında temel neden ülkeler arasında verilerin kopuk olması dolayısıyla panel veri sınamasında yer alacak gözlem sayılarını azaltmasıdır. Sınamada kullanılacak değişkenler Gini katsayısı ve küresel rekabet gücü endeksidir.

Lorenz eğrisinden elde edilen Gini katsayısı, gelir bölüşünü tek bir sayı ile değerlendiren ve bölüşüm eşitsizliğinin ölçütünde en yaygın yararlanılan göstergedir (Öztürk, 2009, s. 55, 56). Sıfır ile bir arası değer alan Gini katsayısının bire yakınlığı gelir dağılımında bozukluğu belirtirken sıfıra yakınlığı gelir dağılımında eşitlik anlamına gelmektedir.

Dünya Ekonomik Formu (The World Economic Forum) tarafından yayınlanan Küresel Rekabet Raporu, ülkeler arası rekabet gücünün önemli bir göstergesidir. Bu raporun içerisinde yer alan Küresel Rekabet Endeksi, ülkelerin küresel piyasalardaki rekabet gücünü

derecelendirmektedir. Endeks değerinin yüksek olması ülkenin rekabet gücünün yüksek olması anlamına gelir.

Gözlemsel sınamada yer alacak Gini değeri Dünya Bankası veri tabanından ve rekabet gücü endeksi ise Dünya Ekonomik Formu internet sitesinden alınmıştır.

Yatay kesit serileriyle üç yıl için (2012, 2013 ve 2014) bağlanım denklemleri oluşturulmuştur. Gözlem değerleri olabildiğince yüksek tutulmak istense de her iki değer eşanlı bulunmadığı ülkeler söz konusu yıl için yapılan sınamaya katılmadığından dolayı zorunlu olarak bazı kayıplar yaşanmıştır.

Oluşturulan bağlanım denklemleri aşağıdaki gibidir.

$$Küresel\ Rekabet\ Gücü\ Endeksi = \beta - \vartheta * Gini + \mu \quad (1)$$

Denklemden yer alan “ β ” sabit, “ ϑ ” Gini katsayısını ve “ μ ” ise hata terimini belirtmektedir. Beklenen sonuç Gini ile rekabet gücü endeks değeri arasında ters yönlü ilişki olduğudur.

Tablo 2: Bağlanım Denklemi İşlem Çıktıları (Bağımlı Değişken: Küresel Rekabet Gücü Endeksi)

Değer Adları	Bağlanım Denklemi Yılları	2012	2013	2014
Bağımsız Değişken (Gini) Katsayısı(üstte) ve T Olasılık Değeri(alta)		-0.233	-0.201	-0.214
		-3.324(a)	-2.650(b)	-2.892(a)
Sabit Katsayı(üstte) ve T Olasılık Değeri(alta)		2.292	2.194	2.213
		9.145(a)	8.095(a)	8.347(a)
R^2		0.142	0.100	0.124
F Değeri(üstte) ve F Olabilirlik Değeri(alta)		11.052(a)	7.020(a)	8.364(a)
		0.001	0.010	0.005
Gözlem Sayısı		69	65	61
White Sınaması (Ki-Kare Olabilirlik Değeri)		0.357	0.272	0.118
Breusch-Pagan-Godfrey Sınaması (Ki-Kare Olabilirlik Değeri)		0.152	0.179	0.056
Jarque-Bera Sınaması (Olabilirlik Değeri)		0.688	0.138	0.146

Not: a=%1, b=%5, c=%10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Anlamlılığın ölçütü olarak yararlanılan tablolar Gujarati ve Porter (2014) kitabının ek kısmından elde edilmiştir. Denkleme konu olan serilerin logaritmaları alınmıştır. Sınama sonuçları Eviews 8 Paket Yazılımı ile elde edilmiştir.

Değişen varyans sorunu yatay kesit serileriyle oluşturulan bağlanım denklemlerinde sıklıkla karşılaşılan bir sorundur. Çalışma içerisinde değişen varyans sorunu için White Genel Değişen Varyans Sınaması ve Breusch-Pagan-Godfrey Sınaması (Gujarati & Porter, 2014, s. 387, 389) yapılmıştır. Her iki değişen varyans sınaması da normal dağılım varsayımına

dayanmaktadır. Oluşturulan bağlanım denkleminde hata terimlerinin normal dağıldığını sınamak için Jarque-Bera Sınaması yapılmıştır.

Jarque-Bera Sınamasında boş hipotez hata terimlerinin normal dağıldığıdır. Tablo 2’de görüldüğü üzere oluşturulan bütün bağlanım denklemlerinde Jarque-Bera Olabilirlik değeri 0.10’dan yukarıdır. Bu nedenle boş hipotez reddedilemez, kalıntıların normal dağıldığı söylenebilir.

White ve Breusch-Pagan-Godfrey Sınamalarında boş hipotez, oluşturulan denklemde değişen varyans sorunu olmadığıdır (Güriş, Çağlayan, & Güriş, 2013, s. 258, 270). Yine Tablo 2’de yer alan olasılık değerlerinden anlaşılacağı üzere 2014 yılı dışında tüm modeller için boş hipotez reddedilemez, dolayısıyla değişen varyans sorunu olmadığı söylenebilir. Yalnızca 2014 yılı verileriyle oluşturulan bağlanım denkleminde Breusch-Pagan-Godfrey Olabilirlik Değeri 0.10 ile 0.05 arası bir düzeyde bulunmuştur. Ancak söz konusu dönem için yüzde on önem düzeyinde Breusch-Pagan-Godfrey Sınamasının boş hipotezi reddedilse de yüzde beş önem düzeyinde reddedilememiştir.

Oluşturulan üç bağlanım denkleminde de beklenen ve anlamlı sonuçlara varılmıştır. Denklemlerin tek bağımsız değişkeni olmasından dolayı R kare değeri düşük çıkmış olsa da; üç denkleme göre de beklendiği gibi Gini katsayısındaki artış, küresel rekabet gücü endeksi değerini düşürmektedir. Diğer bir deyişle ülke içi gelir dağılımındaki bozulma, ülkelerin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir.

Sonuç

Ülke içi bölüşümde eşitlik konusu bir ülkenin yapısını ve ülkelerarası düzeyde etkinliğini belirleyen en önemli unsurdur. Yurttaşları birbirinden çok değişik yaşam koşulları ile yüzleşen ülkeler pek çok açıdan etkinlik kaybı yaşamaktadır. Bu etkinlik kaybının sonucunda ise söz konusu ülkeler küresel rekabet gücünü yitirmektedirler. Bu çalışmanın literatüre katkısı ülke içi gelir dağılımı ile ülkelerarası eşitsizliği açıklamak ve bunu denklemlendirmek olmuştur. Bu bağlamda yurtiçi gelir dağılımını iyileştirici unsurlar, ülkelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik bir araç olarak önerilmiştir.

Bu çalışma içerisinde gelir dağılımında eşitliğin rekabet gücüne etkisi, özellikle talepteki değişimler yoluyla açıklanmıştır. Buna göre gelir dağılımında eşitlik, yurtiçi talebi daha benzer bir yapıya bürümektedir. Böylece verimlilikte artışa neden olmakla birlikte, ülkenin tek alıcı (monopsoncu) kazanç elde etmesini sağlamış olur. Ülkeye, ithalatta tek alıcı kazancı elde etme olanağı veren bu dönüşüm; bölüşümde eşitlik ile birlikte “çok çeşit, az tüketim” talep yapısından, “az çeşit, çok tüketim” talep yapısına geçiş sonucu kazanılmış olur.

Gelir dağılımında eşitlik ile talepte yaşanan kayma, ülke üretimini katma değeri yüksek; stratejik alanlara yönlendirir. Bu yönüyle aslında gelir dağılımında eşitlik, doğal bir bebek endüstri uygulamasıdır.

Ayrıca talebin benzer yapıda olması yurttaşların kamu harcamalarından beklentilerini de benzer yapıya sokacaktır. Böylece kamu harcamalarının verimliliğinde artış olması ile birlikte, yurttaşlar ve politik çevre arasında bütçe ve kamu harcamaları tartışmaları biraz daha azalacaktır. Bu yol ile ülke iç ve dış politikalarına yoğunlaşma olanağı yakalayacaktır.

Gelir dağılımında eşitlik, verilen göçün önüne geçer. Böylece en önemli üretim girdisi olan bilgili emeği yurtiçinde tutarak, ülkenin rekabet gücünü artırmış olur. Ayrıca yurttaşların ülkelerine olan bağlılıklarını güçlendirir ve yaşam koşullarındaki benzeşmenin sonucu olarak aralarındaki dayanışma sağlamlaştırır. Böylece ülke içinde gerekli olan yatırım ortamı oluşur.

Bölüşümde eşitlik ve küresel rekabet gücü arasındaki ilişki gözlemsel olarak sınanmış ve anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Gini katsayısındaki artışlar ile küresel rekabet gücü endeks değeri arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Diğer bir değişle, ülke içi gelir dağılımı eşitsizleştikçe, söz konusu ülkenin rekabet gücü azalmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*. Ankara: Eflatun.
- Aypek, N., Ban, Ü., Güzel, A., Küçüközmen, C., & İltaş, Y. (2009). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. Ankara: Gazi.
- Azgün, S. (2017). *Dış Ticaret ve Rekabet Gücü*. Bursa: Ekin.
- Barca, M., & Esen, S. (2012). Rekabet Avantajı Sağlama ve Sürdürmede Stratejik Yaklaşımlar. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(2), 89-107.
- Bocutoğlu, E. (2016). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Bursa: Ekin.
- Candan, E. (2007). *Türk Bütçe Sisteminde Performans Denetimi*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Çaşkurlu, S. (2011). Uluslararası Piyasaların Asimetrik Yapısı ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Küreselleşen Üretim, Ticaret ve Rekabete İlişkin Yeni Sorunlar. *Öneri Dergisi*, 9(36), 189-199.
- Daşdemir, E. N. (2017). Göçün Piyasalara Etkisi ve Faktör Hareketliliğini Açıklama Gücü: Emek Piyasalarının Küreselleşmesi ve Maliyetleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 742-764.
- Daşdemir, E. N. (2018). Borç Yükünün, Borçlu ve Ekonomi Üzerine Etkileri: Tüketici Kredileri ve Ücretler Üzerine Gözlemsel Bir Sınama. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 58-72.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2014). *Temel Ekonometri*. (Ü. Şenesen, & G. G. Şenesen, Çev.) İstanbul: Literatür.
- Güriş, S., Çağlayan, E., & Güriş, B. (2013). *EvIEWS İle Temel Ekonometri*. İstanbul: Derya.

- Kara, M. A., & Taş, S. (2012). Ulaştırma ve Haberleşme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Dergisi*, 0(163), 468-480.
- Karagül, M., & Masca, M. (2005). Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar, 37-52.
- Kayar, M. (2012). *Üretim ve Verimlilik: Temel Esaslar ve Uygulama*. Bursa: Ekin.
- Koyuncu, M., Mihçı, H., & Erinç, Y. (2017). *Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyoekonomi*, 1(1), 27-44.
- Öztürk, N. (2009). *İktisatta Bölüşüm (Kuram-Politika)*. Ankara: Palme.
- Porter, M. E. (2015). *Rekabet Stratejisi (Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri)*. (G. Ulubilgen, Çev.) İstanbul: Aura.
- Saatçioğlu, C., & Karaca, O. (2013). Ulaştırma Altyapısı ve Bölgesel Gelir Farklılıkları: Türkiye İçin Bir Analiz. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-11.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat Teorisi (Teori, Politika ve Uygulama)*. İstanbul: Güzem Can.
- Stiglitz, J. E. (2016). *Eşitsizliğin Bedeli*. (O. İşler, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Şişman, M. (2006). Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 15-34.
- Şişman, M. (2016). Financialization, Inequality And Crisis. *SSRN: International Political Economy: Globalization ejournal*. <http://ssrn.com/abstract=2819471> adresinden alındı
- Taş, U., & Yenilmez, F. (2014). Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 155-186.
- The World Economic Forum. (2018). <https://www.weforum.org/> adresinden alındı
- Thirlwall, A. P., & Pacheco-Lopez, P. (2010). *Ticaret Liberalizasyonu ve Ulusların Fakirliği*. (L. Kösekahyaoglu, Çev.) Ankara: Alter.
- Timur, H. (2005). *İş Ölçümü, İş Planlaması, Verimlilik: Kurumsal ve Örnek Uygulamalı*. Ankara: Siyasal.
- TÜİK. (2018). tuik.gov.tr adresinden alındı
- Uyanık, Y. (2017). Gelir Dağılımı Teorileri. Ç. Özdemir, & E. İslamoğlu içinde, *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk (Kavram-Teori-Uygulama)* (s. 39-57). Ankara: Seçkin.
- World Development Indicators/DataBank. (2018). The World Bank: <http://databank.worldbank.org> adresinden alındı
- Yükseler, Z. (2003). 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi: Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi. *Turkish Economic Association*, No 2003/6.